

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

136826

TÜRK KÜLTÜRÜNDE İNANÇ VE İNANISLAR

136826

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Hatice Çiğdem KILIÇ

T.C. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
KONAKLARI

Enstitü Anabilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Enstitü Bilim Dalı : HALK BİLİMİ

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Türker EROĞLU

HAZİRAN-2003

T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

136826

TÜRK KÜLTÜRÜNDE İNANÇ VE İNANIŞLAR

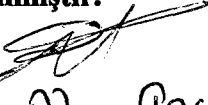
136826

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Hatice Çiğdem KILIÇ

Enstitü Anabilim Dalı : TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
Enstitü Bilim Dalı : HALK BİLİMİ

Bu tez/8.16/2003 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Alâeddin MEHMEDOĞLU

Prof. Dr. Musa PASDELEN

Yrd. Doç. Dr. Türker İZÖZ

Jüri Başkanı

Prof. Dr.
Alâeddin MEHMEDOĞLU
Türk Dili ve Edeb. Böl. Bşk.

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

ÖNSÖZ

Kültür bir toplumun maddî ve manevî alanlarda meydana getirdiği ürünlerin tümüdür. Kültürün oluşmasında toplumun yaşadığı bölgenin coğrafi özellikleri, toplumun sosyal yapısı, geçmişte yaşadığı ve etkisinde kaldığı inanç sistemleri etkili olmaktadır.

Kültürün en önemli kaynağı din ve inançtır. Türk kültürünü oluşturan en önemli etmenlerden biri olan eski Türk inanç ve inanışlarının incelenmesi Türk kültürünü anlama ve algılamamıza yardımcı olacaktır.

Halk Bilimi'nin de önemli araştırma konularından olan inanç ve inanışlar diğer konularında temelini oluşturmaktadır. Günümüzde insanların "batıl inanç" diye nitelediği inanışların kökeni Türklerin eski dinine dayanmaktadır. Bu nedenle başka milletler için "batıl inanç" olan kavramlar Türk milleti için bu sıfatın dışında kalmaktadır.

Bu çalışma bir yüksek lisans tezi olmanın yanında ülkeme ve Halk Bilimi bilim dalına hizmet olarak düşündüğüm yaklaşık iki yıllık bir çalışmanın ürünüdür. Fakat Türk kültüründe yer alan inanç ve inanışları tam olarak tespit etmek uzun soluklu bir iştir. Ancak bu konuya bir nebze de olsa katkı da bulunmak bize mutluluk verecektir.

Bu çalışmada konu seçiminden yazım aşamasına kadar, gerek bilimsel alanda gerekse konunun uzmanı olarak yol gösteren ve yardımcı olan Hocam Yrd. Doç. Dr. Türker EROĞLU'ya; çalışmalarım sırasında büyük anlayış ve sabır gösteren bana katılanın yanında sonuna kadar destek veren eşime ve aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	I
ÖZET	II
SUMMARY	III
GİRİŞ	1
1. İNANÇ VE İNANIŞ	2
1.1. Din Duygusu	2
1.2. Halk Biliminde İnanç ve İnanışlar	5
1.3. Türklerde İnanç ve İnanışlar	8
1.3.1. Gök Tanrı Dini	25
1.3.1.1 İyeler	38
1.3.2. Şamanlık	62
1.3.2.1. Kam-Şaman-Oyun-Ozan-Baksı	81
1.3.3. Animizm	107
1.3.4. Totemizm	109
1.3.5. Dinamizm	115
1.3.6. Budizm ve Lamaizm	117
1.3.7. Maniheizm	125
1.3.8. Zerdüştilik	131
1.3.9. Hristiyanlık	134
1.3.10. Musevîlik	135
1.3.11. İslâmiyet	137
2. GÖK-TANRI İNANCI VE ŞAMANLIĞIN TÜRK KÜLTÜRÜNDEKİ İZLERİ	142
2.1. Kültler	147
2.1.1. Su Kültü	148
2.1.2. Toprak Kültü	152
2.1.3. Ateş Kültü	155
2.1.4. Hava Kültü	162
2.1.5. Ağaç, Orman Kültü	163

2.1.6. Ocak Kültü	166
2.1.7. Ev-Ağl Kültü	169
2.1.8. Dağ Kültü	173
2.1.9. Demir Kültü	176
2.1.10. Atalar Kültü	177
2.2. Şamanlığın Anadolu Türk Oyunlarına Etkileri	182
2.3. Geçiş Dönemlerinde Türk İnanç ve İnanışlarının İzleri	201
2.3.1. Doğum	203
2.3.1.1. Doğum Öncesi	206
2.3.1.2. Doğum Sırası	211
2.3.1.3. Doğum Sonrası	213
2.3.2. Evlenme	224
2.3.2.1. Evlenme Öncesi	230
2.3.2.2. Evlenme Sırası	232
2.3.2.3. Evlenme Sonrası	238
2.3.3. Ölüm	243
2.3.3.1. Ölüm Öncesi	245
2.3.3.2. Ölüm Sırası	246
2.3.3.3. Ölüm Sonrası	248
2.4. Türk Kültüründe Dayanışma ve Yardımlaşma Âdetleri	262
2.4.1. Diş Kirası	263
2.4.2. Para Serpme	264
2.4.3. Yağmal Toy	264
2.4.4. Ülüş Geleneği	266
2.4.5. Potlaç	267
2.5. Bereket Törenleri	269
2.5.1. Kurban	269
2.5.2. Yağmur Duası	273
2.5.3. Koç Katımı – Saya Bayramı	284
2.5.4. Hidrellez	286
2.5.5. Nevruz	291

2.6. Halk Bilgisi	303
2.6.1. Halk Takvimi	303
2.6.2. Halk Meteorolojisi	307
2.6.3. Halk Hekimliği	309
2.7. Güneş-Ay-Yıldızlarla İlgili İnanışlar	319
2.8. Dövme İle İlgili İnanışlar	323
2.9. Hayvanlarla İlgili İnanışlar	325
2.10. Bayrak ve Renklerle İlgili İnanışlar	333
SONUÇ	335
KAYNAKLAR	338
EKLER	352
ÖZGEÇMİŞ	372

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1.	Bereket Duası.....	351
Fotoğraf 2.	Kurgan Alanında.....	351
Fotoğraf 3.	Kutsal Ateş.....	352
Fotoğraf 4.	Ateş ile Sağaltma Tekniği.....	352
Fotoğraf 5.	Saçı Töreni.....	353
Fotoğraf 6.	Su ve Toprak İyelerine Dua.....	353
Fotoğraf 7.	Atalara Dua.....	354
Fotoğraf 8.	Adak Bezleri.....	354
Fotoğraf 9.	Örme Ritüeli.....	355
Fotoğraf 10.	Düğün Yemeği.....	355
Fotoğraf 11.	Tanrı, Ruh ve İnsanlar Arasında Aracılık Yapan Şaman.....	356

ÖZET

“Türk Kültüründe İnanç ve İnanışlar” adlı bu çalışmanın giriş bölümünde konu, amaç, kapsam ve metod konularına yer verilmiştir.

Halk Bilimi'nin araştırma konularından biri inanç ve inanışlardır. Halk Bilimi alanındaki çalışmaların bir çoğuna bakıldığında bu iki kavramın birbirinden tam olarak ayıramadığı, zaman zaman birbirine karıştırıldığı görülmüştür. Bu sebeple çalışmanın ikinci bölümünde genel olarak din, inanç ve inanış kavramları üzerinde inceleme yapılmıştır.

Bu bölümde Türk kültüründeki inanç ve inanış unsurlarını belirlemek için, ilk olarak Gök-Tanrı dini incelenmiştir. Türklerin İslâmiyet'ten önceki dinleri Gök-Tanrı dinidir. Fakat günümüzde hatalı olarak birçok kaynakta Şamanizm olarak yer almaktadır. Falcılık, büyücülük, halk hekimliği, âşıklık vb. hususiyetleri üzerinde bulunduran Şamanlık kurumu Türkiye Türklerinde bu görevlerini Alevi dedelerine, Bektaşî babalarına, berberlere, halk hekimlerine, aşıklara, falcılara devredilmiştir.

Bu sebeple Türk kültüründe etkili olduğuna inanılan Şamanlığa bu çalışmada geniş yer verilmiştir.

Kültür yapıları ve yaşadıkları coğrafyanın genişliği sebebiyle Türkler yaşadıkları coğrafyalardaki birçok dinden (Animizm, Totemizm, Dinamizm, Budizm, Lamaizm, Maniheizm, Zerdüştilik, Hristiyanlık, Musevilik, İslâmiyet) etkilenmiş ve onları da etkilemişlerdir. Çalışmamızın ikinci bölümünde Türklerin bazı boylarının etkilendiği dinler ve etkileniş şekilleri üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde, kültler, Gök-Tanrı dini ve Şaman inanışlarının Türk kültüründeki oyunlara, geçiş dönemlerine, dayanışma-yardımlaşma kurumlarına, bereket törenlerine, halk bilgisine ve diğer inanışlara etkileri üzerinde durulmuş; son bölümde bu konuların yorumlarına yer verilmiştir.

SUMMARY

THE FAITH AND BELIEFS IN THE TURKISH CULTURE

Keywords: Faith, Beliefs, Gök Tanrı Religion, Şamanizm

The entrance section of “The faith and beliefs in the Turkish culture” named this thesis discusses subject, aim, content and methods.

One of the folklore researches subjects is faith and belief when it is looked through the numerous thesis in the folklore. It is understood exactly disconnected of this two concept and sometimes confused with one another. Because of this, it has been generally emphasized on the religion, faith and belief concepts in the second section.

Firstly, it is emphasized on the Gök Tanrı religion to determinate faith and belief matters of Turkish culture in the third section.

The Türk religion previous religion of Islam is Gök Tanrı. But Şamanizm has mistakenly involved in the contemporary numerous Works.

Şamanizm which contains fortune tellers, magic, public, doctor, wandering minstrels, was revolved to the Alevi grandfather, Bektaşî fathers, Berbers, Public doctors, wandering minstrels, fortune tellers.

For this reason, it has largely involved in Şamanizm that has been believed to be effected in the Turkish culture.

Turks have been mutual effected of numerous religions (Animizm, Totemizm, Dinamizm, Budizm, Lamaizm, Maniheizm, Zerdüştilik, Hristiyanlık, Musevîlik, İslâmiyet) on account of their culture constructions and life geographs and they also have effected them.

In the third section of our thesis is determine religions and interactions shames which effected some Turkish unions. In addition this section also contains kült-subjects ara basic on nature.

The fourth section contains the effects of Gök Tanrı religion and Şamanizm to the Turkish culture games, transition periods, cooperation, help each other unions, abudance rituels, study of folklore and other beliefs.

The final section contains interpretations of this subject.

GİRİŞ

Metodoloji

Konu

Çalışmanın konusu çok zengin bir kültüre sahip olan “Türk Kültüründe İnanç ve İnanışlar” incelenmiştir.

Amaç

Türklerin inanç ve inanışları ile ilgili olarak yapılan bu çalışmanın amacı öncelikli olarak günümüz Türk kültüründe meydana getirilen bütünüyle Türk inanç sistemlerini; özelde ise eski Türk İnanç sistemlerini ele alarak; mevcut Türk kültüründeki eski Türk inançlarının izlerini tespit etmektir.

Kapsam

Araştırma din, inanç, inanış, iman ve itikâd gibi genel konular yanında Türklerin mensup oldukları dinler ve Türk kültüründe eski inançların izlerini kapsamaktadır.

Metod

Türk inanç ve inanışlarıyla, bu inanç ve inanışların faktör olarak etkilendiği Türk kültürünü incelemeye yönelik bu çalışma kaynak araştırmasına dayalıdır.

Konuyla ilgili ulaşılabilen kaynaklar taranarak fişlenmiş, özellikle din ve inanç konusu ile ilgili olarak ilahiyatçı akademisyenlerin bilgisine başvurulmuştur.

1. İNANÇ VE İNANIŞ

1.1. Din Duygusu

Ne kadar ilkel olursa olsun, dinsiz ve büyüsüz halk yoktur. Ama bu yeteneklerinin sık sık yadsınmasına karşın, bilimsel tutumu olmayan veya bilimle ilgisi bulunmayan halk da yoktur. Güvenilir ve yetkili gözlemcilerce incelenen her ilkel toplulukta, birbirinden net olarak ayırt edilebilen iki alan bulunmuştur, manevî alan; başka ifadeyle büyü ve din alanı, bilim alanı.

Bir yanda, yerliler için kutsal olan ve derin bir saygıyla uydukları geleneksel örf ve adetler vardır. Bunlar yasaklar ve davranışlara ilişkin kesin hükümlerle kurallandırılmıştır. Böyle örf ve adetler her zaman doğaüstü güçlerle özellikle de büyü gücüyle bağlantılıdır; veya kötü ruh, hayalet. Ölümlerin ruhu ve tanrı tasarımıyla. Öte yandan kısa bir düşünme gösterir ki, doğa olayları özenle gözlenmeden, bunların yasalarla işlediğine kesin bir inanç duyulmadan, ussal bir düşünme yeteneği olmadan, ne kadar ilkel olursa olsun hiçbir sanat ya da beceri bulunup gerçekleşemez, avda, balıkçılıkta, tarımda ya da yiyecek toplamada hiçbir planlı biçim uygulanamazdı.

İlkel insan her şeyden önce pratik nedenlerden ötürü doğa süreçlerini denetimi altına almaya çalışır, bunu da doğrudan doğruya ayinler ve büyü aracılığıyla yapar; bunlar aracılığıyla rüzgarı, fırtınayı, hayvanları ve bitkileri iradesi altına almak ister. Ancak çok sonra, kendi büyü gücünün sınırlarını öğrendiği zaman korku veya umutla, yakararak veyahut meydan okuyarak daha yüksek varlıklara; kötü ruhlara, ataların veya tanrıların ruhlarına seslenir. Bir yandaki dolaysız denetimle öbür yandaki yüksek ruhlara seslenme arasındaki bu ayrışmada Frazer dinle büyü arasındaki farkı görür. Eğer onu sihirli biçimde yöneten yasaları biliyorsa insanın doğaya doğrudan egemen olabileceği inancına dayanan büyü bu yönüyle bilime akrabadır. Din ise bazı bakımlardan insan acizliğinin itirafıdır. İnsanı büyüünün düzeyinden daha yükseğe çıkarır ve daha sonraları da büyüye baş eğdirmek zorunda olan bilimden bağımsızlığını korur [Malinowski, 1990: 7].

Din, fertler ve toplumlar için en büyük ihtiyaçtır. Tarihte dinsiz yaşayan bir toplum görülmemiştir.

İnsanlık tarihi boyunca din kavramı hakkında çeşitli tanımlar yapılmıştır.

“Din; Tanrı’ya doğüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara, inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal kurum.

Bu nitelikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan, sağlayan düzen [TDK, 1998: 592].

İnanılıp çok bağlanılan düşünce inanç veya ölkü.”

“Menşe itibâriyle Arapça olup, kelime olarak “baş eğmek, itâat etmek, hakkını almak, ödünç almak, borç etmek, âdet edinmek, baş eğdirmek, zorlamak, hesaba çekmek, idare etmek ceza veya mükâfat vermek, hizmet etmek ve borç vermek” gibi anlamlara gelir.

Teknik ve terim anlamıyla din, “idare sahibi varlıkların manevî, idarî, sosyal, iktisadî ve hissi yönleriyle hayatlarının bütünü tanzim için bilerek ve isteyerek uydukları kaideler bütünüdür” [Yılmaz, İhsanoğlu, Aydın, Bozer, Bayhan, İnal 1998: 121].

“Max Müller’e göre din; ruhun öyle üstün bir güç kaynağıdır ki insanın duygularına, akıldan farklı olarak muhtelif isim, işaret ve farklı remizlerle sonsuzu kavrama istidâdını vermektedir.

Taylor ise; din ruhâni olana itikâd etmektir diye ifade etmiştir.

Kant’a göre din; vazifelerin ilâhî emirlere dayandırılması şuurudur” [a.g.e, s. 24].

“Toplumsal bir bilinç biçimi olan din, dünyanın varlığını ve dünyadaki yasallıkların işleyişi olduğu kadar, dünyada tek başına yer alan olaylarla olguları da doğüstü güçlerle açıklar, bu anlamda gerçekliğin çarpıtılmış, fantastik bir yansımasını oluşturur.

Maddeci düşünce, dinin ortaya çıkışını ve varlığını insanoğlunun doğa güçleri ve kendi toplumsal yaşamı karşısındaki güçsüzlüğüyle, boşluğun dinsel hayal gücünün ürünleriyle (kör inanca dayanan, duyular üstü güçlerle) kapatılmasıyla, inananların bu güçlere doğrudan doğruya dinsel duygularla bağlantılarıyla açıklar. İnsanoğlu yüzyıllar boyunca kendi yaşamındaki toplumsal, ahlaksal vb. sorunları bu hayali varlıklarla çözmeye çalışmış, kurumsal-mantıksal düşünce olanaklarını olduğu kadar, sanatsal estetiksel özümleme olanaklarını da dinsel anlayışların kurulmasında kullanmıştır” [Çalışlar, 1983: 75].

İnsan, beden ve ruh gibi iki varlık taşır. Beden hava, su, besin gibi şeylere muhtaç olduğu gibi ruhî yaşayış da ahlâk, din ve sanat gibi manevî besinlere muhtaçtır. İnsanın manevî hayatı yine manevî cinsten besinlerle beslenmezse beden ile ruh arasındaki denge bozulur. Yalnız maddî neviden ihtiyaçlar tatmin edilerek manevî hayat beslenmezse zayıflar, gittikçe söner. İnsanda yaradılıştan var olan türlü eğilimler, iç güdüler ve duygular normal bir şekilde gelişmeye ve terbiye edilmeye muhtaçtır. Bu kuvvetler ihmal edilirse insanın normal gelişmesine aykırı hareket edilmiş olur. Bu manevî kuvvetler arasında en sağlam ve temelli olanı ise dinî histir. Dinî his, telkin ve itiyatlarla beslenirse, ahlakî, estetik, aile ve toplum duyguları da beraberce gelişir ve yükselirler.

Din, birleştirici ve toplayıcı bir faktör olarak da toplumlarda önemli bir vazife görür. Topluluklar, belirli bölgelere yerleşen insanlardan ibarettir. Toplumun fertleri özel yaşama şekilleri içinde birbirlerinden ayrı kişilerdir. Bu kalabalığı belirli amaçlar ve ödevler karşısında bir bütün haline getiren kuvvet, dindir. O zaman birbirine yabancı olan insanlar, tek fikir ve tek duygu etrafında birbirleriyle kaynaşır ve bir bütün meydana getirirler.

Din, bir disiplin olarak da fertlerin ve toplumların hayatında önemli bir rol oynar. İşte bu sebepler dolayısıyla fertlerin ve toplumların yaşayışlarını düzene koyacak tesirli ve etraflı bir kurallar sistemine ihtiyaç vardır ki bu vazifeyi en faydalı bir şekilde din yapar, vicdanlara ve kalplere hakimdir [Pazarlı, 1993: 37].

1.2. Halk Biliminde İnanç ve İnanışlar

“*İnanç*”, sözlük anlamı ile “kişice, veya toplumca, bir düşüncenin bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi” demektir [Boratav, 1994: 7].

“Tanrı’ya, bir dine inanma, iman, itikat, birine duyulan güven inanma duygusu [TDK, 1998: 1080].

Her hükmün iki mefhum arasındaki münasebetinde tasdik veya redd vardır. Hüküm önce zihinde bir rızaya dayanır. Yani zihin, iki mefhum arasındaki bu münasebeti bazen doğru, bazen yanlış diye kabul eder. Doğru diye kabul edilen hükümler müspet, yanlış diye kabul edilenler menfî olur. Buna göre; hükmün temelinde bulunan rıza olayına “*inanç*” denir.

“*İnanç*”, daha umumî bir psikolojik olayın ifadesidir. İnançlar bazen tamamen bir aklî ispat sonunda meydana gelir, bazen bir otoritenin veya şahadetin eseri olur. Görmediğimiz halde Avustralya’nın varlığına inanmak gibi. Hissî sebeplerle de inanç meydana gelir.

İnançta şüphe yoktur. Hükümler, müspet veya menfî olsun kesin olarak verildiği zaman inanç vardır.

İnançlar, toplumun tesiriyle zaman zaman beslenmezlerse söner ve dağılırlar. Dinî merasim ve ayinler, millî bayram ve törenler çeşitli edebî ve ahlakî yayınlar fertlerde durmadan inaçları birbirlerine aşılır ve kuvvetlendirir.

İnancın âmilleri yalnız başına zihin veya irade değildir. Belki zihin ve iradeyle birlikte toplumun tesirlerinin beraberce ve bir arada insan ruhuna yaptığı tesirlerin bütünüdür. Bunların birleşmesinden ve karışmasından mürekkeptir.

Dinî olsun olmasın bir sistemin varlığını, öyle olduğunu kabul etmek “*inanç*” kavramına girmektedir.

“*İman*” ise; inanılan sistemin akîdelerini yerine getirmektir. İmana kalp yoluyla varılır. Her şeyde kalbin kemâlî şarttır. Bu sebeple imanda 3 şekil vardır.

1. Avâmın imanı (sırf taklit ve hüsn-i zanla her şeyi kabul eder.)
2. Kelâmcıların ve bilginlerin imanı. (Muhakemeye dayanan bir imandır fakat yine avâmın imanına yakındır.)
3. Ariflerin ve sufîyenin imanı ki; keşif ve müşahadeye dayanan imandır; asıl kavî iman bu mertebedir [Pazarlı, 1993].

“*İmân*”; inancın ilk aşamasıdır. Bu, insanın bizzat iradesiyle Allah’ın birliğini varlığıyla tasdik etmesi anlamına gelir.

Ruhî gelişmenin ilk aşaması da “*iman*”dır. Bu inançtan maksat, insanın bütün varlığında, kalbinde bu “*iman*”ın varlığını hissetmesidir. Kişinin kalbine, ruhuna, Allah’tan başka bir ilahın, mâlikin, rızasını kendi hayatı için yegâne gaye bilmesi, Allah’ın emir ve yasaklarından başka hayatı düzenleyen hiçbir gücün olmadığını takdir etmesidir [Mevdudi, 1987: 27].

İslâmiyet’e göre; Muhammed Aleyhisselâmın, Allahü teâlâdan getirip bildirdiği şeylerin hepsine kalb ile inanıp, dil ile de ikrâr etmeye, söylemeye “*İmân*” denir. Hâdimî’ye göre anlamadan taklid ederek inanmak da “*imân*” olur [Hadimi, 1994].

Çok kere inanç (croyance) kelimesiyle iman (fai – faith) kelimesi birbirine karıştırılır. *İnanç, zihnin bir faaliyetidir. İman ise bir dinin akidelerine ve emirlerine ispat edilmiş hakikatler olarak inanmak ve kabul etmektir* [Pazarlı, 1993].

Örneğin; Gök-Tanrı dinini ve onun sistemini kabul etmek inanç kavramına girerken, Gök-Tanrı dininin ortaya koyduğu kaideleri kabul etmek (cennet-cehennem, Gök-Tanrı, göğe yükseliş, iyelere inanma...) iman kavramı içerisinde yer almaktadır.

“İnanç, bir düşünceye bağlı bulunma, tanrıya bir dine inanma; iman, birine duyulan güven, itimat, inanma duygusu, inanılan şey, görüş ve öğreti”dir. Din ve inanç kavramı birbirinden farklıdır. Ayrıca, din denen toplumsal kurum inanç ve tapınma adlı iki bölümden oluşur. Her iki bölümün temelinde de kutsallık ve yasak kavramları yatar.

Kaidelerin teferruatlarına uymak ise “*itikâd*” kavramı içerisinde yer alır.

Gazali’ye göre; inancına iman eden toplumlarda itikâdın halka ve gençlere öğretilmesi zarurîdir. Fakat bu öğretime önce taklit ve telkin yoluyla başlanmasını tavsiye eder. Fakat yaş kemâle erdikçe ve zaman geçtikçe bunların derinleri gösterilmelidir.

İtikâd içgüdü gibidir. İman ile itikâd arasında ince bir fark vardır. İtikâd, hüküm ve tasdikler sınıfına dahil olduğundan muhtelif dereceleri vardır. İtikâd derece kabul eder; iman ise derece kabul etmez [Pazarlı, 1993].

İnanış ise sözlükte “*inanış; inanma, inanılan şey*” [TDK, 1998: 1080] olarak ifade edilmektedir. Geleneğe dayalı olarak oluşan inanma pratikleri ve benzer şeylere ise “*inanış*” denir.

Örneğin; Gök-Türklerin Gök-Tanrı sistemi içerisinde yer alan iyelerden al karısına inanmaları iman iken, günümüzde İslâmiyet’i kabul eden Türk toplumlarında geleneğe dayalı olarak devam eden bir unsur olduğu için “*inanış*” olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

İslâmiyet’i kabul eden Türkler eski dinlerinden bazı unsurları bugünkü hayatlarında devam ettirmektedirler. Örneğin; geleneksel bayramlarımız arasında yer alan Nevruz ve Hidrellez’de ateş yakıp üzerinden atlanmakta ve kötü ruhlardan, hastalıklardan arınıldığına inanılmaktadır. Tapınma derecesine varmadan eski kültürümüzden getirdiğimiz unsurları İslamiyet açısından mahsur teşkil etmeyecek şekilde yaşatma, İslâmiyet’te bid’âd kavramı içerisinde yer alır.

Gök-Tanrı sistemi içerisindeki kaideler için o günün şartlarında “inanç” kavramı kullanıldığı halde aynı unsurların İslâmiyet’i kabûlden sonra (günümüzde) “inanış” olarak nitelendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Bazı kaynaklarda inanç ve inanış kavramlarının ayrılmadığı ve kaynaklardan aynen alıntı yapıldığında çalışmamızda bazı inanışlar inanç olarak geçmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde inanç ve inanış kavramları yukarıda ifade ettiğimiz anlayış çerçevesinde yer alacaktır.

Halk biliminin konusu olarak inanışların bir niteliği de din, ahlak kurallarındaki kesinlik ve katılığa karşılık bunların yerden yere, topluluktan topluluğa değişik biçimler ve içerikler göstermeleridir. Türkiye halkının büyük çoğunluğunun bağlandığı İslâm dinini alalım. Bu dinin bir bütün olarak inanışlar düzenini incelemek din tarihine düşer ama örneğin, Konya, Kütahya, Erzurum köylerinin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi halkının veya Tahtacı topluluklarının inanışlarından “resmi islâm dini”nin (medresenin, kitaplarına) öğrettiklerinin dışında kalan bölümü Türk halk biliminin konusudur [Boratav, 1994: 7].

1.3. Türklerde İnanç ve İnanışlar

Yaygın olarak Türklerin eski dininin Şamanizm olduğu söylenmektedir. Ancak, biz bu çalışmada Türklerin eski dininin Gök-Tanrı dini olduğu ve din içerisinde iyi ve kötü iyelerin rol oynadığı, genel esasların günümüzdeki semavî dinlere benzediği düşüncesinden hareketle konuyu incelemeye çalışacağız.

Türkler İslamiyet’i kabul etmeden, dolayısıyla Anadolu’ya gelmeden önce Orta Asya’daki tarihleri boyunca, Çin ve İran olmak üzere iki büyük kültür dairesinin etkisi altında kalmışlar, dolaylıda olsa Hindistan kültüründen etkilenmişler ve buna ek olarak belirli çevrelerle sınırlı olmasına rağmen, Yahudi ve Hristiyan kültürü ile ilişkide bulunmuşlardır. Türklerin Orta Asya’daki kendi kültürleri özünde varlığını korumuş,

ancak belirli ölçüde işaret edilen etkilerle beslenmiştir. Başta Oğuzlar olmak üzere X.yüzyılda kitleler halinde İslâm dinini kabul etmeye başlayan çeşitli Türk zümreleri, bu yeni ve tamamen farklı içerikteki dinin kültür çevresine dahil olmuşlardır [Artun].

“Türk din tarihinin sistematik tetkiki ve değerlendirilmesi konusundaki güçlüklerin, sadece onun belli dönemleri ile ilgili temel malzeme ve monografik çalışma eksikliğinde yatmadığını önemle belirtmek gerekir. Her şeyden önce, bizzat alanın kendisi, mahiyeti ve varlığı itibarıyla problemlere ve güçlüklerle açık bulunmaktadır. Zira Türk dini konusu coğrafi, sosyal ve kültürel olarak çok geniş alanları kapsamaktadır. İçinde bulunduğu coğrafya gereği ise çevresindeki kültürlerin dinlerinden de etkilenmiştir. Fakat bu etki derin ve kalıcı olmamıştır. Böyle olunca da özellikle, bu çok geniş sahanın sınırlarının çok dikkatli bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir.

Bilindiği gibi Türk adına tarihte ilk olarak M.S. VI. yüzyıldan itibaren rastlanmakla birlikte, Türklerin varlığı tarih öncesi çağlara uzanıyor ve Türkler dünyanın en eski milletlerinden biri olarak karşımıza çıkıyor. Üstelik, hemen her toplumda olduğu gibi Türklerin dini tarihini de onların kültürleri ve tarihlerinden soyutlayarak, sırf inanç tarihi şeklinde ele almak mümkün gözüküyor. Bu bakımdan konuyu, Türk tarihi, kültürü ve etnolojisinin genel çerçevesinde oturtmak suretiyle ele almak gerekiyor.

Öte yandan bu geniş coğrafya, kültürler ve topluluklar içerisinde çok çeşitli dinlerin, inanışların, uygulamaların, olayların ve akımların varlığı göz önüne getirildiğinde Türk din tarihinin bilimsel incelenmesi ve oradan tutarlı bir senteze yönelebilmek meselesi, çok daha çetrefilli bir problem olarak kendini gösteriyor. Konuya bu perspektiften yaklaştığımızda dinler tarihinden tanıdığımız büyük dini sistemlerle karşılaşıyoruz. Zira Türkler, bilindiği üzere, geleneksel dinlerin dışında, tarihin belli dönemlerinden itibaren dünyanın büyük dini sistemleri ile karşı karşıya gelmişlerdir. Böylece Türk din tarihine Budizm, Hristiyanlık ve özellikle de onun doğuda ortaya çıkan mezhepleri, Zerdüştlük, Mani Dini, Yahudilik ve İslâmiyet dahil olmuştur. Bu durumda Türk din tarihi, aynı zamanda bu dinlerin tarihi veya en azından onların tarihlerinin belli bir bölümüyle olaylara ve sürece katıldıkları bir gerçeklik olarak ele alınmayı gerektiriyor. Zira bu

dinlerin tarihleri içerisinde karşılaşılan bir çok meseleler ve gelişmeler aynı zamanda Türk din tarihinin de müşterek problemleri olarak kendini gösteriyorlar” [Günay, Güngör, 1997: 13].

Bu konu üzerinde yapılan çalışmalara bakıldığında genel olarak Türklerin komşularından etkilendikleri ve onları etkiledikleri görülmektedir. Bu konu hakkında aşağıda bilgi verilmekle beraber geniş bilgi dinlerin her birinin ana başlığı altında incelenmiştir.

“İslâmiyetin kabulüne kadarki dönemde Türkler arasında pek yaygın ve sürekli olmamakla birlikte çeşitli dinler görülmüştür. Hindistan’da hakim olan Kusanlar Hanedanı ve Ak Hunlar Budist idiler. Gök Türk hakanı Tapu Han’da Buda dinine girmiş, ancak halk bu inanca itibar etmemiştir. İran’da başlayıp Sasaniler’in baskısı altında bir kısım mensupları, daha hoşgörülü oldukları bilinen Türk ülkelerine göçen Mani dini, buralarda etkili olmuştur. Uygur Hanı Bügü Han, Çin seferinde yanında getirdiği rahiplerin etkisi ile Mani dinini resmen kabul eder. Bu din Uygurlar ve kültürü üzerinde derin etki yapmıştır. Uygurlar’da Hristiyanlık, İslâmlık, Gök Tanrı dini ve Mani dini bir arada yaşamıştır. Aynı asırlarda batıda Hazar hakanı da Musevî dinini resmen kabul eder; ancak, halk genellikle Müslümanlık ve Hristiyanlığa yönelir; Gök Tanrı dini de devam eder. 1016 yılında ise Hazar Hanı Hristiyan olur; Hazarlar arasında yine, çeşitli dinler bir arada yaşar. 860 yılında Kansu’ya yerleşerek burada bir devlet kuran Sarı Uygurlar da Buda dinini kabul ederler. 8.yy’da Mâveraünnehir civarında Zerdüştlüğün yayıldığı görülür. Doğu Türkistan’da Uygurlar arasında ise Hristiyanlığın Nasturilik mezhebi görülür. Batı da Bulgar Hanları 9. asırda Hristiyanlığa seçerler. Bir kısım Bulgarlar ise Müslüman olarak İtil Bulgar devletini kurarlar. Balkanlara geçen Kıpçak ve Oğuzların da Hristiyanlaştığı görülür. Peçenekler’de ise Hristiyanlık ile Gök Tanrı dini birlikte yaşamaya devam eder [Köseoğlu, 1990: 36].

Zerdüştlük, Hristiyanlık, Maniheizm dinlerini tanımış olan Türkler bunlarla ilgili kitaplarla da uğraşmışlardır. Bu kadar çeşitli dinler arasında Türkler asıl inançlarını korumaya çalışmışlardır.

Budizm, Hristiyanlık, Zerdüştlük ve Maniheizm, ufak ölçüde de olsa cemaatleri; VI. yüzyılda büyük Göktürk hakanlığı kuruluşu zamanında görülmektedir [Tanyu, 1986: 104]. Bununla birlikte Göktürklerin dini sisteminin Gök-Tanrı dini olduğu genel bir kabuldür.

Konuya yine aynı perspektiften yaklaşarak, geleneksel Türk dinine eğildiğimizde de mesele, sanıldığından çok daha karmaşık bir mahiyet arz etmektedir.

Türk din tarihinin bu karmaşık dini kültürel yapısı sebebiyledir ki, bazıları bu tarihin ilk dönemlerine hakim olan sistemi, din ile büyüünün iç içe oldukları ve tartışmalı bir biçimde “**Şamanizm**” diye adlandırılan bir sisteme bağlamak istemişler; ötekiler orada Totemizmi, Animizmi, Naturizmi, Politeizmi, Henotizmi ve hatta Monoteizmi bulduklarını öne sürmüşlerdir. Hatta bu karmaşık yapı, mesela Gökalp’i Türklerin geleneksel dini ile, bu dini – kültürel çevre üzerindeki etkileri oldukça erken dönemlerden itibaren görülmeye başlayan Budizmi birbirine karıştırarak, eski Türklerin dinini “**Toyonizm**” adı altında belirlediği sanma karışıklığına götürmüştür [Artun] .

Ziya GÖKALP’in düşüncelerinden yola çıkarak Abdülkadir İNAN “Eski Türk Dini” adlı kitabında bir açıklamada bulunmuştur.

“Ziya GÖKALP; eski Türklerde “**Toyunizm**” adını taşıyan din tasavvur etmiştir. Halbuki izahını yaptığı bu din budizmden başka bir din değildir. Toyur, yabancı (galiba Çince) bir kelime olup Budizm rahibi manasını ifade eder. Toyın kelimesini ifade ederken Kâşgarî’nin verdiği misalden de bu kelimenin Budist rahiplerini ifade ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Bu misalde “**toyunun burhana-secde ettiği anlatılıyor.** Pekarskiy’nin izahına göre “**toyın-toyun kelimesi Yakut lehçesinde “efendi, bey, devlet memuru” demektir.** Bu manası ile “**toyun**” kelimesi bütün kuzey uluslarınca kullanılmaktadır. Gökalp’e göre Türkler eski din kitabına da nom adını vermektedirler. Buna kaynak olarak da Divan-ü Lügatit Türk ve Cihanguşayı vermektedir. Abdülkadir İNAN’a göre iki müellifin bahsettikleri Türklerin Budist oldukları malumdur. Nom terimi de Yunanca bir kelime olup maniheistler tarafından getirildiği açıkça ispat edilmiş bir gerçektir. Bu kayıtlardan anlaşıldığı üzere Z. GÖKALP’in eski Türk dini

olarak tasavvur ettiği din, yani “toyunizm”, “budizm”, nom adı verilen din kitabı da Budist ve Maniheistlerin dini kitaplarına verdikleri isimlerden ibarettir” [Gökalp, 1991: 21].

Türk dini tarihi, erken dönemlerinden itibaren sanıldığından oldukça karmaşık bir dini kültürel mahiyet arz etmektedir ve onu basitleştirerek anlamak veya açıklamak isteyen her teşebbüse de meydan okumaktadır. Zaten, en eski dönemlerinden itibaren, Türk din hayatını, tamamen kendi içine kapalı bir sistem olarak görmeye kalkışmak da hatalı olur. Zira, çok eski devirlerden itibaren, çok geniş bir coğrafyada, genellikle göçebe bir hayat yaşayan, ancak orada yerleşik hayat unsurlarını da eksik olmadığı Türklerin, kültürleri ve dinleri de ister istemez başka bir çok kavimler ve milletlerinkilerle temas halinde olmuş, şüphesiz bu durum onları ötekilerle karşılıklı dini-kültürel enteraksiyona yöneltmiştir. Öte yandan, çok eski devirlerden itibaren, dünya ticaret yollarının Türklerin ana yurdunda kavşak oluşturmasının da bunda çok büyük bir payı bulunmaktadır.

Konuyu Şamanizm açısından ele alan ve olaya ilk planda Orta Asya’yı mihver edinerek yaklaştırmaya çalışan dinler tarihi, karşılaştırmalı din bilimi ve fenomenolojisi alanı da çalışan M. Eliade, olayın, eski dünyanın hemen hemen üçte ikisini kapsayan geniş boyutlara sahip bulunduğunu; Orta Asya’nın yanı sıra Kuzey Asya, Amerika, Orta Doğu, Güney Asya ve hatta Uzak Doğu’yu kapsadığını; Türklerin yanı sıra İran, Eski Yunan, Orta Doğu’nun antik kavimlerini, Hintliler, Kızılderililer, Eskimolar vs. halkların kültürleri ve dinlerinin sürece dahil bulduklarını ve karşılıklı etkileşim süreçlerinin, belli mihraklardan hareketle ve çok eski dönemlerden başlayarak bu toplumların dini kültürlerini nüfuzları altında tutageldiklerini bize göstermiş bulunmaktadır. Böyle olunca, Türk din tarihi bizi, sadece evrensel dinler düzeyinde dünyanın büyük dini sistemlerinin problemleri ile koordineli olarak meselelerini ele almaya zorlamakla kalmıyor; aynı zamanda ona arkaik dönemlerinden itibaren komşu ve hatta uzak dini-kültürel sistemlerle ilişkileri içerisinde yaklaşmayı zorunlu kılıyor.

Yalnız yapılan araştırmaları bir çoğu özellikle Rus vb... araştırmacılar olaya farklı açılardan yaklaşmayı uygun görmüşlerdir. Eski Türk dininin sistemini tek tanrıdan

ziyade fal, büyücülük, sağaltma tekniklerini de içine alan bir din sistemi dahi olmayan şaman inanışlarıyla belirtmişlerdir. Bunun nedeni ise bir milleti uygarlığın en üst düzeylerine çıkararak tek tanrılı sistemden soyutlama çalışmalarıdır. Özellikle daha çok kırsal kesimlerde yer alan şaman inanışları ilk araştırmacıların odak merkezi olmuştur ve kültür emperyalizmi için çalışan Rusların dikkatini çekmiştir. Yayımlanan çalışmaların çoğunda Türklerin din olarak Şaman inanışları gösterilmiştir ve ne yazık ki bu bilgiler araştırma yapılmadan birçok yazarın eserine kaynak olarak girmiştir. Bu yanlışlığın yapılmasındaki en büyük pay ise Türk araştırmacılarıdır.

Daha önceki bilgilerde de verildiği üzere Türklerin varlığı sadece Altaylarda ve Tunguzlarda değildir. Bu nedenle araştırma konusunu derinleştirmek için Türklerin coğrafi konumunu bilmek gerekmektedir.

Tarihin en eski milletlerinden biri olan Türklerin ana vatanı Orta Asya'dır. Batıda Aral gölü, doğuda Orhun ve Tula ırmakları, kuzeyde Lena nehrinin baş kısımları, İrtiş Ormanları ve Orta Yenisey sahası; güneyde Talas-Sir Derya boylarına kadar geniş alanı kaplayan ve Orta Asya olarak adlandırılan bu bölgenin merkezini Altay çevresi oluşturmaktadır. Bununla birlikte genelde göçebe bir karakter arz eden Türk toplulukları, sadece burada kalmamış, Orta Asya merkez olmak üzere, Japonya, Filipinler ve Seylan adaları dışında, Asya kıtasının hemen her tarafına, Orta Avrupa içlerine; Mısır, Sudan dahil Kuzey Afrika'ya kadar uzanmış; bütün bu coğrafya üzerinde oldukça hareketli bir hayat yaşamışlardır.

Geniş coğrafya üzerinde yaşayan Türkler, tarihin tanıyabildiği en eski kavimlerden biridir. Onlar, tarihin bilinen dönemlerinden bu yana, nüfus itibarıyla da kalabalık, hareketli ve güçlü bir yapıya sahip olmuşlardır. Türklerin yaşadığı bölgelerdeki iklimlerin çeşitliliği, onların sosyo-ekonomik ve kültürel hayatlarında da önemli roller oynamış; böylece onlar, özellikle Türk tarihinin önceki dönemlerinde veya en azından belli bir safhasında Avrasya'nın bozkırlarında göçebe bir hayat yaşamışlardır. İnsanın tabiat kuvvetlerine hakim olamadığı eski çağlarda coğrafyanın insan hayatı üzerindeki etkileri göz önüne alınırsa, bozkır ikliminin bir çok bakımdan eski Türk yaşayışı, düşünce tarzı, inancı, dünya görüşü ve örf ve adetlerine, kısacası kültürüne köklü

tesirler yaptığını kabul etmek gerekir. Ancak, kültürün oluşumunda coğrafi tesirler yaptığını kabul etmek gerekir. Ancak, kültürünün oluşumunda coğrafi tesirlerin yanı sıra insan faktörünü de gözden uzak tutmamak gerekir. Türklerin tarih boyunca, geniş coğrafya içerisinde oldukça hareketli bir hayat yaşamaları, onları çeşitli kültürlerle temasa getirmiş, böylece onlar Çin, Hint, Akdeniz ve Avrupa medeniyeti gibi yerleşik kültür ve medeniyetlerden etkilenmişlerdir. Ancak, bu tesirlere rağmen yine bu kültür temelinde orijinaldir ve Türk'tür. Belli bir döneminde ona atlı göçebe bozkır kültürü özelliği hakimdir. Ancak geniş coğrafya içerisinde Türklerden, çok erken dönemlerden itibaren yerleşik hayata geçenler de olmuş; hayvancılığın yanısıra tarım onların meşguliyetleri arasında yer almıştır. Hayvancılık denilince, at yetiştiriciliği akla gelmektedir. Eski Türklerin mezarlarına atları ile birlikte gömüldükleri göz önüne getirilirse, Avrupalıların **“sanki Türkler atla birlikte doğmuşlardır”** tespitinin haklılığı daha iyi anlaşılabilir. Türkler yalnız avcılık, ziraat, hayvan yetiştiriciliği ile kalmamışlar aynı zamanda çok erken dönemlerden itibaren çeşitli zenaatlara ve hatta ticarete de yönelmişlerdir. Öte yandan, binlerce yıldan beri kervan yolları Türklerin ülkesinden geçmiş ve onların Hint, İran ve Bizans'la önemli ticarî ilişkileri olmuştur. Orta Çağ seyyahları, Adriyatik'ten Kamçatka Yarımadası'na kadar bir kimsenin, tercümana ihtiyaç hissetmeden Türkçe anlaşabileceğini, her ne kadar siyasi hudutlar bulunsa bile kültürlerin bunu kolaylıkla aştığını ifade ediyorlar. Sayılarını çokluğu nedeniyle, birbirinden oldukça farklı coğrafyada ve sosyal tesirler altında yaşayan Türk şubeleri, değişik zamanlarda çeşitli isimler altında anılmışlardır [Günay, Güngör, 1997: 15].

Eski Türkler çok geniş sahalara yayılarak hudut bölgelerinde yabancı din ve kültürlerin tesirlerine maruz kalmakla beraber, XI. yüzyılda İslâmiyet kabul edilene kadar Gök-Tanrı dini hakim bir şekilde varlığını devam ettirmiştir. Bu nedenledir ki eski Türklerin inançları incelenirken Gök-Tanrı dininin sistematığı hakkında bilgi verilmelidir.

Hunlar devrinde **“Tanrı”** kelimesi hem göğü hem de uluhiyeti ifade ediyordu. Bu devrin hükümdarlarına verilen **“Tanrı kutu”** ünvanı da Türklerin ilâhi hakimiyet telâkkisinin başlangıcını, gökle alakalı olduğunu ve tek Allah inancına doğru bir tekâmülün mevcudiyetini gösterir. Nitekim Gök-Türkler devrinde gökle alâkalı olmakla

beraber, mücerret mânası ile, tek bir **“Tanrı”** nın varlığı inancı meydana çıkmıştı. Gerçekten Orhun kitâbeleri yer, gök ve bütün mahlukların yaratıcısı, insanların iyi veya kötü kaderlerini tâyin edici bir **“Tanrı”** fikrinin artık teşekkül ettiğini göstermektedir. Türkler bu devirde yükseliş ve sukutlarına, kabiliyetli veya kabiliyetsiz kağan ve beylerin kendi kaderlerinde vasıta olmasını mutlak bulunduğuna inanıyorlardı. Tardu Kağan, bir seferinde, askerleri ve hayvanları arasında hastalık çıkmasını Tanrı'nın bir gazabı sayıyor ve bundan titriyordu. Başka bir han da Çin'lilerle mağlubiyetini ilâhi kadere bağlıyordu. Çağdaş Bizans tarihçisi Theohylaktos Türklerin, toprağı, suyu, ateşi ve havayı (dört unsuru) takdis etmekle beraber, sadece, yerlerin ve göklerin hâliki bir Tanrı'ya taptıklarını, ona at, sığır ve koyun kurban ettiklerini, istikbali haber veren kâhin (kam) ler olduğunu söyler. X. asrın ilk yarılarında Oğuzları ziyaret eden halifenin elçisi, İbn Fadlan **“ Bir Türk zulüm gördüğü veya bir zorlukla karşılaştığı zaman başını yukarı kaldırıp ‘Bir Tanrı’”** diye dua ettiğini söylemekle Türklerin Allah inancı hakkında bize güzel bir fikir verir [Turan, 1998: 95].

Buna örnek olarak Oğuz Kağan Destanı verilebilir. Oğuz Kağan Destanı'nın Uygur yazmasında dinî unsurlar çok fazla yer tutmamaktadır. Destanın baş kısımlarındaki bir ifade Tanrı'ya yalvarma bir ibadet olarak görülür. **“Yine günlerden bir gün Oğuz Kağan Tanrı'ya yalvarmakta idi”** ifadesinden Oğuz'un daha önce de Tanrı'ya yalvardığı hükmü çıkarılabilir. Bununla birlikte kahramanın hangi sebeplerle Tanrı'ya yalvardığı açık değildir. Fakat evlenmesi bu yalvarmanın sonunda gerçekleşir ve gökten ışık içinde bir kız iner. Destanın sonunda Oğuz'un çocuklarına vasiyetinde söylediği **“Çok savaşlar yaptım Gök Tanrı'ya borcumu ödedim”** sözlerinde, yapılan bu savaşların Gök Tanrı'ya ödenen borcun ifadesi olduğu ortaya çıkar. İslâmî Oğuz Kağan Destanı'nda İslâmiyetin etkileri çok fazladır. Uygur yazmasında bulunan tabiat ötesi unsurlar İslâm dininin etkisiyle ortadan kalmıştır [Özarlan, 1998: 430].

Yapılan araştırmalarda farklı dinler atfedilse de Gök-Türk'lerin Gök-Tanrı dini sistemini kabul ettikleri kesindir. Din adamlarını huzurunda münakaşaya çağırın Mengü Han da **“Biz sadece tek bir Tanrı'nın varlığına, onun sâyesinde yaşadığımızı ve onun emri ile öldüğümüze inanıyoruz.”** derken Gök-Türkler devrinde varılan yüksek bir uluhiyet inancının devam ettiği görülmektedir. Gerçekten Moğollar hakkında bilgi

veren yabancı müellifler bu vesile ile Şamaniliği de aydınlatmaktadırlar. 1245'te Lyon'da toplanan Hristiyan Ruhani Meclisi'nde Rus Başpiskoposu Petro Moğolların her sabah ellerini göğe kaldırıp Hâlik'e dua ettiklerini bildirir. P. Carpini ve Mahhew Paris'e göre *“Onlar tek Tanrı'ya inanırlar ve onu görünen ve görünmeyen her şeyin yaratıcısını bilirler. Dünyada mücazât ve mükafatı da onun emri sayarlar. Fakat ona dua ve ilahilerle ibadet etmezler”* der. Marco Polo ise *“Semavî en yüksek bir Tanrıya taparlar; fakat sadece hayat ve sıhhatları için dua eder ve ona “Mengü” (ebedî) sıfatını verirler”* ifadesi ile bu inancı biraz daha aydınlığa kavuşturur.

Gök-Türklerin tek Tanrı inancına yükselmeleri mühim bir hâdise olup millî şuurun çok ileri bir dereceye ulaşması, kültür ve yazının yayılması da bu devre rastlar. Eski çağların Yunan'lı, Roma'lı ve başka medeni kavimleri çok Tanrılı bir devrede bulunmakla beraber din tarihçileri, haklı olarak, tek Tanrı inancına erişmeyi ileri bir derece sayarlar. Fakat ne yazık ki bu düşünce senelerdir çürütülmeye çalışılmıştır. Türkler bu yüksek ve mücerret Tanrı telâkkisine varmakla beraber, başlangıçta onu yine de gökte düşünüyorlardı. Bu sebeple Tanrı kelimesi hem gök ve hem de Allah mânasında kullanılıyordu. Nitekim Türkler Allah'ı **“Gök-Tanrı”** adı ile anıyorlardı [Turan, 1998: 95].

Yukarıda da görüldüğü üzere Türkler İslâmiyet'i kabul ettikten sonrada Allah kavramı ile Gök Tanrı kavramı arasında kalmışlardır. İslâmiyet'e göre Allah her yerdedir. Bu kavramın bilinmesine rağmen örneğin; Tunceli'de yıkanmak üzere getirilen cenazeyi Salat-ü selamlarla üç kere havaya kaldırmak, yere indirmek dördüncü de teneşir tahtasına koyma işlemi yapılır. Bu uygulama Urfa-Hilvan'da da vardır.

Haymana-Ankara'da cenaze, namaz için musalla taşına konulduğunda üç defa cenaze Salı yukarı doğru kaldırılır.

Gaziantep'de cenaze, namaz taşında üç kere yere konulup kaldırılır.

Muğla'da cenaze namazı kılarken başın her tekbirinde yukarı, gökyüzüne doğru kaldırılmasının lüzumuna inanılır.

Ordu'da kırkı çıkmamış bebeği loğusa kadın ziyaret ederse lohusanın bebeği “**basma**”ması için bebek yukarı kaldırılır. Sakarya'da da buna benzer bir uygulama vardır. Kırkı çıkmamış bebeğin üzerine kırklı bebek, loğusa kadın, hayvan ve yaş et getirilirse bebek havaya kaldırılır.

İslamiyet'e rağmen gökle ilgili inanışlar tamamen eski Türk inancı olan Gök Tanrı Dinî'nin bakıyeleridir. Cenazenin yukarıya kaldırılması, cenaze namazında her tekbirde başın yukarı kaldırılması, 40'ı çıkmamış bebeğin yukarı kaldırılması, cemaatin cenazeden sonra ayağa kalkması vb. Tanrının yukarıda olduğunun düşünüldüğü içindir. Bu uygulamalar diğer Türk Cumhuriyetlerinde daha belirgin özellikler göstermektedir.

İslamiyet'te ise Allah her yerde hazır ve nâzırdır. O'nu sadece gökte düşünmek, O'nun gerçeğine aykırı olur [Kalafat, 1996: 54].

Orhun kitâbelerinde “**Üze kök tangrı**” (Üstte mavi gök) terkininde “**tanrı**” yine gök mânasını da muhafaza ediyordu. Bu konu üzerinde Ögel ve Kalafat'ında değerlendirmeleri bulunmakla beraber Turan'inkilerden farklıdır. Allah'ın mekândan münezzeht olduğunu bildiren dinlerin dahi semavî sıfatını almaları ve bunu kullanmaları eski beşeri düşüncede Allah ile gök veya yücelik arasında münasebet izlerinin devam ettiğini gösterir. Tanrı'nın Türkleri koruması ve kendilerini başka milletlere üstün tutması, hâkanların iktidarı ondan almaları inancı Türklerde milliyet ve cihan nizâmı şuurunu doğurmuştur ki, bir vesile ile W. Barthold'un işaret ettiği gibi millî vicdanın bu derece yükselmesi dünya tarihinde nadir ve müstesna bir hadisedir. Bu imtiyaz ve inanç dolayısıyla ki Türkler Allah'a bazan “**Türk Tanrısı**” adını veriyorlardı. Bu terkibe XI. ve XII. asırlarda da rastlanmıştır. “**Ulug Tanrı**” tabiri ise İslâm devrine de mâl olmuştur. Bu Tanrı ile İslâm'ın Allah'ı arasında göze çarpan bir fark da onun Türkleri başka milletlerden üstün tutması ve himayesi olup bu bakımdan bir derece Yahudilerin Yahovasına benzer [Turan, 1998: 95].

Genel olarak Gök Tanrının sıfatlarına bakılacak olursa yaratıcı ve kâdir-i mutlak, tek, ezeli, ve ebedî, eşi benzeri olmayan, öldüren, idaresine göre hükmeden, yardım eden,

cezalandıran, koruyan, insanlara bilgi veren, her şeyin en iyisini bilen, yol gösteren ve kulun duasını kabul edendir. İslâm'ın Allah anlayışına benzerlik arz eden bütün bu sıfatlara rağmen Gök Tanrı'nın ilâhî dinlerden olduğu gibi, tapınakları yoktur. Eski Türkler O'nun resim ve heykellerini yapmamışlardır.

Türkler Tanrı'nın ölümsüz olduğuna inanırlar. Onların arasında ahiret, mahşer günü, hesapların görülmesi, cennet ve cehennem inancı bulunmaktadır. Türkler, bugün “**münker ve nekir**” denilen iki meleğin varlığına ve onların insanı, bütün hayatı boyunca takip ettiklerine inanmaktadırlar. İslâm'dan önce de Türklerde insanın sağında bulunan “**Yayuçi**”, solunda bulunan “**Körmös**” adı verilen iki meleğin varlığına inanılırdı. Ayrıca Türkler, ruhların ebediliğini, iyi ve kötü ruhların bulunduğunu da kabul ederler [Erdem, 2000: 96].

İleri tanrı anlayışına erişen Türkler, yukarıda da belirtildiği üzere ruhun ebediliğine ve bunun zarurî bir neticesi olarak da ahiret hayatına, iyilik ve kötülöklere dair bir hesabın verileceğine de inanıyorlardı. Bu sebeple Türkler, birçok eski kavimler gibi meselâ Orhun kitabelerinde kaydedildiği üzere Kağan ve beyler ölünce rûhların bir kuş gibi göğe, Tanrının yanına uçtuğunu kabul ediyorlardı. Eski Türkçe de “**uçmak**” kelimesinin aynı zamanda “**cennet**” mânasına gelmesi ve İslâm devrinde bu mefhumu ifâde için kullanılması sebebi de budur. Bunun gibi kötü rûhlar da yer altına gider ki buraya da “**tamuğ**” deniliyordu ve İslâm devrinde cehennem karşılığı olarak kullanılıyordu [Turan, 1998: 96].

Bununla beraber Türkler rûh hakkında bir takım hususî akidelere de sâhip bulunuyorlardı. Kâşgarlı Mahmud'a göre Türklerde rûhların yılda bir defa geceleri hayatta iken yaşadıkları şehirlere geliş halkı ziyaret ettiklerine ve “**tiki**” diye bir ses çıkardıklarına dair bir inanışın mevcudiyetini haber verir. Buna benzer bir unsur İslâmiyet'te de vardır. İslamiyete göre Pazartesi ve Perşembe akşamları ruhların yakınlarını ziyaret ettiği söylenir. Göklere çıkan iyi ruhlar dünyadaki akrabaları için Tanrı nezdinde şefaatte bulunuyor ve yer altına giden kötü rûhlar da insanlara fenalık yapıyorlardı. Türkler kıyamet gününe de “**Uluğ gün**” adını veriyor ve bunu da İslâm olduktan sonra da kullanıyorlardı. Türklerin ölünce atları ve silâhları ile birlikte

gömülmeleri “**bu hayvana binip Cennete gideceklerine**” dair inancın bir neticesi idi. Bu inanç ve defin âdeti Hun, Göktürk, Oğuz ve Kıpçaklarda mevcut idi. Şamanî dininde [Eserde din olarak geçmesine rağmen Şamanizm bir inanç değil bir inanıştır.] peygamber ve mukaddes kitap gibi, melek mefhumu da yoktu. Fakat Orhun kitabelerinde ve başka kaynaklarda ona benzer rûh ve varlıklara rastlanmıştır ki bunlar arasında Umay dikkati çeker. Kitabelerde kağanların anaları Umay’a benzetilmekte ve çocukların da hâmisî sayılmaktadır. Kâşgarlı Mahmud’da kadınların Umay ile tefe’ül ettiklerini ve ana karnındaki çocukları da onun muhafaza ettiğine inanıldığını yazar. Bugün Türkçe’de çocukları korkutmakla alâkalı olan umacı tâbiri de bu eski inancın bir devamıdır. Ayrıca Anadolu’nun tüm bölgelerinde Umay bilinmekte ve özellikle al karısına karşı koruyucu unsur olduğu söylenmektedir. Bu konu hakkında geniş bilgi İyeler bölümünde yer alacaktır.

Yüksek dağlar ve pınarlar da hayırlı rûhların makamı sayılıyordu. Bunlara Yir-sub (Yer-su) deniliyor ve onlar da tâzim ediliyordu. Bu makamlar İslâm evliyâlarının türbelerine benzemekte, vatan şuurunu doğurmakta ve kuvvetlendirmekte idi. XI. asır İran’lı müellif Gerdizî de Türkes yabgusunun memleketinde büyük bir dağ olduğunu, onların burayı “**Tanrının makamı**” saydıklarını ve bu dağ üzerinde yemin ettiklerini söyler ki meşhur Tanrı dağları da adını bu inançtan alsa gerektir. Bu sebeptir ki Türkler bu gibi yerleri “**İduk**” (mübârek) diye tanırlardı.

Nitekim Hunlar, onların torunları Göktürkler ve Uygurlar yılın beşinci ayında aynı mukaddes dağ üzerinde toplanır; Tanrı’ya ve atalara kurban keserlerdi. Göktürklerin bu âyin ve merasimleri demircilikle uğraştıkları ve kurt menşe efsânesiyle bağlı buldukları Altay dağlarının bir vadisinde yüksek beylerin ve asîllerin iştirâki ile yapılıyordu. Çin kaynaklarında ecdâd mağarası olarak tanınan bu yer Türk an’anesinde Ergenekon ismini almış ve İslâm kaynaklarına kadar intikâl etmiştir. Gerçekten Türkler her yılbaşı buraya gidip demircilik devrinin hatırası olarak, bir miktar demiri örs üzerinde dövmek suretiyle, bir bayram yapıyorlardı. Kötü ruhlar da, yer altında, cehenneme gidiyor; onların fenalıklarından kurtulmak için de kamlar, yani din adamları vazife görüyorlardı. Altay’lıların yaratılış efsânesine (kozmozogoniye) göre Tanrı Kara Han yerleri ve gökleri “**kişi**”den sonra yaratmıştır. Kişi de bu esnada yaratmak

kudretine erişmek isteyince Tanrı onu ışık âleminden yer altı karanlık diyarına atmış; başka yeni bir kişi yaratmıştır. Erlik adını alan bu ilk kişi ve onun kandırdığı kötü ruhlar da düşman oldukları insanları fenalıklara sevk etmiştir [Turan, 1998: 95].

Erlik'in başında bulunduğu ruhlar sınıf insanlara her türlü kötülüğü, hastalığı ve ölümü getirir. Bunlar korkunç şekilli yaratıklar ve cinlerden meydana gelmişlerdir. Bu kötülük timsali Ülgen tarafından yaratılmış olup, cehennemde bulunur. Bu unsur İslâmiyet'teki şeytana denktir [Çoruhlu, 1999: 49].

Burada, diğer dinlerin de kabul ettiği, Allah-Şeytan münasebeti, insanın Allah'a isyanı ve sonsuz ihtirasları dolayısıyla günahkâr oluşu bahis mevzuudur.

Türklerin ruhların hayatına dair inanışları hakkında İbn Fadlan'ın naklettiği bir fikra dikkate şâyandır. Onun Oğuzlar arasında dinlediğine göre bir ihtiyar, ölen komşusunu rüyasında görür. Ölü ona akraba ve dostlarını takip edemeyip yalnız kaldığından şikayet eder. İhtiyar bu hâdiseyi anlatınca akraba ve arkadaşları derhal mezarına gidip kurban keserler. İki gün sonra tekrar rüyasına giren komşu ona **“akraba ve arkadaşlarıma artık rahat ettiğimi söyle”** der. Anadolu'nun her yöresinde rüyasında ölen bir yakını gören kişi o kişinin ruhuna sevap işlemektedir. Örneğin; ekmek veya tuz alınarak ihtiyacı olana verilir veya Kur'an-ı Kerim okunur.

Çalışmamızda eski Türklerin muntazam günlük ibadetleri ve ibadethâneleri olduğuna dair açık bilgilere sâhip değiliz. Göktürklerin müşterek âyin ve bayramlarında, mukaddes yerlerde dúa ve kurbanlarından başka sefere çıkarken bir mabede gidip zafer düası yaptıkları ve ondan sonra da orduları harekete geçirdikleri belirtilmektedir.

“Çin kaynakları Fu yun-se adını verdikleri bir tapınak veya ibadethânenin mevcudiyetini kaydetmişlerdir. Z. Kazvini de Yedi Su havalisinde Karlıklara ait bir ibadethâne olduğundan ve içinde eski hükümdarların resimleri bulunduğundan bahseder. Bununla beraber muntazam ibadet ve ibadethânelerin mevcut olmadığı, bazı müşterek âyin ve merasimler dışında, istenildiği veya ihtiyaç duyulduğu zaman baş açıp, yüzü ve elleri göğe kaldırıp Tanrı'ya dua edildiği anlaşılıyor. Çingiz Han,

Harizmşahlar imparatorluğuna karşı savaşa girişmeden önce, bir tepe üzerine çıkmış; başını açmış; kemerini boynuna bağlamış (itaat maksadı ile) ve yüzünü yere koyarak üç gün-üç gece zafer için Tanrı'ya dua etmişti. Müslüman tarihçiler bu hadiseyi Allah'a bağlanmanın faydaları ve gururun zararları münasebeti ile zikrederken Çingiz'in zaferini ve Harizmşah'ın mağlubiyetini de bu davranışlara bağlarlar. Bir çağdaş müellif de dinlerinin “Yüzü şarka çevirip üç defa diz çökerek ebedî bir Tanrı'ya tapmaktan” ibaret olduğunu söyler. Allah'a niyâz ederken baş açmaya Selçuklu, Osmanlı sultanları ve evliyâları arasında da rastlanmış ve bu eski âdetin İslâm ibadetlerinde devamı mahzurlu sayılmamıştır. Bu münasebetle Alparslan'ın ve büyük veli Akşemseddin'in mühim hâcet dileklerinde, bu şekilde Allah'a niyâz ettiklerini kaydetmeliyiz” [Turan, 1998: 95].

Tek Tanrı'ya inanan Türklerde ibadetin merkezi; Tanrı'dır ve O'nun rızasını kazanmadır. Türklerin günlük, muntazam ibadet ve ibadethaneleri olduğu konusu pek açık değildir. İbadet, resmi ibadet ve hal ibadeti şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Resmi ibadet, baş “din adamı” sıfatıyla Hakan'ın yönettiği ibadettir. Devlet törenlerini olduğu gibi, dinî törenleri yönetmek de Hakan'a aittir. Türklerde ibadetler genellikle ilkbahar, yaz ve sonbaharda yapılır. Ayrıca tesadüfen belirli bir zamana bağlı olmayan yapılar da vardır. Bayram ve ayinlerde, kurban takdim edilir. Kurbanlar ve dinî törenlerde “Kam” denilen dinî kişilerden de yararlanır [Erdem, 2000: 97].

Prof. Dr Mustafa ERDEM'inde belirttiği gibi Gök Tanrı dininin ne bir ibadet yeri ne de kitabı vardır. Onlar için ibadetin merkezi Tanrı'nın bulunduğu her yerdir. Bazı kitaplarda Gök Tanrı dininin ibadet yerinden bahsediliyorsa mutlaka Budizm veya Maniheizm ile karıştırılıyor demektir.

Eski Türk inanç sisteminin atalar kültü, ateş kültü ve yer-su kültü ile ilgili olup, bütün Türk topluluklarında ortak kültür unsurlarıdır. Türklerde kültürler kutsal olmasına rağmen ilahlaştırılmamıştır.

Türkler'in, tarih boyunca çeşitli dinleri etkilemişler ve bu dinlerden etkilenmişlerdir. İslamiyet'ten önce Türkler'in intisap ettikleri dinlerle ilgili pek çok araştırma

yapılmıştır. Eski Türk inanç sistemi hakkında yapılan araştırmalarda, bu konuda çeşitli fikirler ileri sürülmüştür.

Eski Türkler’de totemciliğin mevcut olduğu ileri sürülmüş, delil olarak da kurdun ata tanınması, bu hayvana karşı saygı duyulması başta olmak üzere XIX.yüzyılın ikinci yarısında tesbit edilen, totemcilikteki “şuringay”yı andıran fetişler gösterilmiştir. Ayrıca, 24 Oğuz boyunun her dört boyu için bir kuş bulunması da totemcilikle izah edilmek istenmiştir. Halbuki totem inancında aynı toteme bağlı olanlar akraba kabul edilirken Türkler’de kan akrabalığı vardır. Totemci topluluklarda her klanın ata tanıdığı ayrı bir totemi bulunurken Türkler’de bütün bir kavmin kutsal tanıdığı bir hayvan mevcuttur. Ayrıca totemcilikle; yalnız hayvanlar değil, mesela bir taş parçası, yağmur suyu vb. şeyler de totem olabilir. Kurt efsanesinin toplayıcı bir vafâ sahip olması klanları birbirinden ayıran ve onları karşı karşıya koyan totemcilik anlayışına aykırı düşmektedir.

Eski Türkler’de Kurt-ata’nın yaşadığı yer kabul edilen mağarada törenler tertip etmek geleneği, kurdun vücudu ile değil, mazisi karanlıklara karışmış eski hatıranın canlandırılması ile ilgilidir.

Türklerde kurt-ata inancı, genel bir yaygınlığa sahiptir ve tek bir klan veya kabileye mahsus değildir. Nihayet, totemizmde “mânâ” gücü önemli bir yer tutmakta; buna karşılık ruhun ebediliği inancına yer verilmemektedir. Oysa Türklerde ruhun ölümsüzlüğü inancı mevcuttur ve bu sebeple ata ruhlarına ta’zim edilmektedir. Bütün bunlar ise, birkaç bulanık izden hareketle, eski Türk dinini totemizme bağlamanın güçlüğü bu şekilde yapılacak olan acele genellemelerin bilimsel eksikliğini göstermektedir [Güngör, Günay, 1997: 94].

İbrahim KAFESOĞLU, Türkler’de totemciliğin izleri sayılabilecek olan hususların komşu kavimlerin tesirlerinde aranması gerektiğini belirtmektedir. Türklerin yaşam şartları tabiat olaylarına bağlı olduğu; geçimlerini hayvancılık ve tarımla sağladıkları için bazı hayvanlara değer vermişler ve onların bir parçalarını üzerlerinde taşımışlardır. Ama buradaki önemli nokta bu unsurlara tapmamalarıdır.

"Türk boylarını anlatan Kaşgarlı Mahmud, Oğuzlar'ın yirmi iki bölük olduğunu, her bölümün ayrı bir belgesi ve hayvanlarına vurulan bir alâmetinin olduğunu ve birbirlerini bu belgelerle tanıdıklarını belirtir. Eski Türkler'de Şamanlık kültürü, çoğu zaman bir din olarak anlaşılmış olmakla birlikte, yapılan araştırmalar bu kültürün bir din olmayıp tamamen bir **sihir** karakteri taşıdığı, hatta Tanrı ve yer-su inançlarıyla bir ilgisinin bulunmadığını ortaya koymuştur. Şaman, kendi usûlleriyle kazandığı "extase" hali içinde ruhunun göklere yükselmek veya yer altına inmek ve oralarda gezip dolaşmak üzere, bedeninden ayrıldığını hisseden bir "transe" ustasıdır. Transe halindeyken ruhları hüküm altına alarak ölümlerle, şeytanlarla, cin ve perilerle irtibat kurar. Radlof'un verdiği bilgiye göre, Şamanların yaptıkları ayinler, alemin hâlıkı olan Tanrı'ya ibadet ve duadan ibarettir. Kadın şamanlar, Çin ülkesinde bir felaketi gidermek için dualar ve dini ayinler icrâ ederlerdi. Şamanlar, hem sihirbaz ve kahin, hem de sinir hastalıklarını tedavi eden bir nevi ruhanî tabiplerdi. Türk toplumlarında kurban sunma törenlerinde şamanların hiçbir vazife almazlardı.

Türkler'in dini olmadığı yönünde bazı görüşler ileri sürülmüşse de yapılan araştırmalar ortaya koymuştur ki, eski Türkler'in dini "**Gök Tanrı Dini**" diye tasvir edilen semavi mahiyeti olan bir dindir. Tengri, tam iktidar sahibi olup, bütün Türkler'in ortak inancı durumundadır. Gök Tanrı itikadının esaslarını eskiden Çin kayıtlarından, Orhun Kitabelerinden ve konuyla ilgili diğer kaynaklardan tesbit etmek mümkün olmuştur. Asya Hun Hakanı Mo-tun, M.Ö. 176 da Çin İmparatoru'na gönderdiği mektupta, kendisinin Tanrı tarafından tahta çıkarıldığını belirttikten sonra askeri zaferlerini Tanrı'nın inayeti ile kazandığını ifade etmiştir. Kitabelere göre Tanrı, kainatın ilk sebebidir ve yaratıcısıdır.

Eski Türk inancında Tanrı, ebediliği, kâdir-î mutlaklığı yanında bir şekle sokulamayan ve her yerde hazır vasfını taşıyordu. Türkler; ateşi, suyu, toprağı kutsal kabul ederler. Fakat yalnız yerin göğün yaratıcısı bildikleri bir Tanrı'ya taparlardı. Bizans tarihçisi Theophylacte, '**Türkler toprağı, suyu, ateşi ve havayı kutsal sayarlar ve onlara saygı gösterirler. Bununla birlikte, gökyüzü ile yeri yaratan tek bir Tanrı'dan başka bir şeye tapmazlardı. Ona atlar, sığırlar ve koyunlar kurban ederler.'**

Süryani Mikael de “Türkler, tek Tanrı’ya inanıyorlardı. Araplar’ın Allah’ı da tek ilahdı. Böylece, Türkler, Araplar’ın dinini kolayca kabul ettiler. Tanrı, Türk halkının hayatı ile ilgilenen ulu bir varlıktır. Savaşlarda Tanrı’nın iradesi üzerine zafere ulaşılır. Türk’e ve bütün insanlara Tanrı vasıtasız müdahale eder. Emreden, iradesine uymayanı cezalandıran Tanrı, bağışladığı kut ve ülüg (kısmet) ü layık olmayanlardan geri alır. Kişi-oğlu ölmek için yaratılmıştır. Doğru insanı ve yalancıyı Tanrı bilir. Ayrıca Tarkçe’deki Bayat=kaadir, Açu=baba, İdi=sahip, Ogan = kaadir, Çalap=mevla tabirleri de Tanrı sıfatları olmalıdır. Son olarak, eski dinlerde görülen sema ile ilgili inançlarda Tanrılar hep güneşi, ayı, yıldızları temsil etmişken Türkler’in dininde bunlara ikinci planda yer verilerek bizzat göğün Tanrı sayılmış olduğunu, ayrıca, yükünme=ibadet etmek, yüküngü=secde, Tapıngu=ibadet, köni kün=adalet günü, yek=şeytan, Yazuk=günah, öğmek=hamdü sena, ökünç=tövbe gibi kelimelerin ilk Kur’an çevirilerinden kullanılmış olmasının, Türklerin eski dini inancını belirttiğini de kaydetmemizde fayda vardır” [Turan, 1998: 95].

Çalışmamızın ilk bölümünde Eski Türklerin inançları hakkında genel bilgilere yer vermek suretiyle Türklerin eski dininin yaygın bir kanı olan Şamanizm olmadığı, tek Tanrılı bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktır. Türklerin eski dini GökTanrı dinidir. Bu nedendir ki İslamiyetin Türkler tarafından kabul edilmesi ve yayılması kolay olmuştur.

Türklerin geniş bir coğrafyada yaşamaları ve ticaret yolları üzerinde bulunmaları itibariyle bir çok dinden etkilendikleri ve bu dinleri etkiledikleri görülmektedir. Ama kendi yapılarından bir şey kaybetmeyen Türkler Gök Tanrı dinini millî bir din vasfına getirmişlerdir.

İslâmiyetin kabûlune rağmen Gök Tanrı dininden getirilen unsurlar yaşamaya devam etmiştir. İslâmiyet anlayışı Gök Tanrı dininden getirilen inançların günümüzde inanış olarak devam etmesine müsaade etmiştir ki bunlar bi’dat hükmündedir.

Ayrıca çalışmamızın bu bölümünde Gök Tanrı dini ile başta Şaman inanışları, Totemizm, Budizm ve Maniheizm ayrılığına yer verilmiştir. Çalışmamızın ileriki bölümlerinde bu kavramlar üzerinde daha fazla durulacaktır.

Gök Tanrı dinini seçen Türkler ateş, su, hava, dağ, toprak...vb. gibi tabiat unsurlarını kültleştirmişlerdir. Ancak ilahlaştırmamışlardır. Türkleri aynı coğrafyayı paylaştığı komşularından ayıran en büyük özellik tek tanrılı sistemi kabul etmeleridir.

1.3.1. Gök Tanrı Dini

Türkler arasında en yaygın inanç sistemi olarak kabul edilen “Gök Tanrı” inancı hakkında çeşitli tespitler mevcuttur.

“Türk inanç sistemini oluşturan unsurları, bunların ve günümüzde yaşayan biçimlerinin verdiği imkanlar çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Bu konudaki ilk bilgiler milâd öncesi Hun Türkleri ile ilgili olanlardır. Bu bilgilere göre, eski atalarımız Hun Türkleri, Tengri’ye, Yir-Sub iyelerine, Yağız Yir iyelerine, Kök Tengri (Mavi Gök) iyelerine ve ata arvaklarına kurban keserlerdi. Yılın beşinci ayında, Hun Türkleri kağanı halkı bir araya toplar, kurban merasimini yaparlardı. Sonbaharda tekrarlanan âyinden sonra ise, kağan ile beraber orman tarafında dolaştıkları ifade edilmektedir.

Hun çağından sonraki Türk devletleri hakkında bilgi veren aynı kaynaklar, onların dininden söz ederken, Tengri’ye, yağız yir’e, yirsub’a, güneş ve aya, ata ruhlarına kurban kestiklerinden söz eder” [Kalafat, 1990: 17].

Araştırmacıların kullandığı çeşitli kaynaklarda Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, I. Uygur Kağanlığı gibi büyük Türk topluluklarında Gök-Tanrı inancının baskın durumda olduğu anlaşılmaktadır. Yalnız Hunların bir bölümünün de Budizm’i kabul ettiği söylenmektedir [Çoruhlu, 1999: 22].

Y.A. TÜRKİSTANIN KENNELERİ
DOKÜMANLARI VE BİLİMİ

“Türkler, kendilerinden sonra gelecek nesillere öğüt vermek amacıyla yazıp bıraktıkları Bengü Taş yazıtlarında inançlarla ilgili bilgiler de vermişlerdir. Yazıtlardan anlaşıldığına göre Kök Türk inanç sisteminde yaratıcı, kılıcı; kut, küç, ülük ve bilik verici yüce varlık Tengri, her şeyin üstündedir. Kök Tengri (gökyüzü yahut mavi gök) ve Yağız yir (kara yer veya toprak yahut yer altı), Yir-Sub (yer ve sular, yani yeryüzü) Tengri tarafından kılındığı/yaratıldığı için ıduk kabul edilir ve kutsanır. Bu düşünce tarzı, **“yaradılanı severiz, yaradan’dan ötürü”** mısraıyla günümüzde bile yaşamaktadır.

Tengri, bağışlayıcı ve mükafatlandırıcı olduğu kadar, cezalandırıcı vasfıyla da Türk hayatında görülür. Kağanlarını terk eden halkı, başka inançlara kapılanları, kötü kağanları cezalandırır. Kişi oğlunu yaratan Tengri, **töpü** (tepe) üstünden tutup göğe kaldırdığı kişileri insanoğlu üzerine kağan tayin etme gücüne ve kudretine sahiptir. O, yani seçilen kağan, Tengri’nin kendisine verdiği buyruk çerçevesinde halka hükmetmek ile görevlidir. Kağan seçildikten sonra töreyi yürütmek, açları doyurmak, çıplakları giydirmek, az milleti çok etmek mecburiyetindedir. Bu açıdan kağan, Kök Türk hayatında bir resûl görevi içinde karşımıza çıkar. Ata, baba anlamındaki **kang** ile **kam** arasındaki ilişki ve kağanların kurban sunma âyinlerini yönetmesi bize, onların da aynı özelliklere sahip olduklarını gösteriyor. Belki ilk kağanlar, kang/kam gibi bir ad taşıyordu. Bilge Tonyukuk yazıtında şöyle bir ibare var: **“Tengri ança timiş eric: Kan birtim, kanıngın kodup içikding. İçikdük üçün Tengri ölütmiş erinç..”** Bu mesajı kim almış? Bizce bu açık; kağanlık için göğe töpüsünden tutulup çekilen kişi ağzı ile bu söz kişiöğluna, buduna iletilmiştir.

Bengü Taş yazıtlarında Tengri’nin bir kez Türk sıfatı ile, Türk Tengrisi şeklinde geçtiğini görüyoruz. Bu da, onun diğer milletlerin inandığı Tanrılardan veya Tanrı’dan farklılığını göstermek için yapılmıştır. Kök Türkler için ikincil bir Tanrı kavramı yoktur. **“Öd Tengri”** kavramı, bizce ibarenin yanlış okunulup anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Bu ibâre bilim adamlarınca farklı okunmuştur. Kimi, **“zamanı tanrı yaşar, kişi oğlu hep ölümlü yaratılmış”** şeklinde mânâlandırmış; kimi **“edebi olan Tanrıdır, kişi oğlu hep ölümlü yaratılmış”** diye anlamıştır. Fiilin **yaşar mı, yasar mı, aysar mı** olduğu üzerinde tartışılmıştır. Oysa, Divan-ü Lügât-it Türk’te yas

fiili mevcuttur. Dolayısıyla, cümlenin anlamı, **“zamanı Tanrı çözüp dağıtır, kişi oğlu hep ölümlü yaratılmış olmalı. Çünkü, zamanı yaratan ve dağıtan da odur.”** Bugün bile **“yazanda o, bozan da o”** demiyor muyuz? anlam aynıdır” [Kalafat, 1990: 17].

VI. – VII. yüzyıllarda büyük Gök Türk inparatorluğunun başında bulunan Türk sülâlesinin Gök Tanrı hakkında inanç ve telâkkileri yukarıda belirtilmiştir. Bu yazıtlarda hakan ve beyleri, Türk milletine yaptığı iyilik ve yardımları için, tanrıya içten gelen minnet ve şükranlarını ifade ediyorlar. Hakanları tahta çıkaran, Türklere zafer kazandıran, felâketlerden koruyan Türk tanrısı Gök Tanrı’dır. Türklerin büyük başarılarından bahsederken hakan veya beyler daima **“tanrının inayeti ile (tengri yarıkaduk için...)”** demeyi ihmal etmemişlerdir. Dikkate değer ki, bu yazıtların birçok yerinde **“tanrı”** adı tek başına başka tanrılarla karıştırılmadan söylenmektedir [İnan, 2000: 27].

“Tengri, dediğimiz gibi, sadece yeri, göğü ve yeryüzünü, yeryüzünde yaşayan canlıları, insanları yaratmakla iktifa etmez. Yarattığı yeryüzünde, ıduk Ötüken Yış, ıduk yir-sub sahipsiz kalmasın, Türk budunu yok olmasın diye de kağan seçip gönderme, yardım etme vasıflarına sahip bir Tengri’dir. Daha sonra Tengri’nin yanı sıra yüce yaratıcı, Bayat, Ogan, ve Bir Tengri şeklinde de ifade edilecektir. İslâm olmayan Türkler’i anlatan bir Arap seyyahı, X. yüzyılda Oğuz Türkleri ile karşılaşır. O, seyahatnamesinde bu Oğuzlar’ın “bir Tanrı”ya inandıklarını kaydeder.”

Türk hayatında erişilmez kabul edilen kök/gök tasavvurundan ulu varlığa doğru gidişi, Kafesoğlu, dikkat çekici kabul eder. Burada hemen ifade edelim ki, Hun çağından itibaren Türk hayatında görülen Tanrı, Tengri veya Türk Tengrisi, **“Bir Tengri”** kavramlarıyla İslâmiyet’e kadar gelmiştir. İslâmi devrede Tanrı-Allah olmuş şekli ile hayatına devam etmiştir. Türk Tengrisi etrafında da, semavî dinlerle olduğu gibi, yaratılan çevre vardır. İye/tös/ige/ıs gibi muhtelif adlarla Tengri etrafında yer alan veya inanç sistemi içinde görülen bu unsurlara semavi dinlerdeki meleklerle benzetmek abartılı olmaz. Hun çağından itibaren sistem içinde varlığı görülen güneş, ay, yıldızlar, gök ve yer, yer ve su ile Umay bu çerçevede değerlendirilebilir. Bizce Kök Tengri ile Tengri kavramları birbirlerine karıştırıldığı için, Türk inanç sisteminde maddî varlıktan

ulu varlığa doğru bir gelişme olduğu varsayımı ihtiyatla karşılanacak bir görüştür. Çünkü, Kök Tengri kavramı, tıpkı yağız yir (kara yer) gibi Tengri tarafından yaratılmış/kılınmış maddi göğü ifade eder [Kalafat, 1990: 18].

Sonsuz göğün tek rengi ve tek kubbesi, onun düşüncelerini birleştiren ve tek amaca yönelten önemli bir sebepti. Tıpkı ailesini, kendi başkanlığında toplayan kubbeli otağı ve evi gibi. Otağın altında bir aile reisi, gök kubbesinin altında da bir Türk kağanı vardı. Elbette ki bu sonsuz ve mavi kubbenin, onun üstünde dolaşan güneş, ay ile yıldızların da bir sahibi ve hakanı olacaktı. Her şeyi o yaratmış ve yaratıklara da yaşasınlar diye, yerler ile suları o vermişti.

İşte Türklerin çok erken çağlarda, “**Tek Tanrı’ya**” inanmış olmalarının başlıca sebebi bu idi. İnanç ve düşüncelerdeki birlik, toplumda da dirlik ve düzen doğurmuştur. Ayrıca toplumdaki birlik ve disiplin, düşünceleri de törpülemiş ve fikirleri tek bir amaca doğru yöneltmişti. **Tek Tanrılı dinler, ancak yüksek içtimaî bir seviyeye erişmiş milletlerde görülürdü.** Bu da tarih ilminin değişmez bir kaidesidir. Ayrıca bu olgunluk, insan düşüncesinin erişebileceği en son merhaledir.”

Bu nedenle belli bir dönem Rusya’nın sınırları içerisinde kalan Türklerin gerçek yüzünün ortaya çıkmaması için kitaplarını yakmış, ibadetlerini yasaklanmış ve ciddi bir emperyalizm savaşına girilmiştir. Batılı ve Rus yazarlar maksath olarak Türklerle Şamanizm kıyafetini giydirmişlerdir. Ne yazık ki geniş (Türk Cihan Mefkûresine) bir medeniyete sahip olan Türklerle bu unsur dar gelmiştir.

“Türklerde “Tanrı anlayışı” da gelişmiş bir seviyede idi. Tanrının şekli ve biçimi hakkındaki tasavvurlar, zihinlerden silinmiş ve manevî bir ruh anlamına girilmişti. Türklerin, Tanrı’nın şekli ile biçimini nasıl düşündüklerini yine en iyi olarak Göktürk yazıtlarında bulabiliyoruz. Onlara göre Tanrı, “**Tengriteg Tenri**” yani Tanrıya benzer Tanrı veya “**Kendine benzer Tanrı**” idi. “**Tenriteg Tenri**”yi, “**göğe benzer gök**” diye açıklayanlar, bizce aldanmaktadırlar. “**Göğe benzer gök**” şeklinde söylenmiş bir cümle, hangi manevî anlamı ifade edebilirdi? Kelimeler, taş ve toprak gibi cisim değildirler. Onlar, kafalar ile kalplerdeki his ve düşünceleri ifade ederler.

İslâmiyet gibi ileri dinlerde de Tanrının biçimi tarif edilemezdi. İslam felsefesinde de güzel söylenmiş bir deyim vardır; “**Tanrı’nın vücudu, “vâcib ül-vücut”** idi. Yani Tanrının vücut, kendince nasıl gerekmişse, öyle idi. Onu bilme, kimsenin haddi değildi. Dede Korkut hikayelerinde Deli Dumrul’un Tanrı için söylediği şu sahâne “alkış” da, eski Türklerin düşüncelerini çok güzel ifade ediyordu.

“Yücelerden yücesin!

“Kimse bilmez, nicesin! Yüce Tanrı!

Eski Türkler Tanrı tarafından “yaratılmak” için, “kılınmak” fiilini kullanırlardı. Eski Türkçede “yaratmak” fiili ise, “milleti düzene sokmak, bir eser yapmak veya bitirmek anlamında söylenirdi” [Ögel, 1997: 98].

Bahattin ÖGEL’e göre Türkler, yaratıcı güce, varlığa karşı İslâmiyet öncesinde ve sonrasında pek farklı bir inanca sahip olmamıştır. Semavî dinlerde olduğu gibi, Türklerde kağanlarını, yeryüzünde Tanrı’nın elçisi/ resulü/ gölgesi şeklinde tasavvur etmekteydiler ve inanmaktaydılar. Tanrının yukarda, gökyüzünde olması inancı Türkler arasında, başlangıçtan günümüze kadar devam etmiştir.

Tanrının gökte, yukarda bulunduğu inancı Dede Korkut boylarında da görülmektedir. O zamanlar alkış’ı alkış olan Türk beğleri, ellerini açıp yüzlerini göğe doğru tutup Tanrı’ya yakarırlardı. İslami devrede de, Türkler’in avuçlarını açıp göğe yüz tutarak dua etmeleri acaba bu inancın izleri midir? Veya öfkelendiğimiz, haksızlığa karşı çıktığımız zaman, “**yukarıda Allah var?**” dediğimizde, biz bu inancı mı sürdürüyoruz? Doğu Anadolu yöresinde, bu anlamda ki Türk inancının izlerine her tarafta rastlayabiliriz. Kars’ta, “**Tavuk bile su içerken Allah’a bakar**” tabiri, Allah’ın yukarıda gökyüzünde olduğu inancının bir yansımasıdır [Kalafat, 1990: 19].

Türk kültürü unsurları arasında, hayatımız ve yaşayışımız üzerinde tarih boyunca dinî inançlar ve bunlara dayalı uygulamalar etkili olmuştur ve halen de olmaktadır. Dini inançların insan hayatı ve yaşayışı üzerindeki müessiriyeti, bütün cemiyetler için söz

konusudur ve sadece Türkler'e mahsus bir hâl değildir. Eski dinlerin ve inançların tesiri ve kısmî de olsa hayâtiyeti, semavî dinler içindeki her cemiyette devam etmiştir.

İslâmiyet öncesi Türk hayatı üzerinde araştırma yapan bilim adamları, Türk inançları ve dinleri üzerinde de durmuşlardır. Tarihi kaynaklardan, etnografik malzemeden gelen bilgilerin ışığı altında yapılan değerlendirmelerde, Türkler'in hayat tarzlarına bağlı olarak tarihi süreç içinde muhtelif dini inançlar içinde yaşayışlarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Farklı zamanlarda oluşan ve hayata karışan bu inançları, yaşadıkları ve hayata geçirildikleri biçimiyle ifade etmek, yazıya alınmamış olmalarından dolayı, mümkün değildir. Bundan dolayı, biz onları, ancak elimize geçen bilgiler çerçevesinde sadece tarif ve tasvir etmeye çalışabiliriz.

Türk dünyasının bütününe baktığımız zaman, semavî dinler içinde çoğunluğun İslâm dinine intisap ettiğini görürüz. Ancak, tarihi seyir içinde Museviliğe ve Hristiyanlığa intisap eden ve bugün de hayatlarını bu dinlere bağlı olarak sürdüren Türk toplulukları mevcuttur. Yine semavî olmayan dinler arasında Budizm'e, Lamaizm'e intisap etmiş Türk kitleleri mevcut olmuştur. Ancak, günümüzde, bu dinlere mensup Türkler, çok küçük grupları oluşturmaktadır. Ayrıca, Türk inançlarını, günümüze ulaşan biçimleri ile devam ettiren ve yaşayan Ortaasya ve Sibirya Türk kavimlerine çağımız tanıktır. Şüphesiz bu inançların, çeşitli faktörlere rağmen kendilerini korumaları, ancak, yeni dinlerin inanç sistemiyle imtizaç etmiş olmaları ve bu yeni hayat içinde kendilerine yaşama alanı bulmalarıyla açıklanabilir. Bu yüzden asli vasıflarını korusalar bile, değişikliklere uğradıklarını da kabul etmemiz gerekir.

Orta Asya ve Sibirya Türkleri arasında tesbit edilen ve kısmen tarihi kaynaklarla desteklenen Türk inançlarını, Batılı araştırmacılar onları bu topluluklar içinde temsil eden din adamlarına nispetle ifade etmeyi tercih etmişlerdir. Avrupalı etnograflar, Tunguz kavimlerinde benzer inançları temsil eden Şaman'ı dikkate alarak Türk inançlarını da bu ad altında incelemeyi adet haline getirmişlerdir. Ve bu kavram, **shamanism** biçimine dönüştürülerek sadece Orta Asya ve Sibirya Türkleri'nin Semavî dinlere gelinceye kadarki dinî inançlarını değil, yeryüzünde görülen benzerliklerini de ifade eden umumî bir muhteva kazanmıştır. Türkler ise, kendi inançlarını temsil eden

tipleri Kam, Baksı, Ozan, Oyun gibi adlarla çağırılmıştır. Dolayısıyla eski Türk inançlarını Şamanizm adı altında toplayıp incelemenin doğru olmayacağı düşüncesindeyiz [Kalafat, 1990: 16].

Avrupalı bilginler; eski Türk dinini Şamanizm'den ibaret sanırlar. Oysa Şamanizm, eski Türkler'in dinsel dizgileri değil, büyüsel dizgileridir [Gökalp, 1991: 80].

Türkler'in inanç yumağını gözden geçirir ve ana hatlarıyla ifade etmek istersek, merkezinde Tengri vardır. Bunu, yardımcı ve koruyucu iyeler, gök ve yer iyeleri, kara iyeler ve ata ruhu/arvak'lar ile tamamlamak mümkündür. Türk hayatında bu olağanüstü güç sahibi varlıklarla, insan hayatı arasında aracılık yapan din adamına Kam adı verilmektedir. Yörelere göre, oyun, ozan, kam, baksı adlarını da almaktadır. Türk hayatında pek çok fonksiyonu üstlenen Kam, dinî otoriteyi temsil eder. Türkler iyiliklerin ve kötülüklerin iyelerden ve arvaktan geldiğini inanırlardı. Bu yüzden onları kızdırmamaya, onların yardımlarını kazanmaya, onları memnun etmeye çalışırlardı. Ama arvakları ilah olarak kabul edip, onlara tapmazlar. Bu yüzden, atalarımız Türkler, yılın belirli zamanlarında Tengri, iyeler ve arvaklar için âyinlerde kurbanlar kesip şükranlarını onlara sunarlardı. Günümüzde de yörelere göre geleneksel bayramlarda yatır kenarlarında kurban kesilmektedir ve “**ruhuna hayır işledim**” tabiri sık sık kullanılmaktadır. Her varlığın bir iyesi olduğuna inanan Türkler, onları kurban ve saçı ile kazanmaya çalışırdı. Hun Türkleri, yılın ilk ayı içinde Kağanın sarayında ve Haziran ayında mukaddes ırmak yöresinde Tengri, iyeler ve arvaklara, âyinle, at ve koyun kurban ederlerdi.

Hunlarda görülen bu âyin, aynı şekilde Köktürk ve Uygurlar zamanında da Tamir Irmağı'nın kaynağında sürdürülmüştür. Bu ayinlerde Kağan, saygı ve başeğme işareti olarak gündüz güneşe, gece dolunaya yüzünü dönerdi.

Türkler, herhangi bir işe karar vermeden önce, durumlarını ayın ve yıldızların hareketlerine bakarak tayin etmeye çalışırlardı. Hun, Köktürk ve Uygur Türkleri arasında rastlanılan kurban sunma merasimlerini diğer Türk kavimlerine de göstermekteyiz. Meselâ, Tabgaç Türkleri arasında ilkbahar ve sonbahar aylarında ata

ruhlarına kurbanlar kesilirdi. Kurban sunaklarında at ve koyunların kesimlerinden sonra çevreye, kutlu sayılan kayın ağaçları dikilirdi.

Köktürk çağında ateşe, ocağa karşı da saygı gösterildiğini görüyoruz. Od'a ve ocağa karşı Türkler'in gösterdiği saygı ve inancın köklerini tespit etmek güç olmakla beraber İbrahim KAFESOĞLU'nun bunun Zerdüş dini tesiriyle Batı Türklüğüne geçmiş olma ihtimali üzerinde durur. Buna delil olarak, bu inancın Doğu Türkleri arasında bulunmamasını gösterir. Ancak biz, Ergenekon efsanesini dikkate alarak, bu inancın Türkler arasında daha eski zamanlara uzandığı ve kendine mahsus olduğu ihtimalinin de yabana atılamayacağı kanaatindeyiz [Kalafat, 1990: 10].

Türkler, “Gök” ile “Yer”i, ayrı ve düşman varlıklar olarak kabul etmemişlerdi. İran mitolojisine ve daha birçok milletlere göre yer ile gök birbirinin düşmanı ve iki ayrı varlık idiler. Bunun içinde onbinlerce yıllık çağlar, onların bitip tükenmeyen savaşları içinde geçmişti. Yerin işi gücü, insanlara fenalık etmektir. Gök ise, insanlara iyilik getirirdi. Her iki kutsal varlığın güçleri de aynı ve eş idi. Kendilerinden daha büyük ve kutsal bir güç yoktu. Kendilerinin yaratıcıları da bizzat kendileri idiler. Böyle ikili düşünce düzenlerine “Dualizm” ve “Dualist Düşünce” denir.

Türklerde ise, yeri ve göğü yaratan tek ve büyük bir yaratıcı vardı. Ayrıca yer ile gök, her ikisi de birbirlerine bağlı, kutsal birer varlık idiler. Yer de, gök de insanlara, özellikle Türklere iyilik getirirlerdi. Gerek Köktürk ve gerekse sonraki çağlardaki Türkler, yardım isteyecekleri zaman hem gökten ve hem de yerden, her ikisinin birden yardım dilerirdi. Ant ve yemin içerlerken de, gökle beraber, yer üzerine de yemin ederlerdi.

Gök ve Yer şeklinde söyleyen eski Türkler, “Gök”ü öne getirmek yolu ile, ona daha fazla önem veriyorlardı. Sonradan biz ise, “Yer ve Gök” şeklinde söylemeye başladık. Bu söyleyiş tarzımızda eski Ön Asya kültürleri ile İran'ın da tesirleri vardı. Türkler göğe “Tenri” veya “Tengri” derlerdi. Bu da bizim Tanrı sözümüzün karşılığıdır. Ama çoğu zaman göğü mavi rengi ile de sıfatlandırılarak, “Kök Tengri”, yani “mavi gök”

derlerdi. Bu yolla Türkler, maddî bir varlık olan gök ile, yeri ve gökleri yaratan yüce Tanrı için aynı deyimler kullanmış oluyorlardı.

Aslında ise bir tek gök değil, birçok “Gökler” vardı. Güneş, ay ile yıldızların dolaştıkları gökler de, hep birbirinden ayrı göklerdi. Yer ve göğü yaratan büyük yaratıcı ise, bütün göklerin üstünde, kendi göğünde oturuyordu. Ama bütün bu göklerin hepsi de tek deyimle, yani “Tengri” sözünde toplanıyorlardı. Bu sebeple eski Türklerin, “Tanrı” dediklerinde, ne zaman yaratıcı Tanrı’yı ve ne zaman da “Mavi Gök”ü söylemek istediklerini anlamak güçtür.

Türkler yer ve yer altı aleminin bütününe “yağız-yer”, yeryüzündeki kutsallıklara da “yer ve su”lar derlerdi. Eski Türkler büyük ve yaratıcı Tanrı’nın yarattığı kainatın bir parçası olan yere de, büyük bir önem verirlerdi. Çünkü bütün varlıkların oluş nedeni ve beslenmesi yer’den geliyordu. Ölen ve yok olanları bağrına alan da yine yer idi. Yerin rengi yağız’dı. Onun için er ve özellikle yerin altı korkunçtu.

Yazıtlarda “Türk Tanrısı ile kutsal Türk Yer ve Su’ları şöyle demiş” şeklinde cümlelere de rastlanıyordu [Ögel, 1997: 90].

Türklerin tek Tanrılı sisteme dahil olduğunu, Köktürk çağı bir Bizans kaynağı da, teyid edici biçimde desteklemektedir.

“ Türkler olağanüstü bir biçimde ateşe saygı gösterirler, suyu ve havayı ulularlar, toprağı kutlarlar. Fakat, yalnızca göğü ve yeri yaratana Tanrı derler ve ona taparlar.”

İnsanın anlamakta güçlük çektiği, Köktürk çağı Türk inanç yapısının Tek Tanrılı olamayacağı saplantısıyla irdelenmesi ve bir Türk panteon’u kurması sendromudur. Bu yaklaşımın ne filoloji, ne bilimci, ne de teoloji ile bağı vardır, ne bunlara yakışan bir yaklaşımdır. Tanıklar, ulu atalarımızın bilinen ve dört kitap ile tanınan semavi dinler öncesi, muhtemelen M.Ö. I. bin içinde, tek Tanrılı bir inanç yapısı içinde yaşıyorlardı. Köktürk çağı Bengü Taş Bitigi yazıtların verdiği tanıklar bunu doğrulamakta ve bir VII.

yüzyıl Bizans kaynağı da bu durumu, teyid etmektedir. Bilimde, bilim adına zorlamalar ile keyfi yargı verilemeyeceğine göre, zoraki panteonlar da kurulamaz [Yıldırım, 1992: 361].

Köktürk çağı Bengü Taş yazıtlarında tanrı adına Tengri, Türk Tengrisi koruyucu iyelere ise Umay ve Yir-Sub şeklinde işaret edilmektedir. Uygur Türkleri de dağ iyesine bereket ve huzur verici iye diye inanmıştır. Kutlu Dağ efsanesinde bu husus açıkça görülmektedir [Kalafat, 1990: 12].

Gök Tanrı dininin, inanç sistemlerini içerisinde yeri çok tartışılmıştır. Lozsló Rasonyi, Özkan İzgi, Nihat Nirun, Osman Turan, A. Altay Köymen, S. Hayri Bolay, Ziya Gökalp; konuyu incelerken Türklerde Totemciliğin varlığını ileri sürmüşlerdir. O. Turan, M.A. Köymen ve başlangıçta A. İnan Eski Türk dininin Şamanizm dini olduğu belirtilmiştir. Ziya Gökalp ise Şamanizmin din değil, büyücülük olduğunu belirtirken, H. Tanyu, İ. Kafesoğlu, B.Ögel, D. Yıldırım gibi araştırmacılar Eski Türk dininin tek Tanrılı olduğunu açıklamıştır. Osman Turan daha sonra tamamen H. Tanyu'nun fikirleri doğrultusunda Türklerin semavî bir dinlerin olduğunu açıklamıştır. E. Kanyu ise teşhisini "Eski Türk dini Monoteizm değil, Henoteizm idi. Ulu ve ezeli Tanrının kendi dışında pek çok Tanrılar yarattığını kısmen uluhiyet cevheri taşıyan tanrısal varlıkların mevcudiyetine inanılırdı" şeklinde ortaya koymaktadır. Biz de eski Türk dininin tek Tanrılı olduğu kanaatini taşıyoruz.

Çalışmamızda bu konuda senelerce çalışan bir çok araştırmacının eserlerinden yararlandık. Çalışmalarının ilk yıllarında Türklerin eski dinine Şamanizm diyen yazarlar daha sonraki çalışmalarında Gök Tanrı inanç sisteminde birleşmişlerdir. Bizim de kanaatimiz Türklerin inanç sistemi Monoteizmdir. Tek tanrılı millî bir inanç sistemleri vardır. Bu varsayımı çürütmek isteyenler iyeleri/arvakları göstermektedirler. Bu unsurlar hak dini olan İslâmiyet'de de vardır. Melekler kutsaldır. İmanın şartları arasında yer alır ama onlara tapılmaz. Gök Tanrı dininde de böyledir. İyeler kutsaldır onlara dilek dilenir ama Tanrı sıfatına konulmaz.

İslâm'a girmeden evvel de Türklerde Tanrı; Kadim (bayat), Baki (Mengül), Vahit

(Bir), Kendi kendine mevcut ve sıkıntılardan uzak (Müingsuz), Hayy (diri), iradesi (erki) ve kudreti (ogan) olan, Halik (törütgen) ve yarattıklarına hitap eden (deyici) vacibül-vücut bir varlık idi.

Çin kaynaklarına göre, Asya Hun İmparatorluğu Hakanı'nın bilinen en eski ünvanı (Şan-YüY) ya da (Tan-Hu) dur. Tan, Tanrı'ya, "Hu" ise "Huda" ya çağırım yapmaktadır. Bu çağırım Hunlarda Hakan'ın Tanrı ile eş anlamda kabul edildiği anlamına gelmez. Allah'ın adlarından dolayı Allah adamlarının bazı lakablar aldığı bilinmektedir. Mesela; hastalık iyileştirici hocalar için çok şafi (Şifalı/Şifa verici) denildiği gibi. Bu o hocanın Allah olduğunu göstermez. Allah'ın Şafi adının tecellisine mazhar olduğunu gösterir.

Tanrı ile Tanrısal veya kutsal olanın karıştırılmış olması; çeşitli Türk boylarındaki kutsal isimlerin veya kutsal varlıkların çeşitli şekilde isimlendirilmelerinin bir sonucu olarak yanlış anlamlar doğmuştur. Tek Tanrılı olan Gök Tanrı dininde birden fazla Tanrı ismi zikredilmiştir. Türklerin farklı boylarından, çeşitli coğrafi bölgelerde ve farklı devirlerde zikredilen kutsal veya Tanrısal isimler şunlardır:

Adad, Adakutay, Adar, Ağaç Han, Ağada, Ağalim, Ak Han, Ak Toyun, Alasbatır, Ammun, Ank, Anşar, Anu, Arunas, Ayata, Ay Han, Dağ Han, Demir Han, Deniz Han, Kumarbi, Ligal, Narada, Manyas, Mumnu, Nergal, Oğan, Şamas, Ana Maykıl, Anatu, Andarkon, Anunni, Arinna, Aryna, Aruru, Gatümtüğ, Hepat, İstar, Kadi, Kamruşsaba, Kırışaşa, Lilil, Mezulla, Nalboyay, Nina, Harsağ, Nisaba, Siduri, Targın, Neme, Trammat, Tran, Umay. Bunlar, muhtemelen tek olan Tanrı'nın muhtelif isimleri veya bir kısmı büyük meleklerdir. Örneğin; Umay, Ak ana gibi...

Bilge Kağan, Tanrı'da Tanrı olmuştur. Orhun Abidelerinde Bilge Kağan'ın (Tengri teg Tengri'de Kut bolmuş Türk Bilge Kagan) ifadesi hatırlanmalıdır. Bu aynı zamanda "Enel Hak mı" ve "Bir ben vardı, benden içerü" nün farklı bir izahı mı?

Şaban Kuzgun, Eski Türk inancındaki Allah'ın "Tengri teg Tengri" tanımından hareketle, Allah'ın "Vacibu'l-Vücûd" oluşu hususunun, eskiden beri Türkler tarafından

bilindiğini, Türklerde var olan inancın zamanla dinleyenlerin kavrayamayışı sonucu bozulmuş olabileceği üzerinde durulmuştur [Kalafat, 1998: 40].

Tek Tanrı fikrine ulaşan Türkler’de öte dünya, cennet (uçmak), cehennem (tamu), hesap verme, kıyâmet günü (uluğ gün) kavramları vardır. Bu tabirleri İslamiyeti kabul ettikten sonra da kullanmaya devam etmişlerdir [Köseoğlu, 1990: 35].

Hun hükümdarı bilinmeyen Tanrı önünde yere kapanarak kokular yakarlarken Tasavvuf, Allah’ı kainatın bütünü olarak tanımlıyor. Burada Hun hükümdarlarının yaptığı secdedir/yükünmedir.

Nan, Karay Türklerinde, “Gök Ekmeği” olarak tanınıyor ve kutsal sayılıyor. Doğu Anadolu’da ise nan, ekmeğin anlamındadır. Gök’ün kutsallığı ve ekmeğin kudsiyeti “Gök Ekmeği” şeklinde birleşmiştir. Erzurum ve Erzincan’da, Doğu Anadolu’nun daha birçok yerinde yemin edilirken; “Ekmek çarpsın”, “Ekmek Kur’an Çarpsın”, “Kur’an Çarpsın” denir. Kur’an-ı Kerim’in Allah kelâmı; ekmeğin, Allah’ın nimeti olduğu bilinir. Ekmek ile Kur’an arasında zımnî bir ortaklık, yakınlık kurulur. Tasavvuf da ay ve güneş, bölüşülen bir nimete somuna benzetilmiştir.

Malatya, Sivas ve Tunceli Bektaşileri ikrar verirlerken;

“Gök Babamız

Yer Anamız

Sağımız Cennet

Solumuz Cehennem

Önümüz Kabe-i Beytullah

Arkamızı Göremiyoruz

Gayba hükmeden bir Allah” demektedirler.

Miraç olayında Hz. Muhammed’in göklere çıktığı ve Allah’la konuştuğu bilinmektedir. Gök, İslâmî inançlarda da kutsal kabul edilirken Kars’ta ve Van’da haksızlık yaparak küçük menfaatler elde edenler için , “Başı göğe ulaştı” veya “başın göğe ulaştı” denir.

Bu yüceldin mi, en yüksek olana mı ulaştın? anlamındadır. Tarık Buğra, Osmancık isimli eserinde, “Yarın güneş daha bir göklü doğacaktır.” ifadesini kullanmaktadır. Göklü doğmak, daha bir ulu doğmaktır. Gök kelimesi burada sıfat olarak güneşin önüne geçmiştir.

Kerkük Türkmenleri arasında “**Adamın kendi burada yoksa Allah’ı buradadır**” tarzında ifade edilen bir inanç vardır. Bu inanç Anadolu’da bir kimsenin haklılığını ortaya koymak için, “**kendisi yok Allah’ı var**” denilir. İslâmiyette Allah bir tanedir ve o her yerde hazır nazırdır. Bütün kâinatın Tanrısıdır. Yukarıdaki iki misal bize, her korunan kişi, cisminin olmadığı yerde olabilen adeta “**kişi ruhu**” şeklindeki bir inancın İslâmleştğini düşündürmektedir.

Azerbaycan Türkleri arasında da Allah’ı gökte düşünme temayülü vardır. Tanrı’ya şükredilirken, şükreden kimse güneşe döner ve şükredilen nimet güneşe çevrilir. Güneş de ilahî bir hikmet varmış gibi kabul edilir.

Kars’ta ve Aşkale’de “Mağrurlanma padişahım senden büyük Allah var” tabiri, insafsız ve büyük konuşan kimseler için kullanılır ve çok kere de bunu söylerken kişi kafasını yukarı kaldırır veya gökyüzünü parmağı ile işaret eder. Keza Kars’ta “Merhamet et insafa gel” anlamında “Allah’a bak, bu kadar da olmaz” denilirken, yüzünü gayri ihtiyarı ve belirli belirsiz yukarıya döndürür. Böylece Allah’ın yukarıda olduğuna inandığı intibasını bırakır. Adeta insanın eli kendi semasında Rabbini gösteremeyeceği için onun zahiri sema olarak gösterilir.

Yahya Kemal Beyatlı’nın “Kendi Gök kubbemiz”i vurgulamış oluşu da, Türklerde kişi oğlu ile gökyüzü arasında, adeta özel bölge tesis olduğu anlamını veriyor.

Kendi Gök Kubbemiz altında bu bayram saati - Dokuz asrında bütün halkı bütün memleketi” ifadesi Gök Kubbenin Türklüğün çadırı olduğu intibasını veriyor. Bu inancın temelinde, belki de Türk töresini yürütmeleri için Türk kağanlarını tahta çıkararak Tanrının Gök’de düşünülmüş olması fikri vardır.

Tasavvufa göre, Allah her yerde olmasına rağmen göğe dönmek/ bakmak/ el açmak doğrudur. İnsanın bedeni, Yeryüzü/ Arz, Rabbi ise, o arzın semasında olan nurdan bir vücuttur. Rahmet gökten iner. Zahiri bedeni besleyen Hz. Muhammed'in nuru, güneşten, gökten iner [Kalafat, 1998: 43].

Görüldüğü üzere İslamiyet'e göre Allah her yerdedir. Bunun farkında olan birçok Müslüman yine de Allah'ı gökte anmaktadır. Bu unsur eski inancımızla birlikte belki de göğün sonsuz, bilinmez, bereket verici, bereket alıcı unsurları meydana getiren bir vasıta olmasından dolayıdır.

1. 3.1.1. İyeler

Türk inanç yumağını açıkça, Tengri merkez olmak üzere, çevreyi onun yarattığı yardımcı ve koruyucu iyelerin aldığı görülmektedir. Bu konuda yazılı kaynakların verdiği bilgileri, XIX.ve XX. yüzyıllarda, Orta Asya ve Sibirya Türkleri'nde derlenen etnografik bilgi ve malzemeye birleştirince, Tengri etrafında var olan etraf ve çevrenin tablosunu çıkarmak ve unsurlarını göstermek nispeten mümkün olmaktadır. Bu malzemeler gözden geçirildiğinde Tengri'nin yeni adlar ve sıfatlar kazandığı da görülmektedir. Bay Ülgen, Tengere Kayra Kan, Kayra Kan gibi...Fakat bu yüce varlık da yine Tengri gibi bütün iyelerin ve varlıkların üzerindedir ve herşey onun iradesine tâbidir. Bütün iyeler onun hizmetindedir ve onun verdiği emirler çerçevesinde görevlerini yürütürler. Kamların dualarında da, Ülgen'in esas yaratıcı kudret olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Orta Asya ve Sibirya Türkleri arasında derlenen bilgi ve etnografik malzemeye göre, günümüz Türk inanç sistemi içinde yardımcı iyeler, Tengri Ülgen'in oğulları, kızları ve diğer büyük iyeler şeklinde tasavvur edilmiştir. Yaşayan Türk inançlarına göre Bay Ülgen'in yedi oğlu ve dokuz kızı vardır. Oğulları; Karşıt, Buura Kan, Yaşıl Kan, Burça Kan, Karakuş, Baktı Kan ve Er Kan adlarını taşır. Kızları ise, sadece Ak Kızlar veya Kıyan diye anılır. Oğul iyeler, iyi iyelerdir. İnsanlığın iyiliği için çalışırlar. Bunlardan başka Bay Ülgen'e yardım eden büyük iyeler vardır; Yayık, Suyla, Karlık, Utkuçı gibi.

Bunlardan Yayık, Bay Ülgen ile insanlar arasında elçilik yapar ve insanları kötü / kara iyelerin şerrinden korumaya çalışır. Kam, sunduğu kurbanı, Bay Ülgen'in yanına Yayık gözetiminde çıkarır. Ak kızların asıl görevi, kurban ayini sırasında kamların kulağına güzel ilahiler fısıldamak ve onlara bu yolda ilham vermektir. İslâmî devrede bu iyelerin bir kısmı tamamen ortadan kalkmıştır. Bunlar yerlerini meleklerle bırakmıştır: İsrail, Azrail, Cebrail ve Mikail gibi. Yayık'ın yerini ve rolünü Cebrail yüklenmiştir [Kalafat, 1990].

◦ **Koruyucu İyeler**

◦ **Umay**

Eski Türklerde ruhların ölümsüzlüğü ve meleklerin varlığı bilinmektedir. Bunlardan en çok söz edileni ve koruyucu melek olarak bilinen “Umay”dır [Köseoğlu, 1990: 35].

Eski Türk dininde peygamber ve mukaddes kitap gibi, melek mefhumu da yoktu. Fakat Orhun kitabelerinde ve başka kaynaklarda ona benzer rûh ve varlıklara rastlanmıştır ki bunlar arasında Umay dikkati çeker. Kitâbelerde kağanların anaları Umay'a benzetilmekte ve çocukların hamisi sayılmaktadır. Kaşgarlı Mahmud da kadınların Umay ile tefe'ül ettiklerini ve ana karnındaki çocukları muhafaza ettiğine inanıldığını yazar [Turan, 1996: 51].

Köktürk çağı Bengü Taş yazıtlarında da adı geçen bu iye, çocukların koruyucusudur. Umay, bu koruyuculuk görevini, doğum sırasında, doğumdan sonra, çocuklar erginlik çağına ulaşıncaya, er adını kazanıncaya kadar sürdürür. Nitekim, bu görevini er adının alınmasına kadar sürdürdüğüne dair kayıt, Bengü Taş yazıtlarıyla açıkça anlaşılmaktadır. Umay iyesinin varlığı, Avrupa sahasında yaşayan Türkler arasında da görülmektedir [Kalafat, 1990: 21].

Tanrıça veya dişi ruh olarak ele alabileceğimiz Umay hakkındaki en erken belgeler Orhun Yazıtları'dır. Tonyukuk Yazıtı'nın 38. satırında düşmanın çokluğu karşısında

geri dönmek isteyenlere Tonyukuk'un verdiği cevabın bir bölümünde Umay anılıyor. **“...(Buralara kadar) gelenler (Geliş) zor(du) dediler, (ama pek de zorluk) hissetmediler. Galiba, Tanrı Umay, Kutsal Yer ve Su (ruhları bize) yardımcı oluverdiler. Niye kaçıyoruz?...”** Tonyukuk'un ikna edici konuşmasından sonra Göktürkler savaşı kazanan taraf oluyor.

Kültigin Yazıtı'nın doğu cephesinin 31. satırında da Umay'dan bahsedilmektedir. **“Umay misali annem Hatun'un kutu sayesinde, kardeşim Kültigin erkeklik adının elde etti. Onaltı yaşında, amcam hakanın devleti için şöyle başarılar kazandı.”**

Görüldüğü gibi Umay, Orhun Yazıtları'nda zikretilecek kadar önemli bir tanrıca veya dişi ruhtur. Ancak o bir dişi ruh olmakla birlikte, adı Yenisey Yazıtları'ndan birinde Bey (beg) adı olarak da geçer. Bunun gibi başka yerlerde de Umay kelimesinin az çok farklı anlamlarda kullanıldığını görüyoruz [Çoruhlu, 1998: 40].

Günümüzde Orta Asya ve Sibiry Türk kavimleri arasında çocukların ve lohusa kadınların koruyucu iyisi olarak fonksiyonunu sürdüren Umay, bu yörelerde de aynı adla anılmaktadır.

Umay iyesinin koruyuculuğu, sadece insan yavrusuna yönelik bir davranış değildir. O, aynı zamanda bütün canlıların yavrularını da büyüünceye kadar korumak ve kollamakla da yükümlüdür [Kalafat, 1990: 22].

Çocuğun sonuna (eşine) eski Türk geleneğinde döl sağlayıcı ve çocuk koruyucu bir **“ana tanrıça”** niteliklerine sahip Umay ile aynı adın verildiğini Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğünden öğreniyoruz. Mahmud, umay kelimesini açıklarken ona **“son”, “eş”** anlamını verdikten sonra sözlerine bir inanışı da ekliyor; **“umayka tapırsa oğul bolur”** diyor. Bu sözler **“insan Umay'a (yani “çocuk tanrıçasına”) tapınırsa, çocuk sahibi olur”** diye anlaşılabilir. Kaşgarlı'nın açıklamasını; **“insan, çocuğun sonunu kutlu sayıp, ona gerekli saygıyı gösterirse çocuk sahibi olur”** biçiminde de anlasak gene de, Umay Tanrıçanın gücünün, yeteneğinin sonda yer aldığı inanışın bir örneği görülmektedir [Boratav, 1997: 151].

Yazıtların verdiği anlam da, onun bir koruyucu iye olduğunu ortaya koymaktadır. Doğu Anadolu yöresinde, özellikle Erzurum’da doğumdan sonra eş veya son adı verilen kısım, insan ayağı basmayacak ıssız, temiz bir yere gömülür. Belki de bu inanç, Türkler’in Umay iyesine karşı gösterdikleri saygının, bu yörede yaşayan son kalıntısıdır. Doğumla beraber yemek verilmesi / doğum aşısı dökülmesi de, yine Umay iyesini memnun etmek için yapılan kanlı / kansız kurban merasimlerinin bir bakıyyesi olsa gerek. Günümüzde, buna benzer merasimlere Yakut Türkleri arasında rastlanmaktadır [Kalafat, 1990: 21].

“Doğumlardan sonra Yakut kadınlarının “ayısıt çıkarma, teşyi” töreni Mahmut Kâşgarî’nin “Umay” hakkında verdiği müphem kayıtları çok iyi açıklamaktadır. Mahmut Kâşgarî’ye göre; “Umay-doğumdan sonra çıkan son”dur. Kadınlar bununla tefe’ül ederler. Yakut kadınlarına göre “son” ayısıt’ı temsil eder. “Son”, üç gün sonra, yani ayısıt hatunu teşyi ettikleri gün, kadınlar tarafından bir çukura gömülür. Gömme töreni, Yastremski’ye göre şöyle yapılır: “(doğumdan) üç gün sonra ayısıt hatun tangrıyı teşyi ederler. Yakın komşular, bilhassa kadınlar, toplanır. Haznenin sol tarafında, yani kadınlara mahsus kısmında, bir çukur kazıp “son”u gömerler. Çukurun çevresine ağaç kabuğundan yapılmış küçük üç çadır yaparlar ve bunları erkeklere göstermezler. Küçük çadırlara ateş sokarlar. Kayın ağacı kabuğundan sığın, geyik, güneş, ay resimleri ve küçük yay ve üç tane ok yaparlar. Sığın ve geyik resimlerini ateşin yanına korlar. Sonra bu resimleri oklarla atıp ateşe düşürürler. Kabuktan yapılmış küçük çadırları da ateşte yakarlar. Ateş sönmek üzere iken kadınlar bir daire teşkil ederler ve avuçlarını yağlarlar. Hepsi birden el çıpmaya, alkışlamaya başlarlar. Bu anda hepsinin birden kahkaha atıp gülmeleri gerekmektedir. Gülmek için önce kendilerini zorlarlar, yüzlerine yağ ve kurum sürerler. Birden hepsi gülmeğe başlarlar ve:

-Doğum tanrısı hatun, ye! diye bağırlar. Aralarında bulunan bir genç kadın kahkaha atarak gülerse “ayısıt buna girdi. Çocukları çok olacak derler.”

Bu törenden anlaşılıyor ki “son” çocukların koruyucusu olan ayısıt (eski Türklerde Umay)ın timsalidir. Buna kadınlar çocuk anası olmak için taparlar” [İnan, 2000: 38].

Y.Ö. TÜRKÜMÜRRETTİ KUTLU
DOKÜMANTASYON VE İNCELEME

Bugün Türkçe’de çocukları korkutmakla alâkalı olan umacı tabiri de bu eski inancın bir devamıdır [Turan, 1996: 51].

Araştırma yöresinde, çocukları korkutmak için kullanılan, Umacı, Umay iyesinin İslâmî devredeki izi olamaz mı? Bu tabiri, çocukları yemek yemediği, tehlikeli işler yaptığı zamanında yatmadığı durumlarda kullanan analar, şuuraltı Umay’ı mı yardıma çağırıyor? Umay, bu şekli ile de bir koruyucu gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu yöresinde yaşamaktadır. Ancak, o bu fonksiyonunu, korkutucu bir vasıf kazanarak sürdürmektedir.

VII. yüzyılda, Avrupa ve Balkanlara yerleşen Avar Türkleri arasında da Umay iye inancının yaşadığı ve Köktürk harfli kitabelerinde varlığının kayıtlara geçtiği bilinmektedir. Avarlar da, Umay, bir kuş biçiminde tasavvur edilir ve kimin başına gölgesi düşerse, onun kağan olacağına inanılırdı. Avar yazıtlarında Umay iyesi şu şekilde geçer: “**edik Umay işi kü torgu**” [Kalafat, 1990: 22].

Umay kültü Yakutlarda yerini zamanla Ayısıt denilen ruhlara bırakmıştır. Bunlar bereket ve refahı sağlayan ruhlardır. İnanca göre, Yakutların Ogo İmıta (çocuk amısı) dedikleri bu ruh bir kuş şeklinde çocuğun başı üzerinde öter ve bununla çocuğun neslinin bereketli olacağını haber vermiş olur. İlginçtir ki Türk İslam kültüründe karşımıza çıkan ve daha çok “**talih kuşu**” olarak algılanan Hüma kuşu ile ilgili çeşitli inanışlar, bu ruh veya ruhlara için söylenenlere az çok uyar Hüma kuşunun benzeri türden başka uçan hayvanlarla ilişkisi vardır [Çoruhlu, 1998: 43].

Yörede, başa kuş konması veya kuş pislemesi uğur sayılır ve bu durumla karşılaşan kişinin zengin yahut yüksek mevki sahibi olacağına inanılır. Umay iyesi ile ilgili bu tür inanç kalıntılarına yörenin hemen her yerinde rastlanır [Kalafat, 1990: 22].

Osman TURAN; Umay ve diğer iyeleri Tanrı değil, her dinde mevcut bulunan melek ve mukaddes varlıklar olduğu, “**Umay gibi anam Hatun**” veya “**Umay-tek Ögem Hatun**” ibarelerinin Umay’ın Tanrı yerine konulmadığını açıkça gösterdiğini ileri

sürmektedir. Nitekim Kaşgarlı Mahmut Umay'ın bir Tanrıça değil, bir ruh veya melek olduğunu kaydetmiştir. Umay Türk mitolojisinin kaynağı olan ülkelerin hepsinde bilinmektedir.

Ayrıca doğum münasebetiyle yapılan pratikler anlatılırken belirttiği gibi kanlı ve kansız kurbanlar verilir. Doğum aşısı dökülür. Günümüzde, sağlıklı doğumlar bilhassa çocuğu olmayan ve erkek çocuğu olmayan ailelerin kurbanları şükür için, Allah rızası için kesilirken, bunların özellikle adak kategorisinde olanların bir dönem Umay iyesine adandıkları düşünülmektedir [Kalafat, 1998: 46].

İnançlara göre Umay her zaman çocukla beraberdir. Ancak onun çocuğu terk ettiği zamanla da olur. Bu ayrılma uzun sürdüğü zaman çocuk hastalanır. Umay'ın çocuklarla beraber olduğunun işareti çocuğun uyurken rüyasında gülmesidir. Ağladığı zaman ise Umay gitmiştir. Çocuk hastalandığı zaman Umay'ı çağırmak için kam çağırılır ve ilgili tören gerçekleştirilir. Bazen çocuğun doğmadan önce ruhunun koruduğu varsayılan Umay, Sagaylar, Şorlar ve Beltirler arasında 3 yaşına gelene kadar çocuğun ruhunu temsil etmektedir.

Umay hakkında geniş bilgi veren Seyidov, Umay'ı bir yandan güneşle, bir yandan da "dişi unsur" olan yerle ilişkilendirmektedir. Kutsal yerin (Ötüken) Türk topluluklarına yardım etmesi gibi Umay da çocuklara, hatta bütün insanlara kut vermektedir. Bu nedenle Kırgızlara göre Umay aynı zamanda bol mahsul almaya, mal ve mülkün artmasına da yardım eder.

Kadirzade Kadir'e göre; bazı Türk topluluklarında görülen mama ruhu, doğum hamisinin adıdır ve Anahid, Ayısıt veya Umay Ana isimleri farklı bölgelerde değişik zamanlarda eşanlamlı sayılmıştır. Öte yandan "Anahid" bilindiği gibi insan neslinin artıp çoğalmasını gözeten eski bir Zerdüşt tanrıçasıdır ve yine araştırmacıya göre Umay Ana kültüyle ilgilidir [Çoruhlu, 1998: 42].

Kırgızlar, çocuğu koruyan varlığa "Umay Ene" demektedir. Çocuk doğduktan sonra yapılan ve "beşiktoy" denen törenlerde, çevresinde marifetleriyle saygınlık kazanan bir

kadın, çocuğu beşiğinden alır, onun korunması ve uyuması için; **“Bismillah benim elim değil, Umay Ene'nin eli”** diyerek çocuğu tekrar beşiğe koyar.

Günümüzde Kırgızlarda yola çıkarken, yemekten sonra, istek ve hedeflere ulaşmak için dua yapılırken; **“Tegir atam, Umay anam yardım etsin, ervahlar desteklesin”** ifadesi de zikredilmektedir [Erdem, 2000: 97].

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzerine Müslüman Kırgız toplumunda, halâ eski dinî gelenekler canlılığını korumaktadır.

Kırgızlar “Geleneksel Türk Dinî İnanışları”nın izlerinin en canlı yaşadığı bir Türk topluluğudur. Müslüman olmalarına rağmen geleneksel değerlerinin onunla bütünleştirerek bir arada yaşatmıştır. Bunlar, İslâm dinî içerisinde eski dinî inanışlarını, ya orijinal şekliyle veya İslâmî motiflerle süsleyerek günümüze taşımıştır. Bu çerçevede **“Umay-Ene”** Kırgızlarca çocukları koruyan bur ruh olarak kabul edilmiştir. Doğum sonrası törenlerde sık sık adından söz edilmiştir. Buna bağlı olarak ata ruhlarının koruyucu bir vasfa sahip olma özelliği Kırgızlar arasında bir halk inancı olarak kabul görmüştür.

Umay Türklerin eski dinde kadınları ve çocukları koruyucu bir iyedir. İslâmiyetin kabulünden sonrada inanış olarak devam etmiştir. Türk Cumhuriyetlerinde umay kavramının daha yaygın olmasına rağmen bazı yörelerde adı bilinmesede Anadolu'nun her bir köşesinde Umay hakkında bilgi bulunmaktadır.

• **Ana Maygıl**

Eski Türk İnançlarında ata ruhlarının koruyuculuğu hakkında bilgiler bulunmaktadır. Aşağıda inceleyeceğimiz iyelerden **“Ana Maygıl”** bu inanç sisteminde vatanın koruyucu iyesidir. İslâmiyetin kabulünden sonrada bu rolü dedeler, dervişler ve babalar üstlenmiştir.

Örnek olarak, 17 Ağustos 1999 depreminde yapmış olduğumuz halk kültürü araştırmasında özellikle İstanbul ve Bursa'da deprem sırasında tüm evliyaların dua okudukları söylenmişti ve bu evliyaların yüzü suyu hürmetine diğer insanların yaşadığı üzerinde yorumlar yapılmıştı.

“Kökeni eski Türk inancına dayanan bu iyenin varlığına, biz Köktürk çağından itibaren rastlamaktayız. Bu, kainatın merkezi ve Tengri'ye uzanan kosmik ağacın veya ışık yolunun var olduğuna inanılan İduk Ötüken Yış'da mevcut bir iye idi. Ötüken'in batısında bulunan bir dağda olduğuna, ili ve halkı her türlü kötülüklerden korunduğuna inanılan bu iye, “Bodun inli” diye anılmış. Altay Türkleri arasında, günümüzde, bu iye Ana Maygıl adıyla yaşamaktadır ve fonksiyonları ve Bodun inli ile aynıdır. Koruyuculuğu, Umay iyesinininkinden farklıdır. Bodun inli veya Ana Maygıl, tüm yurdu ve halkı korumak ile görevliydi. Dolayısıyla, onun yaşadığı yer ıduk / mukaddes idi ve daima sahipli, kağanlı bir yer olması icap ediyordu. Acaba, günümüzde yaşayan Ana yurt, anavatan inancı ve bu inanca bağlı olarak teşekkül eden değerler bu iye ile bağlı değil midir? Bu soruya ihtiyatla da olsa, biz “evet” diyebiliriz. Belki de hem bu iyenin fonksiyonları, hem de yir – sub iyelerinin birleşimi bir koruyucu Ana iye telakkî edilmiş ve böylece bir ıduk Ana yurt kavramı doğmuştur. Her iki ihtimalin varlığı mantıktan uzak değildir, kabul edilebilir durumdadır” [Kalafat, 1990].

Ana Maykıl, eski Türk inançlarında savaştan Türklere yardım eden bir ruh olarak bilinirken, günümüzde halk inançlarında savaştan Türklere yardım için cepheye giden kutsal balıklar veya bilinmeyen ulu kimseler yeşil sarıkları ile görülebilirler [Kalafat, 1998: 44].

Ana Maygıl ulusu koruyan ve kendisine ulus anası da denilen ruhtur [Çoruhlu, 1998: 47].

Balıkesir'in Pamukçu köyündeki Dede Balıkları'nın İstiklal Harbine katılıp bir kısmının yaralı döndüğü, Darendede Somuncu Baba Camii önünde Balıklı Göl'ün kutsal balıklarının Kıbrıs'ta Mehmetçiğin yanında savaştığı, savaş günleri kaybolup sonradan göründükleri, Bergama'daki Gazi Balıklarının aynı şekilde Kıbrıs savaşında Türk

askerine yardım ettiği Ağrı'daki üç şehitler efsanesinde bölgede daha evvel şehit olmuş üç kardeşin, bölgenin Ruslar tarafından işgal edildiği sırada Mehmetçikle birlikte Ruslara karşı savaştığı şeklindeki inanışlar, bu inancın canlı örnekleridir.

Ana Maykıl'ın bize göre Türklerdeki Veli kültü, Kam bağlantısı ile karıştırılmaması gerekir. Misallerini verdiğimiz yardımcı iyelerdeki güçlerin belirli bir mekânları yoktur. Ana Maygıl'a göre İslamiyet'ten evvelki Türk inançlarında da yeri olan Tenasüh inancı objektifinden bakılabilir mi? Bize göre aynı sistem unsurları oluşları itibariyle şüphesiz ortak yanları vardır. Ancak aynılıklarını söylemek kolay değildir. Veli'de kendisinden yardım isteyen dardaki insanlara yardım etmektedir ve Veli'nin yakın muhiti kutsaldır. Ancak Maykıl bulunduğu ili ve ilin insanlarını kötülükten korumakta ve o ili kutsal kılmaktadır.

Eski Türk inancında, Yer ve Su Tanrı olarak kabul edilmemiş Türk iduk yer-sub ifadesinde geçen “**Iduk**” kelimesi “**mübarek, peri ve melek**” anlamında kullanılmıştır. Hal bu olunca evliyaya kut veren Tanrı'nın coğrafyaya da kut vermiş olması doğaldır. Sarıkamış'ın Bozat köyüne Rus'lar 1915'de saldırdığında, Ağ Baba dağından inen “**yeşil sarıklı**” bir ordunun halkın imha edilmesini önlediğine inanılır [a.g.e, s.47].

Kayseri'nin Höbek köyünde halk, Ali Baba Türbesi'ne saygılı davranmaktadır. İnanca göre, Ali Baba ölümünden sonra çıkan bir harpte askerlerle düşmana karşı savaşmıştır. Bu efsaneye inanmayan askerlerin silahlarının yılanı dönüşeceği inancı vardır.

Ana Maykıl muhakkak harp halinde değil, sair zamanlarda da darda kalmış yöre halkına yardım edebilmektedir. Kayseri'de Orman köylüsünün hangi ağacı kesmesinin isabetli olacağını gösteren Pir efsanesi vardır. Tunceli'deki Dursun Dede efsanesine göre Dede, köyde olduğu zaman köye bereket yağmakta ve hiç sorun olmamaktadır.

Isparta'daki Serement Dede, İsimsiz Dede ve Kesik Baş'ın bölge halkı ile birlikte düşmana karşı harp ettiği inancı vardır. Bingöl'ün Sütlüce köyünde Kurtuluş savaşında Rus askerlerine karşı savaşan ihtiyarların safında yer alarak döğüşen güvercin, konduğu yere bir türbe ve cami yaptırır ve adını “**Şeker Baba**” koyar. Ağrı'da Allah aşkı ile

kendisini ateşe atan bir şahsın Kurtuluş savaşı sırasında Ruslara karşı Türk askerlerine yardım ettiği inancı vardır. Bu şahsın yattığı yerdeki havuz ve kaya halen ziyarettir. Bu tür efsaneler Diyarbakır'dan da derlenmiştir [Kalafat, 1998: 48].

Görüldüğü üzere Ana Maygıl vatanı ve milleti düşmanlara karşı koruyan savaşı bir ruhtur. Bu iyenin her ne şekilde olursa olsun bir tehlike durumunda vatanına yardım ettiği söylenmektedir. İslamiyet'te de buna benzer unsurlar dikkat çekicidir. Kıbrıs Harbinde, Çanakkale Savaşında orduda olmayan ama düşmanlara karşı en önde savaşan askerlerin bulunduğu dilden dile dolaşması gibi...

◦ Ak Ana (Ak Ene)

Orta ve İç Asya'da yaşayan Türk toplulukları arasında, dünya ve insanın yaratılışı veya insanın türeyişi hakkında birçok efsane derlenmiştir. Bu efsaneler yakın çağlarda derlendikleri için İslâmiyet, Hristiyanlık, Yahudilik, Budizm ve Maniheizmden bazı etkiler taşımaktadırlar. Ancak bunlar genel olarak erken devir Türk mitolojisinin izlerinin görüldüğü çok önemli ürünler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Verbitski'nin derlediği Altay Yaratılış Efsanesinde başlangıçta her yerin uçsuz bucaksız su olduğunu ve tanrı Ülgen'in biçim değiştirmiş olarak bu suların üzerinde uçtuğunu, ancak konacak bir yer bulamadığı belirtilmektedir. Bu sırada Ülgen'e bir ilham gelir. Bazı araştırmacılara göre Altaylılarca kabul edilen iki ruhtan birisi olan Ak Ene Ülgen'e yaratma kudretini ve ilhamını vermiştir [Çoruhlu, 1998: 98].

Verbitski tarafından tespit edilen yaratılış efsanesie Radloff'un tesbit ettiği yukarıdaki efsaneden epeyce farklıdır. Bu efsanenin özeti şöyledir.

“Gök ve yer yoktu. Uçsuz bucaksız deniz vardı, tanrı Ülgen bu deniz üzerinde uçuyor, konacak katı yer arıyordu fakat bulamıyordu. O zaman gönlüne bir ilham oldu: “Önündeki nesneyi yakala!”. Ülgen bu sözleri tekrarlayarak ellerini öne uzattı; birden bire su yüzüne çıkıveren bir taşı yakaladı ve bunun üzerine oturdu. Böylece oturacak yer

bulduktan sonra dünyayı yaratmak istedi. Fakat “ne yaratayım, nasıl yaratayım” diye düşündü. Birden bire su içinde Ak ana (Ak ene) karşısına çıkıverdi ve “bir nesne yaratmak istersen “yaptım, oldu” de, “yaptım, olmadı” deme! “Ak ana bunları söyledikten sonra kayboldu. Bundan sonra kimseye görünmedi.

Ak ananın buyruğu üzerinedir ki Ülgen insanlara şu emri verdi:

-“Varı yok demeyiniz. Varı yok diyenler yok olur.”

Ülgen “yer yaradılısın!” dedi, yer yarıldı; “gökler yaradılısın” dedi, gökler yarıldı. Böylece bütün dünyayı yarattı” [İnan, 2000: 38].

“Altay Türkleri arasında yaşayan bu iye, inanca göre, Tenri Ülgen’e yaratma kudreti ve ilhamı vermiştir. Başlangıçta, yaradılışı Türkler’in nasıl değerlendirdiği hakkında hüküm vermemiz imkan verecek yeterli bilgiye sahip değiliz. Bengü Taş yazıtlarında, kainatın ve kişiöğlunun yaradılışı hakkında tek bir ibare vardır. Burada, köktengri (mavi gök) ve yağız yir (kara toprak) yaratıldıktan sonra, ikisi arasında / yeryüzünde insanoğlu yaratılmış, denmektedir. Bu bilgi, Altay Türkleri’nin inançlarında da hala yaşamaktadır: “Yer ve gök yaratılmadan önce herşey sudan ibaretti, yer yoktu, gök yoktu, güneş ile ay da henüz yoktular. O zaman, Tanrıların en yükseği, bütün varlıkların başlangıcı, insanoğullarının ata ve anası Tengere Kayra Kan” vardı. Başlangıçtan günümüze gelinceye kadar, inanç sisteminin unsurlarında, yapı ve fonksiyonlarında meydana gelen değişimleri bir yana tutacak olursak, Bengü Taş yazıtlarında yoğun biçimde ifade edilen yaratılış inancı ile Altay Türkleri’nin bugünkü inançları arasında pek fazla fark yoktur. “Her şeyin başlangıcı” yaratıcısı Tengri olduğu fikri, varlığını korumaktaydı. Belki de bu Ak Ana / Ak Ene iyesi, Su’nun bir yaratıcı olduğu düşünülürse, ayna fonksiyonundaydı. Bektaşî / Alevî inancında yer alan, “Aynaya baktım, Ali’yi gördüm” inancının altında yeni bu yansıtıcılıktan kaynaklanan sembollerin görülmesi anlatılmak isteniyor. Tengri, yarattığı Su / ayna ile varlıkları kılmış olabilir. Türk inançlarında ayna önemlidir. Ve belki de bunlar Ana / Ene / Ayna ilişkisine bağlıdır. Bununla beraber, günümüzde Ak Ana / Ak Ene iyesi, yahut onun

fonksiyonlarında bir iyenin varlığına yörede ve İslâmiyeti kabul etmiş Türk çevresinde rastlanmamıştır.”

Ayna, aynı zamanda eski Türklerde Ay ile Güneşin de bir sembolü idi. İncelediğimiz bölgede yaşayan tasavvufta Allah’ın sır ve hikmetlerini aksettirdiği için Hz. Muhammed (a.s.) kalbi hakkında; Mir’at Muhammed (Muhammedin aynası), Mir’at-ı Muhabbet (Sevginin aynası) v.b. ifadeler kullanılır. Hz. Mevlânâ; Allah’ın büyüklüğünü görmek isteyen, suyun yüzüne baksın, demiştir.

Kuzey Irak, Doğu Anadolu ve Azerbaycan’da insan hayatının her safhasında; bebek bekleyen hamile hanımlarda, cennet özleminde, gelecekte haber almada, semahlarda, murad almada, cehizde, gerdekte, çocuğun cinsiyetinin tayininde, ölüm ve ölüm sonrasında ayna ile ilgili inançlar vardır. Ayna insan ismine, nazar ve mimariye yansımıştır. Ayna; ak pak bir geleceği, uzağı yakın etmeye ve aydınlığa delalet eder [Kalafat, 1998: 49].

◦ **Kara İyeler**

Gök Tanrı dininde iyilik iyelerinin yanı sıra kötülük iyeleri de yer almaktadır. Bunların bir kısmı şeytan ile eşdeğerde tutulmakta ve farklı isimler almaktadırlar. Kendilerine kötü ruhlar temas edenlere Gagauzlarda “**cadı**” denir. Bu kavrama Anadolu’da da rastlanılmaktadır. Cadı ifadesi her türlü fenalık yapabilecek kötü yürekli kadınlar için kullanılır [a.g.e, s.47].

Genellikle kadınlarda görülen cadılık özelliği şartlarını taşıdığı takdirde erkeklerde de görülmektedir.

Kıymetli besin maddelerini çalan bir varlık olarak da tasavvur edilen cadı, en çok Paskalya ve Hıdırelle’de görülmektedir. Cadının bir ailenin saâdetini yıkıp yok ettiği söylenmektedir [Güngör, Argunşah, 1991: 39].

Peri kavramı; Gagauzlarda Rusali ismi ile bilinir ve insanda çeşitli şekiller altında temasta bulunabilen kötü ruhlar olarak tanınır. Rusali'ler insanlardan; güçsüz, akılsız, dini zayıf kimselere görünürler. Rusali ile kimse karşılaşmak istemez. Rusaliler hem kadın hem de erkek şeklinde görülebilirler. Kadın Rusalilerin saçları uzundur.

Gregoryen Cemaletinin Hristiyanlık öncesi döneminde bir adam hastalandığı zaman vücuduna bir Aiss (kötü ruh) veya şeytanın girmiş olduğu kabul edilmektedir. Delilik veya saralık aynı şekilde, kötü ruh veya şeytanla izah edilmektedir. Hastayı iyileştirmek için şeytan veya kötü ruhun vücuttan çıkarılması gerekmektedir. Bunun için dua edilmekte ve ayinler düzenlenmektedir.

Erbil'de Türkmen ve Kırmançların Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bölge halkının ruh hastalıkları için gittikleri yatır, mezar ve ocaklarda hasta özel bölümlere yatırılır çok kere titreyerek kendisine gelen hastanın ruhundaki kötü güçten kurtularak sağlığına kavuştuğuna inanılır. Bu bize Gök Tanrı inanç sistemindeki Kam'ın ruhlarla temas seanslarını bilhassa hasta tedavisindeki titreme halini hatırlatıyor.

Sakarya'da sağaltma teknikleri ile ilgili bir çalışma yaparken havale geçiren çocukların cinler tarafından uğrama olduğu hakkındaki düşüncelere rastladık. Akşam vakti, gece ağaç altlarında, su birikintilerinde, çöp tenekelerinin olduğu yerde, kümeslik ve ahırlıkta gezenlerin cinlerin ve perilerin eğlencelerini veya sofralarını bozacaklarına dair bir inanış yaygındır. Bu durumlarda çevrede cinci olarak bilinen hocalara gidilir; çocuğa muska yazmakla birlikte çocuğun iç çamaşırları ateş üzerinden geçirilerek çocuğun bu kötü ruhlardan arınacağı inancı yaygındır.

Gök-Tanrı inanç sisteminde hastalanan kişinin ruhunu kötü ruhların işgal ettiğine, hasta ruhun kurtulması için kötü ruhların kovulması gerektiğine, bu amaçla Kam'ların bir takım âyinler yaptıklarına şahit oluyoruz. Günümüzde de bir kısım ruhî rahatsızlıklar ve sara türünden hastalıkların bazı yatırlarda tedavi edilmek istendiklerini, hastaların ziyaretlerde bir titreme sonucu kendilerine geldiklerini, sağlığına kavuşan hasta için **“ruhu kurtuldu”** denildiğini biliyoruz [Kalafat, 1998: 45].

Gerek Uygurlar'da gerekse Kazaklar'da cin inancı çok yaygındır. Uygurlara göre cinler bir meydanda tek başına duran ağaçlarda, ıssız evlerde, ahır ve küllük gibi yerlerde bulunur. Cinler insanlara beyaz yılan, beyaz kedi ve keçi şeklinde görünürler. Hemen her şekilde cinli olarak bilinen yerler vardır. Kazaklar'a göre ise, cinler insanlar gibi düşünülmektedir. Cinli hastalar üflenerek iyileştirilmeye çalışılır. Üfleme sonucu iyileşemeyen hasta için peri oyunu adı verilen bir tedavi yöntemi uygulanır.

“Türkistan'da evlerin damlarında bir pencere vardır. Buna “**Tünglük**” denilir. Saraya tutulmuş olan hasta eve getirilir. Söz konusu tünglükün altına sağlam bir kazık çakılır. Kazıkla tünglük arasına bir urgan gerilir. Hastaya bu urgana sarılması söylenir. Hsata urgana sarılınca bahşi dua okuyup elindeki davula vurdukça da hasta urgana sarılmaya devam eder. Zamanla hem davulun ritmi, hem de insanın hareketi hızlanır ve hasta tırmanışa geçer. Eğer hasta dama çıkarsa iyileşeceğine, çıkamazsa daha da kötüleşeceğine inanılır. Bu işlemlerden sonra hasta dışarıdan yedi tane yakılmış olan ateşin üzerinden geçirilerek işlem tamamlanır.” Yapılan uygulamalar Anadolu'dakilerle eş değer taşımaktadır [Güngör, 1992: 10].

Gagauzların inandıkları mitolojik varlıklardan biri de **dev**'dir. Ancak dev ile birlikte Gagauzlarda Tepegöz vardır. Dede Korkut'daki Tepegöz'ün emsali olan Gagauz Tepegözünün yanısıra devler ormanda geçit vermeyen yerlerde yaşarlar ve devler dişi ve erkek olabilirler.

Kars'da çok iri yarı ve estetik olmayan kadınlara hakaret anlamında “**Dev Ana**” veya “**Dev Anası**” denir.

Cin kavramı, dinî folklorda çeşitli isimler ve tezahürlere sürdürülmektedir. Tasavvuf ehli, cin'i ancak hayal gücüyle kavranabilen varlıklar olarak tanımlar. Şeyh Bedrettin “**Ey kişi, için meleklerle ve şeytanlarla doludur; galip gelen kararı verir. Cinler ise ikisinin arasındadır.**” demektedir.

Y.G. YÜKSEK İZMİR KURULU
DOKÜMANİSTON MERKEZİ

Doğu Anadolu’da olduğu gibi Azerbaycan coğrafyasında da bir takım Ak ve Kara İyeler coğrafyaya isim olmuşlardır. Bu arada, Sorgun’un Ağcın köyü ismini yakınındaki “Aca in” adlı mağaradan almış olabilir.

Ağcın bize Akcin, iye çağırımını da yapmaktadır. Zira cinlerin de iyi huylu ve kötü huylu diye tasnif edildiği bilinmektedir. Ancak Ak cin ile Ak iye aynı şeyler değildir.

Dev veya Div, cin karşılığıdır. Kars’da ıssız yollarda yolcuların karşısına tabut veya hayvan şeklinde çıkan “Şahacın” diye bilinen bir varlık vardır. Urfa’da doğumdan sonra çocuğu cinlerden korumak için yastığına iğne batırılır. Anadolu’da “Aftark/Abitor, Mezar-ı Besi, Güney Han, Kıral Kızı Kalesi” ile ilgili cinli efsaneler anlatılır. Necati, gazelinde dişi cinlerin ateşe ve suya boyun eğmediklerini anlatır.

Karaçay – Malkar Türkleri insan kılığına girebilen kırmızı gözlü, uzun kuyruklu savurbek diye bilinen bir cinin varlığına inanırlar.

Gagauzlar, “Obur” (Hobur) kelimesinden, ölen günahkâr bir kimsenin mezarda yaşayan bir hayvan şekline dönüşmesini anlatmaktadırlar. Gagauzlara göre Obur, mezardan çıkarak geceleri dolaşır. Kars’ta Kafkar Küskü olarak bilinen, daha ziyade yeni ölülerin mezarına musallat olan, mezarlık çevresinde yaşayan gece görülebilen ve rastladığı insanlara zarar veren hayvan şeklindeki bir varlığın mevcudiyetine inanılırdı [Kalafat, 1998: 53].

Gagavuzlarda yaşayan bir inanışa göre; ölünün gömülmesinden sonra obur çehresi soluk bir şekilde çıkar. Cumartesi günü sabahtan akşama kadar yüzü koyun yatar. Bir kimsenin obur olduğu anlaşılırsa mezarı açılır; dışarı çıkmaması için öleye kazık çakılır ve mezar kapatılır. Aradan üç yıl geçtikten sonra mezar açılır. Eğer ceset bozulmamışsa günahkâr olduğuna inanılır. Romanya’da yaşayan Müslümanlar arasında da buna benzer bir inanışın varlığı tespit edilmiştir. Bu bölgelerde de ölen kişinin vampir-obur olmaması için kuvvetli bir ateşten geçirilir [Güngör, Argunşah, 1991: 42].

Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da “Mecikli” türünden varlıkların mevcudiyetine inanılır. Bunların isimleri çok kere bölgelere göre değişmektedir. Ayrıca onların özelliklerini anlatan onlara dair çok kere farklı şeyler söylenmektedir.

Malatya yöresindeki bir inanca göre “Hıbılık”, Alkarısı türünden bir varlıktır, o sadece kadınları değil, erkekleri de rahatsız eder. Hıbılık umumiyetle kadın olmakla beraber erkek şeklinde olanları da vardır. Yanına gittiği erkeğin göğsüne oturur ve boğazını öldürünceye kadar sıkar. Hıbılık’ı insanoğlu yakalayabilir ise ona bol altın getirir. Çemişgezek’de Gıbılık diye bilinen varlık uykudaki insanları basan bir kara iyedir.

Gıbılığın bastığı kimsenin dili tutulur, kımıldayamaz, konuşamaz, ter içinde kalır. Gıbılık bastığı kişinin gözüne kedi şeklinde gözükür, başında bir külah vardır, bu külah sihirlidir ve onu kapalı kişinin zengin olacağına inanılır. Sakarya yöresinde bu ruha Karabasan adı verilmektedir. Özellikle insanların sıkıntılı zamanlarında daha çok görünmektedir.

Sorgun’da kışın en şiddetli geçtiği aya “Cangulaz/Koncaloz ayı” denir. Bu ayda Cangulaz diye bilinen bir kara iyeden korunmak için halk, kapı ve pencerelerin önüne pancar koyar, pancar’ın kokusunu sevmediği için Cangulazın evlerden içeri giremeyeceğine inanılır. Cangulaz, insanları, tanıdıkları bir sesle çağırır ve onların yataklarından uyanıp kalkmalarına sebep olur. Cangulaz aydınlıktan korkan ve gündüz görünmeyen bir varlıktır. Cangulaz’ı çeşitli isimler altında Doğu Anadolu ve Azerbaycan’da da görmekteyiz. Kırmızı renkli bu kara iye, 15-20 m. olup Cnagul-oz şeklinde de geçmektedir. O cin ve dev arası bir konumda olup Reşat Nuri GÜNTEKİN’in “Gul Yabani” sini hatırlatmaktadır.

Kara iyelerden biri olarak kabul edilen “Nazar” kişiöğlunun bizzat kendisinden kaynaklanır. Gözler vasıtasıyla bakışlarla nazar edildiği kanaati yaygın ise de, kişiöğlü görmeden de, duyarak veya tadararak da nazar edebilir. Hatta muhayyilesini kullanması da nazara sebep olabilir. Çok kaliteli bir gıda maddesi veya anbarı doldurduğu duyan bir mahsül nazar olabilir. Nazar, canlı ve cansız varlıklara yönelik olabilirken, nazara karşı

korunmaya en fazla muhtaç olan ise bebeklerdir. Anne ve bebeklerin uğrayacakları kara iyeler çok kere nazarla karıştırılır.

Gagauzlardaki mitolojik varlıklardan birisi de “**Tılsım**”dır. Tılsımlar çeşitli şekillerde görünebilirse de daha ziyade uzun gömlekleri ile görünürler. Tılsımlar virane yerlerde, köprü altlarında ve çeşme başlarında otururlar. Tılsım bazen canlı ve bazen de cansız varlıklar şeklinde görünebilir.

Tılsımın hükmü altında olan yerlerde ateş yandığına inanırlar. Define arayıcıları o yerin tılsımının var olup olmadığını bilmek zorundadır. Tılsımdan korunması için kurban kesilir.

Tılsımlı ve büyülü yerler, bu yerlerden korunmak inancı Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da olduğu gibi Anadolu’nun diğer yerlerinde de vardır. “**Sahipli yerler**” in sakinlerinin onayı alınmadan o yerlerde rahat hareket edilmez. İnsanlar o yerin sahibi tarafından çarpılabilir. Aranılan definenin sahibi defineyi kaçırap saklayabilir veya definenin içerisindeki kıymetli eşyaları taş, toprak, yılan, çıyan şekline dönüştürebilir. Defineciye zarar vermemesi için arama yapılan yerde, kurban kesmek ve o yere kurban kanı akıtmak gerekebilir.

Gagauzlarda olduğu gibi binanın temeli atılırken, temele kurban kanı akıtılması inancı Anadolu’nun her tarafında vardır. Kurban kesilmesi suretiyle, muhtemelen ev sahibi icazet alarak yeni evin sahibi olabilmektedir.

Azeri Türklerinde mezarların yanından geçenleri “**Kara**”nın basacağı inancı vardır. Bugün Türkiye’de olduğu gibi Kara ve Ak Koyunlularda, Selçuklular ve Osmanlılar’da yas giysisi kara idi. Gagauzlarda yaşlılar kırk gün kara gömlek giyer. Muş’da böyle insanlara “**Karalı**” denir. Doğuda yas bayramına “**Kara bayram**” denir. Azerbaycan Türklerinde cephede bir ferdini kaybeden aile evin çatısına kara “**yas bayrağı**” asar. Tasavvuf bilginlerine göre, siyah ile kara’nın farkı, Kara’nın nur da olabilmesidir. Bitlis’de Karaçarşamba inancından hareketle “**kara çarşambaya gelesin**” denir [Kalafat, 1998: 54].

Görüldüğü üzere Orta Asya'dan Anadolu'ya; Anadolu'dan Balkanlar'da yaşayan Türklere kadar ağız özelliklerinde değişiklik göstermekle beraber bir çok kötü iyi bulunmaktadır. Genel olarak bu varlıklara cin, peri, dev, hortlak, vampir, alkarısı, karabasan, tılsım, nazar, cankulaz vb. isimler verilmiştir.

İslâmiyet'te de cinlerin varlığı kabul edilmektedir. Bu iyelerin bir çoğu eski inaçlardan günümüze inanış olarak getirilen unsurlardır. Tabiat karşısında korumasız kalan insanlar bunların nedenlerini bir nesneye dayandırmak istemişler ve fonksiyonları farklı olan varlıklar ve onlardan korunma yöntemleri ortaya konulmuştur. Bu kavramların büyük bir çoğunluğu hala günümüzde devam etmektedir. Eski Türk inancında Erlik ve Alkarısı olmak üzere iki büyük iye bulunmaktadır.

• Erlik

Yeraltına mensup kötü tanrı veya ruhlar sınıfının başında, bugün Şeytan olarak andığımız varlığa karşılık gelebilecek Erlik bulunmaktadır. Erlik kelimesi bazı araştırmacılara göre, kudretli anlamına gelen Erklig kelimesinin değişmiş şeklidir ve Altaylılara göre güçlü ve kuvvetli demektir. O, Budist mitolojideki ölüm tanrısı olan (ve bir boğaya binen) Erklig Yama'nın etkisiyle bu adı almış olmalıdır.

Erlik'in ortaya çıkışı geç dönemlerde Venüs ile ilişkilendirilmiştir. Güçlü, yiğit (erklük ve erlik) bir kişi olan savaşçı (Venüs), tan vakti görünen yıldızları öldürür. Erlik Han Yama'nın Şamanizmdeki karşıtı olarak bu savaşçıyla özdeşleştirilmiştir. Onun ölüm tanrısı olma özelliği de belki bu daha eski inançlara dayanmaktadır.

Erlik'in başında yer aldığı ruhlar sınıfı insanlara her türlü kötülüğü, hastalığı ve ölümü getirir. Bunlar daha çok korkunç şekilli yaratıklar veya cinlerden meydana gelir. Bu kötülük tanrısı, yine Ülgen tarafından yaratılmış olup, cehennemin üzerindeki bir yerde oturur. Burada demir çatılı bir sarayı, gümüşten tahtı vardır. Bir ifadeye göre Erlik her birinin birer tanrısı bulunan dokuz katlı-yeraltında, kara bir güneş yaratmış ve bu ışıkla

burayı aydınlatmıştır. Radloff'un ifadesine göre ise Erlik'in oturduğu tabakadan daha aşağıda, günahkârların sürüldüğü yer olan Cehennem bulunmaktadır.

Erlik, türlü hastalıklar göndererek insanlardan kurbanlar ister. Bu kurbanlar verilmediği takdirde, öldürdüğü insanların canlarını yakalayarak yer altı dünyasına götürür ve kendisine köle yapar. Altaylılar özellikle hastalığın hüküm sürdüğü zamanlarda Erlik'ten çok korkar ve onu kurbanlarda aldatmaya çalışırlar [Çoruhlu, 1998: 51].

Şamanların yapmış olduğu ruh arama törenlerinde hastanın ruhu bulunamazsa Erlik tarafından kaçırıldığına inanılır. Erlik tarafından tutsak edilen ruhu kurtarmak için pahalı kurbanlara başvurmaktan başka çare yoktur. Erlik elinde tuttuğu canı bırakmak için yeni bir can ister; o zaman birini bulmak gerekmektedir. Uygun kurban bulduktan sonra şaman kartala dönüşerek uyuyan kişinin canını bedeninden alarak onunla beraber ölümler diyarına iner ve canı Erlik'e sunar. Böylece hastanın canını kurtarmış olur. Ama bu bir ertelemedir. Erlik aldığı ve verdiği canı üç, yedi veya dokuz sene sonra tekrar geri alacaktır. Can yerine can seçme motifi İslamiyet'te yer alan hikayelerde de mevcuttur [Eliade, 1999: 250].

Şaman dualarında bir canavar olarak tasvir edilen Erlik, sağlam vücutlu bir ihtiyar olarak da düşünülmüştür. Gözleri ve kaşları kara, çatal sakallı, yaban domuzuna benzeyen azı dişli, kara ve kıvrıkcık saçlı, kara renkli bir ata veya öküze binen, yılan kamçılı, kana benzer parlak yüzü olan bu kötülük tanrısı ikonografik özellikleriyle sanat tarihimizde zaman zaman karşımıza çıkar.

Bazı yerlerde demirden kılıcı veya kalkanı olduğu da anlatılır. Burada tasvir ettiğimiz şekliyle Erlik, Türk sanatındaki cin tasvirleriyle ilgilidir. Özellikle Uygur duvar resimlerinde rastlanılan bu tasvirler Topkapı Sarayı kütüphanesinde yer alan Muhammed Siyah Kalem'e atfedilen minyatürlerde görülür.

Öte yandan bu konunun Oğuz Kağan'ın özellikleriyle ilgisi vardır. Çünkü, aslında kötü ruhlar ve şeytanlar hayvani uzuvların insani uzuvlarla karıştırılmasından meydana gelmiştir. Bu da hayvan biçimine girme temasıyla ilgilidir [Çoruhlu, 1998: 49].

KALAFAT'a göre Erlik yağız yir ile ilişkilidir. Çünkü yağız, yir kavramı, Türkler de yeryüzünü değil, yeraltını göstermektedir. Kara toprak altıdır. Kara sular yeraltındadır. Türklerin onu, yirliğ / irlig / erlik, yani yer altında olan, oraya ait olan şekilde tasavvur etmeleri daha mantıklı ve yerinde bir yaklaşım düşüncesindedir. Yaratıcıya karşı geldiği için, oraya sürülmüştür. Bu inanç, günümüzde, Altay Türkleri arasında yaşamaktadır. Türk inançları ile ilgili araştırmaları ile ün yapmış rahmetli A. İNAN, Erlik iyesini şu şekilde tasvir etmektedir;

“Erlik, insanlara her türlü kötülükleri yapar, insanlara ve hayvanlara türlü türlü hastalıklar göndermek suretiyle kurbanlar ister. İsteddiği kurban verilmezse musallat olduğu obaya veya aileye ölüm ve felaket ruhlarını (iyelerini) gönderir. Öldürdüğü insanların canlarını yakalayarak yer altındaki karanlık dünyasına götürür, kendisine uşak yapar.

Abdulkadir İNAN'ın bu tasvirinden, Erlik aynı zamanda, semavî dinlerde yer alan Azrail'in fonksiyonunu da yüklenmiş görürüz. Ölüm meleği diye bilinen Azrail'e, insanoğlu, inançlarına rağmen, günümüzde de biraz soğuk bakar. Ancak o, yaratıcının emrini yerine getiren durumundadır. Ancak, Erlik, insanları kötü yola sevk etme, onlara fenalık etme, hastalık gönderme, canlılara musallat olma fonksiyonları ile Ölüm Meleği'nden ayrılmaktadır. Erlik, emrinde kötülükleri ifâ edecek kendi karakterinde iyelere sahiptir. Bunların da yaşadığı yer karanlık dünyası olan yeraltıdır, kara yerdir. Nitekim Altay Türkleri'nin inancına göre, her insanın sağında yayuçı adı verilen iyilik iyesi, sol omuzunda Erlik'in gönderdiği kötülük iyesi kara iye vardır. Doğumdan itibaren, doğan kişinin iyi ve kötü işleri kaydederler; ak iye, kişiyi iyi yola, kara iye ise kötülüklerle sürüklemek ister. Ölünce, önce Erlik yaptıklarının hesabını sorar. Yani yer altına indirilir. Bu günümüzde gömülme ve suâl meleklerinin inancına benzer. Burada, iyilikler ağır basarsa Erlik ona dokunamaz ve yayuçı denen ak iye onu alıp göğe çıkarır. Aksi halde, orada kalır ve cezasına uygun yere Erlik tarafından gönderilir. Bu inanç uçmak / cennet veya cehennem / tamuğ inancının bir tezahüründen başka bir şey değildir. Yörede ve günümüzde çok yaygın olan, “toprak altı gizledi” ve “kara

toprak gizledi” tabirleri ile Erlik iyesi inancının kalıntıları arasında bir bağ olması uzak bir ihtimal değildir.

Altay Türkleri'nin inançlarına göre Erlik, tabiatı icabı kendisine arık, sakat ve hasta hayvanlardan kurban sunulmasını istemiş ve bundan hoşlanırmış. Onun, ayrıca Ülgen gibi, çocukları olduğuna inanılır. Erkek çocukların adları Karaş, Mattır, Şingay, Kömürkan, Badış Biy, Yabaş, Temir Kan, Uçar Kan, Kerey Kan'dır. Dokuz kızının sadece sekiz gözlüsü Kıştey Ana ile Erke Solton'un adları bilinmektedir. Görevleri oyun oynamak, insanları baştan çıkarmak, ayin sırasında kamları şaşırtmak ve görevlerini yerine getiremez hale sokmaktır. Başlangıçta görülmeyen bu oğul ve kız iyelerin Türk inançlarına çevre halkların tesiriyle girmiş olabileceği ihtimali akla en uygun olanıdır. Uygurlar senede iki defa yere kurban verirlerdi. Kış mevsimini de törenle kutlardı. Kötü ruhları uzaklaştırmak için altın ve gümüş kaplar içine koydukları suları birbirlerine serperlerdi.

Bazı şamanlar kötü ruhların başkanı olan Erlik'e hitap ederken de **“Kayrakan”** derler. **“Kayrakan”** adını taşıyan mukaddes dağlar da vardır [İnan, 2000: 31].

Erlik iyesinin hizmetinde olan iyelere, Kara İye ve Yek adı da verilir. Yek'in anlamı şeytan demektir. Bu anlamda, bütün kötülüklerin kaynağı olan Yek, yani Şeytan, semavî dinlerde de mevcuttur. Yakut Türkleri bu iyelere, aabası adını verir [Kalafat, 1999].

Erlik'in karanlık dünyasını mensup bütün kötü ruhlara kara **“nemeler”** denildiği gibi **“yekler”** de denir. **“Yek”** Uygurca dini metinlerinde **“şeytan”** demektir [İnan, 2000: 40].

Gök-Tanrı inanç sisteminde Erlik Han'ın yer altı dünyasının hakimi olduğu, kötülükleri temsil etmesi yanında yılan, evren, ejder şeklinde tahayyül edildiği bilinmektedir.

Celmavuz, Karaçay – Malkar Türklerinde bir tür kötü ruhlu ejderha olup, ay ve güneşin tutulmasına yol açar. Ay'ı bu ruhtan koruyan iki çoban köpeğinin ismi **“eger”** dir.

Kırgız Türklerinde bu iye'nin ismi (cemouz), Uygur Türklerinde “**yerimagız**”, Altay Türklerinde “**Yelbegen**”, Silvan'da Dev/Div'dir [Kalafat, 1998: 50].

Altaylılar kıyamet gününe “**kalgançı çok**” adını vermekte; bu inanca göre, zamanla yeryüzünde insanların sayısının azalacağı ve kötülüklerin yayılacağı, cehennem ilahı Erlik'in yer yüzüne yaklaşacağı, iyi tanrı Ülgen'in unutulacağı, iyi tanrılarla kötülerin savaacağı ve sonunda tek başına Ülgen'in kalacağı ve Haşr'ı başlatacağı tasavvur edilmektedir [Güngör, Günay, 1997].

Erlik konuyla ilgili tüm kaynaklarda gösterildiği üzere İslâmiyet'deki şeytan'ın karşılığıdır. Cehennemın sembolü, iyiliğin karşıtıdır. Hayvanlara ve insanlara hastalık yükleyen bir yapıya sahiptir. Yörelere göre farklı isimler almakla birlikte işlevi aynıdır.

• **Al Karısı**

Türk dünyasının hemen her yerinde görülen ve günümüzde tüm etkinliğini sürdüren bu iye, adeta Umay koruyucu iyesinin zıttıdır. Üreme'nin ve çoğalmanın düşmanı gibidir. Daha çok yeni doğum yapan loğusa kadınlara ve çocuklara musallat olduğuna inanılır. Türk dünyasında bu iye, muhtelif adlarla anılır. Albastı, Alkarısı, Al, Albıs, Almış gibi. Kimi Türk boylarında ise, bu iye, Kara albastı ve sarı albastı şeklinde farklı iki iye olarak tasavvur edilir. Bu inanca göre, yeni doğum yapan kadınların ciğerini söküp suya götürüp atan sarı albastı imiş. Doğum yapan kadının veya yeni doğan çocuğun ciğerlerinin sökülüp suya atılmasını önlemeyi ve geri yerine takılmasını sadece kamlar ve ocaklılar başarabilirmiş. Kamlar ve Ocaklılar, bunu, sarı albastıyı korkutarak veya kandırarak gerçekleştirirmiş. Kırgız ve Kazak Türkleri, sarı albastıyı sarışın bir kadın şeklinde düşünür. Kara Albastı'nın ağır başlı, Sarı Albastı'nın ise, hoppa tabiatlı bir iye olduğuna inanırlar. Bunlar, tüfek sesinden, demircilerden, kamlardan ve ocaklılardan başka, hiç kimseden korkmazlarmış. Kamlar, onları, afsun okuyup koyun ciğeri ile aldatmış ve ellerinden loğusanın veya yeni doğan çocuğun ciğerini alıp dönerlirmiş [Kalafat, 1990].

Bilim adamlarına göre; Al ruhu'nun doğuş yeri Orta Asya Türkleri'nin bulunduğu bölgedir. Al ruhunun karakterinin doğu ve kuzey Türklerinin mitolojisindeki Şörelî, Biçura, Abası, Su Anası cinlerinin vasıflarına benzediğini, Al ruhu'na ait motiflerin bütün Türkler'de aynı olduğunu söylemektedirler [Kalafat, 1990].

Altaylı boylarda ve Kırgızlarda doğumun gecikmesi vey güç olması “**albastı**” veya “**al karası**” denilen kötü ruhların lohusaya musallat olmasına bağlanmaktadır. Bilindiği gibi bu inanç ve ondan korumak üzere baş vurulan çareler aslında hemen bütün Türk dünyasında yayındır [Güngör, Günay, 1997, 68].

“Altaylı boylarda ve Kırgızlar'da doğum saati yaklaşınca, oba yahut oymak kadınları lohusanın evine toplanırlar. Tecrube görmüş bir kadın ebe (ineci) vazifesi görür. Çadırın tam ortasına (ateş yakılan yere) bir direk yerleştirerek ona bir urgan bağlarlar. Bu urganın bir ucu duvara bağlanıp lohusanın koltukları altından geçirilir. Kadın çok ıstırap çekmeye başlarsa albastı yahut alkarısı denilen kötü ruhların lohusaya musallat olduğunu hükmederler. Bu kötü ruhu korkutmak, kovmak için erkekler de toplanır, “hay,huy!” diye haykırmaya başlarlar, tüfek ile havaya ateş ederler. Bu görüntü kadın doğuruncaya ve baygınlığı geçinceye kadar devam eder. Bazen hocanın yahut baskının müdahalesine lüzum hasıl olur.

Lohusalara musallat olan bu kötü ruh Çin seddinden Akdeniz kıyılarına, Buz denizinden Hind'e kadar yayılmış Türk folklor ve hurafeleriden Alkarası, albastı, albis, almıs adlarıyla yer alır” [İnan, 2000: 41].

Gagauzlar albastıyı dev şeklinde tarif ederler. Lohusayı ve bebeği onun şerrinden korumak için doğumdan üç gün önce ve doğumdan üç gün sonra su yerine rakı verirler. Akşamları lohusanın kapısına kötü ruhlar içeri girmesin diye kor halinde ateş koymaktadırlar. Al karısının pejmürde, dağınık saçlı bir kocakarı şeklinde görüldüğüne inanırlar [Güngör, Argunşah, 1991: 43].

Doğu Anadolu yöresinde de Alkarısı ile ilgili inançlar çok yaygındır. Kimi yerlerde Alkarısı, “**Karakura**” diye ayrışır. Meselâ, Erzurum ve Erzincan çevresinde Alkarısı

loğusa kadınlara değil, ahırda yatan atlara musallat olurmuş. Gece ahıra girip atların yelelerini örmekten hoşlanırmış.

Hakkari'de al basmasın diye yorgana iğne batırılır. Ayrıca, loğusa yatağı yanına, kırkı çıkarıncaya kadar süpürge bırakılır. Böyle yapılırsa, o kişiyi al karısının basmayacağına inanılır.

Bitlis'te alkarısının eli bereketli kabul edilir ve buna inanılır. Al karısının yanında tutmak isteyen, onun yakasına emir iğne takar. Eğer iğne çıkarılırsa, al karısı kaçıp kurtulmuş. Al karısı, Bitlis çevresinde su perisi şeklinde tasavvur edilir ve akarsu kenarında yaşadığına inanılır.

Yöredeki yaygın inanca göre alkarısı, gözle görülmez. Sadece basacağı kadının gözüne görünürmüş. Metruk ve viran yerde, ıssız su ve ırmak kenarlarında yaşadıklarına inanılır. Ağrı ve Kars çevresinde bu inançlara rastlanmaktadır.

Ağrı, Van, Hakkari, Muş ve Malatya çevresinde (Alkarısı, al) al kızının ağıl, samanlık, su kenarları ve ıssız yerleri kendine mesken tuttuğuna inanılır ve halk gece buralara destursuz girmeye korkar.

Al karısından korunmak için yapılan muhtelif işlemlere Elazığ ve Ağrı çevresinde de rastlanır. Al karısı ile ilgili bir tespite göre o; erkek at, çelik ve mavi boncuk gibi üç unsurdan korkup kaçarmış. Yörede bu üç unsur yaygın koruyucu olarak kullanılır [Kalafat, 1990].

Genel olarak Türklerin eski inanç sistemine baktığımızda tek tanrılı bir yapıya sahip olduğunu görürüz. Gök-Tanrı adı verilen sistem kitabı, ibadet yeri olmadığı halde yüzyıllardır izini İslâmiyet'i kabul eden Türk topluluklarında devam ettirmektedir.

Türklerin eski dininin Şamanizm değil, Gök-Tanrı dini olduğu günümüzde açıkça ortaya konulmuştur. Gök Tanrı dini iyeler ve kültlerden oluşmaktadır. İyeler, melek karakterinde olup iyilik ve kötülük olmak üzere ayrılmaktadırlar.

Ele geçen birçok eski yapıtta Türklerin ellerini, başlarını yukarı kaldırarak “bir Tanrı” diye dua ettikleri belirtilmektedir. Kağanlar çadırlarını güneşin doğduğu yöne kurup sabahları Gök-Tanrıyı selamlamakta ve yılın belirli günlerinde kurbanlar sunmaktadırlar.

Tabiki bu süreç içerisinde Türkler pek çok dinden etkilenmiş ve o dinleri de etkilemişlerdir ama özlerinden bir şey kabul etmemişlerdir. İslamiyeti topluluklar halinde kabul eden Türkler İslâmiyetle birlikte inanışlarını yaşatmaya devam etmişlerdir.

1.3.2. Şamanlık

Çalışmanın bu bölümünde günümüzde dahi birçok bilim adamı tarafından ayırımı yapılmayan ve özellikle Türklerin Gök Tanrı inancı içinde bir inanış olarak yaşayan, Şamanizm konusu ele alınmaktadır. Her inanış sisteminde olduğu gibi şaman inanışlarında da iyi-kötü, doğru-yanlış, cezalandırma ve ödüllendirme kavramları bulunmaktadır. Şamanizm, yaşamış olduğu coğrafyadan dolayı Gök Tanrı inancı gibi Budizm, Maniheizm, Lamaizm, Budizm vb. etkilenmiş ve onları da etkilemiştir.

Bu konu hakkında aşağıda da görüleceği üzere bir çok araştırmacının eserleri ve dolayısıyla fikirleri yer almaktadır. Bir dönem Hakasya’da Şamanlar üzerinde araştırma yapan Atlas Dergisi araştırmacısı Sinan ANADOL’un yazılarından ve tecrübelerinden önemli ölçüde faydalanılmıştır. Sinan ANADOL vasıtasıyla tanıştığım büyükannesi, annesi ve kendisi de şaman olan Leonid GORBATOV ile görüşme fırsatı bularak onların Şamanizm hakkındaki görüşlerini aldım.

Şaman inanışları üzerinde araştırma yapan Mircea Eliade’ye göre genel olarak Şamanizm aşağıdaki gibi belirtilmiştir.

“Yüzyılın başından beri, budunbilimciler, bütün “ilkel” toplumlarda varlığına tanıklık edilen sihirsel/dinsel saygınlık sahibi bazı sıra dışı bireyleri adlandırmak için, şaman, medicine-man, büyücü ya da sihirbaz gibi bazı terimleri aralarında pek fark da gözetmeden kullanma alışkanlığını edinmişlerdir. Anlam genişlemesi yoluyla aynı terimleme yolu “uygarlaşmış” toplumların dinsel tarihlerine de uygulanmış ve örneğin, Hint, İran, Germen, Çin, hatta Babil Şamanizmlerinden söz edilebilir olmuştur. Bununla, o kültürlerin dinlerinde kaldığı gözlenen “ilkel” öğelere gönderme yapılmaktadır. Birçok nedenlerle, böyle bir anlam karışıklığı sadece Şamanlık olgusunun anlaşılmasına ancak zarar verebilir. “Şaman” sözcüğüyle, dinler tarihi veya dinsel budunbilim araştırmaları sırasında rastlanan her türlü sihirbaz, büyücü, otacı ya da vecde gelmiş (esrimiş) kişi kastedilecek olursa, son derece karmaşık ve de belirsiz bir kavram elde edilmiş olur; zaten “sihir” veya “ilkel gizemcilik” gibi farklı ve o ölçüde kesinlikten yoksun kavramlar için elimizde “sihirbaz” veya “büyücü” gibi terimler bulunduğu göre, “şaman”ı da bunlara katmanın yararı yoktur.

Çeşitli yanlış anlamaları önlemek ve “sihirin” ve “büyücülüğün” tarihini daha açık görmek için “şaman” ve “Şamanizm” terimlerinin kullanım alanlarını sınırlandırmakta yarar vardır. Elbette şaman da aslında bir sihirbaz ve bir otacıdır; bütün hekimler gibi onun da hastalıkları sağalttığına; ilkel ve çağdaş bütün sihirbazlar gibi “fakirsel” mucizeler gösterdiğine inanılır. Ama o, bunlardan başka, ruhgüderdir. Ayrıca rahip, mistik ve ozan da olabilir. Arkaik toplumların bir bütün olarak ele alınan sihirsel/dinsel yaşamlarının oluşturduğu bulanık ve karışık “gri kütle” içinde, dar ve kesin anlamıyla Şamanizm kendine özgü bir yapılaşmanın belirtilerini gösterir ve belirginleşmesinde yarar olan bir “tarihe” sahip olduğunu da ele verir” [Eliade, 1999: 21].

Şaman inanışları hakkında belirtilmesi gereken önemli bir husus ise Rusya’nın özellikle Türklere karşı yapmış olduğu kültür emperyalizmi sırasında birçok belgeyi yok etmesidir.

İhtilâller zamanında halk ayaklanmaya başladığı dönemde Rus yönetimi Şamanlardan yardım istemiştir. Bunun üzerine inanışlarında ruh kavramı ağır basan şamanlar Rusları ruhsuzlukla suçlayarak kendi atalarının Ruslara yardım etmeyeceğini belirtmişlerdir.

Görüşmelerin sonucunda birçok şaman öldürülmüş, kitaplar yakılmış ve Türklerin oturdukları verimli topraklar Ruslar tarafından işgal edilerek Türkler dağlık, verimsiz topraklara sürülmüştür. Özellikle teknolojiden uzak, sadece hayvancılık ve kısa zaman dilimlerinde kendi çabalarıyla tarımla uğraşan bu insanların şaman inancının içerisinde yer alan ruh, büyü, oyun, fal ve sağaltma tekniklerini kabul etmelerini yadsımamak gerekmektedir.

Günümüzde özellikle Hakasya'da yaşayan Türklerin çoğu emperyalizmin etkisi ile Hristiyanlığı benimsemişlerdir. Kendisinden bilgi aldığım Leonid, dinlerini Hristiyanlık olduğunu ama bir inanış olarak hala şaman unsurlarını devam ettirdiklerini söylemektedirler.

Ama onlar “Şamanizm” kelimesine karşı olmakla birlikte “izm” ekini bir sistemin işareti olarak görmekte ve şaman inanışlarını “izm” içerisine alamayız demektedirler.

“Şamanlık inancı üzerinde en derin araştırmayı yapmış olan M. Eliade, bütün Orta ve Kuzey Asya topluluklarında dinî-sıhrî hayatın daha ziyâde “şaman” etrafında merkezileştiğini, fakat “şaman”ın dinî faaliyetlerin hepsinde “icracı” durumunda olmadığını, birçok törenlere, meselâ Tanrıya kurbanlar sunulmasına şamanların katılmadığını, ayrıca sihrî-dinî hayat şamanlıktan ibaret olmadığından her sihirbazında şaman sayılmadığını ve şamanlıkta hastalara şifa verilecek esas unsurlardan olmakla beraber, her şifa verici kişinin şamanlıkla vasıflandırılmayacağını belirttikten sonra, şamanlığa kısaca “extase” (yüksek haz heyecanı ile insanın kendinden geçmesi hâli) tekniği diye tarif eder. Bununla beraber, yine ona göre, dinler tarihinde ve din etnolojisinde görülen çeşitli extase hâllerin hepsi şamanîlik değildir. Şaman, herşeyden önce, kendi hususî usûlleri vasıtası ile kazandığı extase hâli içinde ruhunun, göklere yükselmek veya yer altına inmek ve oralarda gezip dolaşmak üzere, bedeninden ayrıldığını hisseden bir “transe” (aşkın) ustasıdır. Bu esnada bir alet durumuna düşmekten uzak, aksine kendisi ruhları hükmü altına alarak ölümlerle, şeytanlarla, cin ve perilerle irtibat kurmaya muvaffak olur. Hastalanan (ruhları çalınan) kimselere şifa vermesi, ölümlerin isteklerini yerine getirerek zararlarını önlemesi, insanların dert ve dileklerini arz etmek üzere gökteki ve yer altındaki tanrıların yanına giderek aracılık

yapabilmesi böyle mümkün olmaktadır. Bu hususiyetleri ile ilkel topluluk üzerinde korku ve saygı uyandıran şaman “**insan ruhunun mütehasısı**” olarak halk kütlesinin mâneviyâtına nezaret eder. Fakat fonksiyonu, diğer umumî dinî-sihri itikadların temsilcileri ölçüsünde geniş kapsamlı değildir. Ruha vasıtasız olarak müdahale etmediği, hastalık (ruhun kaybolması), ölüm veya bir tâlihsizlik bahis konusu olmadığı veya kurban töreninde herhangi bir “**extase**” tekniğinin (göğe ve yer altına seyahat) yer almadığı hallerde şamana iş düşmez.

Görülüyor ki, dinden ziyade bir sihir karakteri ortaya koyan ve esasen bir bozkır-Türk inanç sistemi olmayan şamanlığın tarihi Türk topluluklarındaki, aşağıda bahis konusu edeceğimiz, Tanrı ve yer-su inançları ile bir ilgisi mevcut değildir. Bu ilginin var olabileceği intibamı uyandıran, Türkçe din adamı mânasındaki “**kam**” ile “**şaman**” kelimesinin aynı olduğu yolundaki eski bir iddia da “**şaman**” tâbirinin bir Hind-İran dilinde keşfedilmesi ile geçerliğini kaybetmiş bulunmaktadır. Ancak Türk inancı ile şamanlık arasında hayret edilecek bir uyum hâsıl olmuş ve bu bilhassa Türklerdeki atalar kültürünün, kartal inancının, demirciliğin ve at kurbanının “**şamanîlik**” vasıf kazanmasında dikkati çekmiştir. Esasen şamanlığın en büyük özelliği nüfuz ettiği bölge halkının ruh âlemine bürünme kabiliyetidir. Şamanlık, “**extase**”, ruhun gezip dolaşması, tanrılarla bağlantı kurması mevzuunda, eski Türk topluluğunun tabiata atfettiği gizli kuvvetleri istismar etmiş, yavaş yavaş gelişerek, ona yeni unsurlar ekleyerek bütün bir mâneviyat âlemini belirli bir kadro içine almayı başararak âdeta bir din sağlamlığı kazanmıştır. Yalnız Türk dinine mahsus olmayan dıştan tesir din tarihçilerine göre eksiksiz her dinde mevcuttur [Kafesoğlu, 1987: 88].

Prof. Dr. İbrahim KAFESOĞLU’ eserinde Şamanların atalar kültü, yer-su inançlarına bağlı olmadıklarını belirtmiştir. Ama özellikle Altay ve Hakaslarda yaşayanlar, ateşin, suyun, toprağın, ayın, güneşi...vb. ruhlarının olduğuna inanmaktadırlar. Şaman yalnızca bunlar arasında vasıtayı sağlayan kişidir.

Örneğin; Sibiryâ bozkırları ile Moğol çöllerinin birbirine karıştığı düzlükler için su kaynakları hayati önem taşır. Bu nedenle Tuva’lı şamanlar yer/su ruhlarına yakararak, gelecek yılın bereketli geçmesini dilerler.

Özellikle Tuva’da araştırma yapan ANADOL’un belirttiğine göre, Ay Yürek isimli kadın kam Marmara depremine neden olan “**toprak ananın sakinleşmesi ve Türk kardeşlerinin yaralarının sarılması için**” dua etmektedir. Bu da gösteriyor ki insana yararı ve zararı olan her unsurun şaman inanışlarında bir yeri ve ruhu vardır.

“**Şamanlar ve Şamanizm Hakkında**” Doç. Dr. Güllü YOLOĞLU’nun yazmış olduğu makalede şamanlar esasen üç gruba bölünmüştür.

- 1.Hastalıkları sağaltan, fala bakan şamanlar;
- 2.Cesedi defin olduğu zaman ruhu yola salan şamanlar;
- 3.Ruhu Tanrı’nın dergâhına gönderebilen şamanlar. Bu özellik her şamana verilmemektedir. Bu özelliğe sahip olan şamanlar ulu şamanlar olarak görülmektedir.

Doç. Dr. Güllü YOLOĞLU’nun görüşüne göre şamanizm Türklere has bir inanış değildir. Bunu da şu sözleri ile açıklamaktadır;

“ Son vaxtlar Azerbaycan’da şamanizm hakkında muxtelif fikirler dolaşır. Onlardan biri de şamanizmin, güya bize yad olması fikridir Mence, bele bir yanlış neticeye gelenler şamanizmin esas mahiyyetini derk etmir, özlerinin bu baredeki sethi me’lumatlarına esaslanırlar” [Yoloğlu; 1997: 21].

Hikmet TANYU’ya göre; batılı bilginlerin “değişik, ırk, soy, dil, tarih ve kültürden” gelenlerin birbiriyle ilintisiz inançları, “**Şaman Dini**” adıyla ileri sürmelerini kabul etmemektedir. Müslümanlar için “**hoca dini**”, hristiyanlar için “**Papaz dini**” denilemeyeceği gibi Türkler için de “**Şaman dini ve Şamanizm**” diye ilmi bir birleşmenin olamayacağını vurgulamaktadır [Tanyu, 1986: 45].

Aynı eserinde TANYU; Türklere şaman diyen yazarlara karşı; şaman adıyla verilen bilgilerin hatalı olduğunu hep klasikleşmiş bazı batılı kaynakların etkisinde kalındığını vurgulamıştır. Ayrıca şamanizmin bir din olmadığı üzerinde de durmuştur.

Nevzat KÖSEOĞLU'na göre ise; “ Eski Türkler’de Şamanların dini ve sihri hayatın merkezi durumunda görülmeleri, Türklerin Şamanlık diye bir dini olduğunu yanlış zehabına yol açmıştır. Bazı kaynaklarda Kam’ların Tanrı ile ilgi kurarak ondan emir aldıklarına dair bilgiler nakledilmiş ise de ne Şamanlık bir din, ne de kamlar peygamber yerine kaimdir.

Din, belli bir ulûhiyet inancına sahip ve bu inancın şekillendirdiği bir insan ve varlık anlayışı olan sistem olmak gerekir.” demektedir [Köseoğlu, 1990: 34].

Prof. Dr. Abdulkadir RAHMAN; ise eserlerinde Şamanizmi bir din olarak ele almaktadır ama günümüzdeki bilgilerden ve şaman inancıyla yaşayan kaynak kişilerden yararlanıldığında şamanizmin bir inanış olduğu hakkında kanaate varmaktayız.

Şamanizm içeriği hakkında bilgi edinmek için özellikle doğuş yeri ve mahiyetini kavramak gerekir; “Arkeolojik çalışmalarla kanıtlandığı gibi, Şaman inancı öncelikle Altay Vadisi’nde ortaya çıkmıştır. Köncü Nehri’nin aşağı kısmındaki kumluk alanda bulunan Şaman inancına ait nur saçan güneş şeklindeki kabirle ve Çerçen’in Kulukaç mezarlığında bulunan 300 yıl öncesine ait meşaleler bu noktayı ispatlar. Uygurlarda, binlerce yıl öncesinde “güneş”i tanrı kabul eden (aydınlık arayış, aydınlığa tapma) ilkel Şaman inanışlarının varisleri olmuşlar ve inanmışlardır. Ayrıca diğer dinlerin hepsini de Şaman inancı esnasında kabul etmişlerdir. Bazen de birkaç dini birbirleriyle harmanlayarak kendilerine uygun gelecek bir din icat etmişlerdir. Uygurlar’ın Şaman Dini’ne inandıkları sürecin oldukça uzun olması sebebiyle, Şaman inançları Uygurlar’ın hayatını derinden etkilemiştir. Uygurlar miladın öncesi ve sonrasında, Buda Dini’ni kabul ettikten sonra da, Şaman Dini’nin geleneksel âdetlerini terk etmişlerdir.

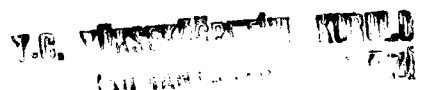
Şamanizm, Doğu Türkistan’ın kuzeyindeki Azınlıklar Bölgesi’nde geniş ölçüde yayılmış biraz ilkel bir dindir. Şaman Dini’ne inananların ne ibadethaneleri, ne de dinî kurallarını açıklayan kutsal kitapları vardır ama kendilerine has bir din görüşü şekillenmiştir. Çince kaynaklarda “Şaman Dini’ne inananlar tanrıya (ilaha) taparlar. Şaman Dini’nde evren somut bir ifadeyle cennet-periler mekanı, fani dünya-kullar

mekanı, cehennem-cinler-şeytanlar mekanı olarak üçe ayırılır. Dini imtiyaza sahip olan cennette periler (iyi olan) herkese kapımız açıktır, derler. Periler, cinleri ve şeytanları kovmanın, hastaları iyileştirmenin dışında, geleceği okuyup, iyilik ve kötülüğe dair işaretleri önceden haber verirler.” gibi bilgiler mevcuttur. Bu yüzden Şaman Dini’ne inananlar perihun, bapşı ve büyücülere (Kam-Şaman) ilah yerine taparlar. Sosyal hayatta (doğum, yaşlanma, hastalık, ölüm, zengin olmak veya fakirleşmek, baht, saadet, kaygı-elem, barış, kavgalar...) Şaman’ın yaptığı tabirleri mutlak hakikat olarak bilirler. İşte bu sebeple o devirde efsun okuma, falcılık ve büyücülük yönleriyle olgunluğa erişmiştir.

Uygur’ların tarihi kahramanlık destanları “**Oğuzname**”de de Şamanizm inançlarına ait bir çok örf ve adetlerin dile getirildiği herkesçe bilinmektedir. Hatta Uygur’lar onuncu asırda İslâm Dini’ni kabul ettikten sonra da perihunluk, büyücülük, rüya tabirleri, falcılık, münecimlik, durut-efsun okumak gibi Şamanizm’in yaygınlaşan inanç şekillerini bilinçli ya da bilinçsiz olarak sürdürmüşlerdir” [Rahman, 1996: 66].

Geniş alanlara yayılmış olmasına ve Türkler arasında da ortam bulabilmiş olmasına rağmen Şamanizm’in bir din olmadığı kesinlik kazanmıştır. Saha Türklerinin “**Kut Sür**” olarak isimlendirdiği ve Türkçe literatürde Gök Tanrı dini olarak geçen inancın sistematiğini Saha Türkleri Bölgesinde Şamanizm’in bozmadığını görüyoruz. Gök Tanrı dini ve Şamanizmi ayrı ayrı halde yaşatmakta olan Saha Türklerinin bir çok tören ve adetlerinde şamana iş düşmemektedir. Şamanizm Tanrı öğretisinin gücünü istismar edip, bütün ruh alemini belirli bir kadro (Oyun ve Udagan) almayı başararak adeta bir din sağlamlığını kazanmıştır [Kalafat, 1998: 38].

Çalışmaya kaynak olarak aldığım araştırmacılar Gök Tanrı dini ile Şamanizm arasındaki farkı ortaya koymaktadırlar. Gök Tanrı dininde kutsal olan tek unsur Gök Tanrı’dır. Gök Tanrı inancı içerisinde yer-su kültleri ise inanıştır. İslamiyet ve diğer büyük dinlerde nasıl toprağın, suyun, ateşin ve havanın bir önemi varsa Gök Tanrı dini içerisinde de bu unsurlar bir değer kazanmaktadır. Yardım istenen tek unsur ise Gök Tanrı’dır. Şamanizm’de ise Tanrı ile birlikte pek çok ruha inanılmakta onlardan yardım dilenmekte onların gücüne inanılmaktadır.

Y.Ş.

Ziya GÖKALP'e göre; "Tisin dinine "Şamanizm" adı da verilir. Bu dinin din adamları "kam"lar yahut "Kamanlar" dır. "Şaman" kelimesi bundan çıkmıştır. Şaman'a Yakutlar'da "oyun" adı verilir. Oğuzlardaki "ozan" kelimesiyle aynı köktedir. Böylelikle, ozanın da eski zamanda şaman olduğu anlaşılıyor. Yakutlar kadın şamana "oda kan" derler.

Erkek şamanlarda, yaptıkları dinî yahut sihrî âyinlerde başarılı olmak için kadın gibi saçlarını uzatırlar, kadın elbisesi giyerler, ince sesle konuşurlar, hattâ kendilerinin gebe kaldıklarına, bir takım balık, karga v.b. gibi şeyler doğurduklarına inanırlar. Bu haller gösteriyor ki; bu dinin kutsal kuvveti kadında ortaya çıkar. Şaman, kadına ne derecede çok benzerse, manevî kudreti o kadar çok olur. Bu kadınlaşma dinî mecburiyetinin şamanları karşı cinsiyete kadar götürdüğü söyleniyor. Zaten gebe kalmak, doğurmak inançları da bunu gösterir" [Gökalp, 1991: 34].

Şamanizmin bir taraftan maderi (anaerkil) totemizmden kuvvet alması diğer taraftan ana erkil ailelerin yerine geçerek, kadınların gerek dince, gerek devletçe, ailece, iktisatça, sanatça yüksek olmaları hep bu eski anaerkil (maderi) teşkilatların ve totemlerin sonucudur. Buradan da anlaşılacağı üzere eski devirlerde erk, esas itibariyle kadın kökenli olduğu için şamanlar da kadındı. Nitekim eski çağlarda Şamanlık mesleğinin sadece kadınlar tarafından yürütüldüğüne dair bazı belirtiler vardır. Donner'e göre özellikle Tunguzlar arasında kadın şamanlar yaygındır. Kırgız Manas Destan'ında geleceği haber veren şamanların büyük çoğunluğu kadınların oluşturduğu görülür. Yine, Toba devletinin ilk zamanlarında kadın şamanlar genellikle devletin dini törenlerinde faaliyette bulunuyorlardı. Mesela; 339 yılında bir kurban töreninde, tıpkı Sibiryaya Şamanları gibi ellerinde dümbeleklerle kadın şamanlar görünmüşlerdir.

Ana erkil dönemin ilk anlayışında yer alan her oluşum, kesinlikle bir dişilik görünümünde ve hakimiyetindedir. Mesela; Türk kozmoginisinde yer alan yer yüzünü, kara parçalarını ve toprağı yaratma fikrini ve ilhamını taşıyan tanrıya Ak Ene, dişidir. Yine ulusun koruyucusu Ana Maygıl da dişidir. Kadın Şamanların Amagat adlı birer koruyucuları (hamileri) vardır ki, "ilahe" manasındadır. Yine Eye Kila adı verilen ana

totomleri vardı. Şamanlar sihri kuvvetlerini bu ana totemleriyle, her biri bir ilahe olan amagatlardan, yani müz'lerden alırlardı. Şaman sanatı gücünü onlara borçludur ki her ikisi de görüleceği gibi dişi idi [Öngel, 1997: 268].

Ayrıca Yakutlar, göğün doğu kesiminde güneşin yazın doğduğu yerde oturan Aisy (Aysıt) adında bir doğurganlık ve üreme tanrıçasına da tapmaktadırlar. Bu tanrıçanın bayramları, ilkbaharda ve yazın, “yaz şamanı” ya da “ak şaman” denilen özel Şamanların yönetiminde kutlanır [Eliade, 1999: 106].

Görüldüğü üzere şamanlar tek tanrı haricinde güneş vb. unsurların tanrıları olduğunu kabul etmekte ve onlara tapmaktadırlar. Ayrıca şamanizmde kadın unsurunun yoğunluk kazanmasının nedeni “ayami” adı verilen göksel eş olarak ta sıfatlandırılan cinlerle ilişki içerisinde olmalarıdır. Elyade Şamanizm kitabının “Şamanın koruyucusu kadın ruhlar (Cinler)” bölümünde bu konuyu derinlemesine açıklamaktadır.

Anaerkil toplum hayatı zaman süzgecinden geçerken, insanın tabiatla, toplumla ve kendisiyle mücadelesi, erkeğe yeni fonksiyonlar kazandırmaya başlamış, bu da yeni bir sosyal yapının müjdecisi olmuştur ki, bilim dünyası bu dönemi ataerkil toplum yapısı olarak adlandırmaktadır.

İlkelerde din ve büyü, erkekten çok kadına ait bir alan oluşu, mesela orijinal Şamanlıkta Şamanların kadın oluşu, ataerkil dönemde dahi erkek Şamanların güçlü olabilmek için kadın kıyafetine girip kadın rolü oynaması, kadının “**Büyük Hayat Verici ile doğrudan temasıyla**” ve doğurma gücüyle ilgilidir. Bu nedenle ataerkil dönemden itibaren âyinde görev alan erkek şaman, kadın gibi olmak zorundaydı. Bir şamanın başarılı olması için kadın gibi saçını kestirmemesi, bıyığını-sakalını traş ettirmemesi, kadın elbisesi giyip kadın hal ve tavrı takınması, cinsi münasebetlerinde kadın rolü oynaması, hatta gebe kalıp bir takım balık, fare, kertenkele vs.gibi hayvanları doğurmasından anlaşılır. Bir şaman ne kadar kadınlaşabilir, kadın devrinin totemlerine, müz'lerine, ilahların elbiselerine, âdetlerine, yakayış tarzlarına ne kadar malik bulunursa, o kadar çok sihir kudretine malik olurdu. Öte yandan Şamanların ayin sırasında kadınsı tavırlar takınması, emegetlerinin dişi olmasıyla alakalıdır. Çünkü

yardımcı ruh ayin sırasında şamanın öbür benliği, eşi, dişidir; ayin sırasında onun bu dişi benliği ortaya çıkmaktadır. Yakut şamanın duaya, yoksulların babası, öksüzlerin anası olmaya and içerek başladığı da düşünülürse, Yakut erkek şamanın androjen bir tip olduğu en azından ayin esnasında böyle görüldüğü anlaşılmaktadır.

Günümüzde de pederşahi (ataerkil) aile geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan Kazak, Kırgız baskılarının bile, şamani törenlerde az çok kadın kılığına bürünmeyi tercih etmesi Orta Asya İslamları'nda saç traş etmek Müslümanlık alametlerinden biri sayıldığı halde, bazı baskıların, bir tutam da olsa uzun saç bırakması dikkate değer özelliklerdendir [Öngel, 1997: 268].

“Şamanizmin kadın unsuruna dayandığını gösteren bir yönde şamanların totemleriyle perileridir. Yakutlar'da her şamanın “İye Kila” adlı bir totemi vardır. “İye” ana demektir. “Kila” hayvan demektir. Böylece “İye kila”, “ana hayvanı” manasındadır ki maderî (anaya ait) totem demektir. Orhun Kitabesi'nde bu maddeden türemiş bir de “Umay” kelimesi vardır ki Thomsen tarafından “tanrıça” şeklinde tercüme edilmiştir. O halde, “amagat” da “şamanlar tanrıçası ve perisi” mânasındadır.

Gerçi, bu anaya ait koruyucular, şamanlara ait değildir. Yakut'larda lâiklerinde birer “İye Hezit”i vardır. Bu terimde de “İye”, “ana” demektir. “Hezit” ise “cı” anlamına gelen bir ektir. “cı”ya Yakutça'da çoğu kelimelerde eklenen “t” harfi katılınca da bu edât meydana gelebilir. O halde bunun da şimdiki Türkçe'de karşılığı “anacı”dır. Bu da dişi bir ruhtur ki, lâik olan kişinin koruyucusudur.

Görülüyor ki şamanizmdeki gerek totemler, gerek koruyucu ruhlar hep dişidir. Bu dinin, kadın dini olduğu bununla da kesinleşmiş olur” [Gökalp, 1991: 34].

Aşağıdaki bilgiler bir dönem Gök Tanrı Dini'ne de Şamanizm diyen Rahmetli Abdulkadir İNAN'ın eserlerinden alınmıştır. Fakat son dönemlerde yapmış olduğu araştırmalarda kendi yaptığı yanlışlıkların da farkına varan İNAN; Şamanizm ve Gök Tanrı dinini ayırmıştır. Aşağıdaki bilgiler İNAN'ın daha çok ilk bakış açısıyla ilgilidir.

“Eski Türk dini ve mitolojisi hakkında Çin, İslâm ve Batı kaynaklarında epeyce bilgi bulunmakta beraber çok dağınık ve kısa olduklarından bunlardan faydalanmak çok yorucu çalışmalar istemektedir. Türk kavimlerinin örf, âdet ve inanmalarında son devirlere kadar muhafaza edilmiş olan eski dinî telâkkilerin ve geleneklerin menşelerini araştırırken ta İskit ve Hun (H'yung-nu) devirlerinin derinlerine kadar inmek ve bu bakımdan Orta Asya'yı ve Doğu Avrupa'yı bir bütün olarak almak icâp etmektedir. Meselâ, Türk kavimlerinde and ve anda müesseseleri ve bunlara bağlı gelenekler milâttan önceki V - IV. yüzyıllarda Çin vakanüvislerini tarafından Hunlarda tesbit edilen Gök Tanrı, güneş, ay, yer-su, atalar ve ölümler kültü Türk kavimlerinde, muhtelif kültürlerin tesirleri altında kalmalarına rağmen, son devirlere kadar devam eden kültürlerdir. Bu kültürler çağdaş Altaylılarda ve Yakutlarda müşahede edilmiştir. Bununla beraber Altay ve Yakut şamanlığı bütün halinde eski Türk dini olarak kabul edilemez. Çok eski devirlerde büyük hakanlıklar ve devletler kuran Türklerin dünya görüşleri ve dinî telâkkileri Altay ve Yakut şamanizmine nazaran çok gelişmiş ve olgunlaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Altay ve Yakut şamanlığını, elinde bulundurduğu pek mahdut materyallere dayanarak, tetkik eden rahmetli Ziya GÖKALP dahi bunun farkına varmış ve eski Türkler için toyunizm adını verdiği bir millî din tasavvur etmişti. Fakat “**Toyunizm**” dediği din budizmden başka bir şey değildir. Sırf itibarî olarak dahi eski Türk dinine “**Toyunizm**” adı verilemez. Fakat bu şamanizm Altay ve Yakut şamanlığının bulunduğu safhayı çok arkasında bırakmış, gelişmiş bir durumdaydı. Avcılık ve iptidaî ziraatle dar bir sahada yaşayan küçük boyların dünya görüşleri ve dinî telâkkileriyle büyük göçebe hakanlıklar kuran, Çin'den Bizans'a ve İran'a kadar uzanan ulusun dünya görüşü ile dinî telâkkilerinin aynı seviyede olmasına imkân yoktur.

Çin kaynaklarının verdikleri haberlerden anlaşıldığına göre, eski Orta-Asya şamanizminin esasları Gök-Tanrı, güneş, ay, yer, su, ata (cedd-i âlâ), ateş (ocak) kültürleri idi. Dinî âyin ve törenlerin muayyen bir nizam çerçevesi içine alınmış olduğunu tahmin etmek de mümkündür.

M.Ö. 121. yılda cereyan eden bir savaşta Çinliler bir Hun prensini yenerek karargâhını ellerine geçirmişlerdi. Aldıkları ganimetler arasında bir altın put da vardır. Çin vakanüvisinin verdiği malûmata göre Hun prensini bu putun karşısında Gök Tanrı'ya

kurban sunmaktadır. Herhalde bu put Altaylılarda ve başka çağdaş şamanistlerde müşahede edilen ongon yahut töz'lere benzer bir sanem olsa gerektir. Altından yapılmış olan Hun putu Altaylıların deriden yahut keçeden yaptığı töz'den şüphesizdir ki daha müttekâmil olmuştur [İnan, 2000: 1].

“Erken devirden itibaren ortaya çıkan tözlerin ve nadiren görülen putların anlamı ruhtur. Esas itibariyle animizm ve fetişizmle ilgilidir. Bu tözlerin ortaya çıkışında ise en önemli etken ise atalar kültürüdür. Yani atalara gösterilen saygıdan dolayı oluşan inançlar bütünüdür. Animizm etkisiyle canlı cansız her şeyin bir ruhunun bulunduğu inanılmaktadır. İnsanların inançlarına göre değişen özelliklere sahip ruhlarla ilgili olan animist inanç, ruhları veya ataları temsil ettiği inanan tözler için de geçerlidir.

Töz kültürünün gelişmesiyle kısmen ilgisi olan fetişizm, esas itibariyle doğada bulunan birtakım nesnelere veya maddelerin kutsal kabul edilmesi, nazardan sakınma, büyü yapma, uğur getireceğine inanma nedenleriyle kullanılmasıyla ilgilidir. Töz denilen putların en basit şekilleri de fetiş denilen doğal maddelerin başka maddeler veya birtakım şekiller üzerine raptedilmesi sonucu meydana gelmiştir” [Çoruhlu, 1999: 53].

Orta Asya'da devlet kuran kavimlerin kültür merkezi olan hakan sarayları ve beylerin karargâhları ve bunların çevresinde yerleşen ve göç eden boylar daima yabancı kültürlerin tesirlerine maruz bulunuyorlardı. Doğudan Çin mitolojisi ve felsefesi, güneyden Hint Tibet Budizmi, batıdan Zerdüştizim çok eskiden beri Orta Asya'nın millî kültürlerine yavaş yavaş tesir ediyorlar, kendileri de yerli kültürlerden müteessir oluyorlardı. Yabancı dinler şamanizmden birçok unsurlar kabul etmekle halk tabakası içinde muvaffakiyet kazanıyorlardı.

III-IV. yüzyıllarda Zerdüştizim, Budizm ve Hristiyanlık Orta Asya'nın muhtelif bölgelerinde sağlamca yerleşmişti. VII-VIII. yüzyıllarda bunlar arasına Maniheizm de karışmış oldu.

VI. yüzyılda bütün Türk devletini yeniden kuran Gök Türk sülâlesi şamanist boyların yerleştiği sülâle idi. Bu sülâle, devlet idaresinde millî dil kullanacak derecede inkişaf

etmiş bir milleti, bir devleti temsil ediyordu. Epeyce gelişmiş olan bu kültür seviyesine rağmen VI-VII. yüzyıl Gök Türklerinde, bugünkü Altay uluslarının şamanizmindeki birçok iptidaî unsurların da bulunduğu anlaşılmaktadır. Gök-Türkler “tanrılarının suretlerini keçeden yaparlar ve deri torba içinde muhafaza ederlerdi. Bu suretleri iç yağıyla yağlarlar ve sııklar üzerine dikerlerdi. Yılın dört çağında (mevsiminde) bu tanrılara kurban keserlerdi.” Bu tasvirler Altaylıların töz-tös, Yakutların “tanara”, Soyut-Uranhaların “eren”, Moğalların “ongon” dedikleri putlardan başka bir şey değildir.

Cemal ANADOL’un vermiş olduğu bu bilgide önemli bir konuya değinmek gerekiyor. Türkler din inanışları boyunca Tanrı’yı resmetmemişlerdir. Çünkü Tanrı’yı hiçbir şeye benzetememişler. İslâmiyet anlayışında olduğu gibi Tanrı’yı görünen her şeyin dışında tutmuşlardır. Yalnız Türkler kağanları öldükten sonra onların ruhunu yaşatmak için yüzlerine bir maske yapmakta böylece kağanlarının yüz şekillerini çıkartarak saklamaktadırlar. Bunun nedeni ise kağanlarının Tanrı’nın verdiği kut ile kutlu olmalarıdır. Ama herhangi bir tanrı yaparak resmetmemişlerdir.

Türkler İslamiyeti kabul ettikten sonra da bu unsur devam etmiştir. Çünkü Anadolu’nun birçok yöresinde kaz ayağı, tavşan ayağı, geyik başı vb. unsurlar kutsal kabul edilmekle birlikte büyücülerde yaptıkları bebekler vasıtaıyla çeşitli büyüler uygulamaktadırlar.

Günümüzde İslamiyeti kabul eden Türkler arasında nasıl falcılık, büyücülük, âşıklık, sağaltma teknikleri vb. unsurlar varsa Şamanizm’de Gök-Tanrı dini içindeki böyle bir unsurdur.

Kaşgarlı Mahmud’un Divanü Lûgati’t Türk isimli eserinde; Şamanizm’den kaldıklarına inanılan büyü ile ilgili kelimeler yer almaktadır. Abaçı (Umacı), abakı (göz değmesin), arva (afsunlamak), avaş (birlikte afsun söylemek. “Kamlar kamug arvaştı.”); çıvı (cinlerden bir bölük); ıduk, ıdik (kutlu ve mübarek olan bir nesne.); ırk (kahinlik, falcılık “şaman ırkladı.”); kaş (beyaz ve siyah temiz taş. Bunun beyazını yüzük taşına da koymaktadırlar. Böylece, şimşekten susuzluktan ve yıldırım düşmesinden korunurlar.); moncuk (atın boynuna takılan değerli taş, arsaln tırnağı vb. şeyler.); us (kerkes kuşu. Bu

kuş bir adamın yüzüne karşı ıslık çalarsa uğur sayılmaz; bu ölüm işaretidir). Anadolumuzun birçok yöresinde baykuş ve guguk kuşunun ötüş şekillerine göre iyi veya kötü haber verdikleri şeklinde yorumlar da yapılmaktadır [Anadol, s.113].

Ama günümüz araştırmacılarının verdiği son bilgilere bakılarak Göktürklerin dini Gök-Tanrı dinidir fakat içinde şamanizme ait unsurları da barındırmaktadır. Tıpkı, Budizm, Maniheizm, Lamaizm, Zerdüştlük, Hristiyanlık vb. olduğu gibi. Abdulkadir İNAN'ın aşağıda verdiği bilgilerde bu düşünceyi ispatlamaktadır.

“Toba Han (572-581) bir Çinli budistin teşvikiyle Buda dinini kabul etmekle Gök Türkler arasına Budizm'i sokmuş oldu. Toba han çok müteassıp bir Budist gibi hareket ediyor, Buda dualarını okuyor, oruç tutuyordu. Bu büyük hakanın Budizm'i kabulü şamanist Türkler arasında nasıl karşılandığını bilinmemektedir. Toba Han'ın ölümünden sonra Gök Türk hakanlığının felâkete sürüklenmesi, Türk beylerinin Çinlileşerek soysuzlaşmaları, Türk **“kara budununun” hani benim hakanım? hani benim ilim törem?”** diye feryat ettiği, Gök Türk (Orhun) yazıtlarından açıkça anlaşılmaktadır. Toba Han'ın ölümünden tam bir buçuk asır sonra yazılan bu yazıtlarda Budizmden eser yoktur; bu yazıtlara göre, Türklerin istiklâl kazanmalarına Türk tanrısı ve yer-suyu yardım etmiştir. Dikkate değer ki bu yazıtlarda çok iptidaî inanmalardan olan fena ruhlardan, töz'den ve buna benzer putlardan bahsedilmemektedir. Çin vakanüvislerinin Gök Türklerde bulunduğunu söyledikleri **“keçeden yapılmış putlar”** ve onları **“yağmalama”** adetleri ancak halk tabakasında muhafaza edilmiş iptidaî kültler ve âdetler olsa gerektir. Bilge Han'ın çevresinde bulunan aristokrasi zümresine mensup Türkler bu inanma ve âdetlere eski devrin hatıraları diye bakmış olacaktırlar. Bilge Han'ın Buda dinine karşı gösterdiği temâyül de bu zümrenin **“kara budununun”** inandığı hurafelere karşı kayıtsızlık göstermeğe başlamış olmalarıyla izah edilebilir.”

Gök Türklerin elinden egemenliği alan ilk Uygur hakanları (Kül Bilge ve Moyun Çur) şaman inanışlarına inanıyorlardı. Uygur hakanlarından Bökü Han 763 de Uygurlar arasına Maniheizm mezhebini soktu.

Çin kaynaklarına göre “Kızgızların yazı ve dilleri tıpkı Uygurlarınki gibi” idi. Çin ve İslam kaynaklarının verdikleri bilgilerden anlaşıldığına göre Kırgızlarda da şamanist inanışlar bulunmaktaydı. Tanrılara, ruhlara kırlarda kurban sunarlardı, kurban ayini için muayyen zamanları yoktu. Şamanlarına kam (Çin hiyeroglifine göre “gan”) derlerdi. Sulara, ağaçlara kurban sunarlardı.

X. yüzyıl İslâm seyyahlarından Ebu Dülef, Kırgızlardan bahsederken yazıları olduğunu, tanrıya ibadet ettiklerini, ibadetlerinde mevzun ilahiler okuduklarını, her yıl üç bayramları olduğunu zikrediyor.

XI. yüzyıl tarihçilerinden Gardizi, Kırgızlara dair şu malumatı veriyor: “Kırgızlar, Hintliler gibi, ölülerini yakarlar ve ateş en temiz şeydir, ateşe düşen her şey temiz olur. Ölüyü de ateş kirlerinden ve günahlarından temizler” derler. Bazı Kırgızlar ineğe, bazısı kirpiye, bazısı saksağana, bazısı şahine, bazısı da güzel ağaçlara taparlar. Bunlar arasında faginum dedikleri (?) bir kişi vardır. Her yıl muayyen bir günde gelir, çalgıları ve her türlü çalgı aletlerini getirirler. Çalgıcılar çalmaya başlarken faginum (kam olacak) bayılarak düşer; bundan sonra ondan bu yıl neler olacağını; kıtlık, bereket, yağmur, kuraklık, tehlike, emniyet ve düşman saldırısı hakkında sorarlar. O (kam) hepsini söyler ve ekseriya onun dediği olur [İnan, 2000: 11].

Kırgızların dinî hayatı ile ilgili kaynaklarda değişik bilgiler ve görüşler yer almaktadır. Ancak bilgilerin büyük bir kısmı birbiriyle çelişmektedir. Kırgız tarihinde birbiriyle çelişir gibi görünen bilgi ve görüşleri haklı çıkaracak belirtiler de bulunmaktadır. Fakat bu belirtileri kesin deliller olarak kabul edip onların üzerine hüküm bildirmek mümkün değildir. Zira kendileri Müslüman olmayan yazarlar, dinî taassupları dolayısıyla, Kırgızların İslâm dini ile arasını mümkün olduğu kadar uzak ve dolayısıyla, Kırgızların İslâm dini ile arasını mümkün olduğu kadar uzak ve İslâm’ın onlar üzerindeki izlerini olabildiğince silik göstermeğe çalışmaktadırlar. Sovyetler Birliği döneminde yetişen yazarların temelde din olgusuna ve özelde İslâm’a bakışları bilinmektedir. Dolayısıyla onların İslâm dini ve Kırgızları Gök-Tanrı dini ile ilgili sağlıklı bilgi vermeleri ihtimalden uzaktır.

Türklerin bilinen haliyle peygamberleri ve kutsal kitapları bulunmamaktadır. Ancak sahip oldukları Tek Tanrı inancı ile Monoist dinler arasında yer almakta; O'na İslâm'ın telkin ettiği esaslara benzer özellikler atfetmektedir. Tanrı'nın zat ve sıfatları gibi en mühim meselelerde, sadece putperestler değil, Tevrat ve İncil'in uğradığı tahrifler dolayısıyla, Yahudî ve Hristiyanlardan daha ileri bir konuma ulaşmaktadır. Bu sebeple Türkler, İslâm ile karşılaştıklarında, onun Tanrı'ya verdiği sıfatlardaki özellikler ve üstünlük karşısında tatmin olmakta ve İslâm'ı millî bir din haline getirmektedir. Nitekim ilahî ve putperest bütün dinlerin temsilcileri Karakurum'da toplayan Mengü Han huzurunda yaptırdığı dinî tartışmalardan sonra, kendi dinlerinin uluhiyet ve dinî anlayışları bakımından şu açık ve mühim görüşleri ortaya koymuştur; “ **Biz tek Tanrı'ya inanır ve taparız. Onun emri ile yaşar ve ölürüz. Dünya ve ahirette mükâfat ve mücâzat da O'na aittir. Tanrı görünen ve görünmeyen her şeyin yaratıcısıdır**” [Erdem, 2000: 107].

Osman TURAN, Kızılgız, Başkurt ve bazı Türk boylarının kendilerini tanrı konusunda bu ileri düzeye çıkaramadıklarını ifade eder. Din sistemlerinde din adamlarının etkileriyle şaman inanışları görülmele birlikte Kırgızların dini Gök Tanrı dinidir.

Müslüman coğrafyacılar bazı Türklerden bahsederken budist veya hristiyan olduklarını söylerler. Tokuz-Oğuzların maniheist olduklarını açıkça biliyorlar. Fakat bu dinlerden hiç birine mensup olmayan türlü Türk boylarından bahsederken “**şuna inanırlar, buna inanırlar**” demekle iktifa eder, şamanizmin bir “**dini sistem**” olduğunu kabul etmezlerdi. IX – X yüzyıllarda Yedisu'da ve Sırderya ırmağının doğu bölgesinde hakim olan Karluk Türklerinin yanmayan ağaçtan yapılmış tapınakları bulunduğunu, duvarlarında eski hakanların suretleri tersim edilmiş olduğunu X. yüzyıl seyyahlarından Ebu Dülef haber vermektedir.

Ebu Dülef'in bu haberi doğru ise Karlukların şamanizmi epeyce gelişmiş ve tapınaklı bir din haline gelmiş olduğunu kabul etmek gerektir. Ebu Dülef'in Kırgızların dinine dair verdiği malumat Çin kaynaklarının verdiği malumata uygun olduğuna göre Karluklar hakkında hakkında verdiği malumatın da doğru olması mümkündür. Bununla beraber Arap coğrafyacı ve tarihçilerinin Türklerin dini hakkında verdikleri haberlerden

gerçek şamanizmaya ait olanlarını budizm veya mazdaizmaya ait olanlarından ayırmak güçtür. Çünkü bu bilgilerin çoğu “müşrik”leri, din bakımından hep bir sayarlar.

Moğol istilasından sonra yazılan kaynaklarda şamanizme dair malumat daha çoktur. Alaeddin Cüveyni, Ermeni tarihçisi Kiragos, Reşidüddin, Plano Karpini, Rubnuk, Marko Polo ve başka müellifler Moğolların ve onlarla beraber gelen Türk boylarının görenek ve geleneklerinden bahsederken şamanizm hakkında malumat vermişlerdir. Cengiz Han’ın Moğolları ve bunlara iltihak eden kuzeyli Türk ulusları şamanist idiler. Moğolistan’daki bazı boylar arasına hıristiyanlık sokulmuş olmakla beraber bu din ancak bir sözden ibaret olmuştur. Bununla beraber Cengiz ve oğulları devrinde iptidaî şamanizmin mümessilleri olarak Kuzey ormanlarında yaşayan kavimlerden Uryankıt’lar sayılır. Bu kavim Gök-Türk yazıtlarındaki Kurıkan’ların torunları ve bugünkü Urenha ve Yakut Türklerinin ataları sayılmaktadır. Reşidüddin’in verdiği malumata göre Cengiz Han’ın Sol Kol beylerinden biri olan Odaçı bu Uryankıt’lardandı. Radloff’un fikrine göre bu Odaçı adı Uygurca’da ve başka Türk lehçelerinde tabip anlamına gelen “otaçı”nın kendisidir. İptidai şamanizmde tabib ile şamanın aynı şahıs olduğu malumdur. Günümüzde Anadolu’da da Şaman inanışlarının bir kolu olan otacılık varlığını sürdürmektedir.

Moğol devrinde şamanizm üç büyük dinin, İslam, Hristiyanlık ve Budizmin mücadelelerine saha oldu. Orta Asya’da ve İran’da hıristiyanlık XIV. yüzyılda İslâm dinine mağlup oldu. Hıristiyanlık İç Moğolistan’da ve Yedisu’da mezar taşlarından başka hiçbir iz bırakmadan çekilip gitti. Moğolistan’da Budizm zafer kazandı. Şamanizm, Budizm ve İslâm dinlerine bir sürü kalıntıları bırakarak ancak Sibiryaya ormanlarında ve Altay dağlarında barınabildi [İnan, 2000: 5].

Büyük ve kitaplı dinlerin hiçbiri eski müşrik dinlerin tesirinden kurtulamamışlar, yeni yüksek dinin talimatına açıkça aykırı olan birçok görenek ve inançları, “**kitaba uydurup**”, din kitaplarına bile sokmuşlardır. Putperestlikle mücadeleyi talimatının esası sayan hıristiyanlık, eski dinin geleneklerinden ayrılamayan halk tabakasının hoşuna gitmek için, İsa, Meryem ve havarilerin resimlerini, heykellerini mukaddesatı arasına almaya mecbur olmuştur.

İslâm dinini kabul etmiş olan Türkler ve diğer kavimler eski dinlerinden kalan birçok inanç, gelenek ve âyinleri yeni dinlerine sokmaya muvaffak olmuşlardır. Bu şamanizm geleneklerinin çoğu, güya İslâm talimatından imiş gibi, yüzyıllar boyunca sürüp gelmektedir.

Umumiyetle müslüman Türkler’de Altay şamanlığının gelenekleri yüzyıllar boyunca unutulmamıştır. X. yüzyılın başlarında İslâmiyet’i kabul etmeye başlayan ve XI. yüzyılın ilk yıllarında tamamiyle müslüman olarak Horasan’a geçen Selçuk Oğuzları, Dede Korkut hikayelerinden anlaşıldığına göre, XV. yüzyılda birçok şamanizm geleneklerini muhafaza etmişlerdir (matem töreninde ölünün bindiği atın kuyruğunu keserek kurban etmek, aygır kesip “aş” vermek, kurbanı-adağı nezir edenin çevresinde dolaştırmak, ağacı kutlu saymak ve bu gibi). Bu Oğuzlar’ın torunları olan bugünkü Anadolu Türkler’inde de eski inanç ve göreneklerin derin izlerine rastlanmaktadır. Folklorcularımızca tespit edilen alkarısı (albastı) efsanesi, uzun ömürlü olması için çocuklara Yaşar, Durmuş, Satılmış, Satı ... gibi adlar vermek, türbelere ve kutlu ağaçlara, çalılara paçavra parçaları bağlamak, hastalık dolayısıyla çocuğun adını, özel bir törenle, değiştirmek kötü ruhlardan korunma maksadiyle “iyi saatte olsunlar” demek gibi âdetler bu cümledendir.

Eski Bulgar Türkler’i X. yüzyılın ilk çeyreğinde müslüman olup bütün Volga havzasında İslâm dinini yerleştirdikleri malûmdur. Buna rağmen şamanizm gelenekleri bu sahada XVI. yüzyıla kadar çok canlı olarak yaşamış olduğunu din ulemasının bu geleneklerle mücadele için yazdıkları risalelerden öğreniyoruz. XV. Yüzyılda yazıldığı tahmin edilen Bedevam adlı manzum nasihat risalesinde **“suya birşey (nezir olarak) atmak, ağaca birşey bağlamak, kilev kaldırmak küfürdür”** denilmektedir [İnan, 2000: 205].

Yukarıda görüldüğü üzere Şamanizm genelde Orta Asya’nın kuzeyinde ve kırsal kesimlerinde yaşanan inanış sistemlerinden biridir. Coğrafi etkenleri nedeniyle bir çok dini etkilemiş ve onlardan etkilenmiştir.

Türklerin asıl dini Gök Tanrı dini olmasına rağmen; özellikle Ruslar emperyalizmleri açısından Türklerin tek tanrılı bir dini olduğunu kabullenmemeye çalışmışlar ve o dönemde yetişen yazarlar Altay, Tuva, Hakas ve daha çok kırsal bölgedeki Gök Tanrı dini içerisinde yer alan Şamanist unsurları din olarak göstermişlerdir.

Müslüman araştırmacılar ise İslâmiyet haricindeki diğer dinleri “müşrik” kabul ettiklerinden bu yörelerde birbirine yakın coğrafyalardaki dinleri bir saymışlardır.

Yüzyılımızın başlarında ve ortalarında birçok Türk araştırmacı nedenini, niçinini araştırmadan kendi dinine Şamanizm adını vermiştir. Fakat daha sonralarda yapılan yoğun çalışmalar sonucu, Yaşar KALAFAT, Hikmet TANYU ve (ilk eserleri hariç) Abdulkadir İNAN Türk dininin Gök Tanrı dini olup; Şamanizm’in İslamiyet içindeki falcılık, büyücülük, otacılık, aşıklık vb. unsurları yansıtan bir sistem olduğunu kabul etmişlerdir. Gök Tanrı dininde kültler olmasına rağmen inanılan, korkulan, dua edilen bir tek tanrı vardır, diğerleri kutsaldır. Şaman inanışlarında ise ruh kavramı daha yoğundur. Animizm unsuru olarak canlı cansız her şeyin ruhunun olduğuna inanılır. Gök Tanrı’dan başka unsurlara da (güneş, ay vb.) tanrı sıfatı verilmektedir.

“Günümüzde Asya’da görülse de, aynı veya benzer olguyar ve doğal güçleri etkileme teknikleri, Pasifik Okyanusu (Okyanusya) adalarında ve Amerika kıtasında, Hint-Avrupa halklarının kültürel evriminde gözlemlenmiştir. Her ne kadar bir din olarak sınıflansa da Şamanizm çok yetenekli bir şamana bağlılığı, evrensel olgunun, psikolojik, sosyolojik ve etnolojik bakımdan incelenmesini zorunlu kılar. Din tarihçisi Eliade; “Şamanizm” konulu araştırmasında çeşitli disiplinlerin bir sentezini aramak durumunda kalmıştır. Geleneğin ideolojisini (inanç temellerini) simgelerini ve efsanelerini inceleyip değerlendiren Eliade’a göre, Şamanlık temelde veya özünde, doğa üstü bir olayı, duyguyu, zevki, doruğu, mutluluğu, cezbeyi, esenliği yaşama-yaşatma ve paylaşma tekniklerinin bütünüdür” [Güvenç, 2002: 89].

1.3.2.1. Kam-Şaman-Oyun-Baksı-Ozan

Türk inanç sisteminde Tanrı, yardımcı iyeler, yer ve gök ile yer altı iyeleri, arbak/ruhlar insanların hayatı üzerinde yaşayışlarında mühim rol oynarlar. İnsanlarla bu olağanüstü varlıklar arasında köprü görevi yapan, onlardan haber getiren ve insanların onlarla arasını iyileştiren kişilere, eski Türkler muhtelif adlar verilmiştir. Kam, ozan, baksı gibi adlar bunların bir kısmıdır [Yalçın, 1998: 84].

Avcılık, balıkçılık, hayvancılıkla uğraşan toplumların hayatında oldukça büyük rol oynayan kam, çeşitli görevleri üstlenmekteydi;

- Halkı için Tanrı'dan bereket ve refah ister, av temin eder.
- Çeşitli hastalıkları tedavi eder ve salgın hastalıkları durdurur.
- Ölenlerin ruhunu öteki dünyaya götürür.
- Gelecekte haber verir, kayıp eşya ve canlıları bulur.
- Gerektiğinde yağmur, kar yağdırarak veya tufanı durdurarak havayı etkiler; zor doğumlarda kötü ruhları kovarak yardım eder, doğan çocuğa ad verir, kaderini belirler.
- Toplum üyeleri arasındaki anlaşmazlıkları çözer, hakemlik yapar.
- Mitler, efsaneler, masallar ve türkülerin bilicisi gibi, bunların korunmasında ve diğer nesillere aktarılmasında rol oynar ve aynı zamanda halkı eğlendirir.

Yani kam yaşadığı toplumun tüm kültürel, ekonomik ve ruhanî hayatına ağırlığını koymuş ve tanrılar, insanlar arasında bir aracı-medyatör rolü üstlenmiştir. Bütün bu görevleri yerine getirmeleri için tanrılar veya ruhlar kamlara kehanet ve tedavi yeteneği dışında güzel konuşma, şiir söyleme ve müzik yeteneği de bahşetmiştir. Çünkü, inanışa göre ruhlar müziği, güzel, şiirsel konuşmayı çok severler ve böyle konuşamayan kamı dinlemezler. Müzik ve müzik aletleri de kam törenlerinin ayrılmaz birer parçalarıdır [Pirverdioğlu, 1998: 84].

Yakut Türkleri arasında erkek kamlar için **oyun**, kadın kamlar için ise, **Ödegen** adları kullanılır. Moğol kavimleri erkek Kam yerine **Şaman**, hem de **Böge** sözlerini kullanır.

Buryatlar ve Kalmuklar **Bö** adını tercih eder. Bö sözünün, bugün Anadolu Türkleri arasında, korkutmak amacıyla kullanılması dikkat çekicidir. İslâmi devrede, kılığı ve kıyafeti, görünümü ile korkutucu ve ürkütücü bir tip tasavvur edilmesi, onu, zamanımıza kadar bu şekilde yaşatmış olabilir [Yalçın, 1998: 84].

Yakutlarda kullanılan oyun kelimesi ile yalnız şaman değil şaman töreninin bütünü kastedilmektedir. Çünkü şaman törenlerinde şaman hem dans eder, hem ses ve çalgı ile müzik yapar, hem yüz kaslarını kullanıp, karnından sesler çıkarmak suretiyle taklit ve drama yapmakta ayrıca şiir okumaktadır [Eroğlu, 1994: 14].

İlk kamın ortaya çıkışı hakkında Sibiry Türkleri arasında bir inanç yaygındır. Bu inanışa göre; “Tanrı, insanları kötülüklerden korumak üzere, onlara Kartal’ı gönderir. Ancak, insanlar, kartalın dilinden anlamazlar. Bunun üzerine kartal, dil meselesini çözmesi için Tanrı’dan yardım ister. Tanrı ilk rastlayacağı insana kamlık, yani Oyun kudretini devretmesini buyurur. Kartal, ağaç altında uyuyan bir kadına rastlar ve onunla ilişki kurar, kadın, kartaldan hamile kalır. Ondan doğan çocuk ise, ilk/kam oyun olur” [Yalçın, 1998: 84].

Sibiry mitlerinde; “ilk şaman insanları ifritlere karşı savunmak için tanrılarca gönderilmiştir; bu savunma ölümden sonra daha da gereklidir. Zira insanlar çok günahkârdır, bu da onları haklı olarak ifritlerin önüne atar. Fakat insanlara acıyan tanrılar onlara, tanrılar diyarının yolunu göstermek üzere, ilk şamanı göndermişlerdir. Tibetlilerde olduğu gibi; yeraltı, yerüstü ve gökyüzü arasında iletişim dikey bir eksen, Axis Mundi, yoluyla sağlanır. Ölümden sonra yeraltına iniş, köprüden geçiş ve labirente benzeyen dokuz çembere girişle birlikte, sırra-erme sürecinin şemasını korumaktadır. Hiç kimse daha önce yeraltına inmeden göğe çıkamaz. Şaman burada hem ruhgüder hem de post mortem sırra-erdirici rolü oynar [Eliade, 1999: 486].

Kam, şaman kavramlarının ihtiva ettiği fonksiyonlar araştırıldığında, bunların birden çok olduğu dikkati çekmiştir. Büyücü, dinî pratiklerin uygulayıcısı, doktor, hekim, arabulucu, şair ve müzisyen gibi çeşitli fonksiyonları kişiliğinde birleştiren bu tip, iyeler vasıtasıyla gizli ve olağanüstü güçlere irtibat kuracak bir kapasiteye sahip, diye kabul edilirdi. Tengri ile temasa gelebilecek derecede güçlü kişiler olduklarına inanılan

Kamlar, kimi zaman Tanrı'dan insanlara mesajlar da getirirlerdi. A. Ocak onların bu teması gerçekleştirirken inzivaya çekilme hallerin ile, İslâm velilerinin riyazata çekilirken yaptıkları arasında görülen benzerliğe dikkati çeker.

Kamlık gücü ve kabiliyeti soydan gelme mistik bir karakter taşır. Kamlık, öğrenme yolu ile elde edilemez. Aday kamlık geleneğine mahsus gizli bilgileri edinmek mecburiyetindedir. Kam olması mukadder olan kimse, bunu hissettiği andan itibaren insan içinden çıkıp gider, ıssız ormanlara çekilir. Çılgınlık belirtileri gösterir, ateşe ve suya dalıp çıkar, çok uzun bir azap, acı çekme devresi yaşar. Sembolik ölümler içinde görünür. Bu devreyi aşan kam adayı, geri dönüp gelir. Ortaasya ve Sibirya Türkleri arasında kamın elbiseleri, giyim, tuş, kuka ve kuşaktan ibarettir. Aday geri döndükten sonra, bunları giyince, kam olma işlemlerini tamamlamış olur. Bunları, bir sembolik ölümler içinde görünür. Bu devreyi aşan kam adayı, geri dönüp gelir.

Tunguzlarda iki sınıf büyük şaman vardır; klan Şamanları ve klandan bağımsız şamanlar. Birinci durumda Şamanlık yetkilerinin aktarımı normal olarak dededen toruna olur. Zira oğul, babasının ihtiyaçlarını karşılamakla uğraştığından, şaman olamaz. Mançurlarda oğul da şaman olabilir; ancak oğul yoksa yetiler ve güçler, yani şamanın ölümünden sonra serbest kalan “ruhlar” toruna geçer. Şamanın ailesinde bu ruhları sahiplenecek kimse yoksa, ortaya bir sorun çıkar, o zaman bir yabancıya başvurulabilir. Bağımsız şamana gelince, onun mutlaka izlemek zorunda olduğu kurallar yoktur, yani kendi iç-çağrısının gösterdiği yoldan gider.

Shirokogorov betimlediği “şamancıl içsel-çağrışım” a göre; her durumda olayın bir histeri veya benzeri bunalımla başladığı; ardından, çırağın görevdeki şaman tarafından “sırta erdirildiği” bir eğitim evresinin geldiği anlaşılmaktadır. Çoğu durumlarda bu bunalımlar ergenlikte meydana gelmektedir. Fakat ancak ilk bunalımdan birkaç yıl sonra şaman olunabilmektedir. Şamanlığın resmen tanınması ise ancak aday sırta erme sınavını geçtikten sonra ve bütün topluluk tarafından yapılıyor. Resmen tanınmadan hiçbir şaman görevini icra edememektedir. Birçok aday, Şamanlığa layık görülmedikleri takdirde meslekten ayrılmaktadır.

Eğitim önemli bir rol oynuyorsa da, ancak ilk esrime deneyiminin ardından devreye giriyor. Örneğin; Mançurya Tunguzlarında çocuk şaman olmak üzere seçilip eğitiliyor ama keskin kararı ilk esrime belirliyor, bu deneyim gerçekleşmezse klan adayından vazgeçiyor. Bazan genç şaman adayının hal ve gidiş de Şamanlığının tanınmasında etkili oluyor, hatta bu süreci hızlandırabiliyor. Örneğin; aday dağlara kaçıp yedi gün veya daha uzun zaman orada kalıyor; doğrudan doğruya dişleriyle yakaladığı hayvanlarla besleniyor ve köye, pisliğe ve kana bulanmış, giysileri parçalanmış, saçları dağınık, “bir vahş gibi” dönüyor. Ancak on gün kadar sonra yeniden anlaşılır sözler mırıldanmağa başlıyor; aday (daha doğrusu onu sahiplenen ruh) çok öfkeleniyor ama sonunda mevcut şamanlar arasından, tanrılara kurban sunacak ver sırra/erme kutsanma (toplumca tanınma) törenini hazırlayacak olanı seçip gösteriyor [Eliade, 1999: 36].

“Şaman adaylarının Şamanlığa kabul aşaması tarımla uğraşan halkların inisiyasyon (erginleme) törenlerine benzer. Şaman adayının, Şamanlıkla ilgili ilk belirtileri gösterdiği zamanki ruhsal yalıtılmışlığı, erginleme törenlerindeki ritüel yalnızlığa tekabül eder. Erginleme törenlerinde aday bir ormanda çalılıkta yalnız bırakılabilmektedir. Yine şaman adayının rüyada gördüğü bedeninin parçalara ayrılması ve ruhlar tarafından ona çeşitli işkenceler uygulanması, erginleme törenlerinde adaya uygulanan acı verici sınavın karşılığıdır. Şaman adayının bu kabul aşamasında, yardımcı ruhunu bulması, hayvanların dilini ya da gizli dili öğrenmesi kabilenin tanrılarının ona görünmeleri, erginleme törenlerindeki kabilenin gizlerinin adaya öğretilmesinin karşılığıdır. Şaman adayı da topkı erginleme törenlerindeki aday gibi öldüğü ve yeniden doğduğunu düşünür” [Tuna, 2000: 57].

Buryat-Alarlarda Şamanlık gerek baba gerek ana tarafından kalıtımla aktarılır; ama kendiliğinden de gelebilir. Her iki durumda, Şamanlığa “çağırılma”, ataların ruhları tarafından meydana getirilen rüyalar ve çırpınmalarla kendini gösterir. Şamanlık çağrısı zorlayıcıdır, ona uymaktan kaçınılmaz. Uygun aday çıkmazsa ataların ruhları çocuklara eziyet eder. Çocuklar uykularında ağlarla, hırçınlaşırlar ve 13 yaşında Şamanlığa adanırlar. Hazırlık döneminde; aynı zamanda sırra-erme niteliği de taşıyan uzun bir dizi esrime deneyimini de kapsar. Ataların ruhları genç çırağın düşlerine girer ve onu bazan yeraltına dek götürürler. Delikanlı aynı zamanda hem Şamanlardan hem de yaşlılardan

ders almayı sürdürür; klanın soyağacını ve geleneklerini, Şamanlığın mitolojisini ve söz dağarcığını öğretir. Öğreticiye Şaman-Ata denir. Esrimesi esnasında aday şaman yırları (ilahileri) söyler. Bu, öbür dünya ile temasın sağlandığı anlamına gelir.

Güney Sibiryada Buryatlarında Şamanlık genellikle kalıtsaldır, ama bir tanrısal seçim ya da kaza sonucunda şaman olduğuna da rastlanır. Örneğin; tanrılar geleceğin şamanını başına yıldırım düşecek ya da gökten düşen taşlarla istemlerini belli ederek de seçebilirler. Bir adam rastlantıyla içinde bu taşlardan bulunan tarasun'dan içer ve birden şamana dönüştüğü görülür. Fakat tanrıların seçtiği bu şamanlar da ötekiler gibi, yaşlı Şamanların klavuzluğundan ve eğitiminden geçmek zorundadırlar. Şaman olacak kişinin seçiminde yıldırım rolü önemlidir. Çünkü şamalık güçlerinin kaynağının gökte olduğunu bize gösterir. Bu yalnız Buryatlara özgü, tekil bir durum değildir; Soyotlarda da yıldırım çarpmasıyla şaman olunabilir ve yıldırım bazan şamanın giysisi üzerine de resmedilebilir.

Kalıtsal Şamanizm söz konusu olduğunda, şaman ataların ruhları genellikle aileden bir genci seçerler. Seçilen aday dalgınlaşır, düş kurucu olur; yalnızlıktan hoşlanmaya gapten haberler almaya, görüler görmeye başlar ara sıra bilincini yitirmesine neden olan nöbetlere kapılır. Buryatların kanısına göre bu süre içinde, adayın ruhu “ruhlar” tarafından alınıp, ak şaman olacaksa batıya, kara şaman olacaksa doğuya götürülür.

Altaylılara göre Şamanlık yetileri genellikle kalıtsaldır. Kam olacak kişi daha çocukken marazlı, çekinik ve dalgındır; fakat yine de babası onu uzun süre görevine hazırlar.

Kazak-Kırgızlarda baqsa'lık (bakşılık) mesleği normal olarak babadan oğla geçer; istisna olarak baba bunu iki oğluna birden bırakabilir. Fakat çırağın doğrudan doğruya yaşlı şamanlar tarafından seçildiği de eskiden beri bilinmektedir. “Eskiden baqsa'lar bazan çoğunlukla yetim kalmış Kazak-Kırgız çocuklarını küçük yasta yanlarına alıp onlara baqsa'lık öğretirlermiş; ancak, meslekte başarı gösterebilmek için sinir ve ruh hastalıklarına eğilimli olmak şartmış. Baskılığa hazırlanan kişiler mizaç ve tavırlarındaki anlık değişmelerle; çabucak öfke ve hırçınıktan normal hale,

melankoliden tedirginlik ve çırpınma geçişleriyle öteki insanlardan ayrılırlarmış [Eliade, 1999: 38].

Sakarya İli, Ferizli İlçesine Değirmencik Köyü'nde Habibe Teyze ile halk hekimliği alanında yapmış olduğumuz çalışmada kendisinin el aldığı öğrenmiştik. Anadolu'da yaşayan halk hekimleri genellikle aşık tarzında olduğu gibi rüyalarında bade içmekte veya büyüklerinden el almaktadırlar. Habibe Teyze ise kendi inanışlarına göre çocuklarına el veremeyeceğini ancak bir ışık görür ise torunlarına el vereceğini belirtmişti. Şamanizm inanışlarında görülen rüya, el verme, bir nesil atlama özelliği kaşıyan motifler farklı adlarla Anadolu'nun birçok yöresinde devam etmektedir.

Şamanın özel giysisi kendi başına bir kutsallın görünürleşmesi ve dinsel bir kozmografya oluşturur; sadece ortada bir kutsallık bulunduğunu değil, aynı zamanda bazı kozmik simgeleri ve izlenecek meta-psişik yolları da açığa vurur [Eliade, 1999: 175].

Orta Asya ve Sibirya Türkleri arasında kamin elbiseleri, giyim (kisve), tuş (külâh) veya börk), kuka ve kuşaktan ibarettir [Yalçın, 1998: 84].

“Altay şamanı giysisini kışın bir gömleğin üstüne, yazın da doğrudan doğruya çıplak bedenine giyer. Tunguzlar yaz-kış sadece ikinci yöntemi uygularlar. Sibiryanın kuzeydoğusunda ve Eskimo kabilelerinin çoğunda tam anlamıyla bir şaman giysisi bulunmamakla birlikte başka Antartika halklarında da genellikle aynı gelenek gözlenir. Şaman belden yukarı soyunur. Giysi diye üstünde bir kemer kalır. Bu çıplaklığın büyük olasılıkla dinsel bir anlamı bulunmaktadır.

Şaşkov'a göre, her Sibiryalı şamanda bulunması gereken eşyalar şunlardır; üzerine demirden yuvarlaklar ve mitsel hayvanları temsil eden figürler asılı bir kaftan; bir maske (özellikle şamanın ruhlar alemine yanlı kendi içsel ışığıyla girebilmesi için gözlerini bağlamaya yarayan bir mendil); demirden veya bakımdan bir göğüslük; şamanın en önemli eşyasından saydığı bir başlık ya da külâh. Yakutlarda kaftanını sırtına ortasında; “güneşi” temsil eden yuvarlakların arasında, bir de delik yuvarlak

bulunur. Sieroszewski'ye göre buna “güneş deliği” adı verilir. Fakat genel olarak bunun, şamanın Yeraltına inmek için kullandığı orta delikle birlikte dünyayı temsil ettiği kabul edilir. Kaftanın sırtında ayrıca bir hilal ile şamanın güç ve dayanıklılığının simgesi olan bir demir zincir bulunur. Şamanların söylediğine göre demir plakalar kötü ruhların vuruşlarına karşı kalkan görevi görür. Kürkün üzerine dikilmiş tutam tutam kıllar ise kuş tüylerini temsil eder.

Sieroszewski'nin belirttiğine göre; güzel bir Yakut şaman giysisi 13-17 kilo madensel takı taşmalıdır. Şamanın dansını “cehennemi” bir hoplatıp zıplama seansına çeviren de özellikle bu takıların çıkardığı şangırtıdır. Bu madensel nesnelere canı vardır, paslanmazlar. Kolları boyunca, kol kemiklerini temsil eden çubuklar dizilmiştir. Göğsün yan taraflarına, kaburgaları temsil eden yaprakçıklar dikilmiştir. Biraz yukarıda, büyük yuvarlak plakalar kadının göğüslerini, karaciğeri, yüreği ve öteki iç organları temsil eder. Çoğu kez giysilere kutsal hayvan ve kuş figürleri de dikilir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yazan **Palas** bir **Buryat** kadın şamanın görünüşünü şöyle betimler: Şamanın, uçları at başı şeklinde yontulmuş ve “boyunlarına” çingirak asılmış iki değneği vardır; siyah ve beyaz kürklerden yapılmış 30 tane “yılan” omuzlarında yere kadar sarkıyordu. Başlığı, köşelerinde geyik boynuzlarını andıran üç çıkıntısı olan demirden bir miğferdi bulunmaktadır” [Eliade, 1999: 180].

Şaman giysisinin üzerinde kuş resminin bulunması, şamanın bu kuş resminin yardımıyla öte dünyaya uçabileceği şeklinde yorumlanır. Şamanların giydikleri hırkaların bütün itibariyle koruyucu bir cini sembolize ettiği fikrini ileri süren araştırmacılarla fikir birliğine varılmaktadır. Şaman hırkasını giyer giymez, hırkanın üstündeki cin resimlerinin kuvvet ve kudretlerinin etkisi altında kalmaktadır. Şaman giysisinin üstüne iliştirilen ya da eteklerine asılan insan ve hayvan kemikleri, kuş kanatları ve tüyleri, çeşitli araştırmacıları, giysinın sembolize ettiği koruyucu ruhun ya da cnini insan ve kuş olduğu fikrine götürmüştür. Fakat bu görüşler değişiklik arz etmektedir. Kimi araştırmacılar bu resimleri totemizme bağlarken, kimileri de giysinın bir zamanlar insanları korkutmak için maske gibi kullanıldığı fakat zamanla giysiye dönüştüğünü ileri sürmektedirler.

Şaman giysisi de diğer kült araçları gibi kutsaldır; birtakım yasaklarla çevrilmiştir. Bu bakımdan herkesin görebileceği ya da eli altında bulundurabileceği yerlere konmaz, çadırın ya da kulübenin yüksekçe bir yerinde saklanır. Örneğin; Tunguzlar, büyüsel araç-gereçlerinin, çeşitli maddelerden yapılmış olan cin figürlerinin yanı sıra şaman giysisini de günlük işlerde kullanılmayan bir rengeyiğine yükleyerek korumaktadırlar. Gerek şaman giysileri, gerek şaman davulu, gerekse cin figürleriyle cin resimleri kirlenmesin diye (kadınlar, küçük çocuklar bunlara dokunursa onların kutsallıklarına zarar geleceğine inanılmaktadır.) özenle konumaktadır. Aksi halde bunların güçlerinin kaybedileceğine inanılır.

Eğer bir şaman mesleğini terk eder, ölürse, giysisi, davulu ve diğer araçları ya ormandaki bir ağacın üzerine asılır ya da diğer eşyalarıyla birlikte mezara konulur [Ömek, 1995: 66].

Saka ve Hun devirlerinden itibaren devam eden ölen kişi defnedildiği zaman onun mezarına bindiği atı, yiyecek yemeği, ka-kacağı, silahı ve günlük hayatta insanın temel ihtiyaçlarının karşılayan gerekli eşyalarını birlikte gömme âdeti – aynı zamanda ölen şahsın birinci yılında at yarışmaları düzenleyip büyük bir toy yapan göçebelerin ölen kişiyi “yeni bir yaşama” saygıyla uğurlama eylemi olup temelde kompleks bir yapıya sahip olan dünya görüşünün sadece dış cephesidir. Bunun arka planında ise, öbür dünyadaki ölümler aleminde gerçek yaşamımızla paralel bir hayatın olduğuna dair bir inanç yatmaktadır.

Baksıların bu dünyadan göçtükten sonra ölü de diri de olmayışı Sibiryalı Türk soylu halkların arasında çok yaygındır. Sahalar’ın anlayışına göre ulu oyuun (ogun; şaman) tam anlamıyla ölmez. Onun mezarının yanından geçerken bir ses duyulmaktadır. Şamanın mezarı “ayaklar altında kaldığı” zaman Şamanın ruhu akrabalarını rahat bırakmaz, bir şekilde onları huzursuz eder.

Buna benzer pek çok unsur Anadolu’da da görülmüştür. Mezarları ayak altında olan evliyalık veya şehit mertebesinde olanlar akraba olsun veya olmasın kişilerin rüyalarına

Y.G. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
TOKİMANLIK BİRİMİ

girerek mezarlarını yapmalarını istemişlerdir. Sakarya İli, Karaman Köyü'ne bulunan **Kahraman Baba Türbesi** bir örnektir.

Tofalar ise, şamanın defnedildiği yerin huzursuz bir yer olduğuna, orada hep davul sesi duyulduğuna ve şaman mezarının kutsal bir yer olduğuna inanırlar. Tölcükler'de Bahşı'nın öteki dünyada da bahşılık yaptığına inanılır.

Bahşı'nın cezasini başka insanlardan ayrı defnetmek, Sibiry'a da kalın ormanın içinde insan ve hayvanların adım atmadığı bir yeri şamanın mezarı için seçmek bazı Türk halklarında da şamanın cenazesi ağaç tabuta koyulup kara toprağın üzerine bırakmak veya içine şamanın cenazesi konulmuş küçük bir sandığı yüksek bir ağacın tepesine asmak adetleri çok yaygındır. Bu adetin ortaya çıkma sebebini bilim adamları bahşıya karşı duyulan özel bir saygıyla ilgili olduğunu ileri sürmektedirler. Kimi araştırmacılarda bunu bahşılının **“tam anlamıyla ölmeyişi”** ve başkalarının **“huzurunu”** bozması ile açıklanmaktadır.

Kazaklar'ın baskıyı diğer insanlardan ayrı bir yere defnetme adetini İslâm dininin etkisiyle açıklamak doğru değildir. Aslında bahşı ilahî kavramlarla iç içe olan, iki dünyaya da ait bir karakterdir. O, hayattayken dünya ile çok sıkı temaslarda bulunur, öldükten sonra da bu dünyayı tam anlamıyla terk etmez. Şamanın ruhu ile ilgili bu anlayış **“tek Tanrıcılık”** inancında olan halkların hepsine hasbir durumdur [İbrayev, 1999: 216].

Şamanın ölümünden sonra giysileri evinde saklanır; üzerinde yaşayan **“ruhlar”** onu silkeleyerek, sallayarak, vb. canlı olduklarını gösterirler. Göçebe Tunguzlar ise, Sibiry kabilelerinin çoğu gibi giysiyi şamanın mezarının yanına koyarlar. Birçok yerlerde giysi bir hastanın sağıtılmasında kullanıldıktan sonra o hasta ölmüşse, giysi de işe yaramaz, kirli hale gelir. Hastayı iyileştirme gücü olmadığı anlaşılan davullar için de durum aynıdır [Eliade, 1999: 180].

Bu unsur Anadolu'da da devam etmektedir. Ölen kişi bir süre sonra sevdiklerinin rüyasına girerek kıyafetlerini istemektedir. Bu unsur ölen kişinin hayır istediği için

kıyafetlerini ihtiyacı olan birine verilmesi şeklinde yorumlanır. Bu nedenle Anadolu'nun birçok yöresinde 40'ı çıkmadan eşyalar dağıtılmaktadır.

Şaman kıyafetlerin yanı sıra şamanı bir sembolik at ile davul tamamlar. Kam, çoğu zaman bu at ile uçar. Tengri'nin huzuruna yükselir. Göklerde ve yeraltında dolaşır, seyahat eder. Elinde kutlu eşya cinsinden bir asa ve alaca değnek bulunur. Ayrıca davulları da beraberlerindedir. Genç Kamlar, davul yerine yanlarına küçük bir yay, ya da kayın ağacından bir sopa alırlar. Kam, vecd halinde bir kişi için alkış (dua) kılsa, dinleyenler, bu alkışı, Tanrının bir hükmü gibi telakkî ederler. Kağanlar da Tanrının hükmüyle iradesiyle seçilir.

Kağanın tahta çıkışı ile ilgili biniş töreni hakkında Emel Ersin dikkat çekici bilgiler vermektedir. Bilgilere göre, Tören ıduk sayılan bir ırmak boyunda hazırlanır. Yeni seçilen kağana, ancak en büyük mertebeli Kök-Türk kağanlarının hakkı olan böri başlı bayrak, davul ve borularla iki tekerlekli hükümdarlık kağrı teslim edilirdi. Kağan, beyler tarafından bir keçe kilim üzerinde havaya kaldırılıyor ve kainatı sembolize eden kağanlık otağı tarafından dokuz kez döndürülüyor. Her dönüş tamamlandıkça, merasimde yer alanlar, kağanın önünde eğiliyorlardı. Dokuzuncu dönüş tamamlanınca kağan biniş törenine ata binerek başlar ve otağ etrafını döner ve dokuzuncu dönüşten sonra bir ipek örtü ile kağanın boğazı sıkılır ve cezbe haline getirilir. Kendisine kaç yıl hüküm süreceği sorulur. Köktürk yazıtlarında Tengri, kağan tensip ettiklerini töpüsünden tutup yukarı kaldırır. Kut, küç, ülük ve yarlık verip kişiöglü üzerine tayin eder. Bilge Tonyukuk yazıtından da Tengri'nin ağzından aktarılan bir mesaj vardır. Bu mesajın kişiöglüne töpüsünden tutulup yukarı, göğe çekilen kağana Tengri tarafından iletilmiş olacağı son derece tabiidir. Bu bağlamda gelecekte söz etmesi açısından kağanların hem resûl, hem de din adamı kam vasıflarını taşıdığını düşünmek yanlış olmaz. Kamların sembolik atlarla göğe yükselişleri, kağanların cezbe girerek atla otağ etrafında dolaşmaları, töpülerinden tutulup göğe kaldırılmaları, sembolik boğma hareketi ile kişi oğullarına has haletlerinin öldürülmesi ve Tengri'nin verdiği kut, ülük, küç ve yarlık ile geri dönmesi ve hükmetmesi, Tengri'nin kendisine verdiği görev çerçevesinde hareket etmesi, onun olağanüstü bir mahiyete sahip olduğu göstermeye yeter. Bu vasıfta bir kağanda kamlara mahsus gücün de olması tabiidir. Kağanlık

işaretlerini almak için Tengri tarafından töpüsünden tutulup yukarı çekilen aday, aynı zamanda huzura da kabul edilmiş olmalıdır. Kamlar, sembolik atlarıyla göğe çıkarak, yanlarında getirdikleri kurbanı da Tengri'ye sunarlardı. İslamda da Miraç, Burak adlı at ile gerçekleşmiştir. Köktürkler'in kağanlarını bir peygamber gibi olmasa bile, bir resül gibi düşünmüş olabilecekleri mantık dışı değildir. Tek tanrı inancına eriştikleri hakkında birçok bilim adamı birbirlerine benzer ifadelerle birleşmektedir [Yalçın, 1998: 84].

Göğe çıkış şamanlık sırta erme olaylarında temel önemde bir rol oynamaktadır. Bir ağaca ya da bir direğe tırmanma ritü; göğe yükselme veya sihirli uçuş, dalınç esrime durumunda yer değiştirme, havada uçuş, göğe mistik yolculuk vb. mitleri, bütün bu öğeler Şamanlığa çağrı ya da Şamanlığa giriş ve kutsanma olaylarında belirleyici bir işler görürler. Kimi zaman, bu dinsel fikir ve uygulamalar bütünü Gökle yer arasındaki ilişki ve iletişimin çok daha kolay olduğu bir eski çağ mitiyle ilişki görünür. Bu açıdan bakılınca, Şamanlık deneyimi bu ilk mitsel zamanların yeniden canlandırılmasıyla, eşdeğerlidir ve şaman da insanlığın dünyanın başlangıcındaki mutlu durumu kendi hesabına yeniden yaşayabilen ayrıcalıklı bir kişi olarak gözükür.

Eski Mısırlılar Ra'nın göğe çıkmak için kendilerine sağladığı merdivenin gerçek bir merdiven olduğunu göstermek üzere, ölümle ilgili metinlerinde asken pet deyimini (basamak) kullanmışlardır. Mısır'ın Ölüler Kitabı "Bir Merdiven kuruldu bana, tanrıları görmek için....."der. "Tanrılar ona bir merdiven kurar, onunla Göğe çıksın diye..." Arkaik ve Orta Krallık dönemlerine ait birçok hanedan mezarında merdiven şeklinde muskalar bulunmuştur. Roma dünyasının Ren nehri boyundaki sınır bölgelerinde de mezarlara buna benzer figürçükler gömülüyordu.

Yedi basamaklı bir merdiven Mithra gizli törenlerinde de yer alır. Merdivenli göğe çıkma simgeselliği eski Yunanda da bilinmektedir.

W. Bousset, Mithra inancısındaki merdiveni öteki benzer Doğu tasarımlarıyla karşılaştırarak bunların ortak kozmolojik simgeselliklerini göstermiştir. Fakat bütün göğe çıkma olaylarında adı anılmasa bile hep var olan "Dünyanın Merkezi" simgesini de unutmamak gerekir. Yakup rüyasında ucu göğe değen ve "Rabbin meleklerinin inip

çıkıldığı” merdiven görür. Yakub’un üstünde uyuduğu taş bir bethel (tanrı evi) dir ve “dünyanın ortasında” bulunur. Zira bütün kozmos katlarının bağlantısı burada gerçekleşir. İslam geleneğinde Hz. Muhammed Kudüs’teki tapınaktan (en tipik ve yektin “dünya merkezi”!) Göze uzanan, sağında ve solunda meleklerin bulunduğu bir merdiven görür; günahsız ruhlar buradan Tanrı’ya doğru çıkmaktadırlar. Mistik merdivene Hristiyan dinin de de bol bol tanıklık vardır. Aziz Johannes Klimakos (Jean Climaque, “Merdivenli Yuhanna” manevi yükselişin mertebeler zincirini anlatmak için merdiven simgeselliğine başvurur. İslâm mistisizminde de buna çok benzeyen bir simgeselliğe rastlanır. Ruhun Tanrı’ya doğru yükselişi zorunlu olarak yedi basamaktan geçmeyi içerir; tövbe, tensel vazgeçi, dünyadan el etek çekme, yoksulluk, sabır, Tanrı’ya güven, gözü tokluk. Yürüyüş, yükseliş, merdiven, basamak, simgeselliği Hristiyan gizemciliği tarafından aralıksız kullanılmıştır. Dante Saturn küresinde başdöndürücü şeklide en son gök küresine kadar yükselen ve cennetlik ruhların inip çıktığı altın bir merdiven görür. Yedi basamaklı merdiven simyacılık geleneğinde de korunmuştur. Simyacılıktaki sırta erme insanların gözlerinin bağlı olarak tırmandıkları yedi basamaklı bir merdiven simgesiyle temsil eder. Yedinci basamakta kapalı bir kapının önünde, gözleri bağımsız bir adam bulunur.

Merdivenle göğe çıkma Afrika’da, Okyanusya’da ve Kuzey Amerika’da da bilinir. Fakat merdiven göğe çıkışın simgesel ifadelerinden yalnız biridir. İnsan göğe ateş veya dumanla, ağaca veya bir dağa çıkarak bir ipe veya bir sarmaşığa, gökkuşağına, hatta bir güneş ışığına tırmanarak da ulaşabilir.

Göğe çıkma ritüeli yalnız Şamanlara ait değildir. Ayrıcalıklı insan sıfatına giren hükümdarlar, kahramanlar, sırta ermiş kişilerde bu konuda Şamanlarla yarışabilirler. Fakat şamanlar kendilerine özgü teknikleri, yani esrime (extase) ile bütün öteki ayrıcalıklı gruplardan ayrılırlar [Eliade, 1999: 530].

Arkaik kültürlerde Yerle Gök arasındaki iletişim somut ve kişisel bir çıkış için değil, gökteki tanrılara sunular göndermek için kullanılır; kişisel yolculuk Şamanların tekelinde kalır. Sadece şamanlar “orta delik” yoluyla çıkışı gerçekleştirebilir; sadece onlar kozmo-teolojik bir tasarımı somut bir mistik deneyime dönüştürebilirler. Burada

önemli olan nokta Kuzey Asya halkının dinsel yaşamı ile Şamanların dinsel yaşantıları arasındaki farktır. Şamanın yaşantısı kişisel ve esrimeli bir deneyimdir. Bir başka deyişle toplumun diğer üyeleri için bir kozmolojik “ideogram” olarak kalan şey, şamanlar için mistik bir güzergâh olur. Dünyanın ortası toplum için dua ve sunularını gökteki tanrılara ulaştırma imkânı verir; şamanlar içinse havalanma, göğe erişme yeridir.

Şamanlar kendilerinin kozmoloji, mitoloji ve teolojilerini tek başlarına yaratmış değillerdir; sadece zaten var olan bu öğeleri içselleştirmiş “deneyimleştirmiş” ve esrimeli yolculuklarında kullanmışlardır [Eliade, 1999: 530].

Şamanların törenlerinde en önemli unsurlardan biri davuldur. Şaman davulu şaman giysisine bakarak belki de daha eskidir ve şaman giysisinin artık görülmediği, kaybolduğu yerlerde bile halen kullanılmaktadır [Örnek, 1995: 66].

Şaman davulunun simgeselliği karışık, işlevi çoktur. Şamanı “dünyanın merkezine” taşımak veya havada uçmasını sağlamak için olsun, ruhları çağırmak ve “hapsetmek” için olsun, nihayet gürültüsüyle şamanın işine yoğunlaşmasını ve içinde dolaşmağa hazırlandığı manevî âlemde temasa gelmesini sağlamak için olsun, Şamanlık seansının yürütülmesi için vazgeçilmez bir öğedir.

Davulun kasnağını yapmakta kullanılacak odunun seçimi bile sadece “ruhlara” ya da insanı aşan bir iradeye bağlıdır. Her ağaçtan davul yapılmamaktadır. Özellikle şamanın göğe çıkışını sağlayan, evren ağacının dallarından davul yapılmaktadır.

Davul genel olarak oval biçimlidir; derisi ren, sıgın ya da at derisidir. Batı Sibirya’daki Ostyak ve Samoyedlerde dış yüzünde hiçbir çizim veya resim bulunmaz. Georgi’ye göre Tunguz davulunun üzerinde kuş, yılan ve başka hayvanların çizimleri vardır. Şaman davulunun üzerine karaları, kıtaları çizer bunun nedeni ise davulunu bir kayak gibi kullanmasıdır. Davulun orta kısmına resim yapılmaz sadece sekiz çift çizgi çizilir. Bu dünyayı denizin üstünde tutmayı başaran ayağa benzer.

Davulun arka tarafında sol eliyle tuttuğu, ağaçtan ve demirden dikey bir tutamak vardır. Yatay demir tellere veya ağaçtan çubuklara sayısız şingirdayan metal parçaları, çingiraklar, ziller, ruhları veya hayvanları vb. temsil eden figürlerle sık sık ok, yay veya bıçak gibi silâhlar asılıdır. Bu nesnelerin her biri özel bir simgesellikle yüklü olup şamanın esrimeli gök yolculuğunun veya öteki mistik deneyimlerinin hazırlanıp gerçekleşmesinde kendi rolünü oynar.

Şaman davulunun işlevini belirleyen, müzikal büyü'dür, cinlere karşı kullanılan gürültü büyüğü değildir [Eliade, 1999: 2000].

Davul şamanın eyleminin hemen her anında ona eşlik eder. Şaman çağırıldığı ruhları davulun içine doldurur. Gökyüzünde ya da yer altında yaptığı yolculuğun katlarını davulun vuruşlarıyla temsil eder., bir tanrının kızgınlığı, gök gürültüsü, tüfet patlaması gibi tasvirler yine davul çalarak elde edilir. Davul kurban kaçtığında onu yakalamak için kullanılır. Altay Türklerinin Bay Ülgen için yaptıkları kurban merasiminde, kaçan atın ruhunu yakalama esnasında şaman elinden davulu fırlatır, eğer davul havada iken biri yakalarsa, kurbanlık hayvanın da ruhunun da yakalandığı anlaşılır. Eğer davul yakalanmazsa hayvanın ruhu kaçmıştır. Şamanlar davulu bazen yolculuk yaptıklarında (göğe ya da yeraltına) üzerlerine bindikleri atları gibi düşünürler.

Davul şamanın vecd halinin oluşmasında da en büyük etkendir. Şaman davuluna hızlı hızlı vurarak ve gittikçe hızlanan bir dansı icrâ ederek vecd haline gelir ve vecdin en yoğun olduğu anda yere düşer ve kımıldamaksızın kalır, yavaş yavaş uyanırken, eliyle davuluna dokunur, davuldan çıkan sesler şamanın yaşadığını gösterir. Bu da şamanın davulla nasıl bütünleştiğinin bir göstergesidir [Tuna, 2000: 238].

Kam tipinin davul ile tuttuğu tempoya bağlı dans ederek cezbeğe girmesi hali ile, İslâmî tarikatlarda görülen âyinlerdeki cezbeğe giriş ve vecd hali aynı şekilde tezâhür etmektedir. Çile çekme ve kisve kuşanmalar arasında da bir benzerlik göze çarpmaktadır. Musiki ile cezbeğe girme, vecd haline geçme, bir kam için iyelerle temas kurma anının en uç noktasıdır. Tarikatlarda da şeyhin def, davul veya ayakla verdiği tempo ve ritm içinde, HÛ deyip halkaya giren, dönen, dans eden canların/dervişlerin

cezbeye girmeleri ve vecd halinde dönmeleri ile ruhların birliği kurması da, en uç noktaya erişildiğinde gerçekleşir. Dünyaya dönüş de, yine şeyhin vereceği tempo ile sağlanır ve ruhlar tekrar yeryüzüne dönüp bedenleri ile bütünleşir. Kam da yeryüzüne dönüşünde aynı yolu izler.

Şamanların en önemli özelliklerinden birisi de sağaltma yöntemlerine sahip olmalarıdır. Kuzeyden güneye indikçe Türkler arasında şaman isiminin azalmasının nedeni ise bazı bölgelerde sağaltma yöntemlerini halk hekimlerinin üstlenmiş olmalarıdır.

Kamlık ve Kamlarla yaşayan inanç ve pratikler, günümüzde Sibirya Türkleri ve Kore halkı içinde varlığını sürdürmektedir [Yalçın, 1998: 85].

Kamlık (Şamanlık) denince öncelikle akla semavi dinlerin dışındaki ve onlardan öncesine ait bir inanç akla gelmektedir. Kamlık inancının diğer dinlerin içinde bile varlığın ya da izlerinin sürdürebilmesi, bu inancın içerisinde aslında onu dünyadaki diğer dinlerle benzeten ve yakın kılan “öldürme”; “kötülük etmeme”, “iyilik yapma” vb. iyiliğe yönelik etik norm ve değerleri içermiş olmasına bağlanabilir, çünkü bu değerler niteliklerine itibariyle insanlığa özgü olup evrensel bir düzeyde geçerliliğe sahip bulunmaktadır. Bunun yanısıra Kamlığın dünyadaki diğer inanç mezhepleriyle yakın ve benzer kılan, onun, yani Kamlığın aslında yaş itibariyle en eski inanç sistemi olmasından ötürü diğer dinler için üzerine dayanabilecekleri bir tür alt-yapıyı oluşturmuş olmasıdır. Tütsüleme, serpiştirme, daire şeklinde hareket etme vb. birçok ayinsel uygulamanın özelliklerinin kökeni yine Kamlığın içinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu bakımdan bir genellemeyle, Kamlığın meditasyon, reinkarnasyon vb. konularda Budizm ile; dünyanın ilk ve en önemli dayanağının bir çeşit yolun, sürecin ve hatta tanrıların uyması gerektiği bir tür dünya yasasının olduğuna inanma ve kabul etme açısından Daosizm ile; Gök kültü, atalar ruhlarını bir kült derecesinde sayma bakımından Konfüçyüscülük ile birçok ortak ve benzer noktalara sahip olduğu ifade edilebilir.

Bununla birlikte Kamlığın diğer dünya dinlerinden ayıran gerçek ve esas özelliği olarak, bu inanç sisteminin diğer dinlerden çok daha yoğun ve yüksek derecede doğa ve

günümüzde özellikle sahip olduğu güncelliği bakımından ve çözülmesi bekleyen birçok doğal problemler itibariyle önemli olan ekoloji üzerine odaklanmış olması gösterilebilir.

Hakas Türkleri Kamlığı, bir inançtan çok bir yaşam biçimi ve bir dünya görüşü olarak algılanmaktadır. Bunun nedeni ise belki de inançla yaşamın çok içiçe girmiş ve birbirlerini etkilemiş ve etkilenmiş olmasıdır. Şöyle ki, inanç sınırının nerede bittiği ve inancın haricinde duran yaşam alanının nerede başladığı bu etkileşimden ötürü artık belirsiz bir duruma gelmiştir. Yani, burada sözü edilmekte olan, inancın gündelik yaşamın çok içine girmiş olup onun bir parçası haline gelmiş olması durumudur. Bu ise hiç de yabana atılabilir bir düşünce değildir, çünkü yüzlerde değil, binlerce yıl içerisinde varlığını bu topraklarda sürdüren Kamlık inancı artık burada yaşayan halkın genetiğine işlemiştir. Bu süresi bakımından gerçekten de muazzam bir geçmişe ve birikime sahip olan Kamlık inancı zamanın sisli perdelerini yararak günümüze kadar vararak halen de varlığını güçlü, daha doğrusu zaman ilerledikçe varlığını artan bir biçimde güçlendirerek devam etmektedir. Daha önce bölümlerde değinildiği gibi Hakas Türklerinin Kamlık inancındaki en kritik sayılan son üç yüz yıl boyunca dışarıdan gelen yoğun baskıya ve oluşan olumsuz koşullara rağmen bu inancı ayakta tutabilmiş olan etken, bu inancın inanan kitesinin gerçekten de genetiğine işlemiş olmasının bizzat kendisidir.

Bir diğer taraftan da eski Türklerin yaşadığı dönemde Kamlık inancı Türklerin arasında ne denli güçlü ve yaygın olduğunu gösteren ve altını çizen konuşma ünlü Türk Kağanı Tonyukuk'a aittir. Türk Kağanlığının önderi olan Tonyukuk Türk eline Budizmin sokularak yayılmasını savunan görüşeler karşı gayet gerçekçi ve açık bir biçimde "Budizm ve Daosim insanlara iyilik ve zayıflık kavramlarını öğretir, bunlar ise savaşlar ile fetihlerin yapılmasını yavaşlatarak engeller. Tapınakların inşa edilmesi de hiçbir şeyle kendini bağlamama (sınıflandırmama, yani özgür olma ve her an harekete hazır bulunma) gibi eski Türk geleneğimizin yıkılmasına yol açacaktır. (Bunlar gerçeğe dönüşseydi) Tang sülalesi bizi yok ederdi..." diye seslenmiştir.

Gündelik yaşama girerek hayatın her an ve alanında varlığı hissedilen ve kabul edilen Kamlık inancıyla yaşayan Hakas Türklerinin geleneksel dünya görüşlerinde dünya bir

bütündür ve üzerindeki çok – çeşitlilik ya da çeşit zenginliği bu bütünlüğün ayrılmaz bir girdisidir. Çeşitli zenginliği Kamlıkta saygıyla karşılanır ve dolayısıyla çeşitliliğin varlığını yok etmeye, yani tek tiplilik ve aynı olma durumunu oluşturulmasına yönelik eylemlere girilmez. Bununla birlikte üzerindeki bütün çeşitliliği ve farklılığıyla beraber dünya bir canlı olarak algılanmakta Hakas Kamlığında ve dolayısıyla dünyanın üzerinde her şey de canlıdır. Yani can sahibi olandır.

Hakas Kamlık inancında ruh (can) çok önemlidir. Bu önemlilik ise Kamlıktaki ruhun (canın) geçtiği ya da dönüştüğü hale göre farklı ise sahip olma özelliğinden ileri gelir. Hakasların geleneksel inancında birden çok birbirinden farklı ruh (can) hali mevcuttur.

Sibiryalı gayri Rus halklar için genelde ve Hakas Türkleri için özelde bir Kam, Kamlık inancının çerçevesinde insanlar ve insan dünyası ile ruhlar dünyası arasındaki bir tür aracılık eden bir büyü ve mucize yapma ve gösterme yeteneğine sahip olan birisi olarak algılanmaktaydı. Ama bunun yanı sıra Sibirya'nın yerlisi olan halkların geleneksel yaşam tarzlarının içerisinde bir Kam, sahip olduğu bu dinsel niteliklerinin yanı sıra dans etme, şarkı söyleme, otacılık ve iyileştiricilik yapma gibi halk kültürünü oluşturan önemli katmanların bir taşıyıcısı olarak da yerli kültürlerin zenginliğini meydana getirmede katkıda bulunmaktaydı. Hatta Kamın, bu geleneksel toplumlarda oyunculuk ve tiyatroculuk geleneklerinin doğmasına neden olduğu belirtilmektedir [Devletov, 2002: 36].

“Hakas halkı, Rusların ve Avrupalıların Şamanizm dedikleri bir dine inanmaktadır. Şamanizm yalnızca terkiğine bakıldığında dahi Türkçe olmadığı anlaşılabilir bir tabir. Hakaslar kendi dinlerine “Akçağan” dini demektedirler. Akçağan, “Aktanrı” anlamına gelmektedir. Bu arada diğer pek çok Türk halkında “gök” olarak ifade edilen renk Hakaslarda “Ak” sözüyle karşılanabilmektedir. Örneğin Türk Halklarında “gökbörü” olarak yaygın kullanımı olan ifade Hakaslarda “Akbörü” olarak karşılanmaktadır. Buradan hareketle Hakasların “Akçağan” dini olarak ifade ettikleri dini inançlarını diğer Türk halklarının “Göktanrı” dini tabiriyle aynı şey olduğu söylenebilir.

Çalışmalarım sırasında birebir onlarla yaşayıp inanışları üzerinde çalışan Araştırmacı-Yazar Sinan ANADOL ve kendilerinin vasıtasıyla görüşme imkanı bulabildiğim Hakasya'da yaşayan ateş yardımıyla insanları sağaltan Şaman Leonid GORBATOV'dan birtakım bilgiler aldım. Onlarla yaptığım görüşmelerin neticesinde özellikle kendileri dinlerinin Şamanizm olmadığını, “izm” kelimesinin dahi kullanımının yanlış olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü kendilerinin semavî dinlerden olan Hristiyanlığa inandıklarını söylerken Atalar inanışı olan şaman inanışların da koruduklarını belirtmişlerdir. Hatta bu inanış sisteminin kaybolmaması için kurumsallaştırdıklarını ve bir okul niteliği kazandırmaya çalıştıklarının da üzerinde durmuşlardır.

Altay köyü Kazaklarında Baksı olağanüstü bilgilere ve sezgilere sahip insan olarak algılanmaktadır. O, çeşitli yöntemlerle öteden bilgiler toplar ihtiyaç sahiplerine dağıtır. Hem falcılığı hem de doktorluğu bulunmaktadır.

Kazak Türklerinde yaşayan baksılığın Altaylarda ve Tuva'da yaşayan Kamlık ve Şamanlığın bir uzantısı olduğunu bilinmektedir. Bu uzantısı İslâmî unsurlarla birleşerek yeni bir şekle bürünmüştür.

Altay köyü Kazaklarından olan Kaplan Tosun Baksılıkla ilgili görüşlerini şöyle anlatmaktadır:

“ Baksı kendi sazı çaldığı zaman gayri ihtiyari yerinde duramaz yerinde durması mümkün değildir. Oynar, oynar iyice yorulup, bayılır. Baygınlığı geçip kendine gelince hastaya yönelir. Ona bakar. Onun üzerindeki belayı ve tılsımı kovar/bozar. Hastanın yakınlarına ve içeride bulunan kalabalığı da bakar, varsa onlara da hastalıklarını söyler. Otlardan ilaç yapmayı da bilir ve bazı durumlarda hastaya ilaç yapar” [Yalçın, 1998: 85].

Baksı inancının dua uygulamasına göre, duayı yöneten Baksı'nın komutu üzerine duaya katılanlar halka oluştururlar. Ellerin her ikisi boş olmalıdır. Gözler kapatılmalı kollar parmaklar açık vaziyette baştan yukarı doğru kaldırılmalıdır. Herhangi bir kötülük

düşünmemelidir. Zihin tamamen boşaltılmalıdır. Bu esnada katılanlar başlarının üzerinde beyaz bir bulut görürler. Ellerinin iğnelendiğini hissederler. Daha sonra Baksının talebi üzerine katılanlar birbirlerinin ellerini tutarlar. Sonra rahatladıklarını hissederler ve sonra ellerini tuttukları insanlar için niyet tutarlar. Buna benzer unsurlar dini nitelik taşıyan toplantılarda Müslümanlar arasında da uygulanmaktadır.

Modern psikoloji eğitimi görmüş Tschiminova Fatıma Sagımbekovna, Baksi tedavi tekniğinin parapsikoloji ile ilgisi olduğunu kendisine de büyükannesinden Baksilik geçtiğini söylemektedir.

Yaşar KALAFAT, baksıların tedavilerinde her insanın yapısının farklı olduğunu bilerek hareket ettiklerini belirtmiştir. Bu dönemdeki Baksilerin Kur’andan yararlanan Müslüman kimseler olduğunu söylemektedir

Türk halk inançlarının bilinmesi, Türk estetiğinin felsefesinin, Türk hamasetinin kısaca Türk kimliğinin bilinmesiyle özel önem arz etmektedir. Türk halk inançlarının irdelenmesi ise Tengricilik, Kamizm, Baksicilik gibi Türklerin içerisinde doğup gelişmiş inançların irdelenmesi ile mümkündür.

Almatı’nın Tolgar bölgesi geçmişte Baksi Bölgesi idi. Tolgar Dağı, Tolgar Çayı Baksilerin etkinlik gösterdikleri dik yamaçlar arasındaki derin bir vadiden meydana gelmiştir. Buranın havası, suyu, bitki örtüsü, Baksilerin yapacakları tedaviye çok uygundur. Baksiler şifalı ilaçları bu ortamda yapmaktadırlar.

Yaşar KALAFAT’ın belirttiğine göre Sovyet Rejimi Baksilere **“Siz halk üzerinde etkilisiniz ya bizim politikamızın, rejimin propagandasını yapın yahut sizin faaliyetlerinize mani oluruz.”** der. Baksiler **“Biz ruhaniyetle uğraşyoruz. Siz ruhu inkar ediyorsunuz.”** diyerek teklifi reddederler. İhtilafları büyür ve SSCB yönetimi Baksilerin tesislerini yıktırır ve kutsal sulara dinamit koydururlar.

Baksıların yapmış oldukları tedavi yöntemi günümüzde halk hekimlerinin tedavi yöntemine benzemektedir. Tedavide şifalı sular ve otlar kullanılmaktadır.

Günümüzde halk hekimliği büyükten küçüğe geçmektedir. Zaman zaman bir nesil de atlamaktadır. Halk hekimi olacak kişi ocaklı olan halk hekiminden el almak zorundadır. Baksılarda de bu görev büyükten küçüğe geçmektedir.

Kazakistan'da aynı zamanda psikolog olan diplomalı ve muayenehanesi olan resmen hasta kabul eden çok baksi var. Baksı bir anne veya babadan Baksılık yeteneğin geçmesinden erkek evlatların şansı daha fazladır. Baksılık ailenin bütün evlatlarına değil onları iğerisinden birisine geçebilmektedir. Bazen Baksı bir ebeveynin bu gücü, araya bir iki nesil girmiş olmasına rağmen, yeni kuşaklarda tekrar çıkabilir. Baksıcılık sadece eğitim veya sadece genlerle oluşmamakta her ikisi de etkili olmaktadır. Baksılar arasında erkek Baksı daha etkili iken, Baksı olmada, genlerle geçen Baksılık de, sadece eğitimle alınan Baksılıktan daha etkilidir.

Baksılıkla İslâmiyetin aynı kefeye konulması, hristiyan misyonerlerin karşısına Baksılığın ciddi bir mukavemetle çıkabilmesini sağlıyor. Baksılar İslâmiyeti devamlı bir süreç, Baksılığı de onun belirli bir dönemi olarak kabul ediyorlar. Müslüman olmadan evvel de Allah'ın birliğine inandıklarını ifade ediyorlar. Baksılar kendilerini müslüman olarak tanıtıyorlar. Onlara göre Müslümanlık Baksı inançlarını da iğeriyor. Bir Baksı "Hristiyanlık ile Müslümanlık arasında inanç çalışması vardır" derken Baksılıkla Hristiyanlık arasındaki inanç ihtilafını kastediyor.

Hristiyan misyonerleri, Tolgar'daki Baksı telkini ile tedavi yapılan çalıların bulunduğu yere, kendi haçlarını dikmişlerdir. Bu tahtadan yapılmış hacın uzun olan gövde kesiminde yanlamasına eğik vaziyette ikinci bir tahta çıta vardır. Tolgar Dağı'ndaki Kutlu Baksı adak Ağacı'na halk çeşitli niyetler için şerit bez parçaları bağlarken, Hristiyan misyonerleri de ağacın hemen yanına haçlarını dikerek açıktan rekabet başlatmışlardır. Bu rekabet 100 yıldır devam etmektedir. Burada etkinlik gösterenler hristiyan Provoslov mezhebindedirler. Provoslov inançlı hristiyanlara göre Tolgar eski bir hristiyanlık merkezi ve Tolgar dağı da hristiyanların kutsal dağı idi.

Baksılığın azalmasında en büyük etken Sovyetler olmuştur. Sovyetler onların tedavi gereçlerini yağmalamışlardır. Tolgarlarda ise iki farklı çatışma olmuştur. Bunlardan ilkinde Tolgar'ın zengin bir yer olması Baksıların buradan gelir sağlamaları gerekçe olarak gösterilmiştir. İkinci çatışma inançlar arasında olmuştur. Tolgar'da ve birçok yerde Baksılar İslâmiyet'e sahip çıkmışlar, kendilerinin müslüman olduklarını söylemişlerdir ve bu öyle de bilinmektedir. İslâmı temsil ettikleri için prestijleri Hristiyan misyonerlerini rahatsız etti. Geçmişteki mücadele sadece ataistlere karşı olmadı, aynı zamanda hristiyanlara karşı da olmuştur [Kalafat, 2000: 66].

“Kam tipi, zaman içinde ve İslâmiyetle birlikte fonksiyon dağılımına uğradı ve yeni çevrede aslî karakterini muhafaza edemedi. Fonksiyonların dağılımı ile, onun görevlerini yüklenen yeni tipler ortaya çıktı. Dinî fonksiyonunu derviş, âşık, şeyh, veli gibi İslâmî karakterli tipler temsil etti. Hekimlik, doktorluk fonksiyonu Ocaklılar, Emçi Kadınlar, Kırık/Çıkıkçılar aldı. Gelecekte ve geçmişten söz etme fonksiyonunu falcılar, büyücüler ve cinci veya cinli tipler paylaştı. Bu dağılımından ortaya çıkan yeni tipler, İslâmî inançların hâkim olduğu Doğu Anadolu yöresinde bütün canlılığı ve etkinliğiyle yaşamaktadır. Sarıkamış'ta, yaşamış bir âşık hakkındaki rivayet, eski kam tipinin bir fonksiyonunu taşıması bakımından ilgi çekicidir. Rivayete göre; Durmuş Hoca adlı âşık, saz çalarak kaybolmuş eşyaları bulup ortaya çıkarırmış. Buna inanmayan bazı delikanlılar, onu şaşırtmak için mendillerinin yerlerini değiştirmişler ve aşığa, bulmasını söylemişler. Âşık Durmuş Hoca, sazını eline alıp, delikanlının gizlediği yeri dosdoğru bulup söyleyince, onlar da, onun bu yönüne inanmışlardır. Bu rivayeti Yaşar KALAFAT tarafından Sarıkamış'ın Hamamlı Köyü'nde tespit edilmiştir. İnsanlarımız, İslâmiyet'e rağmen onlara devam eden inançlarını sürdürmekte, farkında olmadan başlangıçtaki Türk inançlarının yok olup gitmesini önlemektedirler.

Kars çevresinde dudaklarda kimi zaman meydana gelen uçukların şeytanın o ağzı yalaması sonunda ortaya çıktığına inanılır. Bunun yok edilmesi için Emçi kadın veya Ocaklı kadınlar bir paçavrayı tutuşturur ve hastanın başı üzerinde dokundurup köpeğe yedirir, böylece, dudakta meydana gelen uçğun yok olacağına inanılır. Söz konusu inanç, Orta Asya Türkleri arasında mevcut eski bir inancın aynen günümüzde devamıdır. Hastalıkların kötü ruhların insan vücuduna girmesi ile meydana geldiğine

inanılan Kamlık pratiklerine göre, bu işlemler/tütsüler vasıtasıyla onun bedeni terk etmesine, hastanın iyi olmasına çalışır.

Ağrı ve Hakkari çevresinde, korkan çocuğun korkusunun kaldırılması için, ocaktan olduğu bilinen biri avucuna bir taş alıp yumruğunu sıkarak ve çocuğun kasıklarını ovar. Böylece, çocuğun korkuluğunun kalkmış olacağına inanılır” [Kalafat, 1990: 62].

Prof. Dr. Abdulkadir RAHMAN’ın yazmış olduğu **“DİVANÜ LÜGATİ’T-TÜRK”** **TEN ŞAMAN DİNİNE BAKIŞ”** aldı makalede Şaman inancından söz edilmiş ve eserdeki konular hakkında bilgi verilmiştir. Fakat yanlış bir yorum olarak Şamanizm din olarak ele alınmıştır. Yazar makalede aşağıdaki bilgileri vermektedir.

“Eski dönem Halk Bilimi çalışmalarının temel kaynaklarından biri olan Divân-û Lügâtî’t Türk Orta Asya’ya İslâm dininin girip (İslâm dini ilk önce milâdi 717-718 yıllarında Buhara’ya girmiştir), 366 yıl sonrasında, Şin Jiang “Doğu Türkistan” a yayılmasından (milâdi 961 yılında Sultan Saltuk Buğrahan zamanında) 113 yıl geçtikten sonra, koyu bir İslâm şeriatinde, takva sahibi bir müslüman bilgini tarafından yazılmıştır. “Türk Dilleri Divanı” devlet dini İslâm olan Karahanlılar Hanlığı ile devlet dini Budizm olan Koço-İdikut hanlığı arasındaki din savaşlarının belirgin bir şekilde devam ettiği tarihi bir süreçte yazılmıştır. Dolayısıyla bu eser Budizm’e inanan “Koço Uygurları”nı “kafirler” diye ayıplar ve onların batıl inançlarını ortaya koyar. Kaşgarlı Mahmut “kand” kelimesini açıkladıktan sonra aşağıdaki şiiri örnek verir:

Kalnizlayü aktimiz Sel olup aktık,
Kandlar üze çıktimizKentlerin üstüne çıktık,
Furhan avin yiktimizBuhtan’ını yiktık.
Burhan üza sıçtımızPut üstüne sıştık.

...Onların üzerine sel gibi akarak geldik. Şehirlerine baskın yapıp girdik. Buhtanları (ibadethaneleri) yiktık. Putların üzerine sıçtık. Müslümanların adetleri şöyledir; Kafirlerin yurduna baskın yapıp girdiklerinde hakaret etmek için putlara taharet giderirler.

Şu açıktır ki yukarıdaki mısralar uzun süre İslâm medeniyetinin merkezi olan Kaşgar yöresindeki Uygurlar ile henüz müslümanlaşmamış Yabakular ve Basmiller “Budist Uygurlar” arasındaki 1041 yılında meydana gelen çetin savaşların manzaralarını betimleyen destanlardan alınmıştır.

Dinî açıdan keskin bir ayrılık yapılması yüzünden Doğu Uygurları ile Batı Uygurları arasındaki meydana gelen bu gibi çatışmaların mahiyeti Doğu Uygurları’na İslâm Dini’ni kabul ettirmek olduğu için alim Kaşgarlı Mahmut eserinde Buda akidelerine ait bilgilere kesinlikle yer vermemiştir. Tam aksine yeri geldiğinde öz kardeşleri olan Budist Uygurları ayıplamıştır. Böyle olmasının sebebi, Kaşgarlı Mahmut’un yaşadığı dönemdeki kendi dünya görüşü ile ilgilidir.

Ama “divan” da insanın dikkatini çeken önemli bir nokta vardır. Bu nokta eserde ilkel Şaman “Kam” Dini’ne ait 40 kadar terimin açıklanarak verilmesidir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, bilgin Kaşgarlı Mahmut takva sahibi bir müslüman olarak, Buda akidelerine ait bilgilerin “divan” içine alınmasından özenle kaçınır ama Şaman akidelerine böyle bakmamaktadır.

Kaşgarlı Mahmut’un yazmış olduğu eserde günümüzde de yaşayan Şaman dinine ait kelimeler bulunmaktadır. Yazılmış olduğu dönemle geçmişe ışık tutan eser, tarihler arasında köprü vazifesi görmektedir. Eserde Şamanizme ait kelimelerden birkaçı şunlardır;

İsrik: Çocukları cin, al bastılardan ve göz değmesinden korumak için isrik yapıldığında söylenen söz. İsrikin dumanı çocuğun yüzüne değdirilip “İsrik isrik hey, göç, göç” denir. Uygurlar zamanında günümüze değin çoğu zaman çocuklar aniden rahatsızlandığında; “ervah” denen göze görünmeyen cinin ruhuna atfen isrikleme âdeti devam etmektedir. Tencereye ateşin korunu koyup, üzerine hayvan iç yağın atmak yada elma kurusu, deve dikenini gibi kokulu nesnelere yakıp, bir çeşit koku çıktıktan sonra, hastanın başında “İsrik, isrik” diyerek sağından ve ters düz hareketlerle çevirmek gibi âdetlerin hepsi isrikleme diye adlandırılır [Rahman, 1996: 71].

Buna benzer tütsüleme adetleri farklı şekillerde de olsa Anadolu'nun dört bir yanında uygulanmaktadır.

Üşrük: İlet olan hastalık. Genellikle cinin musallat olması sebebiyle ortaya çıkan hastalığın adı.

Umay: Eş, yoldaş, yol arkadaşı. Kadının doğum yaptığında çocuktan sonra düşen sondur. Türk Cumhuriyetlerinde ve Anadolu'da umay hakkında değişik inanışlar bulunmakla birlikte. Gök Tanrı dininde yer alan iyi iyelerden olduğu bilinmekte ve anne ile bebeği koruduğu düşünülmektedir. Dong Huang Budizm mağaralarından 423 numaralı Güllü Kemer Budizm Mağarasındaki tasviri resimde, eski rivayetlerde söylenen Doğu İligbeğ'in uçan ejderhaya binip Koinlun Dağı'na vardığında, Umay Ana'nın Zümrüd-ü Anka kuşuna binerek onu karşıladığına dair görkemli bir manzara tasvir edilmiştir. Çin kaynaklarına göre, Şya Yü'nün, Vu Jiang nehrinin İan Ba boğazını dizginleyip halka mutluluk getirmek için zorlu bir uğraş vermesine Umay Ana'nın 12 kızı oldukça memnun olup, Şya, Yü'yü övmüşlerdir. Umay'ın kızları kendi istekleriyle yurtlarından ayrılıp, Vu Jiang Nehri vadisine varıp, Şya Yü'ye yardım etmişlerdir. Sonra bu işi haber alan Umay Ana, yolculara yol göstermek için işaret olarak kızlarını kayaya dönüştürüvermiş. Bu kayalar günümüze kadar gelmişler. Umay hakkındaki bu gibi efsanelere çok sık rastlanmaktadır.)

Abacı: Albastı, ücü: Çocukları korkutmak için "Abacı kaldı, öcü geldi." denilir.

Abaki: Korkuluk. Nazar olmasın diye meyve ve sebze bahçesine dikilen korkuluk. (Bu adet Uygurlar arasında günümüzde de devam etmektedir. Çoğunlukla ince bir ağacın ucuna köpek, kurt, at, sığır, koyun, keçi gibi hayvanların kafatasını bağlayıp sebze bahçesine dikerler. Veya oyuncak tahta bebek yaparak da sebze bahçesine asarlar. Üzümün olgunlaşma döneminde üzüm asmalarına da asma âdeti vardır.)

Ünüjin Serap: Çöllerde insanı şaşırtan görüntü.

Arvaşti: Kamlar kamug arvaşti: Bütün kahinler (Kam-Şaman) efsun okudular. Başta ve gözde çıkan kötü bir ceharet ve benzerlerine üfürük okurken de bu sözler söylenir.

Üsnütti: Rüzgâr çıkardı, estirdi. Tanriüsin üsnitti: Tanrı rüzgar çıkardı. Yakani asnatti: Şeytan onu estirdi.

Arvaldi: Efsun okudu, efsunladı. Arvaş arvaldi: Efsun okudu.

Arvadi: Okudu. Kam arvaş arvadi. İyice efsunladı

Bitik: Herhangi bir kitap, mektup, yazılı bir şey, muska.

Kulbak: Türklerde bir evliyanın ismi. (Şamanizm evliyası) Söylencelere göre, bu evliya kara taşa “tanrı Kuli Kulbak” diye yazsa, taş ağarır imiş. Ak taşa yazsa, taş ağarır imiş. Bunun izleri günümüze kadar ulaşmış.

Bandal: Ağaçtan çıkan kürek kemiğine benzer ince ağaç parçacıkları” [a.g.e. s.71].

Ayrıca Türkler için önemli bir yeri olan Dede Korkut Hikayeleri’nde de şamanist unsurlara rastlanılmaktadır. Dede Korkut destanlarının yazıya alındığı dönemde Oğuz boyları artık müslümandır, fakat eski inançlarından da henüz tamamiyle kopmuş değillerdir.

“ Dede Korkut Destanları ve ağırlıklı bir şekilde kam-halk ozanı özellikleri taşıyan Korkut’a bu açıdan yaklaşıldığında çok ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Destanın giriş kısmında Dede Korkut hakkında söylenenler toplumda kamın yaptıklarını hatırlatmaktadır.

- Oğuz’un ol kişi taman bilicisiydi.
- Ne derse olur idi.
- Gıybdan dürlü haber söyler idi.
- Hak Ta’ala anun könlüne ilham ider idi.

-Her ne iş olsa Korkut Ata'ya tanışmayınca işlemez idi.

-Her ne ki buyursa kabul iderler idi.

Destanın bütün boylarına iştirak eden Dede Korkut, çeşitli fonksiyonlar yerine getirmektedir. Bunların büyük kısmı âşık/ozanın yaptıklarıyla aynıdır. Dede Korkut gelerek, boy boylar, soy soylar, Oğuznâme'yi dizer, koşar. Bazı durumlarda ise yaptıkları bir kamın kendi toplumu için yaptıklarına benzemektedir. Kam toplumuna kötülük yapan ruhla ilişki kurar, ne istediğini öğrenir. Şayet çok şey talep edilirse, pazarlık eder ve ruhla anlaşma sağlardı. "Basat Depegözi öldürdüğü Boy"da da Dede Korkut Tepegöz'le pazarlık yapmaktadır.

Dede Korkut'un Türk mitolojisi ve inanışlarıyla ilişkisi "Dirse Han Oğlu Buğaç Han Boyu"nın sonunda söylediği dualarla daha belirgin ortaya çıkmaktadır.

"Yirlü Kara tağların yıkılmasun, Kölgelüce kaba ağacın kesilmesün, kamın akan görklü suyun kurumasun, kanatların uçları kırılmasun. Çapar-iken ağ-boz atun büdrimesün; çalışanda kara polat öz kılıçın gidilmesün; dürtüşür-iken ala gönderün ufanmasun; Ağ pürçekli anan yiri behişt olsun, ağ sakallu baban yiri uçmag olsun; Hak yanduran çırağın yana tursun, kadir Tanrı seni namerde muhtaç eylesesün hanım hey."

Bu duada eski Türk kültürleri ilginç bir kronolojik sıralamayla verilmiştir. Çok eski animist görüşlerle ilgili Dağ, Ağaç, Su kültürleri ilk sıradadır. Bunlardan sonra kuş şeklinde tasavvur edilen Kut/Ruh kültürü gelmektedir. Kahramanlıklar dönemini aksettiren At-Kılıç-Gönder kültürü de bu sıralamada kendi yerini alıyor. O dönemde Müslümanlıkla giren "behişt" kelimesinin heniz eski "uçmak" kelimesini kültürden çıkaramadığı görülmektedir.

Sonuç olarak, destanda Dede Korkut'un âşıklık-ozanlık yönünün ağır basmasına rağmen belirli bir ölçüde kam-şaman özelliklerini de kaybetmediği görülmektedir. Zaman zaman kamların ve âşıkların hamîsi olarak bilinen veya bu tür tiplerin ortaya çıkması prototip oluşan Dede Korkut tipinin ozan / âşık sanatının şamanizmden kopmasından kısaca bir süre sonra meydana çıkabileceğini düşünebiliriz. Ayrıca

Şamanizm, sadece bu sanatın değil meddahlık, hokkabazlık, tiyatro gibi sanat dallarının da ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır [Pirverdioğlu, 1999: 299].

Sibirya'da, Hakas, Tuva, Altay ve Kazaklarda şaman, baksı unsuru daha ön plandadır. Türkmenistan'da kamların yerini sonradan Müslümanlaştırılmış efsanevi bir kam tipi olan Burkut Baba almaktadır. Sibirya'dan farklı olarak Orta Asya kamları daha fazla âşıklık özelliğini taşımaktadırlar. Yani daha batıda Azerbaycan ve Anadolu sahasında görülen âşıklık geleneği ile Şamanizm arasında bir tür geçiş dönemi oluşmuştur. Anadolu'da ise şamanın yerini, dedeler, evliyalar, aşıklar, halk hekimleri, kısmen falcılar ve büyücüler almıştır.

1.3.3. Animizm

Animizm doğada insanın ruhuna az çok benzer ruhlar bulunduğunu kabul eden din sistemi olarak yorumlayabiliriz.

Totemizmin temel tezlerinden birkaçına animizmde de rastlanmaktadır. Bunlar; mana düşüncesi, tabu düşüncesi, yarı-insan, yarı-hayvan, efsanevî atalar düşüncesidir.

Diğer yandan tüm dinlerde totemizmin olduğu kadar animizmin kalıntılarına da rastlanmaktadır [Challaye, 1998: 27].

Etnoloji'de dinin başlangıcını açıklamaya çalışan çeşitli kuramlar vardır. Bunlardan birisi animizm'dir. Bu teori İngiliz Etnologu Edward B. Tylor tarafından ortaya atılmıştır. Tylor'a göre, insanlık, ruh inancına rüya aracılığıyla varmıştır. İnsan rüyasında çeşitli olayları yaşamakta, uzak ve değişik yerlere gitmekte, tanımadığı kimselerle karşılaşmakta, bunlarla birlikte avlanmakta, dostluk kurmakta ya da savaşmaktadır. Oysa rüyayı gören kimse, bütün bunlar olup biterken kulübesinde yatmaktadır. O halde, uyuyan kimseyi, kendi başına buyruk, istediği gibi hareket edebilen bir "şey" terketmektedir. Bu ise, uyuyanın biraz uçucu, biraz flu olan benzerinden başka bir şey değildir; yani ruhtur. Aynı durum ölüm için de söz

konusudur. Ölen birinin hiç bir yaşama belirtisi göstermeden yatmasının nedeni, o kimseye canlılık veren “şey”in yani ruhunun bedeni terk etmesidir. Ancak ruh, rüyada, insanı belli bir süre, ölümden ise tamamen terketmektedir. İlkel insan, rüya ve ölümün dışında vizyon, kendinden geçme, ateşli hastalıklar gibi ruhsal ve fizyolojik yaşantılarla da ruh kavramına varmış, bunu bedenden ayrı ve canlı bir ilke olarak tasarlanmıştır.

Ölenlerin, öldükten sonra da, ruhları aracılığıyla hayatlarını sürdürmeleri inancı atalar ve ölümler ibadetini (manizm) doğurmuş; bu inançtan cin, peri, dev inancına geçilmiş; birtakım iyi veya kötü, başka bir söyleyişte yararlı ve zararlı ruhların belli yerleri, ağaçları, kovukları ve nesnelere tuttuklarına inanılarak fetişizme varılmıştır. Doğal öğelerin (su, deniz, ay, güneş, yıldız, orman vb.) yukarıdaki basamakları aşarak önem kazanmaları politeizm’i (Çok Tanrıcılık) doğurmuş, bu dönemden de giderek animizmin son durağı olan monoteizm’e (Tek Tanrıcılık) varılmıştır. Böylece, Tylor, dinin başlangıç ve gelişimini açıklamaya çalışan kuramı sırasıyla; Animizm, tabiat inancı, manizm, fetişizm, politeizm ve monoteizm dönemlerinden geçirmiş oluyor [Örnek, 1995: 25].

Budun bilimcilerin mânâ dedikleri şeye Eski Türkler kut derlerdi. Kut; yaygın bir kutsallıktır ki hangi şeyin üzerine konarsa onu kutsal kılar: Kutlu dağ, Kutlu kent gibi...

Başlangıçta yalnız toplumsal ruh vardı ki kut’tan başka bir şey değildi. Bireysel ruh, bireysel toteme yani bireysel yetkeye sahip olduktan sonra oluşurdu. Bireysel ruha, eski Türkler “eş” derlerdi. Eş, insanın öbür varlıkların dışında olan ruhlardır. İçteki ruha, gerçekte “nefs” anlamına gelen tın adı verilir. Eski Türkler’de eş’in kut’tan ayrı olarak oluşması bireysel ruhun toplumsal ruhtan ayrı olarak oluşmasına bir örnektir [Gökalp, 1991: 57].

Gök-Tanrı inanç sistemine sahip Türkerde yer ve su kültleri önemli bir yer teşkil eder. Animizmin etkileri bu kültlerde dikkat çeker. Özellikle şamanlar dualarında Gök Tanrı başka olmak üzere kendilerine yardımcı olmaları için kültlerdende yardım isterler. Animizm’de ağaç kutsaldır. Bir ruhunun olduğuna inanılır. Türklerde de önemli bir ağaç kültü vardır ve kayın ağacı kutsal kabul edilir. Ateş kültü de buna örnek verilebilir.

Orta Asya'nın sert kış şartlarında ısınmaları, yiyeceklerini sağlamaları için en önemli unsur ateştir ki bu nedenle kutsaldır. Ayrıca diğer dinlerde de olduğu gibi ateşte fala bakma ve kehanette bulunma Türkler arasında da yaygındır. Daha pek çok örneklerini verebileceğimiz bu unsurlarda animizmin etkilerini görmek mümkündür [Tuna, 2000: 44].

Animizm kuramı bugün artık geçerli değildir. Bazı yanları, haklı olarak eleştirilmiştir. Etnolojik alanda yapılan çeşitli araştırmalar, ruh kavramı ve inancından yoksun, fakat "Yüce Varlık", "Tek Tanrı" inanç ve tasarımına sahip ilkel toplumların varlığını göstermiştir. Evrimci bir karakter taşıyan bu kuramın geçerli yanı, ilkel insanın ruh kavramına varışını çok güzel açıklamasıdır [Örnek, 1995: 26].

1.3.4. Totemizm

Genellikle totemizmden, bir grubun ya da bir klanın, bir hayvan, bir bitki türüne ya da bir nesneye mistik, majik ve akrabalık duyguları ile bağlantısı; bu bağlantıdan doğan görevler, kaçınmalar, ritler ve törenler anlaşılmaktadır [Örnek, 1995, 39].

Totemizmin ana düşüncesi; totem, mana ve tabu'dur. Totemin terimi; bir klanın bütün üyelerinin kutsal saydıkları yaratıklar ya da şeyler çeşidini göstermektedir.

Totemizmin temel düşüncesi mânâ fikridir. Hem maddî, hem manevî ve ruhanî olan ve her yere yayılmış bulunan imlerin kişilik dışı gücünü gösterir. Totemizmde tabu, yani yasak düşüncesi de bulunur. Bunun amacı kutsal olan ile olmayanı ayırmaktır. Örneğin; aynı klanın üyesini öldürmek, aynı klandan bir kadınla evlenmek yasaktır.

Dine kabul edilecek kişi toplumdaki çekilmek, kadınlar ve dine kabul edilmemişlerle görüşmemek, kendisine sağdıçlık eden birkaç yaşının yönetimi altında ormanda yaşamak zorundadır. Birçok yiyeceği yemesi yasaktır. Konuşmaması, eğlenmemesi, yememesi, kıpırdanmaması gerekmektedir. Bazen oruç tutmak zorunda bırakılır. Bu

sınavın sonucu ikinci bir doğuştur. Bundan böyle artık dien kabul edilen kimse insan topluluğuna girecek, kutsal bir nitelik edinecek, tapınmalara katılacaktır.

Totemizmin diğer bir unsur ana ilkelerine dayalı olmasıdır.

Totemizmdede tövbe âyinleri de bulunmaktadır. Bir âfeti önlemek nedeniyle bu törenler yapılır [Challaye, 1998: 20].

Totemizm terimi totam kelimesinden türetilmiştir. Kelimenin aslı Kuzey Amerika'daki Algonkinlerin konuştukları dilden gelmektedir; bu dildeki söylenişi totam, ototeman, todaim'dir. Totem, bu dilde akrabalık, aile işareti anlamına geldiği gibi, bir kimsenin koruyucu ruhu da demektir. İlk, 1791 yılında John Long adlı bir İngiliz tarafından kullanılmış, daha sonra da bilim diline geçmiştir.

Totemin başlıca özelliklerini şöyle sıralayabiliriz.

- Totem ile grup arasındaki duygusal akrabalık bağı; başka bir deyişle aynı atadan gelmiş olma inancı.
- Totemin adını, işaretini taşıma.
- Aynı totem çevresinde toplananların birbirleriyle evlenme yasağı.(dıştan evlenme)
- Totem hayvanını ya da bitkisini yeme yasağı,
- Totemin grup üyelerine yardımcı olduğu, onları çeşitli tehlikelerden koruduğu inancı.

Totemler daha çok hayvanlardan olur. Kimi zaman da söz konusu hayvan yerine onun bir parçası (kuyruğu, dili, pençesi, tüyü, vb.) totem yerine geçer. Hayvan totemleri en çok avcılıkla geçinen ilkel toplumlarda görülür. Hayvanlardan sonra ikinci sırayı bitki totemleri almaktadır. Daha seyrek rastlanılmakla beraber çeşitli nesnelere ile fırtına, ebem kuşağı vb. gibi meteorolojik olaylar da totem olurlar. Ayrıca çeşitli nesnelere de totemler vardır.

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMAN İŞLERİ MERKEZİ**

Totemizm hakkında çeşitli bilginler araştırmalar yapmışlardır. Bunların başında J. G. Frazer gelmektedir. Ayrıca bir çok araştırmacı dinin başlangıcını totemizmde aramayı denemişlerdir. Öte yandan totemizmin dinsel ve toplumsal yanları hakkında da durulmuş, bu konuda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Çok yönlü ve oldukça karışık olan totemizm tasarımı başlıca üç şekilde görünür: Grup ya da klan totemizmi, birey totemizmi ve cinse bağlı totemizm.

Grup totemciliği lokal bir grubun, bir klanın ya da aile gibi daha küçük bir ünitenin bir hayvan ya da bitki türüne duygusal bir akrabalık ve dinsel büyüsel bir inançla bağlantılıdır. Bu çeşit totemciliğin karakteristik yanı söz konusu klanın üyesi ile totemin ortak bir atadan geldikleri inancında görülmektedir. Bu ata, mitik bir atadır. Böylece totemleri aynı olan kimseler birbirine akraba gözüyle bakarlar. Grup totemciliğinin tipik özellikleri en çok klanlarda görülmektedir [Örnek, 1991: 38].

Ziya GÖKALP'in "Eski Türkler toteme ongon diyorlardı" ifadesine karşılık, Abdülkadir İNAN, "Ongon"un Moğolca olduğunu, Türkçesinin "Töz" olduğunu söyler. Ongon kelimesinin aslı Moğolca olsa bile, Türkçeye iyice yerleşmiş olacak ki, Avşarların Deler (Deliler) Oymağının kurduğu köyün adı "Ongoncular Köyü" dür. Çeşitli Türkmen ve Yörük oymaklarında kelimin "Onmak" (şifa bulmak, deva bulmak), "Onmasın" (deva bulmasın, saadet yüzü görmesin) anlamlarında kullanıldığını görülmüştür.

Günümüz Türkiye'sinde bazı hayvanların "Adak" ismiyle beslenmesi ve kurban edilmesinin, totemizmle, ongonla olan ilgisini, Abdülkadir İNAN'ın şu açıklamalarından anlıyoruz.

"Reşidüddin tarafından tesbit edilen Oğuz menkıbesinde yirmi dört Oğuz boyunun kuşlarından "Ongon" adıyla bahsedilmektedir. Bu konuya dair Reşidüddin'in verdiği malumatı Yazıcızâde Ali harfi harfine Türkçeye şöyle çevirmiştir: "Bu kuşlar anların oykunu ola ve lafzun iştikakı oynuk'dandur ki ol zamanun Türkçesince kutluluk dur şöyle ki: "Oynuk bolsun derler" yani kutlu olsun demektür. Adet ve töre oldur ki her canavar ki bu boyun oykunu ola çün anı tefe'ül için mubarekliğe muayyen etmişlerdür

ana kasd etmiyeler ve incitmiyeler ve anun etin yemiye. Bu zamana değin ol mâna mukarrardur. Mahmud Kaşgarî kelimeyi şöyle izah ediyor; “İduk; kutlu ve mübarek olan; aslında sahibinin yaptığı bir adak için saklanarak yünü kırılmıyan, sütü sağılmıyan, yük vurulmıyan, başı boş bırakılıp salıverilen her hayvana bu ad verilir. Moğolların “ongon” olarak salıverdikleri hayvanlara da binilmez, dokunulmaz, sütü sağılmaz. Dokunulmaz olduğu içindir ki “mubarek, kutlu” anlamına da gelir”.

Yukarıdaki açıklamaya benzer olarak; Anadolu’da geyik avının kötülüğu hakkında menkıbeler anlatılır. Kızılbaş Türkmen aşiretlerinin, tavşan etini yememeleri, onu avlamamaları, tavşanın onlar için totem olmasından ötürü olsa gerektir. Nitekim bu ifade ile Asya inanışlarında tavşanın totem sayıldığını anlıyoruz. Şaman inanışlarında çok yaygın olan tözler; Tilek, Kozan (Tavşan), Aba (yani ayı), Bürküt (kartal), Tıyın (Sincap), As (kakum) ve bunlara benzer adlar taşıyan putlardır.

Radloff’un verdiği bilgiye göre “Şaman davulunun üzerine gerilmiş olan derinin dış kısmına kırmızı şekiller çizilmiştir...bana atların kurban atı, kuşların kaz ve kartal ve at üzerindeki kimsenin de şaman olduğunu söylediler. Ağaçlar, Tanrılar tarafından takdis edilmiş kayını (somo) ifade eder”. Yine Radloff’un tafsilatlı şeklide anlattığı bir Şamanizm ayininde şaman, gökyüzünü dolaşırken, bir ara kazdan bahseder, onu iyilikle anar, onun için dua eder. Bu ifadeden, kazın töz-ongon olduğu anlaşılıyor. Anadolu Tahtacı’larında da mezar taşlarına, daha ziyade mezar tahtalarına “Kaz ayağı” resmi çizilir. Alevilikteki “Pençe-i Al-i Aba=Abanın altındakilerin yani Ehl-i Beyt’in pençesi”, kaz ayağına tamamen benzer. Soy, sülâle anlamına gelen kelime zamanla Ali’ye benzetilmiş ve “Hz. Ali Pençesi” sayılmıştır [Eröz, 83: 32].

Tös ve ongon kelimelerin bu kadar geniş anlamda kullanılması onların halihazırda varolan totemik bir hayvan ya da bir bitkiye ait olmadıklarını göstermekte ve ölülür için tözler yapılması da bu put fetişlerin atalar kültü ile ilişkisini ortaya koymakta ise de yine de onların totemciliğe ilişkin izlere sahip olduklarını ifade eder [Tuna, 2000: 44].

Türkler atı da kutlu saymış, bir “at kültü” meydana getirmiş, atı ayinlerde kurbanedip, merasim, şölenlerle yemişlerdir. “Barak” veya “İt” adı verilen köpek de kutlu

sayılmıştır. Proto-Bulgar'lar, Kıpçak'lar (Kuman'lar) köpeği kutlu saymışlardır. Kırgız'ların “Kumayık Köpeği”, bütün hayvanların törö'sü, yani hâmisi sayılmaktadır [Eröz, 1983: 32].

Türklerde değerli görülen hayvanların başında kurt gelir. Hun devrinde atalar kültü haline gelmiştir [Çoruhlu, 1998: 111].

Totemizim inançlarıyla ilgili olarak tartışılacak bir başka önemli konu da birçok Türk efsanesinde rastladığımız “kurttan türeyiş” motifidir.

Uygur Türklerinin kurttan türeyiş mitosunda kut baba- insan anneyle birleşerek, soyu ortaya çıkardığı halde Göktürk efsanesinde insan baba, kurt anneyle birleşmektedir. Bu mitteki kurt daha sonra Göktürklerce bir devlet sembolü sayılacak, gök yeleli ve gök tüylü erkek kurt Türklere Ergenekon'dan çıkışta yol gösterecektir.

Görüldüğü üzere kuttan türeme efsanesi anaerkillikten, ata erkilliğe doğru gelişmekte ve totem düzeyinden, bir sembol düzeyine yükselmektedir [Tuna, 2000: 44].

Dede Korkut hikayelerinde “Kurt yüzü görmek mübarektir” denir. Anadolu'da yola çıkanlara; “Uğurunuz Kurt uğuru olsun!” denir. Sabah, yolu üzerine kurt çıkanın, işinin rast gideceğine inanılır. Silifke Tahtacıları'nda, Kağan Destanında anlatılan kurdun “Gök gudük” şeklinde anıldığını bilinmektedir. Hatta “Kurdoğulları” denen sülale, bu asil kurdun soyundandır denmektedir. Ege, Akdeniz Tahtacıları, hasta olan, kurdeşen olan çocuklarının boyunlarına kurdun aşık kemiğini bağlar, bu kemikten bıçakla suyun içine çentip, hasta çocuklara içirir. Kurt postundan birkaç tüyü tütsüler, çocuğa teneffüs ettirir. Bazı yörelerde ise halk, lohusaları alkarısı denen iyeden korumak için yastıklarının altına bir parça kurt postu koymaktadır. Aynı inanç Orta Asya inanışlarında ve bütün Türk boylarında vardır. Gagauz'ların “Kurt Bayramı” meşhurdur. Nurhak Dağı aşiretleri “Canavarların içinde Bozkurttan kutlusu olmaz” derler.

Rumeli Türkleri (Bulgaristan Türkleri), saçları gözlerini örten çocuklarına, “Tülü Barak” diye hitap ederler. Ziya GÖKALP, eski Türkleri, dört yöne göre şöyle ayırır;

merkezde Tisinler (Tosunlar) olmak üzere, Tunguzlar (Domuzlar), Hun, Kunlar (Koyunlular), Kuşanlar (Kuşlar), it-baraklar(Köpekler). Bugün Türkiye’de altı adet “Tosunlar”köyü vardır. Gaziantep’te Barak Boyu pek çok köy teşkil ederek yerleşmiştir. “Barak” efsanevî bir kavim ve efsanevî bir padişah adıdır. İlhaniler Sarayı’ndaki ünlü bir dervişe “Barak Baba” denildiği bilinmektedir. Kırgızlar’ın bir boyunun adı “İtemgen”dir. Onaltıncı asırda Taşkent sultanlarından birinin adı da “Barak Han”dır. On altıncı asırda Taşkent sultanlarından birinin adı da Dulkadırlı Beyi’nin adı, “Alâüddeve Bozkurd Bey”dir. Toros Yörükleri arasında bir “Çakal Oymağı”na rastlanmıştır. Bugün Çakal’lardan birçok kol, Maraş’ın kenarına yerleşmiştir. Türk göçebelerindeki geleneğe göre, Orta Asya’da olsun Anadolu ve Rumeli’de olsun, toprağa yerleşen boy ve oymakların adı, köy adı olarak alınır. Totem adını oymak ve boy adı olarak alan göçebeler, aynı adı köylerine de vermişlerdir [Eröz, 1983: 32].

Kırgızlar’da da bazı hayvanlar kutsal sayılmış ve onları hiçbirseyde kullanmamıştır. Tarih kaynaklarda da kaplan gibi hayvanların kutsal sayıldığı yönünde rivayetler yer almıştır. Kırgızlar kutsal hayvanları rüyada görmeyi iyilik işareti olarak kabul etmişlerdir. Çocuğu cinlerden korumak için kaplanın, aslanın tırnak ve kuyruğunu, onun beşiğine aşmışlardır. Dağ keçisi, teke, yabancı koyun,kulceğa, elikke gibi hayvanlara da iyi davranmışlardır. Deve Kırgızlar nazarında çok kutsal bir hayvandır. Deve eti yemenin ruh için şifalı olduğu söylenir. Bundan dolayı evde büyük bir bahtsızlık olduğu zaman deve kesilir. Kesilme işlemi totemizm kurallarına uymasada Kırgızlar için deve kutsaldır [Erdem, 2000: 125].

Totem inanışlarının olduğu toplumlarda bazı hayvanların adının söylenmemesi gerekmektedir. Tuva Türkleri börü yerine “Uzun kuyruklu” yahut “gök-gözlü” derler Yakutlar kuturutah derler. Çobanlıkla geçinen Başkurtlar geceleri börü demekten çok sakınır. Onun yerine kuş-kurt kullanırlar. Kırgız-Kazak “börü” adını biliyorlarsa da kaskır, Çuvaşlar kaçkır diyorlar ki bütün bu adlar tabu sebebiyle yerleşmiş adlardır. Oğuzların kurt’u da böyledir.

Aydın ili köylüleri “akrep”in adını söylemekten çekinerek, “Kuyruklu” diye bahsederler. Edremit Tahtacılarında kurda “Peygamber Köpeği” denilmektedir. Aydın taraflarında yılan, çiyen v.s. için “böcü-börtü” deyimi kullanılır.

Şaman inanışlarında göre ayı orman tanrısı ruhunun timsalidir, adı da tabudur. Bu nedenle bilhassa ormanlarda ayının adını söylemekten korkarlar. Eski Kıpçaklar ayıya “aba” yani baba derlerdi.

Atalar ruhuna olan bağlılığı bütün Türk boylarında ve Şaman âyinlerinde görülmektedir. Bunu bilhassa Kızılbaz Türkmen aşiretlerinin, ölüm yaslarında, Hıdırellez eğlencelerinde görmek mümkündür. Aydın köylerinde yılanı karşı “şerbetli” olma inanç ve geleneği, şahsi totem inancının bir devamıdır.

Hayvanların vücudunun bazı kısımlarının tabu olması geleneği, Oğuzların meşhur “Ülüş” sisteminde bulunmaktadır. Ülüş’ün izleri yaşamaktadır. Gaziantep Barak’ları ve Urfa Karakeçilileri, hatırlı misafirlerine sadece koyun başı verirler. Misafire koyunun diğer kısımları verilmez. Misafir için o kısımlar tabu’dur. Ege ve Akdeniz Tahtacılarında, Cuma akşamları komşulara gönderilen yemeğe “ülü” veya “ülüş” denir [Eröz, 1983: 32].

Tüm dinlerin kaynağında bulunan totemizm Türklerde bir Tanrı vazifesi görmemiştir. Sadece Türkler değil bu coğrafya da yaşayan kültürler için önemli unsurlar kutsal sayılmıştır. Tek tanrılı dine geçen bir çok milletin kökeninde adı totemizm olarak geçmese de bu unsurun izleri görülmektedir. Anaerkil yapıya sahip olan Totemizm, ata erkil yapıya sahip olan Gök-Tanrı inancından ayrılmaktadır.

1.3.5. Dinamizm

İnsanlar çevreleriyle her zaman ilgilenmişlerdir. İnsanın içinde bulunduğu çevre, çevre içinde olup bitenler, çevrede bulunan bitki örtüsü, hayvan çeşitleri, taş, kaya, orman, su vb. gibi doğal öğeler o çevrede yaşayanların her zaman için ilgisini çekmiştir. İlkeller

çevrelerinde oluşan olayları gözleyerek birtakım bilgiler elde etmişlerdir. Örneğin bitkilerin insanları besleyen, türüne göre insanları zehirleyen ya da tersine bazı hastalıkları iyi eden bir öze sahip olduklarına gözlem yolu ile varmışlardır.

Kimi hayvanların uçabilme, yüzebilme, derinlere dalabilme; çabukluk, ağırlık, sessizlik vb. gibi yetenekleriyle insanlardan üstün olma niteliklerinin farkına da gözlemleri sonucu varmışlardır. İnsanlar, hayvanlarda, bitkilerde, doğal öğelerdeki bu üstünlükleri kendi cinsleri arasında da farketmişlerdir. Örneğin; ilkel toplumlardaki bazı kimselerin, şeflerin, yaşlıların, şamanların, büyücülerin, savaşçıların, avcılarının toplumun diğer üyelerine bakarak iyi konuşma, fizik yapı, cesaret, parapsişik, majik, hiptonik vb. gibi yetenek ve özelliklerle sivrilmeleri, bunların çevrelerinde sadece korku ve saygı duymaları sonucu doğurmamış, aynı zamanda bu gibi kimselerde başkalarında olmayan birtakım “olağanüstü” kuvvetlerin varolduğu görüşünü ve tasarımı da doğurmuştur.

Doğada varolduğuna inanılan; özellikle belli nesnelere, bitkilerde, havanlarda ve insanlarda daha belirgin olan, dinamik ve mistik kuvvetle yüklü bulunma inancına *dinamizm* denmektedir. Bu terimin aslı Yunanca dynamis = (kuvvet)'den gelmektedir. Dinamizm terimi ilkin, 1907 yılında Fransız folklorcusu A.Van Gennep (1853-1957) tarafından kullanılmıştır.

Bazı bilginler dinin başlangıcını dinamist dünya görüşünde aramışlardır. Örneğin; R.R.Maret, dinamizmin insanları ilkin büyüsel ritlere sevkettiğini, bu ritlerden de dinin geliştiğini ve büyüsel sözlerden de duanın meydana geldiğini ileri sürmüştür. K. Dittmer ise dinin başlangıç ve gelişmesinde dinamist dünya görüşünün yerinin önde olduğunu belirledikten sonra, büyüün dinamist dünya görüşünde temellendiğini ileri sürerek, gelişmenin öteki dönemlerine geçmektedir. Ancak bunun yanı sıra başka dinsel tasarımlara da yer vermek gerekmektedir [Örnek, 1995: 30].

1.3.6. Budizm ve Lamaizm

Türkler, tarihte buldukları çevreye göre çeşitli dinlere girmişlerdir ve bu durum İslâmiyet hariç, Türk kavimleri üzerinde menfi tesirler doğurmuştur.

Türkler çeşitli dinî tecrübeler yaşamakla birlikte, başka dinleri kabul edenlerin sayısı oldukça sınırlı kalmıştır. Çünkü Türkler, İslâm dışında, ilişki kurdukları dinlerin hiçbirisini, kendi inanç ve kültürleriyle bağdaştıramamışlardır. İslâm'ın dışındaki dinlerin, Türkler arasında kabul görmemesi, o dinlerin inanç sistemlerinin Türklerin karakterine uygun düşmemesine bağlanmıştır.

M.Ö. VI. yüzyılda Hindistan'da ortaya çıkan Budizm, Hindistan'ın dışında M.Ö. III. yüzyılda yayılmaya başlamış; Baktriya ve Gandhara'da mekan tutmuş; sonra Orta Asya'ya, Çin'e 372'den sonra Kore'ye uzanmış; Tibet'e yerleşmesi ancak VIII. yüzyılda olmuştur [Günay, Güngör, 1997: 129].

Alman Max Müller'e göre kutsal kitapların en eskisine sahiptir. Budizm'i diğer dinlerle karşılaştırdığımız zaman onun özgün yanı; kurucusu tarafından kendi hayat tecrübelerinin içinden çekilip çıkarılmış olmasıdır. Budizmin ilkelerinden ilki hayatı tanımanın önemidir.

Budizm'in temsilcisi Gotama'dır. Zorlu bir hayat yaşamıştır. Belli bir yaşa geldiğinde himayesine girdiği bir keşişin sözlerini dikkate almıştır. Yedi yıl boyunca sıkı bir perhiz yapmış, oruçlar tutmuş, hemen hemen hiçbir şey yememiştir. Fakat daha sonra bu yaptıklarının bir yararı olmayacağını düşünerek bağlı bulunduğu guruptan ayrılmıştır.

Bu olaylar üzerine Gotama kendi gerçeğini yaymak için içine kapanır. İncil'de yazan "Öbür Dünyadaki Yedi Mutluluk" tasvirine benzer düşüncelerle kendisini şöyle ifade eder;

" Gerçeği bilen ve gören mutlu kimsenin yalnızlığı ne hoştur. Tuttuğu yoldan ayrılmayan, hiçbir varlığa kötülük yapmayan kimsenin hali ne hoştur; hiçbir tutku,

hiçbir arzu duymayan kimsenin hali ne hoştur; ben'in inatçılığını yenmek, gerçekten mutlulukların en yücesidir.”

Budizm'de gerçeğe ulaşmak için dört yol vardır. Bunlardan ikincisi olan acının yok edilmesi'dir. Arzunun tümüyle yok edilmesi anlamına gelir. Bireysel varlığın yokoluşudur. Nirvana'ya bir yaşam boyunca ilerleyerek ulaşılır. Belli bir olgunluğa eriştikten sonra dünyadan el etek çekmek vardır.

Budizm'de yapılması ve yapılmaması gereken ahlak kuralları vardır.

Öldürmemek, başkasının malını almamak, başkasının karısını almamak, yalan söylememek, sarhoş edici içki içmemek gibi. Ayrıca acıların toplumca paylaşılmasını sağlamak fikri de önemlidir. Budizm'de yalnız başkalarına acı çektirmemek yetmez, onlara iyilik yapmak, varını yoğunu onlara vermek fikri de önemlidir.

Budist inancı tanrı tanımazdır. Onlar anılarına taparlar. Nirvanaya girenler ise Buda'ya dua etmezler [Challaye, 1998: 72].

Budizm, insanlara miskinliği tavsiye etmekte, Tanrı anlayışını açıkça yatsıtmamakta ve ahiret hayatına önem vermemektedir. Bundan dolayı Göktürkler, Budizm'in din olarak kabul edilmesini, kendi dinî inançlarına, “töre”ye ve karakterlerine aykırı buldukları için reddetmişlerdir. Budizm'i kabul eden Türkler ile ilgili olarak Cahız şöyle demektedir;

“Türkler zındıklık (Budizm) dinne girince artık harplerde mağlûp olmaya başladılar. Türklerin en kahraman kabilelerinden Dokuz Uygurlar kabilesi bunun misalidir. Halbuki Dokuz Oğuzlar, Karluk Türklerinden sayıca birkaç misli az oldukları halde, daima savaşlarda onlardan üstün olurlardı. Ne zaman ki zındıklık dinine girmeye başladılar ki, bu zındıklık dini insanları dünyadan el-etek çektirmek ve yumuşaklık telkin etmekte Hristiyanlıktan daha kötü tesir eder. Artık onların kahramanlık duyguları sönmüş ve pısırık olmuşlardır” [Erdem, 2000: 100] .

“Bir kısım bilginlerin aykırı görüşüne rağmen, Köprülü’nün Türk asıllı olduklarını ve Sakalara karıştıklarını bildirdiği Yüceçiler, M.S. I. yüzyılın ortalarında Sind ve Pencap’ı sonra da bütün Kuzey Hindistan’ı ele geçirerek Kuşan hanedanını tesis etmişlerdir. Bunlar, İç Asya’da ve hatta Çin’de Budizm’in yayıcıları olmuşlardır. Kuşan Kralı, I. Kanişka döneminde (M.S.II. yüzyılın başlarında) Budizm, Gandhara ve Baktariya’dan Harizm Soğdiyana’ya geçmiştir. Yoğun Budist propagandası altında Kengeres, Parth ve Orta Asya’da Budizmin yayılmaya başladığı, Taşkent’te bir Budist tapınağının olduğu ve III. yüzyılda Çin’e budizmi yayanların arasında buralardan giden rahiplerin de bilindiği anlaşılmaktadır.

Merv’de IV-VI. yüzyıllara ait Budist külliyelerin kalıntıları bulunmuştur. Buna rağmen Batı Türkistan’da Budizm, Sasanilerin desteklediği Zerdüştilik ve Mani dini karşısında pek tutunamamış; Doğu Türkistan’ın yerleşik çevrelerinde kendine daha uygun muhitler elde etmiş; Budist külliyeler Çin’e doğru uzanan kervan yolları boyunca dikilerek, faaliyetleri asırlarca sürdürmüşlerdir. Güneye doğru uzanan kervan yolu üzerinde Hotan ve Miran; kuzeye giren yol boyunca ise Tumşuk ve Kuça şehirlerinde, III. – IV. yüzyıllardan itibaren kurulmaya başlayan, “Vihara” adlı Budist manastırlarında “toyun” denilen Budist rahipler, bu dinin propagandalarını yapmışlardır. Buhara şehri aslında adını bu manastırlardan almakta ve anlaşılan özellikle Göktürkler zamanında orada bir çok Budist manastırı bulunmaktadır. İslâm dünyasında medreselerin kurulmasında ve Selçuklular zamanında da onların bütün İslâm memleketlerine yayılmasında bu Budist Viharaların etkisi olmuştur.

Türkler, Buda heykellerine “Burkan” ve tapınaklarına da “Burkan evi” demektedirler” [Günay, Güngör, 1997: 129].

“Çin’de devlet kuran Tabgaç’lar, karşılıklı sosyal intikâller yanında Budizmin de tesiri ile 495 yılından itibaren “millî” unsurları yasak etme neticesinde Çinleşmişlerdir. Bununla beraber Tabgaç’lar Budist sanatta yeni bir devir olan “Wei” sanatının geliştiricisi olmuşlardır. Gök-Türkler devrinde Budist olan rahip-seyyah Hiuen-Tsang’ın bütün batı Gök-Türk sahasını bir Budistler memleketi olarak tasvir etmesine

rağmen gerçekte Türk halkının bu dine karşı direndiği ve II. Gök-Türk devletince Budizmin reddedildiği malumdur” [Kafesoğlu, 1987: 103].

“Türklerin arasında Budizmin daha çok Mahayana kolu ile Lamaizm yayılmıştır. Ancak Hinayana kolunun da faaliyetleri görülmüştür. Kuşanlar döneminde yine Hinayana'nın bir kolu olan Sarvastidava mezhebinin, Sanskritçe Budist metinlerle Orta Asya'da yayıldığı anlaşılmaktadır. Kuça'daki ve Karaşardaki mağara manastırlarda bunu doğrulayan manüskripler bulunmuştur. Bamyana'daki manastırlarla Doğu Türkistan'dakiler arasında benzerlikler mevcuttur. Anlaşılan Sarvastidana misyonerleri Orta Asya'da ciddi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Buna rağmen, Türklerin arasında “Ulug-Kölüngü” denilen Mahayana Budizmi daha çok yer tutmuştur. Daha çok ferdi bir kuruluş felsefesi şeklinde anlaşılan Hinayana'dan farklı olarak Mahayana Budizm, Türk kozmolojisinin esasının oluşturan Üniwersalizmin etkilerini güçlü şekilde barındıran bir toplum dini olmak eğilimindedir. Üniwersalizmin merkeziyetçi kainat telakkisinin etkisiyle Mahayana mezhebi, dünya hükümdarının dünyanın merkezindeki yerine Budizm'deki tarihi Burkan Sakyamuni'nin şahsiyetini yerleştirmiştir. Böylece Budist azizler hükümdarlar mertebesine yükseltilmiş ve Budistlerin oturuş tarzları, İç Asya'da Türk hükümdarlarının bağdaş kurarak oturuşunu model almıştır.

Üniwersalist telakki, Mahayana edebiyatı ve sanatında da kendini göstermiştir. Budist külliyyeler bu modele göre şekillendikleri gibi, sanat alanında, merkezdeki, Burkan Sakyamuni bir başka Burkan, Bodhisattva resmi ya da heykeli etrafında mertebelerine göre şahısların veya mabudların yahut Burkanların yanyana veya üst üste dizilmesi suretiyle oluşturulan ve “Bin Burkan” veyahut “Bin Budda” denilen tertibin oluşturulması da aynı merkeziyetçi ve mütevazi anlayışa göre şekillenmişti. Nihayet eski Türk dinindeki Göktanrı inancı ve atalar kültüne bağlı olarak Hakana atfedilen semavi ve kutsal özellik, Mahayana Budizmde; Burkan Kut'una namzet ve insanlığın kurtarıcısı bir mukaddes “bodhisattva hükümdar” tipinin menkıbelerinde yer tutmasına imkan vermiştir. Nitekim bu mukaddes Buda-hükümdar anlayışı, Göktürk dönemindeki Türk Budizm'inde de yer almıştır” [Güngör, Günay, 1997: 129].

Coğrafya ve kültürel alış verişler sırasında inanışların birbirlerini etkilemeleri kaçınılmazdır. Gök-Tanrı dini ve onunla beraber hayatını sürdüren Şaman inanışlarında görülen göğe yükselme ritüeli Budizm’de de bulunmaktadır. Özellikle Hint fakirlerinin ip numarası şamanın göğe yükselişinin varyantlarından bir tanesidir. Şamanın göğe çıkışı her zaman simgesel kalır, zira şamanın vücudu ortadan kaybolmaz ve yolculukta ruhen yapılır. Fakat ip simgesi de, merdiven simgesi gibi, Gök’le Yer arasında bir iletişimi zorunla olarak var sayar. İpin veya merdivenin aracılığıyla tanrılar yere iner, insanlar da göğe çıkar. Bu Hindistan’da olduğu gibi Tibet’te de rastlanan eski ve çok yaygın bir gelenektir. Buda “insanların yollarını çiğnemek” niyetiyle Trayastrimça-Gök’ten bir merdivenle iner, merdivenin üst başında, yukarda bütün Brahmaloğa’lar aşağıda da Yer altı âleminin derinlikleri gözüktür; zira bu merdiven Evrenin Göbeği’ne dikilmiş gerçek bir Axis mundi (Dünyanın ekseni) dir. Bharhut ve Sanci kabartmalarında ve Budist Tibet resimlerinde de görülen bu mucizevi merdiven insanların Göğe çıkmalarına yarar.

Ayrıca, şaman inanışlarında görülen sağaltma teknikleri, mistik yolculuğa çıkma, vücudunu etlerinden sıyrıp kendi iskeletini seyretmek anlamı taşıyan birkaç meditasyon örneği gibi pek çok unsur Budizm’de bulunmaktadır [Eliade, 1999: 469].

Budizm’de Gök Tanrı dininde olduğu gibi ağaç kavramı da önemlidir. Budizm’e ait Türkçe metinlerde, “udambara” adıyla anılan bir efsanevi ağaçta üç bin yılda bir incir yetiştiği ve bunun da Buda rütbesinde bir şahsın dünyaya gelişini haber verdi anlatılmaktadır. Bilindiği gibi Buda böyle kutsal bir ağacın altında “tam aydınlanmaya” erişmişti.

Gerek orman kültürüyle ilgili inançlar; gerekse hayat ağacı kavramına dayanan hususlar; Türklerde İslâmiyet’ten sonra da devam etmiştir [Çoruhlu, 1998: 120].

Araştırmacılar Türklerin arasında Budizmin, tüm çabalarına rağmen ancak sınırlı bir nüfusa eriştiğini, bu bakımdan da onun etkilerinin mübalağa edilmemesi gerektiğini ifade etmektedirler. Zaten, Mahayana Budizmi, VII. yüzyıldan itibaren eski parlaklığını

kaybetmeye başlamış ve Orta Asya'da Türklerin arasında, X. yüzyıldan itibaren İslâmiyetin hızla yayılması karşısında silinme yolunu tutmuştur.

Hunların doğudaki boyları Budizmi siyasî nedenlerle ve özellikle de Çin'in kültürel etkisine karşı kendi kültürlerini korumak için kabul etmişlerdi. Zira M.Ö. II. yüzyıllarda Hunlarda "Göktanrı" inancının olduğunu görüyoruz. Hatta Oğuzhan (Mete) muhtemelen (M.Ö. 2.yy'da) "Put ibadetinin baş düşmanı idi". Putlara tapanlara karşı büyük mücadele vermiş, putperestliğe dönen babasına karşı cephe almış ve onu tasfiye ederek, eski dini yeniden kurmuştu. Mete'nin eski inanışları hakim kılma hareketi, kendi dini inanışlarına bağlılığın bir ifadesidir. Çeşitli dönemlerde görülen yabancı dinlerin kabulünde ise, daha çok siyasi faktörler rol oynamıştır.

Asya "Büyük Hun" İmparatorluğundan sonra Türk tarih ve kültürünün en büyük mirasçıları olan Göktürkler'in (552-745) dini tarihine "Gök-Tanrı dini" hakimdir. Fakat Doğu Hunları gibi Göktürkler'in de kısa bir süre Budizmi siyasi nedenler ile kabul ettikleri bilinmektedir. Mu-kan (552-572) ve Topa (Taspar) Kağan'ın (572-581) bu dini bir yandan Çin Konfüçyanizminin, diğer yandan da Bizans'tan ilerleyen Hristiyanlığın kültürel nüfusunun önüne geçmek için kabul etmiş olabileceği düşünülmektedir. Göktürklerde Budizm, Mukan ve Topa Kağan dönemlerinde himaye görmeye başlamış, hatta, Gandharalı Budist rahibi Jinagupta Topa Kağan'ın yanında on sene kalmış ve kağan, bu rahibin müridi olmuştur. Hiç şüphesiz Budizmin Göktürk saraylarına kadar girmesinde Budist rahiplerin büyük rolü olmuştur.

Nitekim VIII. Asırda Bilge Kağan bir ara (716-734) Orhun'da etrafı sular ile çevrili bir şehir yaptırıp içinde Tao ve Buda mabedleri kurdurmak istemişti. Bu düşüncesini veziri ve kayınpederi Tonyukuk'a ilettiği zaman Tonyukuk ona: "Bu olmaz! Çünkü Türkler sayıca çok azdır. Çin'deki nüfusun yüzde biri kadar dahî değildir. Buna rağmen biz, Çin'e karşı hep başarı ile karşı koyduk. Biz buna şükredelim. Biz suları ve otlakları takip ederek dolaşıyoruz. Bununla beraber halkımızın hepsi de savaş sanatı ile uğraşmaktadır. Güçlü olduğumuz zaman savaş alanlarına çıkıyor, zayıf olduğumuz zaman da dağlara ve derin vadilere gidiyoruz. Eğer etrafı surlarla çevrili şehirler yaparsak kendimizi hapsedmiş oluruz. Buda ve Tao dinleri ise insanlara yumuşaklık ve

miskinlik verir. Bu sebeple Türklerin yaşayışlarına ve savaşçı ruhlarına uygun gelmez. Çinlilerin karşısında mağlup oluruz. Bu nedenle bu mabedleri yapamayız.” demişti. Bilge Kağan da bu tavsiyeleri doğru bulmuş ve görüşünden vazgeçmiştir.

Kısa bir Budizm dönemi geçiren Göktürkler, Çin kültürüne gösterdikleri tepkiyi, Çin'deki dinlere karşı da göstermişlerdir. Millî kültürlerinin doğrultusunda, kendi kozmogonik düşünce sistemlerini ve dini terminolojilerini kurmuşlardır. Bu durumu açık bir şekilde Orhun Abideleri'nde görebiliriz. Çünkü, Orhun Abideleri'nde eski Türk dini terminolojisine ait kavramların sıkça geçmesine rağmen Budizm'e ait tek bir kavram bile kullanılmamıştır.

Budizm Uygurlara geldiği zaman, Buda'nın ölümünün üzerinden bin yıl kadar bir zaman geçmiştir. Şüphesiz bu kadar uzun bir zaman sürecinde Budizm büyük bir değişikliğe uğramış, hatta kısa zamanda, Uygurların an'aneleri içinde erimiş ve mahiyetini değiştirmiştir. Bilindiği gibi Uygurlar Mahayana Budizmini ve hatta onunu Tantrik kolunu benimsemişler ve bir süre bu dine hizmet etmişlerdir. Ancak, Mahayana mezhebinin Hinayana'ya göre daha fazla yayılma göstermesinin sebebi, bu ekolün Buda'nın telkin ettiği prensiplerin yanısıra girdiği ülkelerin örf, adet ve gelenekleri ile uyum içine girmesidir. Bu sebeple Uygurlar arasında da yayılma gösteren Mahayana Budizm'i Uygurların geleneklerinde önemli bir değişikliğe yol açmamıştır [Güngör, Günay, 1997: 129].

Türk düşüncesi, özellikle, bu orijinal cihetleri ile Hind, Sami ve Grek düşünce sistemlerinden ayrılmaktadır. Hind düşüncesi en iyi dayanağını Budizm'de bulurken; “mucize” inancı ile beslenen Sâmi düşünce, insan idrakî üstünde bir takım meçhuller dünyası kabul ettiği kainatta hadiseleri çözmek üzere “insan-üstü kudretlerle donatılmış” veliler çıkarırken; Antikçağ düşüncesi de ancak sağladığı menfaat ölçüsünde değer verdiği dünyasının sırlarını öğrenmek için akli tek yol sayan filozofların ve tabiatı iyi taklit edebilen sanatkârların zuhuruna imkân hazırlarken; Türk düşüncesi daha çok “millet sevgisi, Tanrı korkusu, doğruluk” ilkeleri ile belirlenen devlet adamı, teşkilâtçı ve idareci yetiştirmiştir. Demek ki; Türk düşüncesi temelde

“beşerî ve pratik”tir. Çin’de ise önce bu Türk düşüncesi hâkim olmuş, sonraları Budizm’in tesiri ile Hind düşünce tarzı ağırlık kazanmıştır [Kafesoğlu, 1987: 133].

İnsana saygı, oruç tutmak, insanın nefsinden kendini soyutlaması, kötülük etmeme, yardımlaşma Budizm’de de görüldüğü üzere genel olarak tüm dinlerde tespit edilen önemli unsurlardır. Fakat Budizm’i kabul eden Türkler yaşadıkları bu sistemde Gök-Tanrı dinini yaşatmaya devam etmişlerdir.

Birçok kaynakta Budizm’in bir kolu olarak gösterilmektedir. Lamaizm’de törenler, ruhlar ve bunların fonksiyonları daha belirgin bir şekildedir.

Diğer dinlerde olduğu gibi Lamaizm’de de bazı dini törenler yer almaktadır. Lamaist törenlerinde insan kafataslarının ve kadınların önemli rol oynadıkları bilinir. İskelet dansı denilen dansın dini törenlerin önemli bir yeri vardır. Bu törenlerde “çam” adı verilen dramatik senaryolar dikkat çekicidir. Bunların amacı ölümlerle yeniden bedenlenim arasındaki ara durumdayken ortaya çıkan koruyucu tanrıların ürkünç görüntülerine seyircileri alıştırmaktır. Bu açıdan çam bir sırma – erme töreni sayılabilir. Zira ölümden sonraki yaşantılar üstünde bazı açıklamalar getirir. Bu iskelet biçimindeki Tibet giysi ve maskelerinin, Orta ve Kuzey Asya Şamanlarının kılıklarına son derece benzemeleri Lamaizmin Şamanizmi etkilediğini göstermektedir. Bu unsur Sibiryaya şaman giysisinin başka suslerinde ve kimi davul biçimlerinde de hissedilir. Lamaist etkiler daha çok “ruhlara” verilen önem ve bu “ruhları” egemenliğe almak ve özümsemekte kullanılan teknikler olarak kendini gösterir. Dolayısıyla, bugünkü şekliyle Tunguz Şamanlığını Lamaizmden derin biçimde etkilenmiş sayabiliriz. Fakat buna bakarak kuzey Asya şaman giysisinin simgeselliğinde iskeletin oynadığı rolün kaynağının sadece bu Lamaist etki olduğu sonucuna varılmaz. Böyle bir etki gerçekten meydana geldiyse bile, eski yerel inanışları kuvvetlendirmekten başka bir şey yapmamıştır.

Buna karşılık Tibet’te yaşatılan Lamaizmin içerisinde birçok şamancıl teknik ve fikirlere rastlanmaktadır. Örneğin; büyücü / lama’lar da Sibiryaya Şamanları gibi, sihirli

araç ve yöntemlerle kendi aralarında döğüşürler. Lamalar tıpkı şamanlar gibi atmosfere buyruk verip, havada uçarak esrimeli danslar yapmaktadırlar [Eliade, 1999: 479].

1269'dan itibaren Kubilay Han'ın Tibet'in Lamaist Budizminin etkisine girmeye başlaması, Uygur ilinde de bu etkilerin kendini göstermesine yol açtı Ögedey döneminde de bu ilişkiler devam etti; ancak asıl Tibet seferinden sonra Lamaizmin kendi nüfuzu altına girdiler. Bu arada Uygur sanatı da Lamaist motifleri işlemeye başladı. Uygur sanatının yanı sıra, Uygur Budist edebiyatının da Tibet dilinden tercüme vasıtasıyla Lamaist tesirleri aldığını, Koço'daki XIV. yüzyıllardan kalma Türkçe yazmalardan öğrenmekteyiz. Böylece artık Budist azizler Hindu dininin ilahlarının görüntüsüne bürünmüştür. Hindu ilahları gibi Lamaist azizlerin de olduğu hayal edilmiş; azizlerin kadınları kucaklar biçimde resimleri yapılmıştır. Ölüm, kuru kafa ve öldürücü silahlarla sembolize edilmektedir. Keza, Lamaist azizlerin, Hind ilahlarına benzer şekilde çok başlı, çok gözlü ve çok kollu şekiller altında gösterilmekte oluşu da kayda değerdir. Budizmin evreni ve ilahları hayal sayan anlayışı, Türkçe Lamaist metinlerde ilahlarında hayal şeklinde anlatılmasına yol açmıştır. XIV. yüzyıldan kalma bir Türkçe Lamaist tabloda 32 çiftten oluşan 64 ilah gösterilmesi, önce Moğollarda ve daha sonra Altay ve Yakut Türklerinde geleneksel din içerisinde benzeri telâkkilerin gelişmesine imkan vermiş bulunmasının tipik bir örneğini bize sunmaktadır.

XVII.yüzyılın ikinci yarısında, Lamaizm Tuva Türklerinin arasına nüfuz etmiş; Hoton Türklerinin Moğolistan 'da yaşayan kesimi de Lamaizmin etkisinden kendisini kurtaramamıştır [Günay, Göngör, 1997: 129].

1.3.7. Maniheizm

Türkçe metinlerde “Üç ödkî nom” ve “iki yıldız” diye tanımlanan Mani dini, gnostik dinlerin en mükemmel örneklerinden biri olup, Mani (216-277) tarafından kurulmuş evrensel karakterli bir dindir. Hristiyanlık başta olmak üzere; Mazdaizm, Zurvanizm, Budizm ve Mezopotamya dinlerinden birçok unsurları içine almakta, bu açıdan da senkretik bir karakter taşımaktadır. Bizzat Mani dinini yaymak için, biri Farsça olmak

üzere yedi kitap ve yetmiş altı tane de risale yazmış, ayrıca Hindistan başta olmak üzere birçok ülkeye seyahatler yapmıştır. Gnostik bir dualizm olan Mani dini, iki prensip: İyi-Kötü, Karanlık-Aydınlık, Nur-Zulmet üzerine kurulmuş olup, buna göre yaşadığımız dünya iyi ve kötü unsurların birleşmesinden meydana gelmiştir. İnsanın ruhu iyiliği, cesedi ise kötülüğü temsil etmektedir. Dinin amacı insanı kötülükten korumak ve kurtarmaktır [a.g.e., s.129].

Maniheist metinlere göre, dünyanın sonunda bütün varlıklar dört yönde toplanacaklardır. Dindarlar, yani seçkinler cennete girecektir. Diğer inananlar, hayatlarındaki tutumlarına göre yeniden dünyaya gelecek günahkarlar ise cehennemlik olacaktır.

Bir maniheist risaleye göre, kıyamet gününde gökleri ve yeri taşıyan iki melek yükünü atacak; herşey yüz yıllarca sürecektir bir yangında mahvolacak; ışık ve karanlık zerreleri bir süre birbirine karışacak; ancak daha sonra ışık ve karanlık birbirinden ayrılarak iki ayrı evren meydana getirecek, bunun sonucunda da evrene ebedi barış ve mutluluk gelmiş olacaktır [Çoruhlu, 1998: 239].

Dinin kurucusu olan Mani İranlı ana babadan Babilonya'da doğmuştur. İlk adlarına Nazareniler denilen Madeen'lerin yaymakta oldukları Hristiyanlıktan önceki mezhebe girdi. Bunlara Yahya Peygamber hristiyanları da denir. Bu mezhep Yahya'yı gerçek peygamber, İsayı ise bir sahtekar sayılar. Bekar kalmanın aleyhinde bulunuyor, her türlü perhiz ve riyazeti reddediyordu. Mani, Zerdüştlüğü inceledi ve bu dini iyileştirip düzeltmeyi aklına koydu. Bir ara Hindistan'ı da ziyaret edip orada Buda öğretisini incelemek fırsatını elde etti. İran'a dönünce kendini Buda, Zerdüşst ve İsa ile bir tutarak dinini yaymaya başladı; dinine girenler de oldu; fakat Zerdüşstçü rahipler kendisine baskı yaptılar, sonra onu mahkum ederek 276'da altmış yaşında derisini yüzerek idam ettirdiler.

Manilik İran ve Babilonya görüşlerinin bir birleşimidir, içinde Budist ve Hristiyan öğeler de vardır. Söderblom'a göre Mani'nin başlıca arzusu "eski çağ bilgeliğinin buyruklarını kaynaştırarak evrensel nitelikte bir kurtuluş doktrini kurmaktır [Challaye, 1998: 107].

Tarihi kaynaklar Mani dininin Türkler üzerinde Uygurlardan önce de etkili olduğunu göstermektedir. Bu din, özellikle Göktürk kağanları soyundan gelen Toharistan Yabgularının merkezinden başlayarak çevreye yayılmıştır. Ancak Maniheizmin Uygurlardan önceki yayılışına dair fazla bir delil bulunamamıştır. Eldeki malzeme büyük oranda Uygur devrine aittir.

Maniheizm de, Budizm gibi aslında Türk toplumunun niteliklerine pek uymuyordu. Bu nedenle Türkler Budizmde olduğu gibi, Mani dininde de eski Türk inanç ve gelenekleriyle bu yeni din arasında bir sentez oluşturdular. Her ne kadar ünlü Kara Balasagun Yazıtı'nda "bundan sonra et yiyen milletin pirinç yiyeceği" söyleniyorsa da, bu tür ifadelerin daha çok sözde kaldığı ve pek uygulamaya geçmediği anlaşılmaktadır.

Bilindiği gibi Uygurların Mani dinini kabul edişlerinin siyasi bir amacı da vardı. Nitekim bu din, Ön Asya ve İran'dan kovulmuş, Çin'de de pek iyi karşılanmamışken Uygur yönetimi ve saray çevresi tarafından benimsenmiştir. Burada Hazar Türkleri yönetiminin resmî din olarak Yahudiliğin değişik bir biçimini kabul etmeleriyle aynı amaç güdülmüş olmalıdır. Yani bağımsız ve büyük bir güç olabilmek için, dönemin diğer büyük devletlerinin dinini kabul etmeme ilkesi söz konusu olmuştur. İran veya Çin kültürünün zorlayıcı etkileriyle karşılaşmak istemeyen Uygurlar böylece kimse tarafından istenmeyen Mani dinini benimsediler [Çoruhlu, 1998: 259].

Pratikte insanlar; seçkinler (dindarlar), dinleyiciler ve laikler olmak üzere ayrılıyorlar. Dindarlar için evlenmek, şarap içmek, hayvanları boğazlayıp etlerini yemek ve çalışmak yasaktır. Aynı ahlakî kuralları gözetmekle birlikte dinleyiciler evlenebilir, et yiyebilir ve hatta çalışabilirler. Laikler ise, dinî emirlerine uymakla yükümlü değildirler. Kurbanın her türlüşününün yasak olduğu Mani dininde seçkinler günde yedi vakit, dinleyiciler de günde dört vakit namaz kılmakla mükelleftirler. Dört vakit namaz Ezrua tanrıya, Güneş ve Ay tanrı il Burkanlara karşı yapılır. Mani dininde Vaftiz ve Komünyon ayinleri mevcut olmakla birlikte bunları Hristiyanlıktaki sakrementlerle aynı kabul etmek mümkün değildir. Buda, Zerdüşt ve İsa'nın peygamberliğini kabul eden Mani, Yahudilerin tanrısı Yahve'yi şeytan olarak niteler ve Hz. Musa'nın da peygamberliğini

reddeder. Maniheist bir kimse, ömrünün 1/7'sini oruç tutmakla, malının 1/10'unu da sadaka vermekle mükelleftir.

637 yılında el-Medain'in Müslüman ordularınca fethedilmesi, üzerine Mani dini mensuplarının dini merkezleri Müslümanların eline geçmiş, 649'da Horasan'ın, 674 yılında da Buhara'nın Müslümanlarca fethi sonucu artık Mani Dini mensupları Müslümanlarla birlikte yaşamak zorunda kalmışlardır. Emeviler devrinde "Cizye" vermek şartı ile rahat bir nefes alan Mani Dini mensupları, Abbasiler döneminde tekrar baskı ve zulme uğrayarak, yaşadıkları Babil mıntikasını terkederek Maveraünnehr bölgesine ve Türkistan'a göç etmişlerdir. Ancak, İslam dinî Türkistan'da ilerledikçe, Budizm ve Hristiyanlık gibi Mani dini ve bu yeni din karşısında tutunamamış ve sayısı giderek azalmıştır. Buna rağmen özellikle X. yüzyılda, Semerkant, Şaş (Taskent) Tunkent gibi şehirlerde Maniheistlere ve Hristiyanlara rastlanmaktadır. Göktürk Devleti'nin yıkılması ve İslamiyetin Türkistan'da ilerlemesi, Mani dininin Uzak Şark'a geçmesine yol açmıştır.

745 yılında Göktürk Devletini yıkan Uygurlar, merkezi Ötüken'de olan bir devlet kurdular (745-840). Devletin başkenti. Ordu-Balık idi. Devletin kurucusu Kutluk Bilge Kül, 747 yılında ölünce yerine oğlu Moyun-çur (747-759) kağan oldu. Moyun-çur tarafından babası adına dikilmiş olan "Şine-Usu" yazıtında "...gök, yer emretti, Gök (Tanrı) tutuverdi" ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bu dönemde Uygurlar Gök Tanrı'ya inanıyorlardı. 763'ten itibaren Uygurların resmi dini Maniheizm olmuştur. Artık Uygurlar Gök Tanrı'ya değil, Ezrua tanrıya dua ediyorlar ve şöyle ediyorlardı.

"Nur ile zulmet nasıl birbirine karışmış; yeri göğü kim yaratmış (diye) öğrendik; yine Arkon yer tanrı ve vasita ile yok olaca; nur ile zulmet nasıl ayrılacak; ondan sonra ne olacak (diye) öğrendik; Ezrua tanrıya Güneş Ay tanrıya; kudretlitanrıya binlara inandık, dayandık. Nigoşak olduk. Dört nurlu damgayı gönlümüz damgaladık. Birincisi sevmek (olup) Ezrua tanrı damgası; ikincisi inanmak olup Güneş, Ay tanrı damgası; üçüncüsü (Allah'tan) korkmak (olup) Beşiz tanrı damgası; dördüncüsü İrfan olup Burkanlar damgasıdır. Tanrım zihnimizi kalbimizi bu dört türlü

tanrılardan uzaklaştırdık ise, onları yerinden oynattık ise, şimdi tanrım g nahtan fariğ olarak dua ederiz..

Manastır hirza (Bizi bağışla).... [İnan, 2000: 7].

Manihaistler Orta Asya'nın batı bölgelerinde III. yüzyıldan beri faaliyette bulunuyorlardı. Bu mezhebin daileri, muhtelif dinlerin akide ve ayinlerini kendi talimat ve ayinleriyle barıştırmakta mahir idiler. Bununla beraber büyük Uygur hakanlarının karargahı Orhun ırmağı ile Ötüken dağı arasında bulunduğu sıralarda Uygur "kara budun"un manihaizmi tamamiyle benimsediklerine inanmak g c'ttir. Bu bakımdan Kara Balgasun yazıtının Çince metnindeki bazı parçaları çok manidardır. Bu anıt Uygurların manihaizmi kabulünden tahminen 50-60 yıl sonra dikilmiştir. Bu metinde dinden bahsedilirken şöyle denilmektedir:

" O (hakan) diyor ki 'siz fazileti nasıl anlayabilirsiniz?' Bunun  zerine derhal umumî valiler, hudut valileri, i  ve dış vezirleri ve kumandanları hepsi bir ağızdan diyorlardı ki: Biz eski günahlarımızdan istiğfar ediyoruz ve hak dinine fedakarlıkla hizmet edeceğiz. Kağanın buyruğu ile bu din artık her bucağa yaydırıldı. Bu imde çok mistik ve pek yüksek idi, kavranması pek ağırdı. Onlar tekrar tekrar (hakandan) merhamet etmesini rica ediyorlardı..." Daha aşağıda hakan "ışık dinini kabul etmelisiniz!" diye ısrar ediyordu ki halk arasında manihaizmin pek de yerleşmediğini gösterir. Bu din, kuzeyden gelen Uygurlar arasında ancak 840'dan sonra yani Uygurların Doğu Türkistan'a gelip yerleşmelerinden sonra kökleşmiş olacaktır. Bununla beraber Uygur ülkesinde manihaizm, hristiyanlık ve budizm ile yanyana şamanist inanışlar da yaşıyordu. şamanist inanışlardan en önemli ve iptidaî kültlerinden biri olan t z yahut ongon kültünün Uygur budist rahipleri tarafından Buda tapınaklarına kabul edilmiş olduğunu Rubruk'un bir hikayesinde görülmektedir.

Uygur sülalesinin hakimiyeti devrine ait olduğu sanılan bir yazıtta g r ld ğu üzere Uygur hakanlarına sadık olan Kırgız beylerinden biri manihaizmi kabul etmiştir.

G. İ. Rasmstedt tarafından kuzey Moğolistan'da bulunan bir yazıtta “ben Kırgız oğluyum” diyen bey “mar” ına yüz er ve mesken verdiğini söylüyor ve oğullarına “marı gibi olmaları”nı tavsiye ediyor.

Mar kelimesi süryanice “**efendi**”, “**öğretmen**” demek olduğuna göre Ramstedt bu Kırgız beyinin manihaist olduğunu tahmin ediyor. VIII. yüzyılın sonlarına ait olduğu tahmin edilen bu yazıtın sahibi olan Kırgız beyi Uygur hakanının sadık olduğuna göre (yazıtta “hakana kulluk ediniz” denilmektedir.) manihaist olması pek mümkündür. Fakat bu olay onun çağdaşı olan bütün Kırgızların Mani dinini kabul ettiklerini göstermez [İnan, 2000: 11].

Savaşçı ve akıncı bir milletin çalışmayı, öldürmeyi reddeden ve göçebeliğin tam tersi bir yaşam biçimini gerektiren Mani dinini niçin kabul ettiklerini tam olarak tesbit etmek mümkün değildir.

Türk düşüncesine hangi unsurların Mani dininden, Budizm ve Hristiyanlıktan ve İslamiyet'ten geçtiğini tesbit etmek güçtür. Zaten Mani dini Böğü Kağan ve çevresinde her şeyden önce bir saray dini olarak gelişmiş ve anlaşılan Uygurlar zamanında belli bir yaygınlığa erişmekle birlikte Uygur Devletinin çöküşü ile birlikte bu din de önemini kaybetme yoluna girmiştir. Kaşgarlı Mahmut, Uygurların Mani dinini kabullerinden üç yüz sene sonra ok kullanmada çok usta olduklarını ifade etmektedir. Bütün bunlar Mani dininin Türklerin asli karakterleri hususunda sanıldığı gibi pek derin değişiklik vücuda getirmediğini anlamamıza imkan vermektedir [Ünver, Günay, 1997: 130].

Akıncı ruhunu öldüren, gnostik düalizmi esas alan senkretik bir dindir. Türklerin özelliklerine aykırı olan bu din, Uygurların tahtına geçen Böğü Kağan'ın istemesine rağmen, Türklerin tamamının dini olamamış ve kabul edenler de bağımlılıklarını uzun süre devam ettirememişlerdir [Erdem, 2000: 125].

1.3.8. Zerdüştilik

Zerdüş (M.Ö. 628-551) tarafından eski İran dininin reforme edilmesi suretiyle kurulmuş ve İran'ın Hz. Ömer tarafından fethi döneminde İran'ın resmi ve hemen hemen millî dini hüviyetini almış bulunan Zerdüştiliğin, Orta Asya'ya ne zaman girdiğini kesin biçimde tesbit etmek güç olmakla birlikte, kültürel geçiş alanı üzerinde bulunan Türk ülkelerinde de etkili olduğunu söylemek mümkündür [Ünver, Günay, 1997: 129].

Zerdüştlük her şeyden önce Ahura Mazdâ adlı yüce tanrıya tapınmaktan ibarettir. Işığın, saflığın, gerçeğin tanrısıdır. Azıcık değeri olan tüm özgünlükler ondan gelir.

Felsefi açıdan ikicilik olan Zerdüştlük, İyilik ilkesinin karşısına, kötülük ilkesini de çıkarır. Asıl güçlük, dünyada kötü olan şeyin ne olduğunu anlatabilmektir. Kötülük iblisi, karanlıkların ve ölümün yapıcısı olan Angra Mainyu aşağı bir alemde yaşar ve temiz olmayan her şeye hükmeder.

Zerdüştlüğe göre dünya bir plana uymaktadır. Gök kutsaldır çünkü ibislere karşı insanları koruyan bir set görünümündedir. Tanrıya hizmet ön planda gelir. Görevlerin birincisi dindarlıktır. Çalışmakta ibadet yerine geçmektedir. Ruh her dini sistemde olduğu gibi Zerdüştlükte de önemlidir. Yargılanır, ceza görür ya da ödül alır. Ya cehenneme, ya da göklere tanrının yanına gider.

Dinin özelliklerinden olan çok insani bir öncelik, kuruluş ve yenileşme yanlısı olma, ışık ve temizlik kaygısı, kanlı kurbanlara karşı aynı ürpertili nefret, tüm canlılara karşı aynı saygı unsurları Budizm ile örtüşmektedir. Dinin genel esaslarına bakıldığında ateş unsuru hariç bir çok özellik geçmişten günümüze kadar gelen dinlerle özdeşlik taşımaktadır [Challaye, 1998: 101].

Zerdüştiliğin Fergana bölgesine girişi çoğunlukla Sasani İmparatorluğu döneminde olmuştur. Bir anlamda Sasanilerin devlet dini durumunda bulunan Zerdüştilik, misyonerleri aracılığıyla doğuya doğru yayılma imkânı bulmuştur. Bu yayılmanın tarini

kesin olarak bilinmemekle birlikte Sasani İmparatoru Afridun zamanında olduğu ve Buhara'ya da bir "ateş evi" yaptırıldığı rivayet edilmektedir [Erdem, 2000: 125].

Esasen Göktürkler döneminde imparatorluğun sınırları Horasan'a kadar uzanmaktaydı. Sasaniler döneminde, Orta Asya'da Hint etkisi azalmış ve buna paralel olarak İran millî dini karakterine bürünen Zerdüştilik, İran'da Mani Dininin ortaya çıkması ile yönünü Orta Asya'ya çevirmişti. Orta Asya halklarından bazılarının Farsça konuşmalarının Zerdüştilerin başarılı olmalarından etkili olduğu muhakkaktır. Buhara şehrinin bir dönem Zerdüşti bir karaktere büründüğü düşünülürse, bunda mezhep kavgaları neticesinde mağlup olan İranlı unsurların, çeşitli din ve mezheplere hoşgörü gösteren Türklere ve Türk ülkelerine yönelmelerinin asıl sebebi anlaşılmış olur. Halbuki Türkler, Farsların tersine Araplara karşı direnmişlerdir. Ayrıca üzerinde durulması gereken bir husus ta; Eftalitlerin İran ülkesini fetih hareketleridir. İşte bu fetih hareketi Fars unsurun tekrar Türk ülkelerine intikâlini sağladığı gibi, yine Abbasi halifelerinin İran ve Zerdüştiliğe karşı baskı politikası uygulaması da bu ülkelerdeki Fars unsuru güçlendirdi. Buna rağmen İranlılar buldukları ülkede tam hakim değillerdi ve koloniler halinde yerleşmişlerdi. İranlıların, savaştan ziyade Türk ülkelerine sulh içinde gelmeleri, onların Türkler üzerindeki dinî ve kültürel etkilerini artırdı. İşte bu sebeple Buhara'da Mecusî mabedleri çoğaldı ve Zerdüştilik ile Baykent ve Semerkant'ta da oldukça etkili oldu. İslam istilası öncesi oldukça büyük dini kargaşa içinde bulunan Maverâünnehr'de Zerdüştilik hakim durumda idi . Aslında Zerdüştiliğin millî bir din olduğu göz önüne alınırsa kültürel geçiş alanında Zerdüştlüğün Türklerin arasında taraftar bulmasını yakın temas yoluyla yayılmasına bağlayabiliriz. Aslında müesses bir din olan Zerdüştlüğün, bu şeklide Türklerin arasında yayılmış olmasının, millî bir dinin, şartlar uygun olduğunda evrenselliğe yönelmesini göstermek bakımından, din tarihi içerisinde ayrı bir önemi bulunmaktadır.

İran'dan kaçan veya ekonomik nedenlerle gelen Fars nüfus sebebiyle, Türkistan'da yayılmış olan Zerdüştilik, Orta Asya Türk kültür ve sanatı üzerinde de etkili oldu. Göktürkler kendi tanrılarını İran resim geleneğine göre resmetmekteydiler. Bunun yanında Türklerin bir bölümü, ölümle ilgili uygulamalara bağlanarak ölülerinin kemiklerini Ossuariumlar içine koyuyorlardı. Aslında bir Çin motifi olan cennet kuşu,

Zerdüştiliğe geçti ve onun en önemli sembollerinden biri oldu. Zira horoz ve cennet kuşu, ateş ve güneşin sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Göktürk ve Hun devri kurganlarındaki kumaş ve eyerler üzerinde rastlanılan bu motifler, Orta Asya'daki İrani etkileri göstermektedir.

Ayrıca burada üzerinde durulması gereken önemli bir husus da Zerdüştilikteki ateş kültürüdür. Ahura Mazda'nın bir sembolü olan ateş, İran kültüründe tapınma objesidir. Halbuki Türklerde ateş temizleme aracıdır. Bu sebeple Türklerdeki ateş kültürünü Zerdüşti bir unsur olarak kabul ve takdim etmek uygun değildir [Ünver, Günay, 1997: 129].

Bizans kaynaklarının kayıtlarına göre, Türkler ateşe de tazim etmekte idiler. Fakat bunun yalnız Gök-Türkler zamanında hatta sadece Batı Gök-Türk bölümünde görülmesinden anlaşılıyor ki, bu İran Zerdüştlüğünün tesiri olup henüz Türkler arasında yayılmış değildir [Kafesoğlu, 1987: 91].

Türklerin arasında Zerdüştlüğün etkilerinin Horasan ve Maverâünnehr bölgelerini aşarak daha geniş alana yayıldığı anlaşılmaktadır. El-Bekri, İstanbul'da esir bulunan bazı Müslümanların bildiklerine dayanarak, Peçeneklerin mecusiliğe intisab ettiklerini haber veriyor. Tryjarski, haklı olarak, Arapların "mecusi" terimini sadece ateşperestlere değil, fakat aynı zamanda genel olarak putperestlere uyguladıklarını; dolayısıyla burada söz konusu olanın gerçekten de Zerdüştlüğe geçen Peçenek Türkleri mi yoksa Müslüman Araplarca genel bir uygulama ile "putperest" olarak vasıflandırılanlar mı olduğunun anlaşılamadığına işaret ediyor. Nitekim, A.M. Chtchbak da Peçeneklerin kesin olarak Mecusi oldukları sonucunu çıkarmanın güç görüldüğü aynı düşüncelerle ifade ediyor.

Her halükarda Zerdüştiliğin etkileri İslâmiyet'in yayılmasından sonra da az çok devam etmiş ve bu meyanda Şiiliğe uygun bir ortam oluşturmuştur [Ünver, Günay, 1997: 129].

Zerdüştilik; Budizm vb. diğer dinler gibi burada bir devlet dini olacak seviyeye ulaşamadığı gibi bu bölgede kurulan devletler tarafından da gereği gibi himaye edilememiştir [Erdem, 2000: 125].

Zerdüştlüğün en önemli unsurlarından biri ateştir. Türklerde de ateşin kutsal olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Zerdüştlükteki ateş unsurunda tapma ön plandadır. Ama Gök-Tanrı İnanç sistemine sahip olan Türklerdeki ateş unsuruna tapılmaz. Ateşin sağlık getireceği, kötü ruhlardan arındıracağı düşüncesi ile kutsal sayılır.

Kültürel yayılma karşı konulmaz bir unsurdur. Bu nedenle geniş coğrafi alanlara yayılmış toplumların birbirlerini etkilemediklerine dair bir savımız olamaz.

1.3.9. Hristiyanlık

Türklerin arasında taraftar bulan dinlerden biride Hristiyanlıktır. Gerçi, Türkler, gördüğümüz gibi, Budizm, Mani Dini, Zerdüştilik ve hatta Musevilikle de temasa gelmişler ve onlar az da olsa rağbet görerek, Türklerin arasında kendi cemaatlerini oluşturmayı başarmışlardır. Bununla birlikte, bunların hepsi zamanla İslamiyet'in Türklerin arasında yaygınlaşmasına paralel olarak girebildiler. Buna karşılık Hristiyanlık Türklerin arasında, onlara nisbetle çok daha kalıcı dini cemaatler oluşturmayı başardı.

Hristiyanlığın Orta Asya'daki varlığı ile ilgili bilgiler ise IV. yüzyıldan dana ileri gitmemektedir. [Örnek, 1995: 24]

Gagavuz ve Çuvaşlar arasında yaşayan örf, adet ve gelenekler, onların eski dinî inanışlarını Hristiyanlık içinde de devam ettirdiklerini hissettirmekte ve onlara, diğer Hristiyan topluluklardan ayrı bir gözle bakılmaktadır. [Erdem, 2000: 125]

Hristiyanlık tek tanrılı bir dindir. Hristiyanlara göre; insanlığın kurtarıcısı ve Tanrı'nın oğlu olan İsa'nın aracılığı ile din kabul edilmiştir. Baba Tanrı kavramı vardır. Kitapları İncil'di. Müjde ve müjde getirene verilen ödül anlamlarına gelir.

Hristiyanlığı diğer dinlerden esaslı bir şekilde ayıran unsurlar bulunmamaktadır. "Tanrısı Yahudi peygamberlerinin Yehova'sına benzer. Göksel Baba haline girmiştir. Tüm ilkel tapınışlarda kutsal olan kutsal olmayandan yüksektedir. Perseus nasıl Danae'den doğmuşsa, İsa da bir bakireden doğmadır; Dionysos ve Horus gibi, düşmanlarından mucizeli bir şekilde kurtulmaktadır. Tıpkı Mitra'ya olduğu gibi, ona da bir kurtarıcı gibi tapılır. Bakire Meryem, tıpkı diğer kadın tanrıların az çok sevgidolu bir dindarlığa olan eğilimi fark eder. Meryem tıpkı Demeter gibi ıstırıklı bir anadır. Şeytan, İran'ın Angra Mainyu'sudur. Melekler, iblisler, azizler, animizmdeki ruhlardır. Son yargı gününe Zerdüştük'ün Mazdeizm'inde daha önce rastlanır. Hristiyanlığın verdiği ölümsüzlük sözüne tüm dinlerde rastlanır. Mitra dininde kutsallık ve vaftiz vardır. Hristiyan pazarı, Yahudilerin sebt (cumartesi günü)", Müslümanların Cuma günü kutsal sayılan günlerdir.

Yukarıda bir kaçını belirttiğimiz, temeli iyi-kötü, doğru-yanlış, cennet-cehennem'e dayanan Hristiyanlık dini de diğer dinler gibi kutsaldır. Başlangıçta olmadığı halde bu dinin mensuplarınca, Meryem Ana ve Hz. İsa'nın resimlerinin yapılıp önlerinde ayin düzenlenmesi neticesinde ne yazık ki fetişizm ile de alakalandırabiliriz [Challaye, 1998: 180].

1.3.10. Musevilik

Tek tanrılı bir yapıya sahip olan Museviliğin peygamberi Hz. Musa, din kitapları ise Tevrat'tır. Onların Yehova'sı tüm ulusal tanrılardan daha güçlüdür.

Yahudiler, bugün aralarına karışmış oldukları ulusların içinde hemen daima belirli sayıda birtakım tapınış yol-yöntemlerine bağlı kalmaktadırlar, yanı daha doğrusu bunu erkek Yahudiler yapmaktadırlar. Çünkü dinsel bakımdan kadınların hiçbir değeri ve önemi yoktur.

Bireylerin bağılı oldukları dinsel yol-yöntem şunlardır: **Sünnet ki doğumdan sekiz gün sonra yapılır, onüç yaşındaki çocuk, dinsel yol-yönteme bilgi sahibi kılınır.** Bunların peşinden evlenme gelir ve genel olarak sinagogda kutlanır. Bu sırada dua peçesi örtülür. İbranice ilahiler, dualar okunur, son olarak ölümden sonra cenaze yıkanıp çıplak olarak kefene sarıldıktan sonra toprakla temas edecek biçimde gömülür.

İnanan kişi Cuma akşamı sinagoga gitmek zorundadır. Dinlenme günü Cuma akşamı başlar. Hazır bulunanlar Tanrıya şükretmek için yüksek sesle yada fısıltayarak dualar okurlar.

Cumartesi günü Tanrı'ya ayrılmıştır. O gün Yahudi ne kendisi çalışır ne de evindekilere iş gördüdür.

Yiyecek bakımından kesin yasaklar vardır. Domuzlar, kesilirken kanları akmamış hayvanların etleri, midye, istiridye gibi kabuklu deniz hayvanlarını yemek yasaktır. Büyük Tövbe günü oruç tutulur [a.g.e, s.145].

Coğrafi bakımdan kültürel geçiş yolu üzerinde bulunan Hazarlar, kesin olmamakla birlikte, Bulan Hakan hakimiyeti zamanında Museviliğin Karay mezhebini kabul etmiş görünmektedirler. İlkın Göktürkler gibi Sasanilerle ittifaka girişen Hazarların, daha güçlü Müslüman Arap ve Hristiyan Bizans İmparatorlukları karşısında, her iki imparatorluğun da dinine itibar etmeyerek Museviliği seçmelerinde, bu süper güçler tarafından yutulup erime ve yok olma kaygısıyla ve anlaşılın siyasi, sosyal, kültürel mülahazalarla hareket ettikleri ya da en azından bu tür faktörlerin onların dini tercihlerinde birinci derece rol oynadığı düşünülmektedir. Bu durum, aynı zamanda başlangıçta geleneksel dine mensup olan, ancak çeşitli iç ve dış sebeplerle ve şüphesiz evrensel dinlerin yoğun misyonerlik faaliyetleri karşısında dini bir tercihte bulunmak noktasına gelmiş olan Hazarların, o dönemde karşılaştıkları dini, sosyal ve kültürel kimlik ve değişim problemlerinin derinliğini anlamamıza da imkan vermektedir.

Hazar Türklerinin bir bölümü, Museviliğe girmekle birlikte, geleneksel dinlerinden bir çok inanç ve uygulamalar da devam ettirmişlerdir. Böylece, geleneksel bir dinin yerini, bir toplumda, evrensel karakterli bir dinin almasını müteakip, geleneksel dinin tamamen ortadan kalkmayarak bir alt-kültür şeklinde yeni dinin mensupları arasında devam etmesinin bir örneği de Hazarların Museviliğinde bulmaktayız.

Yahudilik sadece Hazar Türklerinin az bir kısmı tarafından kabul edilmiştir. Fakat Karaim Mezhebinde olanlar sadece Tevrat ile amel ederler. Ayrıca kendilerinin Yahudilik dışında Türk olduklarını söylemektedirler [Erdem, 2000: 101].

Esasen bu sosyolojik kaide, Türklerin İslamiyet dahil, sonradan girdikleri tüm yabancı ve evrensel dinlerdeki dini-sosyal kültürel yaşantılarında kendini gösteren bir durumdur [Tanyu, 1986: 105].

1.3.11. İslâmiyet

X. yüzyılda İslâmiyet Türkler arasında Türklerin kendi istekleriyle hızlı yayılmaktaydı. 920 yılında Karahanlıların İslâmiyeti kabul etmesini, Volga çevresindeki Bulgar Hakanlığının İslâmlaşması görüldüğü ve İslâmiyet 940-950 de Urallar ve Sibirya'ya yayıldı. Türklerin büyük çoğunluğunun Müslüman oluşuyla önce Maniheizm, Zerdüştlük, Hristiyanlık, Budizm kalkma derecesine gelmiştir [Tanyu, 1986: 105].

Malum olduğu gibi İslâm orduları Türklerle ilk defa Kafkasya üzerinden Hazarlar'la, Horasan üzerinden de Sasaniler'e veya Gök Türkler'e bağlı Badgis, Toharistan ve Dihistan beylikleriyle temasa geldiler. Badgis'te Nizak Tarhan, Toharistan'da Karluk yabgusu, Dihistan'da Sul-Türk hakimdi. O devirde İran-Turan sınırını teşkil eden bu bölgede Arap hakimiyeti ancak Kuteybe b. Müslim'in emirliği zamanında (704-715) yerleşebildi. İran-Turan sınırlarında bulunan bu beyliklerdeki ahalinin çokluğunu mazdaistler ve budistler teşkil ettiği şüphesizdir. Dihistan beyi Sul-Türk'ün de ateşperest olduğu, sonra İslam dinine girdiği kaynaklarda tasrih edilmiştir. Badgis beyi Nizak Tarhan'ın yeğenlerinden biri müslüman Osman adını taşıyordu.

Bu sıralarda Hazar deniziyle Karadeniz kuzeyindeki bozkırları dolduran Türk boylarının hepsi Gök-Tanrı inancına ve dolayısıyla ruhların daha yoğunluk kazandığı dini bütünleyen şaman inanışlarına inanıyor idiler. Bu Türkler Gök Türk kültürü tesiri altında bulunmuş boylardı. Kafkasya üzerinden gelen İslam orduları bu sahada Hazarlar'la temasa geldiler. Emevî Mervan b. Muhammed kumandasındaki İslam ordusu 80 yıldan beri sürüp gelen Hazar mukavemetini 737 yılında kırdı, Hazar hakanı barış istemeye mecbur oldu. Hakan'ın İslâmiyet'i kabul etmesi şartıyla barış yapıldı. Fakat Hazarlar arasında müslümanlık yerleşmedi. VIII. yüzyılın sonlarına doğru Hazar hakanı Yahudiliği kabul etti. Etil şehrindeki camiin minaresini yıktırıp müezzinleri öldürttü. Fakat Hazar ordusu müslümanlardan ibaret olduğu için müslümanlara karşı fazla baskı yapamadı. Böylece İslâmiyet ışığı Kafkas dağlarını aşarak Hazar-Kıpçak bozkırlarına kadar uzanmış oldu. Bununla beraber, İslâm dini bu sahada Kafkasya üzerinden değil, Harezm yoluyla yayılmaya muvaffak oldu. Bununla beraber bu sahada İslamiyet ancak Özbek Han (1313-1340) zamanında yerleşebildi.

Hazarlar'ın rakibi olan Orta Volga'daki Bulgar hanlığında İslâm müridleri daha müsait zemin buldular. Hazar hakanı Yahudiliği kabul ederken Bulgarlar arasında İslam dini yayılıyordu, nihayet Bulgarlar'ın hanı da müslüman oldu. İslâm nüfuzunun sınırları Hazar denizinin batısında Kafkasya'da, Hazar denizinin doğusunda ise Üstyurt bozkırı ile Sırderya boyunda bulunuyordu. Üstyurt'un kuzey bölgesini ve Sırderya boylarını kalabalık Oğuz boyları, Yedisu ülkesini de Türgeş ve Karluklar işgal ediyorlardı.

Bulgar Hanlığında İslâmiyet yerleştikten sonra kalabalık Oğuz boyları ve başka boylar iki İslâm devleti (Samanîler ile Bulgarlar) arasında kalmış oldular. Bu tarihten itibaren Karluk, Oğuz ve başka Türkler arasında İslâm dini süratle yayılmaya başladı. İbn Fadlan'ın 922 yılında gördüğü Oğuzlar'ın büyük bir kısmı yarım asır içinde "müslüman" oluvermişlerdi.

İbn Fadlan'ın seyahatinden 25-30 yıl sonra İslâm yurdu dışında Karahanlılar devleti ilk müslüman Türk devleti olarak meydana çıkıyor. Menkıbeye göre, ilk müslüman olan Türk hakanı Satuk Buğra Han (vefatı 950) olmuştur. İbnülesir'in kaydettiği bir rivayete

göre, bu sıralarda 200.000 çadır (aile) Türk kalabalığı birden müslüman oluvermişlermiş. Bu rivayetdeki rakam mübalağalı olabilir, fakat bu devirde göçebe Türkler'le Sırderya aşağı havzasındaki şehirli Türkler arasında ("Oğuz kentlerinde") İslâmiyet'in süratle yayılmakta olduğu muhakkaktır. İslâm mürsidleri ve muhtelif siyasi maksat güden mezhep dâileri Türkler arasında çoktanberi faaliyette bulunuyorlardı. Türkler arasında İslâm dini yaymakta müslüman tüccarların hizmeti de büyük olmuştur.

Bugün dünya yüzündeki Türkler'in % 90'ı müslümandır. Fakat Türkler'in hepsi aynı tarihte müslümanlığı kabul etmiş değillerdir; aynı kavim olan Oğuzlar'ın bile İslâmlaşması iki asır boyunca devam etmiştir. Kıpçak bozkırlarının İslâmlaşması X. yüzyılın başlarından XIV. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür [İnan, 2000: 5].

İlk planda geleneksel ve millî bir dine sahip olan ve daha sonra da dünyanın evrensel karakterli büyük dinleri ile temasa gelen Türkler, sonunda çok büyük bölümleri itibariyle İslâm dininde karar kıldılar. Hatta, Türk din tarihi içerisinde görülen zengin ve çeşitli dini tecrübelerle temasa gelmek imkanını elde etmiş başka bir millet mevcut değildir.

Budizm ve Hristiyanlık gibi, Türklerin arasında kısmi başarılar elde etmiş bulunan dinler misyoner karakterlidirler. Onlarla karşılaştırıldığında İslâm dininin, en azından bu dinlerin tarzında misyoner bir ruha ve teşkilata sahip olmadığı da bilinmektedir.

İslâmiyet, öteki evrensel dinlerden farklı olarak ferdi misyonerlik anlayışına pek yer vermediğinden, İslâmiyetin ilk planda yayılmasında, İslâm devletinin savaş ve barış hallerinde Türklerle olan münasebetlerinin etkili olduğuna şüphe yoktur. Bununla birlikte, İslâmiyet geniş bölümleriyle Türk ülkelerini fethetme muvaffak olamamıştır. Zira İlhanlılardan farklı olarak Türkler, Müslüman Arapların fetihlerine karşı, olağanüstü bir gayretle direnmişler ve bir noktadan itibaren onları durdurmayı başarmışlardır. Buna karşılık, Barthold, İslam dininin daha cihanşümül bir karaktere sahip olmasının çok önemli rolünün olduğunu ve böylece, ilk planda, Türkistan'da İslam fethinin başlamasından, özellikle VII. ve VIII. yüzyıllarda Mani dini ve Hristiyanlık Müslümanlığına göre, Türklerin arasına nüfuz bakımından çok daha karlı çıkmış

olmakla birlikte, daha sonraki yüzyıllarda bu dinlerin İslamın ilerlemesi karşısında orada tutunamadıklarını ifade etmektedir. Hatta, Barthold'a göre, Hristiyanlık genellikle Avrupa'nın medeni kavimlerinin dini olarak kalmış; bu nedenle de başlangıçta Türklerin arasında taraftarlar kazanmış olmakla birlikte, sonuçta İslamiyetin karşısında tutunamamıştır [Ünver, Günay, 1997].

“Dünyada din kadar insanı kucaklayan bir olguya bu güne kadar rastlanamamıştır. Din değiştirmek bir toplulun hayatı tarihî, kültürü ve kaderi üzerinde sanıldığından daha köklü sonuçlar içeren bir olaydır. Türkler için İslâm dinine girmek de böyle olmuştur. Onlar yeni dinleri ile kendilerini öylesine içten ve köklü bir biçimde bütünleştirmişlerdir ki, eski kültürlerinin izlerini adeta silip atmışlardır. Türkler Müslüman olunca tarihlerini, efsanelerini ve geleneklerini kısacası kültürlerini İslâmî ruh ve motiflerle yeniden düzenlemişlerdir. Bu anlamda Türklerin İslâm'a girişi, bir kültürden bir başkasına geçişle eş anlamlı olmuş ve bir daha geri adım atma imkânı kalmamıştır. Bu günkü tezahürleri itibariyle Türklükle İslâm eş anlam ifade etmiştir. Türk denilince, İslâm; İslâm denilince Türklük anlaşılmaktadır. Belki de Müslüman milletler arasında kendini İslâm ile bu kadar bütünleştiren bilet yok gibidir.

Türkler, İslâm'a hizmeti Allah'a ibadet olarak kabul etmişler ve bu uğurda her türlü fedakarlığa katlanmışlardır. İslâmî ilimleri tahsil ve İslâm'ı tebliğ edenlerle, savaş meydanlarında kanlarını vererek şehit olanların ortak yanı Allah rızası için evini, ailesini, vatanını tek etmesidir. Bu uğurda kendisini feda etmesidir. Bu açıdan bakıldığında İslâm kültür ve medeniyeti Türklere çok şey borçludur. Bir başka açıdan bakıldığında ise, Türklerin İslâm'a girmeleri, çoğu göçebe olan Türklerin yerleşik hayata geçiş sürecini hızlandırmıştır. Türkler İslâm dininden aldıkları değerler sayesinde millî benliklerini korumak ve geliştirmek imkânı elde etmişlerdir. Böylece, hem Hristiyan dünyasının, özellikle Ortodoks Hristiyanlığın, hem Çinlilerin asimile hareketlerinden kurtulmuştur. Bu konuyu Rahmetli Erol Güngör şöyle özetlemektedir;

“Türklerin Müslüman olmaları hem İslâm tarihi, hem türk tarihi bakımından, dolayısıyla bütün dünya için pek önemli bir olaydır. Bu sayede Türkler birliğe kavuşmuş ve eriyip yok olmaktan kurtulmuşlardır. Bugün yeryüzünde Müslüman

olmayan Türk yoktur ve Müslüman olunca kendini kaybedip yok olan bir Türk topluluğu mevcut değildir. Ama Türk soyundan gelmiş birçok topluluklar vardır ki, bunlar İslâm'dan başka dinlere girmekle hem dillerini, hem köklerini unutmuşlardır; tamamen karakter değiştirerek kaybolup gitmişlerdir. Tuna Bulgarları bunun tipik misalidir. Bu Türk topluluğu Hristiyan olarak Slavlaşmışlar, bambaşka bir millet olmuşlardır.”

Türklerin İslâm dini ile olan ilişkileri hususunda İ. Hami Danişmend'in şu değerlendirmesi önemlidir.

“Sünnî İslâm bugünkü varlığını ne derece Türklere borçluysa, Türk ırkı da millî varlığının bekâsını aynı derece İslâm'a borçludur” [Erdem, 2000: 106].

Başta Süryani Mikail olmak üzere, pek çok din bilgini, düşünür ve araştırmacı, Türklerin İslam dinin kabulünde, İslamiyet gibi Türklerin de geleneksel dinleri itibariyle Tek Tanrı'ya veya Gök Tanrı'ya inanmalarının önemli rolünün bulunduğunu ifade ediyorlar. Aynı şekilde Türklerin eski dinlerinin İslamiyet gibi Tanrı'ya ibadet konusunda kurbanı yer vermesi, orada ruhun ölmezliği ve ahiret inancının bulunmakta oluşu, İslamiyetin ahlaki kaidelerinin eski Türklerin “alp” lik anlayışına ve adalet kavramının da eski Türk “töre”sine uygunluğunun ve nihayet İslamiyetin cihad telakkisinin Türklerin fütihat ve cihan hakimiyeti görüşüne benzeyişinin Türklerin İslam dinini seçmelerinde etken oldukları anlaşılmaktadır [Günay, Güngör, 1997].

2. GÖK-TANRI İNANCI VE ŞAMANLIĞIN TÜRK KÜLTÜRÜNDEKİ İZLERİ

Türklerin yüzyıllardır yaşadıkları Anadolu, Asya ile Avrupa arasında bir köprüdür. Anadolu kültürünü ve bu kültürle çok yakından bağlantılı gösterim sanatları geleneklerini incelerken Anadolu'nun bir çok büyük kültürlerin geçiş yolu olduğu ve bir çok geleneklerin kat kat birikiminden oluştuğu göz önünde tutulmak gerekir. Bunların varlığını, bir yandan bunlar içinde bozulmuş olsalar da Anadolu köylüsünün yaşattığı örneklerden, öte yandan da tarihsel belgelerden, arkeolojik buluntulardan ve ikonografya malzemesinden öğrenebiliyoruz. Özellikle Türk kültürünü incelerken iki önemli eğilimin gözününde tutulması gerekir;

1.Asya'dan Batıya göçlerle getirilen kültür.

2.Avrupa'dan kültürü üzerinde büyük etkisi olan ve Akdeniz mirası diyebileceğimiz Yakın Doğu Kültürü.

Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle bu iki kültür arasında bir kaynaşma olmakla birlikte her biri kendi ayırıcı kökenlerini ve özelliklerini bugüne dek koruyabilmiştir [And, 1983: 31].

Orta Asya'daki çeşitli Türk boylarının inanış biçimi olan Şamanizm, Orta Asya Türklerinin İslâm'la tanışmalarından sonra da, İslâmî şekiller altında saklanarak varlığını sürdürmüş, Anadolu'ya olan göçler ile hem İslâmî şekiller altındaki şamanist olgular Anadolu'ya taşınmış, hem de bu olguların içinde bulunduğu İslami bir inanç şekli özellikle (Türkmenistan) Horasan kökenli olarak Anadolu'da günümüze kadar varolmuştur.

Türklerin İslâm'la tanışmaları M.S. 639 yıllarında olmuştur. Curcan beyi olan Türk Sul ile Arap Komutanı Süveyc'in bu tarihte bir anlaşma yaptıkları bilinmektedir. M.S. 713 yılında Kuteybe'nin Horasan'ı, Buhara'yı ve Semerkand'ı fethetmesiyle Türkistan'da İslâm egemenliği başlamış oldu.

Şamanizme ilişkin inançlar ve adetler 12-14. yüzyıllarda Anadolu'ya geçmiş olan Oğuz Boyları arasında da yaygındır. Dede Korkut hikayelerinde tasvir edilen, ölünün ardından yüz yırtarak, saç yolarak ağlamak, ölünün bindiği atın kuyruğunu kesmek İslâm'a rağmen şamanî adetlerdir. Bugün Anadolu halk türkülerinde rastlanan “gözümden akıttım kanlı yaşı” sözü, bu yaş adetlerinin Anadolu'da hala var olduğunu anlatmaktadır.

Bugün Anadolu'da halk dini diye de nitelendirilen Alevîlik ve Bektaşîliğin kaynakları da şamanizmin bir zamanlar yaygın olduğu Orta Asya'ya, Türkmenistan'a uzanır. Hacı Bektaş Veli'nin Horasan erenleri diye bilinen Kalenderiye akımına mensup bir sûfî ve Horasan Melâmettiye Mektebi'nden olduğuna kesin gözle bakılmaktadır. Anadolu İslâmını, sûfî geleneğini besleyen Horasan erenleri ise İran sufiliğinin etkisi altında kalmasına rağmen, Türkistan erenleri denilen Orta Asya'da İslâmın yayılmasına ön ayak olan sufilik geleneğini temsil eder. Bu geleneğin başlatıcısı ve temsilcisi ise Ahmet-i Yesevî'dir. Ahmet-i Yesevî'nin Arap İslâmının karşısına koyduğu, sufi bir geleneğe yaslanan ve Türk İslam geleneğini oluşturan düşünceleri Bektaşîliği olduğu kadar Nakşibendiliği de etkilemiştir. Fakat bu etkilenme daha çok 13.yy'da başlayan Moğol istilasının estirdiği yeni Şamanizm rüzgarlarına karşı İslâmı savunmaya çalışan 15. yy'daki Yesevîlik anlayışıdır ve Heterodoks olmaktan ziyade Ortodoks bir karaktere sahiptir. Oysa; Ahmet-i Yesevî'nin tasavvuf sistemi ve dolayısıyla Yesevîlik tarikatı, daha başından beri, henüz kitabî (yüksek) İslâmın bütün inceliklerini kavramaktan uzak göçebe ve yarı göçebe Türk boylarının oluşturduğu sosyo - ekonomik ve kültürel çevrenin yapısı gereği, çok muhtemel olarak eski kabilevi geleneksek inanç ve adetlerin geniş ölçüde yeni İslâmî kalıplar içinde yaşatıldığı heterodoks bir karakter arz ediyordu. Başka bir deyişle, Melameti-Kalenderi sufiliğın boyasına bürünmüş bir İslâm yorumunun temel özellikleriyle, İslâm öncesi Budist-Şamanist-Maniheist kültürün ilginç bir karışımını yansıtıyordu. Bu İslâm yahut Müslümanlık tarzı, zaman içinde yer yerleşik çevrelerle temas nisbetine göre yüksek (kitabî) İslâmın (sunnilik) etkisi altına girerek gelişti, yer yer bu kabilevi yapısını korudu.

Anadolu heterodoks İslâmı olan Bektaşîliğin ve Alevîliğin kaynağını, eski şamanî inançlarla olan karışımı tabii diğer dinlerin ve Anadolu'ya ait eski inançlarla olan

karşılaşmanın etkisiyle farklı gelenekler, kurban adetleri, ölüm ile ilgili adetler, dua, şarkı ve dansları ortaya çıkarmıştır.

Bektaşî ve Alevilerin gülbenklerinin (dua) şaman dualarına olan benzerliği dikkat çekicidir. Şamanların dualarında çeşitli yer-su ruhlarının ve tanrıların adlarını anmalarına yakın olarak Alevî-Bektaşî dualarında da, evliyaların, dedelerin, oniki imamın ve peygamberlerin adı sayılmakta ve onların himmetlerinin inananların üzerinde olması istenmektedir.

“Anadolu’da dede olmanın en temel koşulu dede soyundan gelmektir. Şamanlarda da şaman olmanın en temel koşullarından biri, şaman soyundan olmaktır. Dedeler de şamanlar gibi tamamen hafızaya dayanarak zengin halk şiirini, nefesleri, duaları ve sözlü halk geleneğini nesilden nesile aktaran iletişim organları gibidirler. Şamanlar gibi dedelerin de olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılır. Kırgız ve Kazak şamanları ayinlerinde bağlamanın Orta Asya’daki biçimi olan kopuz çalarlar ve kopuz kutsal sayılır. Anadolu’da Alevî ceminde dede veya zakir bağlamayı çalmak için ele alındığında önce niyaz eder.”

Alevî ve Bektaşî cemlerinde içki içilmesi de şamanizmin etkileri ile oluşmuş olabilir. Gerçi buna dini bir veçhe kazandırılmak istense bile, bunun ibadete ilişkin bir çeşit saçı olarak da kullanılması, şamanî kökenleriyle ilişkilendirilmesine sebep olmaktadır. Alevî-Bektaşî ibadetlerinde içilen içkinin adı söylenmez, bunun yerine “**dolu**” denir. Dolu kelimesi, bize şamanizme ait tolu-tolug kelimesini hatırlatıyor ki bu kelime kurban anlamına gelmektedir. Şamanî inançlarda kanlı kurbanlar verilebildiği gibi, içkiden ya da çeşitli maddelerden (süt, yağ) saçı yapmak da kurban addedilirdi.

Alevîlerde ve Türkmenlerde bu cins saçı yapma âdetine de rastlanmaktadır. Örneğin, **“Güneyde Nurhak dağlarında yaşayan Türkmen oymakları her cuma günü ocaklara bir kıymık yağ atarlar ve kokusu ölülerin canına değsin derler”** [Tuna, 2000: 63].

Ateşin temizleyici, kötü ruhlardan ve hastalıklardan koruyucu bir unsur olduğu kabul edildiği için kurban sunulduğu ve saçı yapıldığı bilinmektedir [Çoruhlu, 1999: 47].

Bektaşilikte ve genel olarak sufilikte dergâha, tekkeye girmek de belirli bir çile sonucu gerçekleşir. Bu adayın maddî dünyada ölmesi ve manevi dünyada yeniden doğmasına tekâbül eder. Anadolu sufiliğinde Budizm, Maniheizm gibi dinlerin etkisinin yanısıra, bu ölüp dirilme motifinin şaman inançlarının da etkisiyle oluşmuş olduğu düşünülebilir.

“Moğol boylarından Buretlerdeki genç şaman adayının keçe üzerine oturtulup havaya kaldırılması ve bu tören sonucu şaman adayının şaman sayılmasına benzer bir biçim de Antalya-Isparta Tahtacı Alevilerinde “**mürebbi**” seçiminde aynı tören yapılmaktadır. Mürebbi seçilen kişi “ak keçe” üstüne çıkarılıp havaya kaldırılır ve “**Allah, Muhammed, Ali**” diyerek üç defa tekrarlanır.

Yukarıda yer alan unsurların bir çoğu Anadolu'nun her yöresinde insanların yaşayış tarzlarında kendini göstermektedir. Tarikatlardaki uygulamalarda, ev, çadır, oyun türlerinde insanın yapısı gereği nedenini bilmeden atalarından gördüğü şekilde günümüze kadar getirilmiştir.

“Bütün dinlerin ortak olduğu noktalardan biri de dünyanın merkezi, merkez eksenini simgeleyen *axis mundi*'dir. Bu simge ile kutsalın tezahürü sağlanmakta ve yer merkez olmak üzere, gökyüzü (tanrıların dünyası) ve yeraltı (ölüler dünyası ve kötü ruhların bulunduğu dünya) arasında bir bağlantı kurulmaktadır. Şamanın üzerine çentikler atarak tırmanmayı taklit ettiği direk bir *axis mundi*'dir. Axis mundi göçerin dünyasında içinde oturduğu çadırın (yurdun) direğidir. Aynı kutsal orta direk olgusuna yörük çadırlarında direkler büyük önem taşımakta ve belirli görevler yüklenmektedirler. Girişe yakın olan direk “**Çoban Direği**” adını alır ve kepenek, kaval gibi şeyler asılır. Silahlar çadırın en dibindeki direktedir. Orta direğe ise hiçbir şey asılmaz o kutsal kabul edilir. O yörükler için bir axis mundi anlamını taşır.

Orta Asya göçerinin çadırına Yurt adını vermesi ve çadırı kutsallığın merkezi haline getirişindeki düşünüş biçimi, doğal çevresi içinde geçerlidir. Türkler için yurtun

kutsallığı olgusu vatan sevgisini ifade eden abartılı görünebilecek bir sözcük değil, gerçek bir kutsallıktır. Kutsal dağlar, ormanlar, ırmaklar yer-su ruhları ile doludur ve bu yerler kutsal olarak görülürler. Altay Türkleri bazı dağları kutsal sayarlar ve bu dağlarda yılın belirli günlerinde kurbanlar keserler. Hatta bazı kavimler soylarını bu dağlara dayandırır. Bunlar Şamanizmin diğer dinlerle ilişkiye girmediği ve büyük devlet aşamasına geçilmediği şamani kavimlerin, animizmle dolu olan inanışlarının neticesidir. Fakat dağ ile ilişki şamanlarda bir başka ögeye karşılık gelir. Bu da şamanın elbisesinde ve davulunda bulunan kutup yıldızını işaret eden “**Demirkazık**”tır. Bu dağın yüksekliği ile ilgili olarak kurulan bir bağtıdır. Bugün bile Anadolu’nun hemen her yerinde Demirkazık, Demirdirek, Demirzikke, Dırkazık adı verilen tepeler, zirveler vardır.

Dağların ve yüksek tepelerin bulunmadığı yerlerde göçebe şamanlar suni tepeler, höyükler meydana getirirler. Bunlar taşların yığılmasıyla oluşurlar, kutsal dağ ve tepelerin yerlerini tutarlar ve oba adını alırlar. Türk boylarında olduğu kadar Moğollarda da rastlanılan bu adete Anadolu’da yörüklerde de rastlanır. Özellikle yolların üzerindeki tehlikeli mahallerde karşılaşılan bu taş yığınlarının belli bir kutsallığı içlerinde barındırdıkları kesindir ve bu olgunun Türk ve Moğollardaki oba kültürüne benzerliği dikkat çekicidir. Yer-su inançları içinde orman ve ağaç kültü de bulunur. Ötüken ormanlarının Göktürk ve Uygurlar tarafından mukaddes sayıldığı bilinir. Bütün bir ormana atfedilen kutsallığın yanısıra, belli ağaç türlerine (kayın ağacı, sandal ağacı) de kutsallık atfedilmesi Asya şamani inançlarından Anadolu’ya geçmiştir. Bugün Anadolu’nun pek çok yerinde, yanında bir türbe ya da mezar olmasa bile nezire olarak, mendil, kumaş, çaput bağlanmış ağaçlar vardır. Bunlar artık genellikle kutsallığının nedeni bilinmeden yapılan eylemler olmakla beraber, halkın eski inançlarından (özellikle şamanizmden) bilinçsiz de olsa etkilenişini tarif eder.

Demirin bu ruhları korkutacağına olan inanç şamanlar ile demircilerin birlikte düşünülmesinden kaynaklanır. Demire şekil veren demirci ilkel çağlarda sihirselsel bir güce sahip olarak kabul edilmiş ve tıpkı şaman gibi ateşin efendisi olarak düşünölmüştür” [Tuna, 2000: 62].

Yakut mitlerine göre demirci mesleğini Yer altı dünyasının baş demircisi “kötü” tanrı K’daai Maksin’den almıştır. Bu tanrı demir parçalarıyla çevrili demirlerden bir evde oturur. Ünlü bir ustadır. Kahramanların kırılan veya kesilen kol ve bacaklarını onarır. Öbür dünyanın ünlü Şamanlarının sırra-erme törenlerine katıldığı da olur.

Demircilerin koruyucu tanrı ve ruhları onlara işlerinde yardım etmekle kalmaz, onları kötü ruhlara karşı savunurlar. Şamanlar da demirciler gibi “ateşin hâkimi”dirler, ama sihirli güçleri oldukça üstündür. Demir kullanılarak uygulanan sağaltma yöntemleri geçmişte olduğu gibi günümüzde de yaygındır [Eliade, 1999: 514].

İşte bu sebeplerle kurşun dökme gibi batıl inançlar çok eski şaman inançlarının kalıntılarını taşır. Kurşunun şekline bakıp, kehanette bulunma bu inançların kalıntısıdır. Bu falcılık biçimi, mantık olarak kemik falı ile aynıdır. Altay ve Yakut şamanî inançlarında yaygın olan kürek kemiği falı da ateşte kızdırılan kemikte oluşan çatlaklar ve noktalardan kehanette bulunmaya yöneliktir.

Ölen kişi için öldü denmeyip “dünya değiştirdi” denmesinin altında şamanizmin atalar kültürünün (ölen kişinin atalara karışacağı ve yeniden doğacağı), mezar taşlarında (Arap İslâm ülkelerinde mezar taşına rastlanmaz), eşğin kutsallığında (kapıdan içeri girilirken eşğe basılmaması şamanlıktan kalmadır), nazar inancında, tahtaya vurma âdetinde hep şaman inançların izleri bulunmaktadır.

2.1. Kültler

İptidaî dinlerin en gerçek unsurlarından olan kültler, insanın tabiat üstü kuvvetler ve ilahlarla olan ilişkileri sıradan çeşitli hareketlerle ifade olunurlar. Bir başka deyişle yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı, onlara tapınıştır. İnsan düşüncesinin gelişmesi zaman içinde evre evre inançların ilkel ve basit olmaktan çıkıp, daha kompleks, olgunlaşmış yapılara doğru gittiğini görmekteyiz. Tabî ki, beraberinde bir sistemleşme; birbiriyle zıtlıkları giderme, uyum içinde, birbirini tamamlayan düşünce bütünleri oluşturma hususu ortaya çıkar. Bu anlamda, Türk düşünce yapısında

da dört unsur diye adlandırılan, dört kült bulunmaktadır. Tahmin edilebileği gibi bu dört unsur, hemen ve hep birlikte ortaya çıkmamış, din olgusunun gelişim sürecindeki evrelere bağlı olarak, birbiri üzerine birikmiş, dinlerin gelişim çizgisinde olgunlaşmıştır. Türk dininin temelini teşkil eden dört unsur; natürizm, animizm, totemizm evrelerine bağlı olarak ortaya çıkan su, toprak, ateş ve hava'dır.

2.1.1. Su Kültü

Türklerce su ıduk, yani mukaddesti. Kozmogoniye göre de, öncelikle hiçbirşey yokken Karahan'la "su" vardı. Su yeryüzünün ilk maddesiydi. Bütün âlem sudan yaratılmıştı. Bu nedenle, su bir ilahtı. Ona Altay Türkleri "Suhan" derlerdi. O; tanrı "Oğan"ın iki oğlundan biriydi. Bir başka adı ise "Talay Han" veya "Yayık Han"dı. "Deniz prensi olan bu mabud'a" coşarak yayılmış "su prensi" derlerdi." Küçük natürizm döneminde bu ilahlara "Yersu" adı verilmiş, ülkeleri sularıyla yeşillendiren her bir ırmağın kaynağından oturdukları düşüncesiyle, onların koruyucusu telâkkî edilmişlerdir. Yersular sadece koruyucu ve nimetleri insanlara temin eden varlıklar değil, aynı zamanda kızdıklarında kuraklık, deprem ve tabii afetleri doğuracak güçlere de sahiptiler. Nitekim, kozmogonideki ana temalar olan "tufan"da "su" perisiyle ilgiliydi. Dede Korkut Kitabı'nda "su hakk-ı didârını görmüştür." diyor [Günay, Güngör, 1997].

Yaratılış Destanı'nda "Evrenin uçsuz, bucaksız sularla kaplı oduğu, Tanrı'nın kadını bu sudan yarattığı Oğuz Kağın'ın Gök, Dağ, Deniz adlı çocuklarının anasını bir gölün ortasındaki ağacın kavuğunda bulduğu" anlatılır.

Göktürk Kitabeleri'nde Kimeklerde de su Tanrısı'nın bulunduğu, İrtiş Irmağı'nı da kutsal sayıldığı görülmektedir [Şahhüseyinoğlu, 2000: 36].

Denizlerin hakimi ve ölümlerin koruyucusudur Talay Kan'dır. O yeryüzündeki bütün suların hakimidir. Bu unsur Altaylılarda bazen Yayık Han diye adlandırılır. Onun evi onyededi denizin birleştiği var sayılan yerdedir [Çoruhlu, 1998: 38].

Su, Türk din tarihi içerisinde karşımıza, her şeyden önce temizlik ve saflığın sembolü olarak çıkmaktadır. Orta Asya Türklerinde, Oğuzlarda, Sibiryaya ve Altay Türk topluluklarında suyu, ona tükürerek veya abdest bozarak kirletmek ve hatta bazan onu temizlik aracı olarak kullanmak yasaktır. Mesela; İbn Fadlan, Oğuzların suyu temizlik için kullanmadıklarını bildirmektedir. Çin kaynakları Cücenlerin de elbiselerini ve ellerini yıkamadıklarını bildiriyorlar ki bunun da su kültürüyle ilgili olduğu söylenmektedir. Türkler suyun da bir izinin yani ruhunun olduğuna inanmaktadırlar. Bu nedenle su Türk din tarihinde kutsal sayılmıştır [Günay, Güngör, 1997: 50].

Türkler, her suyun bir iyisi olduğuna inanırdı. Eski Türklerde, çocuksuz kadınlar, kurumuş ırmaklara süci / şarap salmak suretiyle, o ırmakların iyelerini memnun etmeye çalışır, onların yardımıyla çocuk sahibi olacaklarına inanırdı. Suyun hayat bahşedici, yaratıcı bir mukaddes gibi telakkî edilmesi inancı, günümüzde “**zemzem suyu**” ile devam etmektedir. Ayrıca eski hayatımızı anlatan destanlarda görülen, sudan çıkan atlar inancı da, bugün Doğu Anadolu efsanelerinde yaşamaktadır.

Günümüz Yakut Türkleri'nin de, her ırmağın, gölün, pınarın ayrı bir iyisi olduğuna inandıkları bilinmektedir. Bol balık avlamak isteyen bir balıkçı, balığa çıkmadan önce bir kayın ağacına onun adına renkli bir kumaş parçaları sağlaması suretiyle kendisini memnun etmeye çalışır. Bu kumaş parçalarına “**coloma**” adı verilir. Ayrıca kayın ağacının yanında yakılan ateşin üstüne de çay ve süt dökmek yoluyla ümitler pekiştirilmeye, bereketli bir av olmasına uğraşılır. Bu av öncesi ayinde de, ağaç, su ve ateşin bir araya geldiğini görmekteyiz. Bunların bir kısmı biraz değiştirilmiş olmakla beraber, günümüz Anadolu'sunda saçı olarak yaşamaktadır.

Yakut Türkleri, ilkbaharda balık avına çıkmadan önce, doğurmamış bir ineği “**Ulççite**” adlı su iyisine kurban ederler, içki ve balık sunarlar. Su iyesinin bir diğeri ise, Ukula Toyon'dur. “**Ukula Toyon**”, suların kirletilmesine kızar. Sular temiz tutulmaz, kirletilirse kaynakları kurutulur, o insanları susuz bırakır [Kalafat, 1990: 57].

Yer – Su inancının bir uzantısı olarak Kırgızlarda kaynak suları ve pınarlarla ilgili çeşitli halk inanışları bulunmaktadır. Özellikle pınar ile doğum arasında bir ilişki kurulmaktadır. Manas Han'ın annesi, aradan yıllar geçtiği halde bir türlü doğum yapamamıştır. Bunun için kocası, “karım pınarlarda gecelemiyor” diye şikayette bulunmuştur. Manas Han'ın babası karısının kısırlık sebebi olarak, bir gece bile olsa çeşme başında gecelememiş olmasını göstermektedir. Bu örnekte de olduğu gibi kültler Türkler arasında önemli bir yere sahiptirler [Erdem, 2000; 152].

Bingöl ve Tunceli çevrelerinde de, gelin eve getirilirken mutlaka ırmak veya dere üstüne kurulu köprüden geçirilir. Dere veya ırmak kurumuş olsa da, bu hareket yerine getirilir. Böylece eve gelen gelinin, kötülüklerden korunacağına ve eve bereket getireceğine inanılır. Ayrıca, Diyarbakır ve Urfa çevresinde kuruyan ve kurumaya yüz tutan su kuyularına ve ırmaklara kurban kanı akıtılır. Böylece onların kurumaması temine çalışılır. Bu pratiklerin izlerine Dede Korkut boylarında da rastlanmıştır. Bir nevi saç olan sücinin yerini burada kurban kanı almıştır. Su iyesine sunulan bu saç ile onun rızasını kazanıp, kuruyan derenin veya kuyunun canlanması istendiği anlaşılıyor.

Anadolu Türkleri arasında suyun temiz tutulması inancı hala mevcuttur. Hava karadıktan sonra evin dışına su dökülmemesi, suyun akıp geçtiği yerlere tükürülmemesi ve işenmemesi, bu tür kirletmeler yapıldığında çarpılacağı inancı ve cezalandırılma korkusu, Türk inançlarının yaşayan son biçimleridir. Araştırdığımız Doğu Anadolu yöresinde su ile ilgili bu türden inançlara ve su ile ilgili muhtelif pratiklere sıkça rastlanmaktadır.

Elazığ'da yapılan bir büyü'nün bozulması için, Harput'ta, eski Tabakhane'ye gidilir. Büyülü, Tabakhane suyundan oluşan üç ayrı su birikintisine üçer kere daldırılıp çıkarılır. Böylece büyü'nün bozulmuş olduğuna, tesirin ortadan kalktığına inanılır.

Bölgede bir çok yerde, bu arada Kars ve Ağrı'da su ayakta içilmez adeta suya saygı olmak üzere diz çökülür bir el başa konulur, içilmeden önce bir iki yudumluk kısmı saç niyetine yere serpilir.

Bitlis'te cenaze çıkan evin bütün suları o gün dışarı dökülür. Bu uygulamanın ölü evinin hayırına olacağına inanılır.

Elazığ'ın gülmez tepesinde sarılık pınarının suyunun Sarılık hastalığına iyi geldiğine inanılır. Yel pınarı olarak bilinen bir diğer su da, Elazığ'ın Değirmenönü köyündedir. Felçli ve romatizmalılar yıkanmak suretiyle, şifa ummaktadır. Kars'ta büyü yapıldığına inanan kişi deniz yolculuğu yapar. Erzurum'da, Kars'ta, Muş'ta, Ağrı'da, Bitlis'te nuska ile büyü yapılmasında ve büyü bozulmasında nuskanın suyu ile yıkanılır ve muska okunur suya atılır. Kars'ta ve Muş'ta rüyada su, akarsu ve deniz görülmesi başarıya, berekete, işlerin iyi gideceğine delalet eder.

Malatya'da doğuran kadının son'u suya atılırsa, çocuğunun kısmetini, bulunduğu yerlerden uzaklarda arayacağına ve huyunun su gibi temiz olacağına inanılır.

Bütün bu örnekler, bize, su ile ilgili başlangıçtaki Türk inanç ve pratiklerinin çeşitli biçimlerde, günümüzde de halkımız arasında yaşadığını göstermektedir [Kalafat, 1990: 30].

İnanışlara göre, Yer-su'lar için nehir ve ırmak kaynaklarında veya göl kenarlarında, onları memnun etmek amacıyla yapılan ritüel ayin ve törenlerdeki ibadet gereği olan “oyunlar” İslâmiyetin kabulüyle birlikte anlam değişikliklerine uğrayarak eski dinin geleneğini adları ile yaşatmıştır. Örnekleme gerekirse; “**Karasu Kaytarması**”nın en güzel örneği teşkil edeceği kanaatindeyiz. Bu oyunun bir diğer adıda “Karasunun dört köşesi”dir. Oyun dört kız tarafından bağısız bağımlı olarak oynanır. Adımlar “**Gayde**” adı verilen iki ayak ucu bir topuk basma şeklinde bir hareket serisine sahip yürüyüş üzerine kuruludur. Kollar ise, her ikisi de yukarıya-tanrıya yakarır vayizyette kaldırılmış biçimde, avuç içleri bir içe, bir dışa bakacak şekilde, işaret parmağı eksen olmak üzere, bilekten oynatılır.

Oyun, kol ve yürüyüş hareketleriyle, dönüşleriyle adeta nehrin doğuş kaynağındaki coşkunluğunu ve dalgalanışını, anafor yapmasını, ovaya inişte kayalar etrafında dönüşünü, takiben durulmasını gözler önüne serer niteliktedir.

Bu anlamda; Soğuksu (Bergama), oşkun Çoruh (Artvin), İnce veya Uzundere (Kars, Artvin), Ezingan Deresi (Kars), Marmara (G. Antep-Barak), Kelekvan (Van), Su gelir Harktan (Erzincan-Kemaliye), Havasor (Van) gibi oyunları su kültünün bakiyeleri olarak sayabiliriz [Öngel, 1992].

Su kültünün devamı sadece oyunlarda göze çarpmamaktadır. Anadolu'nun hemen her yöresinde kutsal sular mevcuttur. Eski Türkler suyun korucuyu ve kötü ruhlardan uzak tutucu bir görevinin olduğuna inanmaktadırlar. Bu nedendir ki; gebe kalmak isteyen kadın kutlu bir dereye gider yıkanır. Loğusa kadın yıkanarak (kırklanarak) temizlenir. Düğün günü köprüden geçen düğün konvoyu tüm kötülüklerden kurtulur. Hıdrellez ve Nevruz sabahı evlenmek isteyen gençler veya istekleri olanlar güneş doğmadan dereye yıkanır. Gece görülen rüyanın üzerinden kötü oğeleri atmak için rüya sabah suya anlatılır. Suyu tükürülmez, kötü söylenmez.

Yukarıda da görüldüğü zre İslâmiyet'te olmadığı halde günümüze Gök-Tanrı İnanç sisteminden gelen ve bizde inanış olarak değer verilen birçok unsur bulunmaktadır.

Özetlenecek olursa; "su her şeyin anası, varlık sebebiydi. Bu nedenle de Türkler'de "su" mukaddesti." Günümüze kadar bu inanç bütün Türk dünyasında varlığını sürdürmüştür. Hatta "Yer-su"ların oturdukları farzedilen, kutsal telkki edilen çeşitli gl, ırmak ve nehirlerin adları, göç eden Türk boylarınca, yeni yerleşim yerlerindeki gl, nehir ve ırmaklara vermek suretiyle eski geleneği devam ettirmişlerdir [Öngel, 1992].

2.1.2. Toprak Kültü

Türk kozmogonisine göre, kişi Kara Han'a (Kayrak Han'da denir) karşı işlediği suçtan dolayı cezalandırılmıştı. Daha çok yükseğe fırlamak, daha yüce yerlere uçmak isterken, tanrı onun kötü fikrinin farkına vararak, kişinin bilmek kudretini de uçmak yetisini de almıştır. Zavallı kişi, suyun dibine batmaya başladı. Gittikçe fenalaşıyordu. Tanrı Kara Han'dan af diledi. Kara Han ona acıdı. Denizden bir yıldız yükseltti. Kişiye, bu

yıldızlardan bir avuç toprak alarak suyun yüzüne çıkmasını emretti. Kişi toprağı alırken, kendine ayrıca bir dünya yaratmak için bir parça toprağı da ağzına gizledi. Tanrı “elindeki toprağı suyun yüzüne at” dedi. Kişi toprağı atınca, tanrının “büyü” buyruğıyla toprak büyümeye başladı. Kişinin ağzındaki toprakta büyüyordu. Kara Han bu durumu bildiğı gibi “tükür” diye emrederek onu bir kez daha kurtardı. Kişinin tükürdüğü toprak, oluşan yeryüzü üzerine saçılınca, dağlar, tepeler, ovalar meydana geldi. Bu olay üzerine, tanrı, kişiye sadece toprak üzerinde yaşama yetkisini verdi [Ögel, 1992].

Yer Tanrısı'nın önemi yerin yaşanılan toprak, yani yurt olmasından kaynaklanmaktadır. Çeşitli araştırmacılar Yer veya Yer Tanrısı kavramını dişi olarak görmekte buna bağılı olarak da “Yer İlahesi” deyimini kullanmaktadırlar [Çoruhlu, 1998: 38].

Eski Türkler'de bir de, **Yir ana** iyesinin varlığından söz edilmektedir. Bu iye, yerin, yerin ve toprağın sahibi olarak tasavvur edilir. Acaba, Anavatan, Anayurt inancı ile bunun bir bağı olabilir mi? Yakut Türkleri, “Dipsiz Dünya” tabir, ile yerin derinliğini ifade ederlerdi. Onlara göre, yir / yer iyeleri, dişi idi.

Türklerin toprağı iduk kabul etmeleri, ölülerini toprağı bırakmaları, üzerinde yaşadıkları alanı düşmandan, yabancılardan korumaya çalışmaları, bu çevreyi koruyan ve onlara yardım ettiğine inandıkları iyeleri kızdırmamak, onların gazabını üzerlerine çekmemek inancından kaynaklanıyor, olmalı. Vatan, yurt, anayurt kavramlarının oluşmasında bu inancın rolü düşünülebilir. Günümüzdeki vatan inancının ve kavramının gelişmesinde, Türk inançlarının rolü olmadığını söyleyemeyiz.

Yer üstü ile ilgili koruyucu iyelerin varlığı inancı yanısıra, eski Türkler, yerin / toprağın altını da kötülüklerin yaratıcısı, sebebi olan iyelerin yaşadığı bir yer olarak tasavvur etmiştir. Altay Türkleri yer altının dokuz kat olduğuna inanır. Beltir, Soyot ve Karagas Türkleri ise, yer altını üç kat kabul eder. Yeryüzü gibi buranın da güneşi vardır. Ancak, bu güneş korkunç yakıcı ışıklar saçar. İnsanlara kötülük eden iyeler, burada Erlik Han idaresinde yaşar.

Kars'ta, ıssız ve belli yerlerde bir hareket yapılacak, bir iş görülecekse, "destur" diye seslenilir. Böylece oranın iyisi kim ise, ondan izin istenmiş, onun gönlü hoş edilmiş, yanlış bir durumla karşılaşması önlenmiş olurdu. Hususiyle akşam karanlığından sonra buna çok dikkat edilir. Kars'ta, küçükken düştüğümüz yeri büyüklerimiz bizden sorup gider görürdü ve oraya, ya su dökerlerdi veya üç kere "tü destur" diyerek tükürürlerdi. Hususiyle bu, gece düştüğümüz yerler için yapılırdı. Böylece, ora iyisi tarafından daha büyük bir kötülükten, çarpılmaktan korunmuş olduğumuza inanırlardı. Kimi zaman da geçirdiğimiz kaza büyükse, kazanın geçtiği yere, ya tuz, ya şeker, ya da bir kaç kuruş atılırdı. Böylece geçirilen kazanın belasını aldıklarına inanırlardı. Bu da bir cins saçı ile, kazanın geçtiği yerin iyisini memnun etmeye, belasından korunmaya karşı alınan bir tedbir idi. Saçı niyetiyle yerlere atılan bu tür kuruşları kimse almaz, evine götürmez ve onlara dokunmazdı.

Yer ile ilgili yaşayan inançlardan biri de "yerin kulağı var" şeklinde ifade edilir. Söylenmemesi, konuşulmaması istenen şeylerin, kimse olmasa bile, konuşulduğunda yerin kulağı vasıtasıyla etraftan duyulabileceğine dair inanç, Kars, Erzurum ve Van çevrelerinde yaşamaktadır. Türk hayatında yeri dinlemek suretiyle, uzaklardan hareket eden orduları veya gelenleri yolcu adı verilen kişilerin tespit ettiğini, kamların her türlü canlı ve cansız varlıkla haber aldığını bilmekteyiz. Başlangıçtan beri yerin bir haber taşıyıcısı olduğu inancı Türkler arasında varlığını sürdürmektedir. Bu inanç, ölenlerle ilgili konuşmalar yapıldığı zaman, "toprağı haber götürmesin ama . ." şeklinde söze başlanır. Bu inanç da yörede sıkça görülür. Yine Kars ve Iğdır çevresinde kaybolan şeyleri toprağın saklayabileceği inancı da tespit edilmiştir. Bu inanç, Kars'ta, "yer yarıldı içine girdi"; Iğdır'da ise, "yer apardı" şeklinde ortaya çıkar [Kalafat, 1990: 56].

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de bereket kaynağımız olan toprağın bir ruhunun olduğuna inanıyor ve dua etmeye devam ediyoruz. Örneğin; Tuvalı kadın kam Ay Çürek'in kan bağı olan kardeşleri, Türkiye Türkleri için Marmara depremine neden olan toprak ananın sakinleşmesi için dua etmesi gibi [Anadol, 2000: 34].

Türk kültüründe toprak kültürünün ayrı bir yeri vardır. Toprağın da bir ruhu olduğuna inanılır. Çünkü toprak demek vatan, bereket demektir. Eski dönemlerde hayvancılık ve tarımla geçinen insanları düşündüğümüzde toprağın önemi daha iyi fark edilir.

2.1.3. Ateş Kültü

Türk mitolojisindeki en önemli konulardan biri de “ateş” kültü ve unsurlarıdır. Şaman dualarında fazlasıyla sözü edilen “ateş”, Yunan mitolojisindeki gibi tanrıların katından, yani Olimpos’tan, çalınmış bir sır değil, aksine, Tanrı Ülgen’in insanlara bizzat öğrettiği ve verdiği bir armağandır. Mitolojide bu armağanın insanlara verilmesi şu şekilde anlatılıyor. “Ülgen gökten biri kara, biri ak iki taş getirdi. Kuru otları avucunda ezerek bir taşın üzerine koyup diğeriyle vurdu, otlar ateş aldı. Ülgen böylece ilk defa ateş yakmasını insanlara öğretip; “**bu ateş atanın kudretinden taşa düşmüş ateştir**” dedi. Yine aynı mitolojide dile getirilen bir inışa göre, ateş “güneş ve aydan ayrılmış” bir parça olup, gökten inmiştir [Tanyu, 1976: 283].

“Şamanlar, ona dua ederken şu şekilde hitap ederlerdi; “**Ey melikem, ey anam ateş! Sen Hangay Han ve Gurhatuhan dağlarının tepesinde biten Karaağaç (Ulmus campestris)’tan yaratılmışsın**”. “**Sema yerden ayrıldığı vakit doğmuşsun. Sen anamız Ötüken kademinde (ormanında) zuhur etmişsin (doğmuşsun)**”[Şahhüseynoğlu, 2000: 17].

Tanrılar aleminde ise, ateş, gök semasının dokuzuncu katında, yedi kardeşiyle birlikte, göğün kapısını bekler.

“**Yakut’lara ateş bir peridir**”. Ateşe tapmak, Yakutların en eski ibadetlerindedir. Ve zaten şimdi de bütün Yakut’lar tarafından bu ibadet yapılmaktadır. Kendisini muhterem tanıyan bir ev kadını, günde hiç olmazsa bir defa olmak üzere, ateşe bir şey atmak hususunda tembellik göstermez. Ateşin bir çok çeşitleri vardır;

- a)Ulu Toyon'un yarattığı ateştir ki, gündelik hayatta kullanılan faydalı ateştir.
(Buna beyaz bir aygır kurban edilir.)
- b)Mukaddes ateş ki, baygınlık halinde Şaman'ın üzerinde patlatılır.
- c)Korkunç ateş ki, “yeraltındaki ihtiyar” yani şeytan tarafından gönderilen bir yıkım vasıtasıdır.

“Görülüyor ki, Yakutlar'ın kutsal tanıdıkları üç türlü ateş vardır. Birincisi “**Yer ilahı**”nin; ikincisi “**Gök ilahı**”nın; üçüncüsü ise, yeraltının en derin katında bulunan “**Cehennem Şeytan**” ateşidir.

Ayrıca, “ateş bir takdis vasıtası olarak kullanılırdı. Fakat, bu hususta kullanılan ateş, ucu alevlendirilmiş bir ardıç dalıdır.” Sibiryalı Türkleri'inde de “ev kadını her sabah, mutfak ateşini bir ardıç dalıyla tutuşturduktan sonra, bütün odaları bu dal vasıtasıyla takdis” ederdi. “Mutfak ocağının ateşi asla söndürülmezdi. “**Ocağın sönmesin**” Türk'ün eski duasıdır. Bu ateş kazaen sönerse yakın akrabalarından, komşulardan alınır, yabancıardan alınmazdı. Çünkü üç türlü ateş vardı. Bunlardan birincisi uğurlu, ikincisi ne iyi ne fena, üçüncüsü ise gayet uğursuzdur. Alınacak ateşin bu türlerden hangisine mensup olduğu bilinmediğinden yabancıdan ateş almak tehlikelidir. Her aile ocağında “**Od Ata**” ve “**Od Ana**” isimlerinde iki peri” bulunmaktaydı [Tanyu, 1976: 283].

Bizans kaynaklarına göre, Türk kağanını ziyarete gelen elçi, huzura çıkmadan önce, İrtiş'in başında iki ateş arasından geçirilmiş ve temizlenmiştir. Çünkü, Türkler, ateşe bir koruyucu iye olarak itibar ederlerdi. Elçinin verdiği bilgilerden, Türkler'in ateşe bakarak geleceği öğrenmeye çalıştıklarını, ateş ile fal baktıklarını öğreniyoruz. Fala bakılırken kağan adına yakılan ateş önünde kurbanlar kesilir, çıkan alevlerin şekillerine bakarak gelecek yorumlanırdı. Arap kaynaklarına göre bu ateşte, alevin yeşil renkte olması, yağmur yağacağına ve yılın bereketli geçeceğine işaret edermiş. Parlak yanması, kuraklık olacağına, kırmızı alev çıkarması harbe, sarı alev çıkarması hastalığa, kağanın öleceğine, yolculuğa çıkacağına işaret sayılmış.

Türkler, ateşi kötülüklerden koruyucu, temizleyici gibi gördükleri için, ona karşı saygısızlık gösterenleri cezalandırmışlardır. Bıçağı ateşe koymak, sönmüş oduna abdest

çözmek, ateşin yanında odun bekletmek yasaktı. Bu suçları işleyenlerin cezası ağır cezaları vardı. Yasağı bilerek veya bilmeyerek ihlal edenler, kirli ve suç işlemiş oldukları için temizlenmeleri gerekirdi. Önceki durumlarına dönmeleri için, böyle insanların çadırları, çocukları ve bütün eşyaları iki ateş arasından geçirilirdi.

Beltir Türkleri, ölen kişinin mezarı başına toplanıp sağ yanına büyük bir ateş yakarlardı. Getirdikleri yemeklerden ve içkiden birer miktar bu ateşin üzerine dökerlerdi. Bu ölenin ruhu göğe çıkarken, ışığın ona yol göstermesi, yolunu aydınlatması için ateşe attıkları saçılardı.

“Türkler’de, kağanlık sülale kurucusu ilk atanın, ateşi bulduğuna inanılır. Mutasavvıflar arasında da buna benzer bir kanaat, yine Türklerin ilk atalarından olduğu bilinen **Oğuz Kağan** ile ilgilidir. Bu görüşe göre, ilk ateşi yakan ve ilk yemeği pişiren **Hız . İbrahim Peygamber**, esasen Oğuz Kağan’ın kendisidir. Tanrı her kavme elçi gönderdi buyruğu çerçevesinde meseleye yaklaşırsa, gerek bu yaklaşımın; gerekse, Köktürk çağından önceleri Türk hayatında var olduğu anlaşılan göğe çekilip, kut, ülük, buyruk alma inancı farklı biçimlerde ortaya çıkan bir benzerliği karşımıza getirmektedir. Tek tanrı şuuruna erken zamanlarda ulaşan Türk hayatında Tengri’nin elçisi **Yalavaç**’lar, daha doğrusu resül vasfındaki kağanlar bulunmuş olmaz mı? Eğer yok ise, bu şuurun ve idrakin erken zamanlarda Türk hayatında yer alması da, o günkü cemiyetin mantık seviyesini gösteren mükemmel bir karakterdir. Oğuz Kağan’ın ağzının ateşe benzetilmesinin bir sebebini, ateşi bulmasına yoran görüşlere bugün de rastlanmaktadır”[Kalafat, 1990: 55].

Türk inancında “ateşin” yaratılışı, tanrılar katındaki yeri, çeşitleri, kutsiyeti görüldüğü gibi çok yaygın ve derin izleri olan bir konuydu. Evlenen genç kız, eşinin evine giderken, “**Ocağı**”nın ateşinden bir parçayı alıp götürmeyi ihmal etmezdi. Mitolojiyle sosyol hayatın iç içe yaşadığı Türk Toplumunda, bu derece zengin bir inanç ve görmek örgüsüne sahip olan ateş kültürüyle ilgili ayini kökünde çok eski çağlara aittir. Nitekim “Hun’ların ateş etrafında davul çalarak döndüklerini ilk çağ sonlarının bir Çin’li şairlerin öğreniyoruz”. Takiben yine “İlk Bizans’lı elçiler Asya’ya gittiklerinde Türk’lerin ateş çevresi çalgılı oyunlarını görmüş ve dönüştürmüşlerdir.” Sözkonusu kaynaklardan da anlaşılacağı gibi günümüzde ateş kültürü çevresinde yoğunlaşan inanç ve

oyun geleneklerinin, eski inanç ve görenek sistemlerimizden aktararak günümüze getirildiği düşüncesine varmamıza sebep olmaktadır [Tanyu, 1976; 283].

Bizans tarihi kaynaklarına göre İmparator Jüstinyen'in elçileri Türk Hakan'ının sarayına geldiklerinde, Hakan İrtis Irmağının kaynağındaydı, Hakan onları iki ateş arasından geçirmeden huzuruna almazdı. Bu davranışın sebebi elçilerle birlikte kötü ruhların Hakan'ın bulunduğu yere girmesini engellemektir. Çünkü hakan Tanrı'nın yeryüzünde kut verdiği kişiydi [Kırıcı, 1998: 399].

Günümüzde bu düşünceyi kuvvetlendiren çeşitli örneklere rastlanmaktadır. Mesela; "Uludağ yöresi Türkmenlerinde ısı ve ışığı temsilen 5 Mayıs'ı 6 Mayıs'a bağlayan geceye "Ateş" gecesi denir. Köy alanında gece ateş yakılır ve ürezinden atılarak oyunlar oynanır ve türküler çağırırlar. Bu oyunlar huşu içinde devam eder. Yılda bir kere yapılır". Yılda bir kere yapılır. Yine Balıkesir'deki düğünlerde gelinin eline kına yakılırken kızın arkadaşları ellerinde ışıklı tutulan mumlarla gelinin arkasında pırıl pırıl dizlip dönmeye başlarlar. Bu tören boyunca oyun havası çalınır. Aynı şekilde "Safranbolu düğünlerinde sağdıcın tepesinde, içi renkli mumlarla dolu, ışık saçan, tepsi tutarlar. Tepsi böylece tutulmakta iken sağdıcın başının "tepe" sine biraz oturtulmuş olur "Sini çevirmesi" dedikleri bu örnek sırasında kabem arlı türkü söylenir. Böylece bir nevi "kutsal mihrak" düşüncesinin devamı gibidir. Kına gecesinde ise yanan mumlar tepsisi, bu sefer gelinin tepesinde tutulur. Bu tarz mumlu düğün ve eğlence gösterileri yurttan hala epey yaşıyor". Bu anlamda "Trakya bölgemizde, Safranbolu, Bartın ve Elazığ düğünlerinde oynanan mumlu oyunlar, ateş kültü ile ilgili temsili oyunlardır".

Anadolu'da görülen Alazlama, Alaslama, dış Türkler arasında aynen bulunmaktadır. Bu da pek tabî aynı kültürün bir belgesidir.

Geçmiş çağlarda koruyucu bir Tanrı gücünde beliren "Al ruhu" nun ateş kültüyle ilgisi görülmektedir.

Şamanlıkta ruhlar şerefine al renkli al bayraklar (Altayca da Yalama) dikmek âdeti vardır. Bu ateş kültü döneminin ve ve al ruhuna, albayrak dikme âdetinin yedi, sekiz bin yıllık bir geçmişi olduğu sanılmaktadır.

Türkler ateşi koruyucu, şifa verici, bereket ve güç getirici saydıklarından hayvanları da onun yakınında yürüterek, onun etkisinden faydalanmağa çalışırlar. Bu gibi davranışlar bugün de aynen Anadolu'da yaşamaktadır.

Rus işgâli altında bulunan Yakutlar çakmak taşıyla elde edilen (ayı out)u kutsal saydıkları halde, kibritle elde edilen ateşe “Nuçça Out” (Rus ateşi) derler ve bunu kutsal saymadıklarından törenlerde, âyinlerde kullanmazlar [Tanyu, 1976: 233].

Altaylarda ve Yakutlar'da olduğu gibi Gagauzlar'da da iki çeşit ateş vardır. Yalnız aralarında küçük bir fark vardır. Altaylılar ve Yakutlar ateşi “ayıout” (mukaddes ateş) ve nuçça out (Rus ateşi) diye ikiye ayırırlarken, Gagauzlar canlı ve cansız ateş diye ayırırlar. Cansız ateş iki odunun sürtülmesi ile elde edilir, böyle bir ateşle oynamak doğru değildir, çocuklar oynarsa sidikli olurlar. Cansız ateş kötü ruhları kovmak için kullanılır [Güngör, Argunşah, 1991].

Ateş hakkında Azerbaycan'da pek çok rivayet bulunmaktadır. Doğal yapısı gereği bu bölgeler gaz yataklarıdır. “Odlar Yurdu” olarak ta geçer. Ateşin sürekli yandığı yatırları, gaz çıkarmak için yetkililerce ellerince ateşlerin yok olmaya başladığı görülmüştür. Bunu ateş iyesini kızdırdık diye tanımlamaktadırlar [HACIYEVA; 1997: 219].

Yakutlarda, Altaylılar da ve bütün dış Türkler arasında, Anadolu'da görüldüğü gibi ateşe küfür edilmez, tükürülmez, ona kötü su dökmezler, hatta su dökmeyerek kendi kendisine sönmelerini beklerler. Ateşle oynamak yasaktır.

Yakutların, ant törenlerini ateş ve ocağın karşısında yapmaları ve “büyük babamız ateş karşısında...ant ediyorum” demeleri ve “yemeklerimden attığım alevli ateş ile and ediyorum” diye sözlerini sonuçlandırmaları dikkate şayandır.

Ateşe yağ atıp, kız veya oğlan çocuğu olacağını bildirme veya ateşin, gündüz ıslık çalmasıyla, uzaktan yolcu geleceğine, gece ateş ıslık çalarsa “aza” (Şeytan)ın geleceğine inanırlar ve hemen kutsal bilinen “artış” otundan ateşin içine atarlar.

Yok edici, korkutucu yüce güce sahip ateşin yangın şeklinde zararına karşı, koruyucu, önleyici tedbirler kasaba ve bazı eski ahşap evli şehirlerde dikkati çekicidir. Yangına karşı muska (Nüsha) taşınmakta, nazarlık takılmakta, dualar, levhalar asılmaktadır : “Maşallah”, “Ya Hâfız”, “Ya Mâlikülmülk”... gibi levhalar, nazarla birlikte yangın felaketine karşı bir güvence sayılmaktadır.

Tütsüleme ateşle ilgilidir. Anadolu’nun birçok yerinde tuzu dua ile okuyup üfleyip ateşe atarlar. Bu çatırdı ile nazardan koruma işlemi yerine gelir. Üzerlik tohumlarının nazara karşı ateşe atarak yakılması ve üzerlik dumanının tekerlemeler söylenerek koklatılması âdeti görülmektedir.

Işık ve kelebek ile edebiyatımızda da görüldüğü üzere pek çok inanış vardır. Özellikle ışık ve ona gelen kelebeğin ruh olduğu ve duaya ihtiyacı bulunduğu, ateş kelebekleri, pervanelerin önemli olduğuna inanç vardır. Ölenlerin ruhlarının, akşamları ışığa gelen kelebekler olduğu, oraya gelen ruhun yardım dilediği, sıkıntı içinde bulunduğu söylentisi yaygındır. Akşamları ışığa gelen kelebekler, bazı yerlerde ataların ruhu nazarıyla görülür.

Ölenin odasında veya ölü suyunun kaynadığı yerde, akşamla birlikte mum yakılır. Ve bu mum yakış bir hafta sürer.

Bu hareketle ruhun sıkıntıdan kurtulduğuna, kabrinin aydınlandığına inanılmaktadır. Bir inanca göre cenazenin konulduğu günün akşamı, ruh kabirden ayrılıp, akşamleyin evinin etrafında dolaşır. Eğer suyunun ısıtıldığı yerlerde mumun yandığını görmüşse bundan sevinç duyarak mezarına döner.

Ahilerde de görüldüğü üzere incir ağacını yakmak, ateşinde yemek pişirmek, onun dumanına sürünmek iyi değildir. Bu bakımdan olacak, **“Ocağına incir ağacı dikilsin!”**

ve benzeri bedduaları hatırlamak gerekiyor. Keza hıristiyanlığın kutsal kitabında, İsa'nın incir ağacına yaptığı beddua, lanete burada işaretle yetineceğiz.

Bolu ilinin, Düzce ilçesinin, Gökaya bucağının Değirmentepe köyünde ateşle ilgili şu inançlar vardır. Bu köyde küçük çocuklar ateşle oynamayı seviyorlar, evden ateş alarak dışarda odunları tutuşturuyorlar. Ev dışında ateş yandığında yakında birisinin evinden ölü çıkacağına dair bir inanç görülüyor. Bilhassa kadınlar buna inanarak heyecanla bekliyorlar. Sebebi sorulduğunda : “Küçük çocuklar günahsızdır. Onlar ateş yaktığı zaman, onlara ölüm olayı olacağı ilham edilmiştir.” Diyorlar. “Eğer çocuğa bu ateşi yakma imkânı sağlanmazsa ölüm olmazmış” kanaatindedirler.

Sinsin oyunu, bilhassa düğün gecelerinde, çoğunlukla düğün evi yakınında bir meydana yakılan ateş çevresinde oynanan bir oyundur.

Alevler sönmeye kadar ateş etrafında oynanır. Davul, zurna çalar. Oyuncu seyircilerle ateş etrafında dönüp durur, ona yetişip yumrukla vurmaya çalışırlar, vurulan halkaya geçer oturur. Alev söndükten sonra, sinsin, hep birlikte çekilen-oynanan halayla sonuçlanır.

Sinsin, Anadolu'nun ateşle bağlantılı en yaygın oyunudur. Amasya, Ankara, Çorum, Çukurova, Samsun, Sinop, Yozgat dolaylarında oynanır.

Görüldüğü üzere; ateşle ilgili inançlar hemen bütün Türkiye köy ve kasabalarında izler halinde mevcuttur. Şehirlerde de, yer yer oranın eski, köklü aileleri arasında yaşamaktadır.

Orta Asya Türklerinde kışın özellikle yoğun geçtiği yerlerde aydınlanma, ısınma, yemek pişirme ve silah olarak kullanma bakımından ateş kültü önemlidir.

Yıldırımın çakışı, yanardağın dehşeti ve lavın korkunç akışı, kavurup öldürücü gücü, onun canlılık, hareket ve eriticilik hassası olması, hatta gizli bir ruh sezdirmekte insanı etkilemektedir. Bu faydalı yönüyle birlikte, yakıcı ve öldürücü etkisinin gerisinde

insanlara bir ilâh aratmış veya doğrudan doğruya ateş gücünü belirten yaygın ve etkin bir kudret veya ruh sahibi veya bazan tanrı, bazan tanrıça olarak görülmesine yol açmıştır.

Ateşin gücü, ateşin kötülükleri giderici veya önleyici, pislikleri, kirlilikleri temizleyici bir kuvvet olduğuna, bu sebepten arınma ve temizlenme işlemlerinde fayda sağladığına inanılmaktadır.

Aynı zamanda ateşin ölenlerin ruhlarına saygı ve ilgili yönü yanında, canlılara şifa, sağlık, güç, bereket, uğur, mutluluk kazandıran bir tarafı bulunduğuna güvenilmektedir.

Ateşin büyüleyici bir yapısı olduğu inancı vardır. Ateş yanan yere cinlerin giremeyeceği, ateş sönünce cinlerin ocakbaşında toplanacağı inancına rastlanmaktadır [Tanyu, 1976: 283].

2.1.4. Hava Kültü

Eski Türk inançlarına göre; hava gök'ten ayrı bir varlık olarak düşünülmemiştir. Çünkü, gök bir sonsuzluk ifadesiydi. “Uçsuz bucaksız gök kubbenin altında dünya ile ilgili bir gök boşluğu vardı. Eski Türkler, dünyaya değen bu boşluğa, daha doğrusu “hava”ya “kalıg” derlerdi. Kalıg, gök ile sonsuzluğa açılır, sonsuzluğu kucaklardı. Göğün kutsallığı onu da kutsardı. Bu anlamda gök ile hava eşdeğerdi. Sadece insan için hava, içinde yaşanılan, gök ise altında siperlenilen bir varlıktı. Kutsal olan gök ve onun içinde şekillenen hava; insanlara, ışık ve şimşek tanrısı vasıtasıyla seslerin, onları yıldırım tanrısı yardımıyla görürdü. Çünkü, göğün şekillendirdiği “Kalıg”ın gözleri şimşek, sesi ise yıldırımın çıkarttığı gös gürültüsüydü. Abakan Han'ın yağmurları onun gözyaşlarıydı. Kasırgalar, fırtınalar hep onun kızgınlık belirtileridir. Tabiatta her şey kalı'a, yani hava'ya aittir.

Gök, kutsal bir sonsuzluk ve ruhtu. Hava ise, ondan bir parçasıydı. Hatta; su, toprak ve ateş yokken, ay ve güneş dahi yokken hava vardı. O anlamsız ve sonsuz bir kaos'tu.

Çünkü, o diğer unsurlarla belirlendi ve şekillendi. Fakat, havasız da diğer unsurların ve varlıkların anlamı yoktu. Unsurlarla, gök belirince kalıg (hava) da onun içinde kendisini buldu, şekillendi. Bu nedenle gök ve gök ruhuyla hava eşdeğeri.

Natürizm dini dönemindeki, dörütlü sınıflandırma hava “Gök Han” ile sembolleştirilmiş ve animizm dönemindeki ikili sınıflama da aynen varlığını sürdürmüştür.

Göçebe Türkler; göğü “Yurt” adını verdiklerini çadırlarına benzettiklerinden, onun hep daire biçiminde değerlendirmişler ve halk oyunlarına da bu düşünceleri, halka düzenin doğması şeklinde yansımıştır. Tabii ki, şamanlar ayinlerini çadırda yaptıkları için, halka düzenin doğmasına mekanın şeklinin de ayrıca etkisi olmuştur [Öngel, 1992].

Doğu Anadolu yöresinde gök ile ilgili bir iye varlığı inancına rastlanmamıştır. Bununla beraber Kars yöresinde meleklerin bulutlara at gibi bindikleri, istedikleri gibi dolaştırdıkları, tanrıdan aldıkları buyruk üzerine şimşekleri kamçı gibi kullanıp bulutları denize indirip suyu emdirdikleri sonra gökyüzüne çıkarak yağmur yağdırdıkları inancı vardır. Ancak, “Rahmetin gökten” beklenmesi, el açıp göğe yüz tutup ilenilmesi, veya dua edilmesi, sadece Tanrı'nın yukarda bulunduğu inancının kalıntıları mıdır; yoksa, göğün kutsanmasından kalan izler midir? Ağrı'da gök gürleyip şimşek çaktığı zaman, insanlar duvara sırtını dayayıp, ağızlarına demirden bir nesne alıp dişleri arasında sıkarsa, sırtının pek ve dişlerinin sağlam olacağına inanırlar. Sanırız, bu noktada, Türk inançlarının bir kısmı İslamiyet'le bütünleşerek yörede yaşamaktadır [Kalafat, 1990: 55].

2.1.5. Ağaç-Orman Kültü

Eski Türk hayatında ağaç ve orman insan hayatı üzerinde tesiri olan mukaddes varlıklardır. Onları, yani onların iyelerini memnun ettikçe saadetin artacağına, bolluk ve bereket olacağına ve huzurlu yaşayacaklarına inanırlardı. Türkler'in bu inancı Köktürk çağı kitabelerine kazınmıştır. Bu kitabelerde, Türkler'in, Ötüken yış'dan uzaklaşmaları halinde başlarına türlü belaların geldiğine ve geleceğine; burada yaşarlarsa huzur içinde

ömür süreceklerine, sıkıntıya düşmeyeceklerine işaret edilir. Ve şöyle denir: “**Ötüken yir olurup arkış tırkiş isa nengi bungug yok. Ötüken yış olursar benggü ile tuta olurtaçı sen**” Orman iyesinin varlığına ve gücüne inanan Türkler, bu iyeyi muhtelif adlarla çağırırlar. Kazan Türkleri, **orman öyesi** / orman iyesi, Yakut Türkleri, **tıa iççite** der. Buryat ve Karagas Türkleri arasında da orman iyesi inancı mevcuttur. Sibiryalı Türkleri bu iyeyi aksakallı koca bir ihtiyar şeklinde tasavvur eder.

Yakut Türkleri, güz avına çıkmadan önce, orman iyesine sundukları yağ ve eti ateşe atarlar. Onu çeşitli hediyelerle memnun etmeye çalışırlar. Böyle yaparlarsa avlarının bereketli geçeceğine inanırlar. Bu yüzden, ağaçlara renkli çaputlar, bezler ve kıymetli kürkleri bağlayıp, ilk avın şeklini de ağaç gövdelerine çizerlerdi. Avcıların koruyucu, diye inanılan orman iyesine Yakut Türkleri, **Boyanay** adını vermişlerdir. Bu iye, ormanda avcılıkla yaşayan ve orada ölen dokuz erkek ve iki kız kardeşin ruhlarından oluşmuş bir iye diye inanılır.

Türk hayatında ağaç, orman ile bağlı inançlar, anayurttan Anadolu’ya gelen atalarımız tarafından burada, her yerleşim alanına kadar yayılmış görünüyor. Yayılmanın varlığını, onların günümüzde de kendilerini yaşatmalarından anlıyoruz. Mesela, Siirt’te kayın ağaçlarının kutsal sayılıp çaput bağlandığı **Kız Evliya** tepesinde, dilek sahipleri bu ağaçları sık sık ziyaret eder. Diyarbakır’da, Sin ve Sidaş (sindaş) adlı iki kardeşin türbesi çevresinde bulunan ağaçlara dokunulmaz. Dallarından kıranların öküz gibi böğürerek öleceğine inanılır. Keban çevresinde bulunan Taşkesen köyünde, tek ağacın bulunduğu bir tepe vardır. Köylüler, bu ağaca mukaddes gözüyle bakar. Siirt, Elazığ, Tunceli ve Adıyaman illerinde, şuraya buraya serpilmiş, tek tük görülen **ardıç** ve **meşe** ağaçları kutsanır, onlara dokunulması kınanır. Hoş karşılanmaz [Kalafat, 1990: 54].

Goldi, Dolgan ve Tunguzlara göre doğmadan önce çocukların ruhları küçük kuşlar kozmik ağacın (Hayat Ağacı’nın) dallarında oturlardı. Şaman gider onları ağaçta bulurdu. Bu ağacın tepesinde kuşlar (kartal) dibinde ise yılan bulunurdu. Hayat ağacı veya kozmik ağaç kâinatın merkezini temsil eder. Ruhların üzerinde bulunduğu bir ağaçtır. Yakutlara göre ilk insanda bu ağaçta dünyaya gelmiş ve burada ağacın sütü ile beslenmiştir. Bu ağacın dallarının da cennete uzandığına inanılır. İnsanlar kederlerinin

bu ağacın yapraklarında yazılı olduğu inancı Osmanlı Türkleri arasında da biliniyordu. Bu inanca göre milyonlarca yaprağı olan bir hayat ağacı vardır. Bunlarda insanların kaderi yazılıdır. Bir insan öldüğü zaman bu ağacın yapraklarından birisi düşmüş [Seyidoğlu, 1998: 87].

Sibirya Türkleri arasında, arzın tam ortasından göğe doğru uzanan ulu bir ağaç vardır. Bu ulu çam ağacı, Tengri Ülgen'in bulunduğu yere kadar uzanır. Türk inancında, dünyanın merkezi Ötüken yış olduğuna göre, atalarımızın tasavvurunda da bu ağaç orada idi. Ulu ağaçların (çam, ardıç, kayın gibi) bu ağaca nispetle ıduk sayılıp hürmet görmesi, aynı zamanda Tengri'ye gösterilen hürmetin de bir işareti sayılsa gerek. Ulu ağaçlara karşı Anadolu'da duyulan hürmet, örneklerde görüleceği üzere, devam etmektedir. Sivas yöresinde de, dağ tepelerinde olan ulu ağaçlar, diğer örneklerde olduğu gibi ziyaret edilip çaput bağlanmaktadır.

Malatya'nın Onan köyünde, Onar Dede ve Sakız Dede türbelerinde kuru koca bir ağaç vardır. Bu ağacın gövdesinden kuru yonga çıkarılıp kaynatılır ve hasta hayvanlara içirilirse şifa bulurlarmış.

Çuvaş Türkleri arasında da, ormanda yaşayan **Obıda** adlı bir iyenin yaşadığına inanılır. Uzun saçlı ve iri memeli ve çıplak dolaşan bir iye(ruh) olarak tasavvur edilir. Ayakları arkaya çevrili imiş. Hayvanları ters binip yürütürmüş. Ormana giren insanlara yollarını şaşırtmış, onları yere yıkıncaya kadar gıdıklayıp oynatmış.

Kam inancında ağaç dünya ve hayat direği olmasının yanı sıra bir de doğanın yeşilliğini (yeşil yaprakları ise hayatı), ve de devamlı olarak yani her sene kıtsan sonra baharın gelmesi ile uzayan dalları ise sonsuz gelişmeyi temsil etmektedir. Bunun dışında ise ağaç, üst, alt ve orta dünya olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır. Burada ağacın kökleri alt dünyayı ve karanlığı, dallarının bulunduğu üst kısmı ise üst dünyayı ve gök aydınlığını temsil ettiği orta orda dünyada yaşadıkları için ister istemez üst ve alt uçların arasındaki etkileşimden soyutlanamamaktadır. İşte bundan dolayı insanın yaşadığı dünyada savaşlar gibi olumsuz şeyler meydana gelebilmektedir. Bunun yanı sıra, yine kam inancındaki dünya ve hayat ağacının konusunun çerçevesine döner isek ağacın üst

tarafının temsil ettiği ak ile ağacın alt tarafındaki kara olmadan ağaç susuz ve topraksız kalırsa ölüme mahkumdur, aynı şekilde ağacın üst tarafının temsil ettiği ak olmadığı zaman da yine ağaç ışık ve güneşi görmeden gelişemez ölür [Davletov, 2001: 51].

Ağaç kültü hem gök hem de yer ile bütünleşmekte ikisi arasında aracı vazifesi görmektedir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de bu kült belki çoğu kişi tarafından kült olduğu bilinmeden inanılmakta ve yaşatılmaktadır.

2.1.6. Ocak Kültü

Od, ocak iye veya iyeleri, Türk hayatında mevki işgâl eder. **Ergenekon**'dan çıkmak için demir dağı ateş yakıp eriterek yeryüzüne çıkan Türkler, bu hatırayı günümüze kadar yaşata gelmişlerdir. Eski zamanlarda, ayin yaparak ateş etrafında toplanan eski Türkler, demir parçasını ocaktaki ateşte kızdırıp örs üzerinde döverlerdi. Türkler, bu hareketleri ile, kendilerini tekrar yeryüzüne kavuşturan ateşe, şükranlarını sunarlardı. Ocaktaki ateşi söndürmeyerek, bu tazimi ömür boyu sürdürürlerdi. Ateş ocak içinde küle gömülerek uyutulurdu. Kül, ateşin koruyucusu, belki de koruyucu iyesi kabul ediliyordu. Külde saklanan, yeniden ateş yakmağa hazır halde saklanan korlara nispetle, ailede son çocuğa “kül” adının verildiği sanılmaktadır. “Kül Tigin” ve “Od Çigin” adlarının da son çocuk oldukları inancı ile ad olarak verildikleri ileri sürülmektedir.

Türkler, od ve ocak iyesine bir saygı işareti olarak üstüne, pis ve kötü şeyler atmaz, bundan sakınırlardı. Söndürmez ve üstüne su dökmezlerdi. Bir bereket ve hayat kaynağı olarak inanılan ateşi Türkler ocaktan dışarı ateş vermeyi uğursuzluk kabul ederlerdi ve başka boydan kişilere asla ateş vermezlerdi [Kalafat, 1990: 27].

Türkler arasında ateşle (od'la), mumla, kandille, nurla, ocakla ilgili birçok atasözü bulunmaktadır. Dost, ateş yakar, düşman ateş söndürür. Keza ateşle ilgili bedduaların sayısı pek boldur. Evi, yuvası dağılası, ailenin perişan olup sönmesi anlamına odu ocağı sönesi, diye birçok yerde ilenilmektedir. Bunun gibi daha birçok beddua olup, ateşin, aile ile, mutlulukla, ömürle ilgisini belirtmektedir.

Ocak kelimesinin üç anlamı da Anadolu'da görülmektedir.

1 – Soy, sülale, aile anlamına “Ocağın batsın” gibi.

2 – Alevî toplulukların bağlı oldukları kutlu merkez ve o yerlerdeki tarikat ulularının soyu anlamına “Hasan Dede Ocağı” gibi, babadan oğula veya anadan kıza geçer veya el verme suretiyle başkalarına geçirebilir.

3 – Belirli bir veya birkaç hastalığı gideren, halk tedavi yerleri “Sarılık Ocağı” v.b. gibi. Bu maksatla “Ocak” ve “Ocaklı” deyimleri eş anlamdadır.

Ocaklıların birçok işleri ateşle ilgili olup, ateş işlemiyle sağaltma gücü elde edilir. “Ocağı söndü, Ocağına incir dikildi” veya “Ev ocak sahibi olmak, ot ocak şenletmek, ocak tütürme” gibi [a.g.e., s.27].

Kırgızlarda diğer Türk boylarında olduğu gibi, evin mukaddes yeri ocaktır. Kınıkey rüyasında “ocak”tan bir kavak gönderdiği ve bunun gökyüzüne kadar uzadığını görür. Kayınpederi ile annesi de bu kavağa tırmanarak göğe çıkarlar. Bu rüyadan sonra Manas dirilir ve hayat bulur. Manas dirilip eve gelince, Manas'ın annesi ocakta devamlı yanan ateşi söndürür ve oğlunu emzirir. Bu mitoloji ocak kültürü bakımından Türkler için önemlidir [Erdem, 2000: 163].

Anadolu'da ocak taşı da, ocağa benzer bir kutsallık taşımakta, saygı görmektedir. Bilhassa köylerde ocaktaşı yerine konulurken dua okunmakta, hatta bazan kurban kesilmekte ve ayrıca bağışlar dağıtılmaktadır. Dikkate değer bir husus, yeni yapılan eve ocak taşı vermek, dostluk, yakınlık işareti sayılır.

Ocaktaki ateşin kutsallığı gibi ocakta pişen ekmek arasında da bağlantı kurulmaktadır. Aynı zamanda ocak, bilhassa ilk defa köyün en saygı değer yaşlısına yaktırılmaktadır. Böylece uğur, mutluluk getirilmek isteniyor.

Ocak'ın mukaddesliği, ocağın tttrlmesi ve ocağı koruma görevinin kk kardeŖe verilmesi Türk hayatında önemli rol oynar. Bengü TaŖ yazıtlarında, tehlike anında, eb'in korunması görevi **Kl Tigin**'e verilmiŖtir. Demek ki, ocak kk çocuğa bırakılan en mukaddes ata mirası sayılmaktadır. Onu korumak, sürdürmek kk çocuğa aittir. SavaŖta **Bilge Kağan**'a ölüm değseydi, eb'i koruyan **Kl Tigin**, ocağın ttmesini de sağlayacaktı.

Anadolu'da da evde iki erkek kardeŖ varsa, kk erkek anne ve babasıyla oturur. Evin ocağını tttrr.

Ocak ile ilgili uygulamalar İslâmiyet'te bulunmadığı halde Anadolu'da nedenleri aynı olmakla birlikte farklı pratikler uygulanmaktadır.

Diyarbakır'da ateŖ, ocağa su dökülerek söndürülmez. Erzincan'daki bir pratik temizlik ve koruyuculukla ilgilidir. Gz değmesine uğradığına inanılan kiŖi için ateŖe tuz atılır. Yedi kez tekrarlanan bu olayda gözü o kiŖiye dokunanların adları sayılır ve yedincisinde tüm kötü gözler kargınır.

Hakkari'de evin herhangi bir tarafına kl dökmek iyi karŖılanmaz; o eve uğursuzluk geleceğine ve felakete uğrayacağına inanılır. Gaziantep'te ateŖe atılan kağıt ve paçavralar ile bazı hastalara tütsü yapıldığı söylenmektedir. Burada da ateŖin bir temizleyici, kötülüklerden koruyucu olduğu inancı varlığını sürdürmektedir.

Erzurum ve Ŗenkaya çevresinde, ocağın üzerinde duran saayağının ayaklarından yukarı kıvılcımlar yükselirse, ertesini gün havanın güzel olacağına inanılır. Ayrıca, buralarda ocağın üzerinde duran saayağının ayaklarından yukarı kıvılcımlar yükselirse, ertesini gün havanın güzel olacağına inanılır. Ayrıca, buralarda, ocağın üzerinde saayağı boŖ bekletilmez. Çünkü, boŖ kalırsa, ocağın l suyu kaynatmak için beklediğini söylerler. Bir baŖka inanç da ilk gelen gelinle ilgilidir. Eve ilk defa ayak basan gelin, o an ocağa doğru bakarsa kaynanası lrmŖ.

Kars ve Sarıkamış çevresinde, ocak üstünde kaynayan sütü gelinler taşıyıp ateşe dökünce, kaynanaları, onlara üzülmemelerini söyler. Çünkü dökülen kısmın “meleklerin” hakkı olduğuna inanılır. Burada ocak ve od iyesinin, melek ile değiştiğini görmekteyiz. Ancak, inanç devam etmektedir. Ocakta yemek pişirmeden önce, ateşe saç olarak tuz ve şeker atılması gerektiği inancı, Kars ve çevresinde yaşamaktadır [Kalafat, 1990: 50].

Kırgız-Kazaklar arasında gelinin ocağın etrafında üç defa dolaşması, başını ocağa değmesi, hatta gelinin ocaktaki ateşe yağ atıp secde etmesi olayına benzer işlemler, az da olsa Anadolu’da da tespit edilmiştir.

2.1.7. Ev-Ağıl Kültü

Türkler arasında, içinde yaşadıkları, yatıp kalktıkları “kiyiz üy’ün / çadırın da bir iyesi olduğuna inanıldığı tespit edilmiştir. Bu iyelerin orada yaşayanları dış tehlikelere karşı koruduğuna inanılır. Volga Türkleri bu iyeye, **Öy iyesi** adını verir. Tesir gücü, evin veya çadırın hudutları dahilindedir. Yakut Türkleri, çadır iyesi için kurban keserek onu memnun etmeye çalışırlarmış. Kurbanın kanını, çadır direklerine sürmek suretiyle, iyeyi bundan haberdar ederlermiş. Anadolu’nun muhtelif yerlerinde de, buna benzer pratikler göze çarpar. Adına dışarda kurban kesilen çocuk veya hastanın alnına kurban kanı sürülür, kokusu eve sinsin diye kurban eti getirilir. Diyarbakır ve sarıkamış çevresinde tas içindeki su ile fala bakılır ve bu su evin muhtelif yerlerine saç şeklinde serpilir. Amaç, yine ev iyesini memnun etmek ve yardımını sağlamaktır. Rize çevresinde ev iyesi, bir **karayılan** şeklinde tasavvur edilir. Evin temelinde yaşar. Başka yılanların ev girmesini önlediğine inanılır.

Ev iyesinin, yılan şeklinde olduğu inancına Kars ilinde de rastladık. İnanca göre, bu yılan, evin zemininde bir yerde yaşarmış ve ev halkına dokunmazmış. Ev halkı, onun evde olduğunu bilir ve ona iyi davranırmış. Bu iye, evin her ferdine görünmezmiş.

Diyarbakır'da bağ ve bahçeleri koruduğuna inanılan bir yılan nevi vardır. Her ailenin bağını koruyan yılan ise farklıdır. Bu yılan, kimseye dokunmaz. Halk onu rahatsız etmeyi doğru bulmaz, ona iyi davranır. Bu yılanı iyi davranmanın bağdaki mahsulün ve bağ sahibinin hayırına olacağına inanılır.

Topkapı Sarayı'nda bulunan bir Oğuz-nâme parçasına göre, "Yer evreni Yılan'dır." Altay efsanelerine göre, "Yer altının hakani" yedi kat yerin altında yaşayan Çılan-Monguz" idi. Altay Türkçe'sinde çılan, yılan demektir.

Tunceli'de, eski inançlarımıza bağlı olarak ev iyesi ile ilgili inançlar yaşamaktadır. Eşikte oturmak, eşige basmak iyi karşılanmaz, uğursuzluk getireceğine inanılır. Çünkü eşik, evin içine giriş izni veren ve aynı zamanda giriş sırasında gelene bir eve girmekte olduğunu hatırlatan ilk duraktır. Ev iyesi eşikte olabilir. Onu incitmeden içeri girmek gerekir. Aksi halde onun hışmına uğranır. Eve gelin girerken, onun eşiğine basmamasına çok dikkat edilir. Tunceli'de gelin, oğlan evine girerken eşikten atlatılır ve öyle içeri alınır. Bu inanç, kazak ve Kırgız Türkleri arasında yaşamaktadır. Onlarda, gelini eşige basmadan içeri almak için, onu bir keçe / kilim üstüne oturtup çadıra sokarlar [Kalafat, 1990: 60].

Türkmenistan'da küçük çocuğunu eşigin üstünde oturur, oynarsa çocuğun sık sık hastalanacağına inanılır. Ayrıca eşikten ilk defa geçerek gelen çocuk eli boş döndürülmez ona muhakkak hediye verilir.

Türkiye'de eşikle ilgili pek çok inanış vardır. Tarikatlardaki eşige basmama inancı halka da yansımıştır. Eşikte durulmaz, ona basılmaz. Bize göre bu inança; ev/ocak iyesi ile ilgilidir. Ev iyesinin koruma alanı eşikte başlar. Eşikten içeriye kabul edilen kimse dost muamelesi görür. Gelin yine evine girerken eşikte bir seri dini merasim yapılır [İlyasova, Kalafat, 1998: 327].

Erlık oğullarından; **Karuş Kerey, Kaan, Padis Piy ve Pay Mottir** kapı bekçiliği yaparlar onlara saygı göstermek ve gazaplarından korunmak gerekir.

Muş çevresinde gelin kapıdan içeri gireceği zaman kaynana içi su dolu bir küpü yere atarak kırar, su yere dökülür. Su aydınlığı temsil eder. Gürültü ise gelinin korkuluğunu kaldırır. Suyun yere dökülmesi ile evlilerin hayatının saadet içinde geçeceğine inanılır. Gelin kapıdan sağ ayağını atarken kurban kesilir. Bu hareket, gelinini başına bir kötülük gelmesini önlemek, eve uğur getirmesini sağlamak için yapılır. Bu hareketlerin arkasında da ev iyesini memnun etme fikrinin ve inancının yattığı açıktır.

Gaziantep çevresinde de, gelinin eve girerken eşığe basması iyi sayılmaz. Geline eşik atlatılır. Eğer gelin eşığe basarak içeri girerse, cinlerin hücumuna uğrarmış ve bu da gelinin bağlanmasına sebep olurmuş.

Elazığ'da yeni yapılan evin temeline kurban kanı, eski ayakkabı, tuz, boncuktaşı, nal atılmış. Tuz ocakta aşın eksik olmaması, para bolluk olması; nal ve pabuç, boncuk ise nazara karşı korunmak inancı ile atılmış.

Erzurum'da akşamdan sonra komşuya maya verilmesi uğursuzluk sayılır. Evin bereketinin kaçacağına inanılır.

Sarıkamış'ta gece evden dışarıya çöp atılması, sofraya bezi silkelenmesinin uğursuzluk getireceğine inanılır.

Ağrı, Bayburt ve Kars çevresinde, kız evinden haber vermeden, gizlice bir eşya alıp götürmek uğurla ilgili bir inançtır. Oğlan tarafı bu eşyayı uğur getirir inancı ile kız evinden çalar. Bu kızın evindeki bereketin, oğlan tarafına gizlice taşınması ile bağlı bir inancın izleridir.

Nişan ve şerbet günlerinde, ayrılırken kız evinden bir şey alıp çıkmak / erkek tarafı için/ Muş çevresinde, kız evinin bereketinin oğlan evine taşınması inancı ile bağlantılıdır.

Ağrı'da komşular birbirine ekşi hamur, anahtar, ateş, tuz, ipliksiz iğne gibi nesnelere ödünç vermezler. Bunun, uğursuzluk getireceğine inanırlar. Bereket ile ilgili inancın kalıntıları, Elazığ'da bu şekilde devam etmektedir. Aynı inanca bağlı olarak,

Diyarbakır'da da, akşamdan sonra, evden dışarı tuz, tencere ve ateş çıkarılmaz, komşuya verilmez.

Muş'ta gelin kapıdan girerken kapının üstünde yumurta kırılır ve kapı eşiğine yağ sürülür. Böylece eve yeni bir bereket getirilmiş olur.

Urfa'da sabah erkenden sokak kapısı önüne bir kova su dökülmesinin evin rızkını artıracığına inanılır. Ayrıca yolcunun arkasından kova ile su dökülüp, ayna tutulması yolunun açık olacağına yorumlanır. Kars'ta bazen definden sonra mezara su dökülür. Eskiden Kars'ta kabir ziyaretine gidince kaplarla mezara dökülmek için su taşınırdı. Ayrıca; istek vakti olmadan su ikramının da sevap olduğuna inanılırdı.

Eski Türk hayatında hayvancılık, koyun ve at besleme önemli bir yer tutardı. Çobanların ve sürülerin koruyucuları olduğuna inanılırdı. Koruyucu iyeler, inancı, Türkler arasında günümüze kadar ulaşmıştır. Türklerin yaşadığı hemen her yerde bu inancın izlerine rastlamak mümkündür. Volga Türkleri arasında bu iyeye, **Abzar Öyesi** adı verilir. Bu iye, ağılın koruyucusudur. Her ağılın bir koruyucusu vardır. Evin sahipleri veya ağılın sahipleri, onu memnun etmezlerse hayvan sürülerinin başına her türlü felaket gelebilir, diye inanılır. Anadolu yöresine ve araştırma sahamızda da buna benzer inanç pratiklere rastlanmıştır. Bu iyelere, benzer kurban kesildiği, süt saçı edildiği tespit edilmiştir. Anadolu'da bu iye memnun edilmezse, ahırda bulunan hayvanları rahatsız edeceğine, zarar vereceğine inanılır.

Rize çevresinde ahır iyesinin bir taçlı karayılan olduğuna inanılır ve bir tas içinde onun ahır duvarına süt bırakılır. Böylece, onun ne kendisinin ve ne de başka yılanların hayvanları rahatsız etmeyeceğine inanılır. Çünkü, memnun kalan yılan , yabancı yılanların ahıra girmesine mani olurmuş.

Yakut Türkleri, ağıl iyesini memnun etmek için kurban keserlermiş. Onu memnun etmek için kurban kesildiğini bildirmek amacıyla, kesilen hayvanın postu, ağılın / ahırın içine gömülürmüş. Kars'ta özel hallerde kesilen kurbanın postu, ahırın kapısına içten gerilerek çivilenir [Kalafat, 1990: 45].

2.1.8. Dağ Kültü

Ululuğu, erişilmezliği ile dikkati çeken Orta Asya coğrafyasında, hayat tarzı üzerinde mühim rol oynayan dağlar, Türkler'in büyük saygı gösterdiği tabiat unsurlarından biridir. Dağ, yüksekliği itibariyle, Türkler tarafından, yeryüzünde Tanrı'ya en yakın noktalar olarak tasavvur edilmiştir. Dağın zirvesinde insan, kendini tanrıya daha yakın hisseder ve öyle olduğuna inanır. Çünkü, Türkler, Tanrı'yı yukarda tasavvur etmekteydi. Dağ da, ona yeryüzünde en yakın yükseklik idi. Böyle tasavvur edilmesi ve orada kendini Tanrı'ya daha yakın hissetmesi pek tabii bir hal idi. Bu inancın izlerini taşıyan Kao-çı Türkleri'nin bir efsanesine göre Kağan, kızını Tanrı ile evlendirmek isteyince, onu yüksek bir dağa teslim eder. Kızın, bu dağda erkek kurt donuna girmiş olan Tanrı ile evlenip ondan çocukları türediğine inanılır. Töles Türkleri'nin yaradılışı ile ilgili olan bu efsanenin bir benzeri de Kök Türkler'e aittir.

Köktürkler'in yaradılış efsanesinde, erkek kurt yerini dişi kurda bırakır. Efsaneye göre, düşmanla yapılan savaşta sağ kalan bir erkek çocuk, bir dişi bozkurt tarafından kurtarılır. Kurt, çocuğu, Turfan'ın kuzeyinde bir dağa götürüp büyütür ve ondan çocukları olur. Bozkurt dağın içindeki vadiye küçük bir mağara kapısından girip çocuğu kurtarmış. Atalarını korumuş olduğu için Köktürkler'in hayatında dağa ve mağaraya karşı gösterilen saygı, onları mukaddes görme mertebesine yükseltmiş olabilir

Bir Uygur efsanesine göre Uygurlar, gökten dağ üzerine inen bir ışıktan soylarının türediğine inanırlar. Bu inanç, şüphesiz, soyların ululuğunu göstermek ve izah etmek için başvurulan bir tasavvur olarak kabul edilmelidir [a.g.e, s.46].

Dağ ruhu, şaman inanışlarında ve Zerdüştlük inancında önemli bir yere sahiptir. Tek tanrılı dinlerin peygamberleri bile, Tanrı'yla görüşmek için en yüksek dağlara çıkmışlardır. Musevilerine peygamberi Hz. Musa, "Sina Dağı'nda 40 gün tapınmış sonra da tanrı ile buluşmuştur.

Hristiyanların peygamberi Hz. İsa'da 40 gün dağda yakınlarına vaaz vermiştir. İslâm peygamberi Hz. Muhammed'de "Hira Dağı'nda" Allah'a dua etmiştir.

Bu örneklerde de görüldüğü gibi dağın kutsallığı tüm dinlerde görülmektedir [Şahhüseynoğlu, 2000: 32].

Köktürkler, dünyanın dayacağı diye tasavvur ettikleri ulu dağlara **Kadir Kan** adını verirlerdi. Bu dağlar, dünyayı ayakta tutan direkler gibi düşünülürdü. Kimi dağlar ise, boylar tarafından kendilerine hususi bir iye ve **ata** olarak seçilirdi.

Günümüzde, Altay dağlarında yaşayan Beltir Türkleri, dağ tepelerinde yaptıkları ayinlerde dağ iyesine / ruhuna ve ata ruhlarına kurban kesmektedirler.

Dumlu Baba, Hasan Baba, Ak Baba, Çoban Dede, Parmaksız Sarı Baba, Güzel Baba, Kuzucan Baba, Sarı Baba gibi dağ ve tepelere üzerinde bulunan yatırlar ve ziyaret yerleri isimlerini vermişlerdir. Erzurum yöresindeki bu özelliği Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Doğu Anadolu'nun hemen her yerinde görmek mümkündür. Eski Türkler'in ölen büyüklerini yüksek dağ tepelerine gömdüklerini Altay dağlarında rastlanılan Kurganların çoğunun yüksek dağlarda bulunuş sebebinin bu olduğunu biliyoruz.

Türkler arasında göğün direği kabul edilen ve dünyanın merkezinde bulunan **Demir Dağı'n** yedi kat olduğuna inanılır. Ayrıca, Altay Türkleri arasında, Altay Dağlarına "kayın babamız" denmesi de, soylarının ana itibariyle bu dağdan türediğine dair bir inancın yaşadığını gösterir. Altay Türkleri, dağ iyeleri / ruhları için dağ tepelerinde düzenledikleri törenlerde, Tanrı'ya daha yakın olduklarını düşünür ve burada o'na tapınmayı üstün tutarlardı [Kalafat, 1990: 57].

A. İNAN, yine bir makalesinde Altaylılar'ın inançlarından bahsederken "Altaylılara göre dağ ruhlarının yeryüzünde yaşadıklarını, başka ruhlar gibi götse ve yer altında ulaşamadıklarını, belli bir daha sahip olduklarını, insanlara iyilik yaptıklarını, hayvanların çoğalmasını sağladıklarını, insanlara sağlık verdiklerini, onların

emniyetlerini sağladıklarını. Kötü ruhlara karşı koruduklarını, bira karşılık kendilerine saygısızlık yapanlara hastalık gönderdiklerini, dağ ruhlarını hoşnut etmek için kanlı kurban kesilmesinin gerekli olduğunu belirtirler.

Orta Asya'nın en kutsal dağları ve bölgesi olan Ötüken, Göktürk Devleti'nin doğu tarafında bulunuyordu. Tanrının dünyaya, dünyanın da tanrıya en yakın olduğu yer Ötüken olmalıydı.

7.yy'da bütün Türk boyları ve Göktürk İmparatorluğu'na giren yabancı boylar için Ötüken Dağı'nın ve ormanlarının "kült" olduğu gerek Göktürk ve gerekse Uygur yazıtlarından anlaşılmaktadır.

Cuveyni tarafından tespit edilen Uygur efsanesine göre Uygurlar'a saadet ve bolluk sağlayan mukaddes dağları vardı. Bu dağa Kutdağ denirdi. Bu dağ, Çinliler tarafından götürüldükten sonra Uygurlar perişan olmuşlardır.

Dağ kültürüne bağlı inançların izleri bugün Anadolu'da bütün canlılığı ile yaşamaktadır. Balıkesir sınırları içindeki Kazdağ, her yıl 13 Ağustos-11 Eylül arasında Alevi Tahtacı Türkmenleri tarafından kabileler halinde ziyaret edilmektedir.

Yine Sarıkamış yöresinde de Ağbaba Dağı yöre halkınca topluca ziyaret edilmektedir. Divriği yöresinde de dağ kültürüne bağlı 50'ye yakın adak yeri bulunmaktadır. Eski Türk inançları bütünüyle yaşamaktadır.

Hunlar'dan itibaren Türkler'in Tanrı'ya kurbanlarını yüksek dağ tepelerinde sunduğunu biliyoruz. Yörede, tepelerinde yatır olduğuna inanılan dağlara ziyaretçilerin çıkıp kurban kestiği bilinmektedir. Bu pratiklere Erzurum, Tunceli, Adıyaman ve Bingöl çevresinde de rastlanılmaktadır.

Türkler'in yaşadığı Orta Asya ve Sibiry coğrafyasında, dağlara mübarek, mukaddes, ata, büyük ata, büyük kağan anlamlarına gelen adlar verilmesi de, onlara gösterilen saygının sonucudur. Her boyun ve oymağın kendisine ait bir ıduk dağı vardır.

Kurbanlarını burada sunar, burada ayin yaparlardı. Yörede dağların sahiplenilmesi, oraların belli ailelerce korunması da bu inancın bir devamıdır. Sarıkamış yöresinde, dağın sahiplenilmesi ile ilgili bir pratiğe rastladık. **Ağbaba Dağı**'nı sahiplenen köylüler, senenin muayyen bir günü burayı ziyaret edip topluca aşağı inerlermiş. Otsuz, taş – topraktan ibaret bu dağ, bize, otsuz ağaçsız ıduk **Ötüken Dağını** hatırlattı. Anlatıldığına göre, yöre dışında olanlar da, **Ağbaba**'yı ziyaret günü gelip köylülerle beraber dağa çıkarlarmış. Buna benzer bir inanç da Sivas'ta yaşamaktadır. Batı Anadolu'da yaşayan **Tahtacılar** yedi yılda bir **Kazdağı** denen mevkiye çıkar ve bu dağı ziyaret ederler [Kalafat, 1990: 50].

Dağ ile ilgili halk edebiyatımıza yansıyan birçok atasözleri ve deyimler bulunmaktadır. “Dağ gibi adam, dağları devirdi, Ona dağ mı dayanır.” gibi sözler bunlara birer örnektir [Şahhüseyinoğlu, 2000: 33].

2.1.9. Demir Kültü

Demirin insanları hastalık ve kötülüklerden koruduğuna inanılırdı [Kalafat, 1990: 47].

Demir kültürünün, milattan önce iki bin yılına kadar çıktığı kabul edilmektedir. Demircilik mesleği kutsal bilinir; demircilik sayesinde esaretten kurtulduğuna inanılır [Köseoğlu, 1990: 33].

Hakan; Kam aynı zamanda demirci tipini temsil etmekteydi. Demirci bu vasfından dolayı ıduk kabul eder ve ondan yapılan kılıç üzerine yemin ederlerdi.

Demirciliğin merkezi Yenisey Kırgızları ile Günebatı Altaylardaki Göktürk bölgeleridir. “Kök temir, keru turmas” atasözünün anlamı; gök demir, boş durmak demektir. Dokunduğu her şeyi yaralar anlamına gelmektedir. Kırgız, Yabaku, Kıpçak gibi bazı Türk boyları, aralarında bir şey üzerine yemin ettikleri zaman, demire saygı göstermek için, kılıcı kınından çıkarırlar. Ve yanlamasına olarak önlerine korlar. Bundan sonra da kılıç üzerine şöyle yemin ederler. “Bu kök kirsün, kızıl çıksun” derlerdi. Bunun anlamı;

eğer sen sözünde durmazsan, gök renkli bu kılıç senin kanına bulanarak kızıl çıksın ve senden öcümü alsın.

Demirle ilgili bilgiler mitolojide Manas Destanı, Gök Türk Destanlarında bulunmaktadır.

Anadolu'da da demirin ayrı bir yeri vardır. Özellikle loğusa kadınlar evde yalnızken yanlarında demirden bir nesne bulundururlar. Kursun dökerken demir kullanılır. Bıçak, makas gibi demir unsurları elden ele verilmez [Erdem, 2000: 162].

2.1.10. Atalar Kültü

Eski Türkler'de, atalara karşı saygı duyulur, sözlerine kulak verilir ve tecrübelerine güvenilirdi. Aile düzeninde ata / baba, otoriteyi, gücü ve koruyuculuğu ile soyun çoğalmasını ve büyümesini sağlardı. Devlet hayatında babanın rolünü **Kağan** yüklenirdi. Nitekim, Bengü Taş kitabelerinde bunu açıkça görmekteyiz. Orada, kağanların az milleti, çok; aç milleti, tok etmek için nasıl gece – gündüz durmadan çalışıp uğraştıkları sıkça vurgulanır [Kalafat, 1990: 59].

Türkler tarihleri boyunca birbirinden farklı birçok dinin veya inanç sisteminin etkisi altında kalmıştır. Bunlardan atalar kültürünün çeşitli eski Türk zümreleri arasında en köklü ve en eski inançlardan birisi olduğu söylenebilir. Hemen hemen bütün Kuzey ve Orta Asya kavimlerinde bulunduğu görülen ve ataerkil aile yapısının bir sonucu olarak yorumlanan atalar kültürü en eski Türk topluluklarından Hunlar zamanında tespit edilmiştir. Genel olarak ise atanın bizzat kendine tapma mahiyetinde değil de, onun öldükten sonra ailesine yardım edeceği inancından doğan, korku ve saygıyla karışık bir anlayıştan oluşmaktadır. Atalar kültürü, Budizm ve Maniheizm gibi yabancı dinlerin yayılmasından sonra da Türkler arasında kuvvetinden bir şey kaybetmeden varlığını devam ettirmiştir [Boratav, 1994: 7].

Ataya karşı duyulan saygının bir başka sebebi de insan yapısını tasavvurlarından kaynaklanıyordu. Türkler, insan beden ve tın şeklinde düşünüyordu. İnsanın bedeni ölünce Tın, yani ata ruhu sonsuza kadar yaşıyordu. O, çoğu zaman, aile üyelerinin yardımına yeni biçimiyle de koşuyordu. Bu sebeple eski Türkler, hayatta olduğu gibi, ölümden sonra da onları kızdırmaya, onların öfkesini üzerlerine çekmeye korkarlardı. Onları memnun edecek, yardımlarını sağlayacak işler yapmaya çalışırlardı.

Kars'ta, ataya hürmetin ve ona bağlı dilenen bir dileğin yerine getirilmesi gereğine inanılır. Mesela, ata sağ ise, "atanın başı hakkı için"; ölmüşse, "atanın ruhu için" şeklinde, insanlar birbirinden bir şeyin yapılmasını veya yerine getirilmesini isteyince, buna uyarlar. Bu pratiklerde de, ata ruhuna olan inancın etkinliği açıkça görülmektedir. Yörede de bu inancın yaygın olduğu gözlenmiştir.

Ata ruhlarına Türkler muhtelif adlar vermiştir: Arvak, Arbak, Tös bunlardan bir kaçadır. Ata ruhlarını bu adlardan biri ile anarak, tazim gösterirlerdi.

Ruh / tın yeryüzüne don değiştirerek dönebilir. Bu inanç, Türklerin soylarını muhtelif canlılara bağlamalarına yol açmıştır. Daha önce de temas ettiğimiz gibi, Türklerin kurttan türemesi inancı bunun bir tezahürüdür. Bu yüzden kurda karşı Türkler, tarih boyunca büyük hürmet göstermişlerdir. Bu hürmet, son zamanlara kadar, Anadolu Türkleri arasında da devam etmiştir.

Ata ruhlarını temsil eden canlılar, ağaç (veya bitki) ve hayvanlar, parmakla gösterilmez. Böyle yapılırsa ata ruhlarının incineceği, öfkeleneyeceği düşünülür ve bundan korkulur. Bu yüzden, onları memnun etmek için varlıklarını sürdürdükleri canlılara kimse dokunmaz, kurban kesmez ve etinden yemez.

Yakut Türkleri, kartalı yaralamayı veya öldürmeyi büyük günah kabul ederler. Eğer bir kartal tesadüfen bir av tuzağına düşmüşse, ona ataları gibi hürmet ederler. Ölmüşse, ölülerine yaptıkları gibi, onu kayın ağacının kabuğuna sarıp bir ağaca asarlardı. Böylece, cesedinin ayak altında kalmamasını sağlayarak ruhunun rahat etmesini sağarlardı. Ata ruhunun gazabından bu şekilde korunacaklarına inanırlardı.

Kars'ta, **Angut** diye bilinen **Karabatak**'ı andıran bir kuş vardır. Bu kuşun etinin yenilmesinin ve avlanmasının felaket getireceğine inanılırdı.

Siirt, Tunceli, Adıyaman ve Elazığ gibi vilayetlerde, yılın Temmuz ve Ağustos aylarında bayramlık elbiselerini giyip topluca ormana giderek meşe ve ardıç ağaçları arasında dolaşırlar, gruplar halinde ilahiler ve dualar okurlar adaklar ve kurbanlar sunarak ağaç dallarına çaput bağlarlar. Günümüzde şenliklerde yine yatır çevrelerinde ve ağaçlık yerlerde kutlanmaktadır.

İslâmî devrede de ata mezarlarını ziyaret, onlara hürmet gösterme, mezarları koruma devam ediyor. Ayrıca, güçlükler karşısında onlardan medet olacağı inancı da sürmektedir. Evliya, ermiş, velî ve benzeri adlar altında ziyaret edilen ata mezarları, türbeler, çaresiz kalmış insanların bir ümit kapısı gibi, eski fonksiyonunu korumaktadır. Doğu Anadolu yöresinde, bu türden sayısız ziyaret yeri mevcuttur. Adıyaman'da; **Çıplak, Hacı Yusuf, Zeynel Abidin, Sofraz**, Erzurum'da; **Güvit, Bacı – Kardeş, Güzelbaba, Büyük Tabaktepe, Gökbaba, Arapdede, Huribaba, Köse Hasan, Güreşken Baba, Horasan Baba, Ardıç, Cilligöl, Kavaktepe, Korsor, Uryan Baba, Şenyurt, Dumlu Baba, Kancıyan**, Sarıkamış'ta; **Ağbaba, Aşkale**'de; **Huykesen, Ulus Hatun**, Elazığ'da **Fethi Ahmet Baba**, Darende'de; **Somuncu Baba**, Hakkari'de; **Gülerek Baba**, Ağrı'da **Şalveren**, Tutak'ta; **Kızkapan**, Diyarbakır'da; **Veysel Gani**, Mardin'de; **Sultan Şeyhmuz** bunlardan bazılarıdır.

Göçebe Türkmenlerin sosyal organizasyonları içinde DİRİMEVİ olarak bilinen bir kurum vardır. Oymak Beyi yada Boy Beyi olarak da bilinen bu kurumun boyun ya da oymağın sosyal, siyasal ve kültürel birlikteliği devam ettirmek yükümlülüğü vardır. Bu gücünü törelerin yaptırıma dayanan normlarından alır. Türkmen göçebelerde beylik ocağının İM, İŞARET yada SİMGE diyebileceğimiz bir takım malzemelerle diğer oymak ve boy mensuplarından ayrılırlar. Kökleri şaman inancına dayanan bu kurum Atalar Kültü ile açıklanabilir [Akar, 1996: 42].

“Tasavvuf ıstılâhında, Kur’an-ı Kerim’de bu kelimenin “dost, yardımcı” anlamında geçtiği ayetlere dayandırılarak, “Allah’ı seven, dost edinen ve Onun tarafından dost edinilen” manasında alınıp kullanılmıştır. Bu kavram daha sonra anlamını değiştirerek Allah’ın katında benliğini yok edip bir takım olağanüstülükler, kerametler gösterebilen büyük insan manasını almıştır. Keramet göstermek, veliliğin âlâmetlerinden sayılmıştır ve olağanüstü bir olaydır. Evliyalar bazen tayy-ı mekân, tayı zaman, su üstünde yürüme, başka varlıkların şekline bürünme (Hulûl, don giyme) gibi üstün özelliklere sahip kimseler olarka kabul edilmişlerdir.”

İnsanlar, istek ve ihtiraslarının gerçekleşmesi zorluğu ve imkânsızlığı karşısında ya büyüleyici ya da kutsal bildikleri varlıklara yaklaşıp ihtiyaçlarını gidermeye ve kaderlerini değiştirmeye çalışırlar. Günümüzde yatır, türbe, ağaç ve taş gibi kutsal kabul edilen yerler tasavvuf felsefesinin etkisi ve eski inançların kalıntılarıyla birlikte İslâmi bir kisve altında devam etmektedir. Sağlıklarında zühd, takva, ibadet ve muhabbetle birlikte vatani ve milleti uğrunda şehit olan bu veli kimseler Allah katında yüksek hatırlarının kırılmayacağı inancı ile ilk dilek kapısı olarak değerlendirilerek, kült haline gelmişlerdir. Bu insanların mezar ve türbeleri halk tarafından ziyaret edilmekte ve çeşitli adaklar adanmaktadır.

Bunun yanı sıra bugün dahi çok yaygın olarak gördüğümüz, mezarlarının yanbaşındaki ağaç ve çalılıklara bez parçası bağlama ya da türbelere havlu, mendil, tülbent bırakma inancı devam etmektedir. Bu, eski Türklerdeki Şamanist inançta görülen bir geleneğin, halk arasında dinî bir görevmiş gibi anlaşılacak sürüp gitmektedir.

“Kurban Adama” inancının da İslamiyet öncesi ve sonraki Türklerde yaygın olduğu görülmektedir. Eski Türkler, Gök Tanrıya minnet ve şükran duyma, iyi ruh diye bilinen yaratıcı Han Ülgen’i anmak, karanlık aleminden yaratıcısı dile bilinen Erlik Han’ın vereceği kötülüklerden kurtulmak, ölmüş büyüklere ve atalara saygı olarak; yer-su diye adlandırılan dağ, orman, ırmak gibi kutsal olarak bilinen varlıklardan ruh-tanrı sıfatıyla meded ummak gayesiyle kurban kesilmektedir.

İslâm dinin de ise; kurban yalnız Allah için kesilir. Kesilen kurbanlarda amaç Allah'ı hatırlama ve O'nun rızasını kazanmada her şeyini feda edebileceğini göstermek için yapılan bir ibadettir. Oysaki yatırlardan vb. gibi yerlerden bir şey istenmesi, aracı olarak kabul edilmesi ve bu yerlerde kurban kesilmesi İslâm inanışlarına göre doğru değildir [Kılıç, 1999: 207].

Çankırı'nın Ilgaz İlçesi, Şeyh Yunus köyü'nde, Ilgaz Yunus Hacı Yatırında yapılan bir araştırmada İslâmı yayıcı rolü nedeniyle (Ahmet Yesevi Müridi) yedi yılda yedi kurban kesildiği ve bu olayın civar köylerdeki köylülerce de kutlandığı saptanmıştır. O gün kesilen kurbanlarla hep birlikte bir bayram havası içerisinde yemek yenmektedir. Kurban olarak öküz kesilmektedir ki, Şamanist bir özelliktir. Bu gelenek; yağmur duası ile de birleştirilip, o gün yağmur duasına çıkma biçiminde uygulanmaktadır. Ayrıca, pek çok Türk kültürü öğelerini içeren bir yapıya sahiptir. Şamanizm, kurban, yağmur duası, İslamlık, yedi sayısı, yardımlaşma gibi kültürümüzün bir çok yönleri bu gelenekle bir kültür karmaşığı oluşturmuştur. Ayrıca o gün çevre köylerin katılımı da çevredeki dayanışmayı sağlamaktadır. Çevre köyler, kurbanların sağlanması yönünden de katkıda bulunmaktadır. Böylece din kurumunun ve inanç sisteminin işlevseliği ve toplumsal bütünleşmedeki rolü, bu örnek çerçevesinde bir kez daha kanıtlanmıştır [Tezcan, 1996: 252].

Türkiye'de yaşayan Kazak, Kırgız ve Özbeklerin ruh, mezarlık, türbe ve ziyaretlerle ilgili inanışlarına göre;

- Ziyaretlerde ağaçları kesenler çarpılır.
- Türbeden bir şey götürmek günahtır.
- Bir çocuk durmadan ağlarsa, ateş yakılıp beşiğin üzerinde, cin kaçsın diye dolaştırılır "alaslama", ağlayan çocuğu cin ağlatıyor denilir ve üzerlik yakılarak tütsü yapılır. Tütsüyü yaşlı kadınlar yapar.
- Süpürge dik konursa o evden ölü çıkar.
- Ölen bir kimsenin eti kemiğinden 40 gün sonra ayrılır.
- Bir kişi gömüldükten sonra ruhu; 7 gün evini ziyaret eder. Bir yıla kadar cumaları, daha sonra da bayram günleri ziyaret eder.

-Ayakkabı çıkarıldığında; ters dönerse çıkaranın düşmanı çok denir, üst üste gelirse aleyhinde dedikodu yapıyor anlamındadır.

-Önce sol ayağını çıkaranın ailesiyle arası bozulur [Çevik, 1997: 10].

Kökü tarihin derinlerine uzanan bir toplum olarak hem kazandığımız hem de yaşadığımız bir kültürümüz vardır. Yazılı kaynakları oluşturan ürünlerimiz kazanılmış kültürümüzü oluştururken; inanç ve adetlerimiz gibi devamlı gelişim gösteren değerlerimiz de yaşadığımız kültürümüzü oluşturmaktadır. Yaşayan kültürümüz toplum tarafından kısmen korunmuş, kısmen de değişmiştir.

Türk dini olarak kabul edilen “Atalar Kültü”, “Tabiat Kültleri” ve “Gök Tanrı İnancı”ndan ibaret bir sistemdeki unsurların, İslamiyetin kabulünden sonra, uyanların kaldığı, uymayanların terk ettiği bir gerçektir. Bunun yanı sıra Türkler, Budizmi, Şamanizmi, Zerdüştiliği ve nihayet Maniheizm ve Mazdeizmi tanımışlar ve etkilenmişlerdir. Eski Doğu inançlarını, Müslümanlığı kabul etmiş olan topluluklar, terk etmemişler, kalıntılar halinde sürdürmüşlerdir. Türk toplulukları arasında görülen uğurlu-uğursuz, zaman, mekan, hayvan, esya, ağaç, taş, sihir, büyü vs. ile ilgili inançlar yanı sıra ziyaret yerleri hakkındaki inanmalar önemli bir yer işgal etmektedir. Türkler, ziyaretlerini kutsal olarak tanınan bir şahsa, bir yere (ağaç, taş, su, teke, türbe, yatır, vb.) herhangi bir dileğin olması, yerine getirilmesi şartıyla tek başına veya topluca gidip yaparlardı. Bu anlayış ve davranış, içinde yaşadığımız bilgisayar çağında dahi devam edegelen bir gelenektir [Kılıç, 1996: 257].

2.2. Şamanlığın Anadolu Oyunlarına Etkileri

“İnsan hayatının hemen hemen her safhasında oyunun yer vardır. Hatta insan hayatının bütünü bir oyuna benzetilebilir. Çünkü insanın hayatı boyunca rol yaptığı düşünülebilir. İçinde yaşanan cemiyetin fertlere verdiği veya kazandığımız statüye ve cemiyet kültürüne göre çocukluk, annelik-babalık, öğrencilik-öğretmenlik, karılık-kocalık gibi statüler üstlenip yerine getirmek, rol yapmak dolayısıyla oyun oynamaktır. Gerçekte yeryüzünü sahne kabul edersek, insan hayatı bir oyun; insanlarda bu oyun içinde

kendilerine verilen görevleri yerine getiren birer aktördür. Dolayısıyla insanın en önemli özelliğinden birisi de oyunculuktur” [Kökten, Eroğlu, 2001: 20].

“Huizinga “Homo Ludens” adlı eserinde “din, ritüel, iş ve önemli tarih olayları gibi sonuç doğurucuların önceliği karşısında oyunun bunlardan sonra gelen, bunların önemsiz bir uygulaması olduğu görüşünü değiştirmiştir.

Ona göre oyun kendi tabiliğinde bir mana ifadesine sahiptir. Genel hayattan farklıdır. Oyun bir kültürden çıkma, rastlantı neticesinde meydana gelen bir unsur değildir. Kimilerine göre bir enerji boşalması, bir hoşnutsuzluk, gevşemek için bir ihtiyaç, bir içgüdü (insiyak) taklidi olan “**oyun kültürden eskidir**”.

Oyun, çeşitli kültür biçimlerinin doğuşunda başlıca etkidir. Kültürde oyun unsuru söz konusu olduğunda medenî hayatta çeşitli faaliyetlerde, çeşitli hareketlerde oyuna önemli bir yer ayrıldığı, insanların oyunu yalnızca bir tepki veya içgüdü olarak oynadığı değil kökünde oyundan kültüre bir dönüşüm olduğunu söylemek istemektedir” [Eroğlu, 1999: 5].

Huizingaya göre; iş ve oyun ayrı kavramlar değildir. Çünkü hayvanlar da mânâlı ve fonksiyonel olarak oyun oynamaktadır. Bunu yaparken de insanın öğretmesine ihtiyaç duymamaktadır. Bu yüzden insanoğlu oyun kavramına kendinden bir şey katmamıştır diyen Huizingaya göre “Oyun oyun olmayan bir amaca varmaya yarar”.

Hukuk, zenaat, sanat gibi medenî hayatın önemli unsurlarının temelinde “mitos” ve “ritüel” bulunmaktadır. Mithosun ve ritüelin temeli ise oyundur [Eroğlu, 1995: 9].

İnsanlar dilden önce anlaşma aracı olan evrimlerle yaşamlarının her alanını anlatma çabasına girmişlerdir.

İlk insanlar, hayatta kalabilmek için dansı önemli bir eğitim aracı olarak kullanmışlardır. Zamanla dans, insanoğlunun bilinçli olarak günlük uğraşı dışında da yaptığı yaşamında yer alan bir olgu olmuştur. İnsanlar bu şekilde başa çıkamadıkları

doğa üstü güçlere tapınmışlardır. Onlara adaklar adayıp kurbanlar sunarak dansları sayesinde daha rahat ve güvenli olacaklarına inanmışlardır.

Başlangıçta doğa üstü olaylar ve tabular, insanları inanç amaçlı danslara itmiştir. Yine aynı zaman diliminde insanların, birlikte avlanmak, üretim işlerini ve günlük işleri öğrenmek amacı ile tecrübelerini çevrelerine dansla aktardıkları görülmektedir. Ayrıca sevinç, kırgınlık, üzüntü, sevi gibi duyguları yine dans yoluyla dile getirmişlerdir. Kısaca dinsel törenlerde inanç gereği başlayan dans, eğitim ve eğlence amaçlı danslarla zenginleşmiştir [Aydın, 2002: 21].

“Dansın ilk olarak nedere ve ne zaman ortaya çıktığı bilinmiyorsa da mağara resimlerinden yapılan yorumlar çok eski olduğunu göstermektedir. Eski kavimler (ilk insanlar) doğum, ölüm, hastalık, gündüz, gece, rüzgâr, yağmur gibi tabiat olaylarının nasıl meydana geldiğini bilmiyorlardı. Anlayamadıkları olaylar meydana geldiği zaman duydukları korkuyu ifade edemiyorlardı. Bu yüzden düşüncelerini vücut hareketleriyle ifade ettiler. Rüzgârda sallanan ağaçların, düzgün adımlarla koşan hayvanların hızlı uçan kuşların tesiriyle ritmik hareketler yapıyor, dönüyor, ellerini kaldırıyor, eğilip kalkıyorlardı. Tabiattaki seslerden aldıkları ilhamla ellerini çırpıp bağılıyor, davullara vurarak ahenkli sesler çıkarıyorlardı.

Tabii güçleri kontrol edemeyen insanlar, olayları ritüellerde oyunlarla anlatmaya, onlardaki gücü anlamaya ve elde etmeye çalıştılar. Böylece temeli büyüye dayanan dans ortaya çıktı.

İlk insanlar tamamen göçebe olup, geçici bir ev kurma teşebbüsünde dahi bulunmamışlardır. Geniş ormanlarda başıboş dolaşmış, gittikleri yerlerde yiyecek toplayıp, tabii mağralara sığınmışlardır. Toplayıcı oldukları için de ağaçlardan, hayvanlardan yararlanmışlardır. Böylece ağaç ve hayvanlarla ilgili danslar ortaya çıkmıştır. Daha sonra tabii güleri kontrol etmeyi başaran insanların dansları ve dansların fonksiyonları değişmiştir.

Yeryüzündeki yerli kabileler insan hayatındaki geçiş dönemlerini dansla kutlamışlardır. Mevsimlerin çatışması bir savaş taklidi olmuştur. Bütün yaşayan varlıkların kıyamet alâmeti ve Tanrı'yla özdeşleşme fikri bir kimliğe bürünmüş ve dans doğmuştur" [Eroğlu, 1995: 17].

Huizinga'nın kutsal faaliyetleri oyun alanına dahil etmesi, oyun kelimesinin Türkçe'deki kökenini düşündüğümüzde kendini güçlü bir şekilde kanıtıyor. Şamanizm ile oyun kavramı o kadar içiçedir ki, Orta Asya Şamanının adlarından biri olarak "oyun" kullanılmaktadır. Yakutlar şamanlarına *oyun* adını verirler. Türkistan'da oyun sözcüğü yalnızca şaman için değil, şaman töreninin tümüne verilen addır. Oyunun, kutsallık kavramı ile bu kadar içiçe geçmesi, şamanın eylemlerinde taklidi, dansı, müziği, şarkıyı kullanması ile ilintili olabilir.

Oyun ve onun türevleri çeşitli anlamlara gelebilmektedir. Uygurca metinlerde oyuncu=mızıkacı anlamında bir kelime bulunmaktadır. Kelimenin bir başka türevi de oy-ug (zar ve benzer oyunlar) olarak gösterilmiştir. Oy-mak fiil kökü ise "zar ile oyun oynamak, fal açmak" anlamına gelmektedir.

Oyunun şamanın eylemi dışındaki bu anlamları şamanın eyleminin oyuna ilişkin öğeleri barındırması nedeniyle "oyun" diye nitelendirildiğini göstermektedir [Tuna, 2000: 177].

"Türk halk oyunlarının meydana gelişinde eski Türk dininin ve İslâmiyet'in yani dinin tesirleri yanında kùltlerin ve coğrafi yapının, iklim ve bitki örtüsünün tesirleri vardır. Özellikle Türk kültüründe sık görülen su, toprak ve dağ kùltelri, ateş ve have kùltleri gibi kùltler ile kurt, kartal, güvercin v.b gibi hayvan kùltleri Türk halk oyunlarının meydana gelişinde önemlidir [Eroğlu, 1995: 23].

İlk toplu hayatın başladığı yerde ilk kùltür ve sanatların da oluştuğuna, dansı da bu kùltür olaylarından ayrı düşünebilme olanağı bulunamadığına göre, Orta Asya'daki toplumlar arasında da dansın çok önceleri doğup geliştiğine gerçek gözüyle bakmak zorunluluğu vardır. Nitekim araştırmalar, Orta Asya'daki Türklerin ve özellikle

Hunların dansa çok önem verdiklerini göstermektedir. Bir Hun beyine gelin olarak gelmiş bir Çin kadını, memleketine gönderdiği bir mektupta:

“Davulu her gece durmaz döverler,
Ta güneşler doğana dek dönerler.”

diye yazmaktadır. Söz konusu mektupta danslarla ilgili daha başka bilgiler de yer almaktadır. Güneşin doğuşunu, batışını, simgeleyen hatta bir kısım doğal olayları da anlatan dansların sabahlara kadar sürdürüldüğü belirtilmektedir [Başkurt, 1987: 50].

Anadolu kültürü ve inançları üzerinde etkisini gösterdiğimiz şamanist unsurlar, Anadolu insanının oyunları, dansları üzerinde de etkili olmuştur. Bu etki tabii ki tek yönlü bir etki değildir. Yani Anadolu seyirlik oyunları, dini ve din dışı dansları, çocuk oyunları üzerindeki tek etki şamanist unsurlar değildir. Türklerin Anadolu’ya gelmesinden önce bu topraklarda yaşayan halkların inançları, kültürleri ile bir kaynaşma söz konusudur.

“Orta Asya’dan gelen Türk kavimleri, hayvancılıkla geçinen göçebe topluluklardır. Doğaldır ki göçebe, hayvancılıkla geçinen bir toplumun dünyayı algılayış biçimi, gelenekleri, inançları ile tarıma dayalı, yerleşik bir yaşam süren çiftçinin yaşam anlayışı, gelenekleri ve inançları farklıdır. Asya’dan Anadolu’ya gelen bu göçebe yaşam tarzına sahip topluluklardan bazıları, göçebeliği ve bunun gerektirdiği yaşam biçimini korurlarken, bazıları yerleşikliği ve tarıma dayalı bir yaşamı seçmiş ve dolayısıyla yaşam biçiminde tarımsal gelenekler, tarımsal takvim etkili olmaya başlamıştır. Bu etki Anadolu’da yaşayan gelenekler ve dinsel inançların etkileriyle de eski göçebeyi tanıştırmıştır. İslam ile Orta Asya’da iken tanışmış olan bu topluluklar, Asya’daki İslamın algılanışıyla, eski inançları ve Anadolu’ya özgü eski inançları harmanlayarak dine ve kültüre yeni, tutucu olmayan, kendi ihtiyaçlarına cevap veren farklı bir görünüm kazandırmışlardır.

Ortodoks İslamî anlayışta yeri olmayan dans, şarkı, saz gibi öğeler Anadolu heterodoks İslamında önemli yer tutmuşlardır. Bu daha önce değindiğimiz üzere Türkistan’da başlayan erken Türk sufilik geleneği, Horasan Melamettiyesi yani İran Sufiliği ve ilk

ikisinin oluşturduğu temelde yaratılmış olan Anadolu Sufiliğini oluşturur. İslâmı algılayıştaki bu farklılık, ibadete dansın, müziğin, çalgının katılmasıyla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla şamanizmin Anadolu oyununa olan etkilerini incelerken şamani inanışlarla, İslâmî inançların nasıl bir birliktelik yarattıklarını görmek ve şamanist unsurların animist tasarımları ve gündelik hayata olan etkilerinin yanısıra bu etkiyi de incelemek gerekir.

Türklerin İslâmla tanışmasından sonra şamani gelenekler sürmüş ve İslâm uygulamasına bir şekilde katılmıştır. Şamanların, şaman dualarına İslâm ermişlerini, büyüklerini katmalarından, yer-su inançlarının evliya kültleri ile kaynaştırılmasından, doğum, evlilik, ölüm geleneklerinin İslâm içinde fakat şamani uygulamaya dayalı motiflerle örülmesine kadar, şamanizm, İslâmın içinde bir şekilde yaşamaya devam etmiştir. Şamanizmin İslâmî inançlara kendi biçimini kattığı bir alanda dinsel danslardır. Semalar ve semahlarda şamani danslarla ve şaman uygulamalarıyla ilgili bir takım benzerlikler, paralellikler mevcuttur.

Semâların İslâmla ortaya çıkmış danslar olmadıklarını, tarikat uygulamalarının şamanlıktan geldiğini Fuat Köprülü ve Else Krohn yayınladıkları incelemelerde açıklamışlardır. Bu dansların başlangıçta dinsel olmadıkları ve tarikat uygulamalarına sonradan girdiklerine dair bir başka kanıt da bu dansların Osmanlı şenliklerinde eğlence amaçlı olarak yapıldıklarını kanıtlayan minyatürlerdir. Bu minyatürlerde Mevlevî dervişleri eteklik giymiş köçeklerin yanında dans etmektedir. Danslar bugün de dinsel bir karakter göstermelerine rağmen, bir gösteri gibi sunulmakta, geçen yüzyılda olduğu gibi Türkiye'ye gezmeye gelen yabancılara para karşılığı seyrettirilmektedir [Tuna, 2000: 178].

Dinsel kökenli kadın oyunlarının, bu evrede ortaya çıkması, esas yoğunluğu teşkil etmesi, elbetteki bu akışın doğal bir sonucu olarak görülebilir. Çünkü bu estetik değerlerin her biri, hareket ve devinim bağlamında, imajları ile anlam kazanmış, tapınma biçimleriydi. Motifler kadınsı tavır ve üsluba sahip dinsel sembollerden oluştuğu gibi, kurguları ve çizgileri de evrenin hareketlerini sembolize eden bir yol takip etmekteydi. Kişinin kendi çevresinde ve kutsal daire etrafında dönüşü, devran edişi en önemli dinsel öge idi. Elbetteki bu motif ve deviminleri doğrudan doğruya dans

olarak değerlendirmek gerçekçi olmayacaktır. Her biri dinî âyinlerde yüce varlıkla iletişim kurmak, onlarla bağlantı sağlamakta kullanılan anahtar sözcük ve devinimler durumundaydı. Âyinlerdeki ifade gücü müzik ve hareket üzerine kurulu olup, bu dile getiriş biçimleri, idealize edilmiş kadınca bir hava taşımaktaydı [Öngel, 1997: 266].

Anaerkil ailenin ataerkil dönemde yıkılması ve dolayısıyla bunların dışı olan aile totemlerinin Şamanlarca ferdi totem kabul edilmesi sonucu, ayinlerde Şamanlarca sürdürülen dansların kadınsı bir tavır ve üslûpta görünüm kazanmasına sebep olmuştur. Bu gerekçenin köçek oyunları içine geçerli olacağı düşünülebilir. Kanımızca, şaman dansları ile köçek oyunları, tarihsel süreç içerisinde, kökenlik etme ve gelişim dönemleri olmak üzere birbiri devam ettiren bir sürecin iki evresidir.

Şaman giysi ve aksesuarları, şaman danslarının adım ve figür cümlelerine belirleyici olmuş; zaman içinde bu giysi yabancı din ve kültürlerin etkisiyle ortadan kalkınca, somut anlamlı motif ve figürler, soyut anlamlara taşınmıştır. Sonuç olarak da dinsel ortamdan ve kılıftan sıyrılan motif ve figürler köçek oyunları şekline dönüşmüştür.

Şamanın kendinden geçmesi (trance) özellikle ritmik uyarılarla gerçekleşir. Aynı durum baskı için de geçerlidir. Kopuz ve asadan çıkan ritmik uyarıların yanı sıra, duanın ezgisi ve çılginca yapılan dans, onun dengesini kaybedip, başının dönmesine ve kendinden geçmesine neden olur. Ses ve ritimle yapılan uyarılarda özellikle ritmin giderek hızlanması ve baskının bu ritme uyarak, dönerek dans etmesi, onun kendinden geçmesine rol oynayan en önemli faktördür.

VII. Asır Türk dini ayinlerine has “ellerin kaldırılması, indirilmesi, parmakların hareketleri” gibi unsurların, Türkler’e mahsus dini bir semboller olduğunu meydana koymuştur. Şamanların çeşitli analitik jestlerle ilahlarla münasebete ve temasa girişmeleri eski Türk dini kültüründen başka bir şey değildir. Çin tarihçilerinin aktardıklarına göre Tang devrinde “Türkistan şehirlerinde, zarif ve cazip bir musiki üslubu vardı. Sazendeler, hızlı ahenk ile, belki köçekler gibi nağmeler çalarken, şarkıcılar his ve alaka şiirleri terennnü ederdi. Köçekler ve rakkaseler Tang şiirlerinin tabiriyle, “fırtınaya tutulmuş bir hazan yaprağı gibi” hızla döne döne sahneye girer,

ortaya girince birden durur, şiirin iştıyak veya naz ifade eden kısmını edalı hareketlerle bir an temsil eder, sonra sanki tekrar rüzgâra tutularak, döne döne sahneden çıkardı. Âdeta köçeklik geleneğimizdeki vücut titretme motifini hatırlatan bu anlatım bir önceki ifadeyle birleştirildiğinde, köçek oyunlarında kullanılan el ve kol motiflerinin eskiliği hakkında bize fikir verebilir.

Çeşitli kaynaklardaki anlatımlar; tapınma, sihir ve büyü yapma gibi nedenlerle yapılan kozmik dansların temelinde “**köçeklik**” geleneğimizde yer alan çeşitli devinim motiflerinin, onların evrenin yörüngesel hareketini sembolize eden çizgilerinin, erken dönemlerden bu yana varlığını bize göstermektedir.

Köçek oyunlarında yer alan “göbek atma” motifi, doğum sancısını ve doğum olayını sembolize eder. Buna üretkenlik motifi diyebiliriz. Rahat bir doğum için vaziyet alıştı canlandırır ki şaman seanslarında da bu taklitler yapılırdı. Bu anlamda olmak üzere Mucur/Kırşehir’de seyirlik oyun şeklinde köçeklerce sürdürülen “**Bebek Oyunu**”nda “Köçeğin biri kadın kılığına girerek çarşafın altına sokulur. Orada hamile kadının doğum sancısını taklit eder bir şekilde yattığı yerde oynar. İlginç örnekte görüldüğü gibi köçeklik geleneğindeki soyut anlam ile şaman dansındaki somut anlam denk düşer.

Yine, erken dönemlerden itibaren göğüs, kalça devinim ve şekillendirilişleri bereket tanrıçalarının da belirtisi olup, bereket ve bolluğun sembolü görünümündedir. Zaten bollukla ilgili dansların çoğu erotik karakterdedir. Onların hareket ve devinimlerle vurgulanması ise yine her iki geleneği ortak kılmaktadır.

Yine, köçek oyunları ve bacaların icrâ ettikleri danslar, binlerce kilometrelik uzaklığa ve binlerce yıla rağmen, aynı özellikleri taşımış ve aynı gelişimi göstermiş olması, insan düşüncesinin kavrayamayacağı bir olgudur. Bu da kaynaktaki geleneğin sağlamlığına ve toplumun onu her şeye rağmen kabulüne bağlıdır. Toplumsal hafızadan silinen dinsel temel inançlara rağmen, köçeklik ve başa geleneği, Şamanlığın belirlediği şekil, tarz ve üslûpta binlerce yılı aşarak günümüze gelmiştir [Öngel, 1997: 266].

“Semâlarda bulunan dans içindeki vecd hali ve davulun kullanımı bunların şaman uygulamalarıyla olan benzerliklerini ortaya koyar. Dansların ağırlı ağır başlayıp, gittikçe hızlanan ritmi, belirli bir kendinden geçmeyi ve vecd halini oluşturur. Mevlevî danslarını örnek verirse, bu danslar içlerinde bir estetik barındırmalarına rağmen, bir koreografiye sahip değildirler. Dünyanın ve gezegenlerin dönüşü gibi bir dönüş içinde ve gittikçe hızlanan ve dansçının kendini vecde kaptırdığı danslardır bunlar. Şamanın dansındaki vecdin amacı, ruhlarla temasa geçebilmek için kendi sınırlarının dışına çıkmaya, sonunda onların seslerini içinde duymaya ve onları yansılarken bilinç ötesine çıkmaya yarayan bir basamak olarak kullanılmasıdır. Şamanizmin dönüştüğü, melez bir karakter göstermeye başladığı yerlerde ise bu vecd hali ruhlar, tanrılar tarafından ele geçirilmeyi sağlar. Tek tanrılı dinin hakim olduğu topluluklarda ise vecde yönelik dans ele geçirilmeye değil, tanrı ile mistik bir beraberliği oluşturmaya yöneliktir.

Bu üç farklı yönelim dansta birleşmektedir. Bundan dolayı bu danslar üzerinde şaman etkisinin yanısıra bir Hint etkisinden de söz edilebilir.

“Anadolu’daki Kızılbaşlar üzerine ayrı bir incelemesi bulunan gezgin Grenard, bir başka incelemesinde İslam’daki derviş dansı ile Tibet’teki dansların benzerliği üzerinde duruyor. Tibet sınırlarında dolaşan dilenci, kalender, divanelerin dönen dervişler gibi fırladıklarını, yüz anlatımlarının tıpa tıp benzediğini belirtiyor. Öylesine ki, bu dansı seyrederken Grenard’ın yanında bulunan Müslüman hizmetçilerin de coşarak dansın ölçüsüne uyup “Ya Allah! İnşallah!” diye bağırdıklarını yazıyor.”

Yesevîliğe özgü zikir uygulamalarında şamani vecd halinin izlerine rastlanmakla birlikte, belirgin bir şekilde var olan Hinduizm etkileri, Asya’da Şamanizm bölümünde de değinildiği üzere Şamanizm üzerinde varolabilecek olan Güney Asya etkisiyle açıklanabilir. Sema ve zikir uygulamalarında bir başka etkilenme kaynağı ise İran’dır. İran’ın Arap istilasından önce Hind’i, Çin’i, Bizans’a bağlayan bir köprü olması dolayısıyla Bizans kilisesi içinde mistik bazı uygulamalar uygulamalar ve tarikatların varlığı bu etkilenme ile açıklanabilmektedir. İslam etkisi altında ise 8. yy’da İranlı Müslümanların Budizm ve Brahmanizm’in etkisi altında kaldığı iddia edilmektedir. Bu etki altındaki mezheplerden biri de Kalenderiye Mektebidir. Anadolu Sufiliği’nin ve

Bektaşiliğin kaynaklarından olan Kalenderiye Mektebinin İran yoluyla bu etkiyi Anadolu'ya taşıdığı düşünülebilir.

Fakat bütün bu Budist, Brahmanist etkilerin yanısıra bu danslardaki figürlerin, şamanın dansı ile bir ilintisi olduğu görülmektedir. Şamanların danslarında güneşin yörüngesini taklit ettikleri ileri sürülmektedir. Bu dönüşler şaman inançlarında kutsal sayılan 3,7,9 sayıları ile ilişkilendirildiğinde bunlar göğün 3,7,9 katlarına bağlanmaktadır. Şamanlar ruhlarla ve tanrılarla konuşmak ve insanlarla tanrılar arasında aracılık yapmak için göğün katlarında oturan tanrılara doğru tırmanırlar. 9. kat semavi tanrının bulunduğu kattır ve çok güçlü şamanlar ancak bu kata varabilirler. İşte şaman da dansında bu kutsal sayılarla ilişki kurarak, evrenle bir bütünleşme gayreti içinde olmaktadır. Tenri sözcüğünün de tang fiili ile ilgili olarak dönmekle bir ilintisi vardır.

Böylece, şamanlık dışındaki etkilerle birlikte, semalardaki uygulamanın evrenle, tanrıyla bir olmaya yönelik olması, bu dansların İslam öncesi kutsal danslarla olan ilişkisi, dansların dinsel olarak farklılaşmasına rağmen, dinsel fikirler ve bunların ifadesi anlamında aynı yapıyı ve düşünme tarzını koruduğunu gösteriyor.

Samahlar ise, semâlar gibi önce ağırdan başlayan, gittikçe hızlanan ve vecd haline yakın bir duygu içinde icrâ edilen danslar olduklarından semalara benzemekle beraber, Anadolu köylüsünün dini olmayan dansları ile de bir benzerlik içindedir. Bir dergâh, tekke kapalılığında olmasa bile nispeten kapalı bir toplum yapısını arzeden Alevîliğin uygulamalarında bu danslar bir tören uygulaması titizliğinde icra edilirler. Bu dansların halk danslarına olan benzerliklerinin yanı sıra ritüel kökenli oldukları da düşünülür. Bu samahların erginleme ritüelleri ile olan ilişkisi, bunların şaman kökeninin yanısıra, Asya'dan gelen Türk topluluklarının Anadolu'nun yerli âdetleri ile olan karşılaşmasının bir sonucu olduğunu düşündürebilir. Orta ve Kuzey Asya topluluklarında şamanın erginlemesi dışında, belirgin bir erginleme ritüeline ya da erginleme cemiyetlerine rastlanmaz. Fakat bazı Alevî samahlarının gençlere özgü olması, bazılarında gençlerin, bekârların alınmaması akla bu samahların erginleme ritüelleri ile olan ilişkisini getiriyor. Örneğin "**Dem Geldi Samahı**"nın bir bölümüne gençlerin alınması, daha

önceki bölümlerde alınmamaları bunun erginleme ritüelleri ile ilgili bir uygulama olacağını düşündürüyor.

Samahların, semâlardan olan farklılıklarından en önemlisi, samahların din dışı halk danslarına olan benzerlikleridir. Örneğin; samahlar ile halaylar arasında bir benzerlik, bir yakınlık göze çarpmaktadır. Halaylar da samahlar gibi önce ağır bir tarzda başlar, yarı hareketli bir kısımdan sonra, giderek coşkulu bir tempoya ulaşır. Turna ya da kartal samahı adını taşıyan samahlar olduğu gibi turna ya da kartal barı adında halk danslarının bulunması bu ilişkiyi ortaya koyar. Ayrıca bu dansların hayvanlar ile ilintili olması, şamanî inançlara ilişkin olabileceğini gösterdiği gibi (kartal Orta ve Kuzey Asya Şaman topluluklarında-hatta totemik bir karakteri içinde barındıran-kutsallık atfedilen bir hayvandır.) avlanma, sihir, bereket ritüelleri ile olan ilişkileri de akla getirmektedir. Samah törenlerinde içki içilmesi ve bu içkinin kendi adını kullanmayıp “**dolu**” diye isim verilmesi ve dolu’nun “**tolu**” olarak şaman inancında kurban anlamına gelmektedir. Tüm bu öğeler bu dansların İslâm öncesi uygulamalarından kaynaklanan, eski inançların etkisiyle oluşan danslar topluluğunu göstermektedir.

Şamanlık etkisi Anadolu’nun din dışı danslarında da görülür. Hayvanlarla ilgili dansların, avcılık ritüellerinin bir devamı olduğu düşünülebilir. Danslarda davulun kullanılması, yine şamanlıkla ilintiyi akla getirebilir. Anadolu’da Kastamonu’da görülen dansçının davulla dansetmesi ya da Bolu’daki iki davullu dansçı şamanlıkla ilintili görülmektedir. Davulun şamanın en önemli aracı olduğu bilinir, davul hem kötü ruhları içine hapsetmek, hem şamanın yolculuğunun duraklarını belirlemek hem de vecd hali için kullanılan bir araçtır. Ama Anadolu halk danslarında davulun yalnızca bu kökenden geldiği iddia edilemez [Tuna, 2000: 184].

Anadolu’da yaygın olarak davul ve zurna çalınarak oynanan halay ise “alay”dan gelmektedir. Aley’ler, Buley’ler deyimindeki Buley sözcüğü topluluk, taife anlamında kullanılmaktadır. Türkmenlerde ve Orhon Yazıtları’nda Ulayı-Ulayu sözcüğü devamlılık, süreklilik anlamında kullanılan bir sözcüktür. Hazar Denizi’nin ötesindeki Türkmenler’de Alay dengi bir oynandığı bilinmektedir [Eroğlu, 1995: 23].

Fakat bazı halk dansları üzerinde şamanlık etkisi daha belirgindir. Örneğin Çoruh'un Delihoron ya da şeytan oyununun şaman inançlarını yansıttığı düşünülebilir. Bu oyunda içine şeytan giren birisinin içinden bu şeytan çıkarılmaya çalışılır. Bu şamanın hastanın içine giren kötü ruhu çıkarmasına benzer.

Son olarak Anadolu halk danslarının, şamanlık ile olan ilişkisini gösteren bir başka öge, Asya'daki şaman inançlarını benimsemiş olan halkların danslarına olan benzerlikleridir. Tunguz, Yukaghir ve Yakutlarda icra edilen halka dansının ritminin (yavaştan başlayıp gittikçe hızlanıp bir coşkunluk halini alması), adımlarının düzeni ve dans sırasındaki nidalar (dans dört notalı bir şarkı eşliğindedir, her nota dört adımı karşılar. Söylenen sözler Tunguzlarda "ho-yoi-re- yoi ve he-ke-ha-ka"dır") bize Anadolu halk danslarını anımsatmaktadır.

Şamanizm'in ve şaman âdetlerinin Anadolu kültürü üzerindeki bir diğer etkisi köylüler tarafından oynanan seyirlik oyunlar üzerinde olmuştur. Anadolu seyirlik oyun çıkarma geleneği üzerindeki tek etki tabii ki Şamanizm değildir. Anadolu Türklerinin kültürü çeşitli kültürlerin karışması ile oluşmuştur. Bu anlamda Anadolu seyirlik oyunları da soy olarak Orta Asya kültüründen, yer olarak Anadolu'nun Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerinden önceki eski Anadolu kültürü ve inançlarından ve son olarak da İslam kültüründen gelen etkilerle oluşmuştur [Tuna, 2000: 184].

Köy seyirlik oyunları tarih boyunca göçlerden; çeşitli kültürlerden ve birikimlerden etkilenmiştir. İslamiyet öncesi Türk kültürü bugünkü kültürün temelidir. Köy seyirlik oyunlarında Orta Asya, Anadolu, İslamiyet ve ortak Balkan kültürünün izlerini görebiliriz. Bu gelenek zamanla beslenerek yeni bir biçime bürünmüştür" [Artun, 1995: 87].

Anadolu'da yaygın olarak görülen yörelere has seyirlik oyunların kökeninde de şamanist unsurlar göze çarpmaktadır. Tarıma dayalı yaşam biçiminin, mevsimlerle ilgili ritüellerin ve bunların İslam öncesi inançlara ilişkin olan mitlerle olan ilişkilerinin sonucu olarak bunların oluşturduğu bir gelenek, belki bilinçsizce de olsa, Anadolu köylüsünün seyirlik oyunlarında hala varlığını korumaktadır. Bu ritüellerin kalıntısı

olan seyirlik oyunlarda, özellikle hayvancılıkla ilgili oyunlarda şamani izler görebilmek mümkündür [Tuna, 2000: 186].

Bu oyunlarda genellikle akkoyun, karakoyun, kartal vb.gibi hayvanlar taklit edilebildikleri gibi oyunlar sade bir şekilde icrâedilirler. Ancak bazı oyunların belirli mevsimleri ve belirli günleri vardır. Meselâ, eskiden oldukça yaygın olduğu anlaşılan bugün Sivas, Şarkışla, Tunceli, Bitlis ve Erciş yörelerinde oynalanan Koç Halayı yalnızca koç katımı zamanında oynanmaktadır.

Doğu Anadolu'nun en önemli halk danslarından birisi “Bar” dır. Genellikle Doğu Anadolu'da bir çeşit oyunu oynanmaktadır ki “Koççarı” adıyla bilinmektedir. Bugün Bitlis ve Kars'ta “koçarı”, Van, Gümüşhane ve Kelkit'te “koççarı”; Muş ve Kart'ta “Koççeri” Hınış'ta “koçeri”; Ağrı'da “koçeri” veya “koçaklama” şeklinde anılmaktadır.

Koçarı barı Doğu Anadolu Türkmenleri olan “Dadaşlar”ın gönüllü savaşa gidişlerini ve kahramanca dövüşmekten zevk aldıklarını sembolize eder.

Sivas ve Şarkışla'daki “Koç Alayı”; Erzincan'daki “Koç Oyunu”; Karakeçili Yürükleri'nin “Karakoyun Oyunu”; Akdeniz Bölgesi'nde Isparta ve Burdur çevresinde oynanan “Teke Zortlatması”; Özbeklere has “Koç Döğüşü”; Kazak Türkleri'nin millî oyunlarından olan “Dokuz Kumalar Oyunu”; Türkistan Türkleri'nin “Gökböri/Oğlak Oyunu” vb. hayvansal taklit niteliği taşıyan oyunlar olarak ön plana çıkmışlardır [Çay, 1990: 99].

Oyunların içinde ilkel büyüü de barındıran yağmur yağdırmak için yapılan bazı uygulamalar ve bu uygulamalar için kullanılan kuklalarda şamanizme ait tös, ongon geleneğinin izleri vardır.

Anadolu çocuk oyunlarında bulunan aşık oyunu oynama geleneğinin, şamanî falcılık ve kehanet uygulamalarından olan aşık kemiği ile fal bakma uygulamasından kaynaklandığı bilinmektedir [Tuna, 2000: 179].

Türklerin hayatında “aşık oyunu”nu ve bu oyunla ilgili adet ve ananeleri anlayabilmek için “aşık”ın ne olduğunu kısaca bilmekte fayda vardır.

Aşık, ayak kemiğini meydana getiren yedi kemiğin en mühim parçalarından biridir; baldır kemiği ile ekleşerek bileğin belli-başlı oynak merkezini teşkil eder. Ayağın dayanma mekanizmasında büyük payı olan aşık hakkında sürü besleyen kavimler çok eskiden beri bilgi sahibi idiler. Tarihini tespit edemeyeceğimiz bir zamandan bu yana koyun ve keçiden elde edilen aşık kemiğini bir oyun aleti, vasıtası olarak da kullandıkları bilinmektedir. Bu günkü bilgilerimize göre en eski vesika Neolitik Çağ’na milattan önce (7000-5000) yıllarına aittir. Kültür ve Turizm Bakanlığı Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde Geç Hitit döneminde, Kral Araras ve ailesini tasvir eden bir kabartmanın sol köşesinde aşık oynayan çocuklar görülmektedir. Ayrıca Çatalhöyük kazılarında dört aşık bulunmuştur.

Oğuz destanında, Divanû Lügât-it-Türk’te, 1257’de doğmuş olan Barak Baba’nın şahsiyeti hakkında bilgi veren Tarih-i Berrâzî’de, Codex Kumanicus’da, Candaroğullarından İsfendiyar Beğ’in emri ile oğlu İbrahim Beğ için getirtilmiş Cevâhirü’l-Esdâf (1312-1439) adlı Kur’an tefsirinde, Dede Korkut Kitabı’nda, Çağatayca’da, Letâif-i Lâmiî’de, Taşlıcalı Yahya divânında, Radloff’da, Azeri lehçesinde, umumî bir isim olan aşığa ehemmiyetsiz lehçe ve ağız farklarına göre Türkmenler “aşık”, Özbekler “aşık”, Tatarlar “aşık”, Karakalpaklar, Kazaklar, Nogaylar “aşık” ve Kırgızlar ise aynı zamanda “cükö” kelimelerini kullanmaktadırlar. Türklerde kültür bağları bulunan Moğollar ise bu kemiğe “Saka/Sagai” adını vermişlerdi.

Aşık isminde Batı Türkçesinde “aşık atmak; rekabete girişmek”; “aşığı bey oturtmak veya çift oturtmak; (iş i rast gelmek)”; “aşığın kınalansın (eline attığın iş iyi olsun)”; “aşığı alçı düştü, (bir oyun veya hadiseden kazançlı çıkmak)” gibi deyimler türemiştir.

Aşık bedduâlarda da yer almaktadır. “Aşığın kör olsun (İş in bozulsun)”; “boyun attı, aşık boyu ola”, “aşık gibi kurşunlanasın”, “aşığın kırılısın” birer örnek teşkil eder.

Aşık, oymak isimlerinde de görülüyor. Kırgızların Esengul yahit Berdibulat oymakları arasında “asık” adlı bir oymak vardır.

Şamanların boyunlarına kötü ruhlardan korunmak amacıyla taktıkları aşık kemiklerine Anadolu’da Hayderî ve Kalenderî dervişleri arasında da görülmektedir. Onlar da boyunlarına “tak-ı Haydarî” denilen bir kolye takarlardı. Tarih-i Berrâzî’de, 1257’de Tokat’da doğan ve öldürülen Barak Baba ile dervişlerinin boyunlarında keçeden yapma boynuzlar, iplere geçirilmiş ziller ve kına ile boyanmış aşık kemiklerinin bulunduğu yazılıdır. Sayın Bedri Noyan’ın söylediğine göre Bektaşiler nasip kurbanından elde edilen aşığı hatıra alarak boyunlarına takarlar. Anadolu’nun bazı yerlerinde çocukların da boyanmış aşıkları boyunlarına asmalarının bu anane ile ilgisi düşünülebilir.

Diyarbakır ve Mardin köylerinde kadınların boyunlarına aşık taktıkları görülmüştür. Ayrıca Ankara-Polatlı, Yozgat-Akdağmadeni gibi yerlerde çocukların sağ ve sol omuzlarına nazar değmemesi için aşık takılmaktadır. Kırgızlarda evlat edinme merasiminde çocuğun beşiğine takılan aşık, yastığına da takılırdı. Binboğa dağlarında yaşayan aşiretler arasında çocuğu olmayan Hasan Ağa’nın söylediği ağıtta bunun bir örneği görülmektedir.

Giceler ayın ışığı

Hani sözümün eksiki

Mevla’m bir oğlan verirse

Altın takarım aşığı

Yozgat’ın Akdağmadeni’nde çocuğun omzuna takılan aşık onun gelişmesini temin etmektedir. Erzurum’un Şenkaya kasabasına bağlı Yoğurtçular Köyünde yaşayan ananeye göre kurban kesilince aşık kemiğin ev sahibine kalması lazımdır. Onun yardımı ile sırat köprüsünden geçip cennete gidileceği inancı yaşamaktadır.

Türk hayatında umumî olmamakla beraber, aşık, falda, kumarda, rüyâda, bir unsur olarak rol oynamıştır. Eski Türkçe’de “ırk” Kırgızca’da “tölge” kelimeleri ile ifade edilen “fal” ve bir kimsenin gönlündekini bilmek manasına gelen “falcılık” ta kullanılan

aşık, Şamanizm unsurlarından biridir ve fena ruhtan koruyucudur. Divânü Lügat-it Türk'te mevcut bu kelime, "ırk bakmak; fal bakmak"; "ırkım açıldı; talim açıldı" manasıyla Kütahya'da yaşamaktadır. Nogaylar arasında da aşıkla fal ananasi yaşamaktadır. Ediğe ve arkadaşları Kabardın'ı takip edip etmemekte, hangisinin hayırlı olacağını öğrenmek için davul üzerine aşık atarlar; aşıkın alçı düşmesi halinde Alp Kabardın'ı kovacaklarına and içerler. Abdülkadir İnan, Altun Ordu göçebeleri arasında yaşayan bir ananeyi de Semerkant vilayetindeki Özbekler'den şöyle nakleder.

"Han Şibak Semerkand şehrini kuşatırken karargahını Koytaş dağına kurar. Hücuma geçeceği sırada davul getirtir; eline bir aşık alır ve;

Cek düşse de Babırğa

Dağ düşse de Babırğa

Semerkand'ı ben alacak olursam:

Ona düşsün davurga der.

Aşıkla fal Anadolu'da da görülüyor. Akdağmadeni'nde niyet edilen şey aşığın bir yüzüne tutulur. O yüzü üst tarafa gelirse istenen şeyin gerçekleşeceğine inanılır.

Türk cemiyetinde umumi olmamakla birlikte aşıkla kumar oynama alışkanlığı zamanımıza kadar devam etmiştir. Kara Kalpaklar arasında "dört aşık" adlı kumar oyunu para karşılığı oynanmaktadır. Anadolu'nun birçok yerlerinde "zar" yerine aşığın kullanıldığını biliyoruz.

Aşıkla kumar oynamak dindar ve sünî muhitlerde günah sayılmaktadır.

Rüyada görülen aşık istenilen şekilde durursa dileğin kabulüne, aksi olursa reddine delâlet eder.

Aşık oyunu ve onunla ilgili âdet ve anelerin Türk aleminde asırlardan beri sürekli olarak yaşadığı ve atalardan oğullara intikal ettiğini göstermektedir [Elçin 1987: 95].

Eski zamanlardan itibaren insanların farklı inançlarla ilgili olarak kutladıkları bazı merasimler bu veya diğer geleneklerle zenginleştirilmiştir. Mevsim ve aile merasimleri arasında yaygınlaşan bu gelenekler zamanla kendi önemini kaybederek çocuk folklorunda “oyun” ve “düzgünlere” dönüşmüştür. Bazı tabiat olayları, yağmurun yağması, güneşin doğması, ilkbaharın gelişi, rüzgarın esmesi “A yel baba, yel baba”, “Esdü külek”, “Es hari men de verin neziri” vb. gibi düzgü ve şarkılarda kendi yankısını bulmuştur. Örneğin; yağmur yağdığı anda annenin ilk çocuğu yağmurun altında döne döne avununu açar ve bu sözleri söyler;

Men anamın ilkiyem,
Ağzı gara tülküyem
Yağma, yağış,
Bitme gamış,
Babam çöldedir,
Yapınısı evdedir.

İlk bakışta çocuk oyunu gibi görünün bu hareket daha eskilere dayanmaktadır. Eski insanlar bazı tabiat olaylarının sebeplerini çözemediklerinden dolayı, farklı efsun ve hareketle bu veya diğer tabiat olaylarını etkilemeye çalışmışlardır. Mesela; güneşi ilkbaharda davet etmek gibi.

Görüldüğü üzere, Anadolumuzda ve diğer Türk Cumhuriyetlerinde özellikle çocukların nereden geldiğini bilmeden; tabiat olaylarını canlı kabul ederek sesledikleri saymacalar ve oyunlar eski inançlarımızın belki de günümüze hoş bir yansımasıdır [Yoloğlu, 1999: 116].

“Ritüel kökenli seyirlik oyunlardaki düğünlerin vazgeçilmez ögesi gelin-güvey motifidir. İçinde bu motifi bulduğu oyunları incelediğimizde eski Türk kültürünün izlerine rastlanmaktadır. Seyirlik oyunlar, oynandığı toplumun kültür düzeyine ve oynandığı çağa bağlıdır. Orta Asya Türklerinin inanç ve yaşama biçimleri Anadolu’daki yerli halkın kültürünü etkilediği gibi bu kültürden de etkilenmiştir. Çeşitli etkilenmeler ve değişmelerle günümüze kadar gelen seyirlik oyunları iki ana gruba ayırabiliriz.

- 1.Ritüel nitelikte, belirli bir takvimi olan oyunlar,
- 2.Düğün törenlerinde ve çeşitli toplantılarda eğlence amaçlı oynanan oyunlar.

Ritüel kökenli oyunlarda şenlik, büyü, bolluk ve bereket motifleri iç içedir. Taklit, eylem ve toplu katılma doğaya karşı korumadır. Bu tür oyunlar eski-yeni, iyi-kötü, bolluk-kıtlık, yaz-kış, ak-kara, güçlü-zayıf gibi çatışmalar üzerine kurulur. Çeşitli kültürlerde mevsim değişiklikleri törenlerle kutlanır. İslamiyet öncesi Türk kültüründe de bahar bayramı yapılarak kıştan sonra canlanan doğanın sevinçle karşılandığını ve şenlikler düzenlendiği bilinmektedir. Eskiden beri yapılan bu ayin, tören ve şenlikler daha sonra semavi dinlere de girerek dinî bir nitelik kazanmıştır”[Erman, 1995: 86].

Anadolu köylüsünün çıkardığı seyirlik oyunlarda eski Anadolu inançlarına ilişkin öğeler bulunduğu gibi, Türklerin Asya’dan getirdiği şamani inançların, geleneklerin, büyüye, kötü ruhlara ve cinlere olan inançların da etkileri bulunur. Bu etkiler özellikle hayvancılıkla ilgili olan oyunlarda, hayvan benzetmelerinde ve bazı ölme-dirilme motiflerinde tartışılabilir olan şamani kalıntılarıdır. Bunlardan ilk olarak ele alacağımız örnek Anadolu’nun hemen her yerinde rastlanan saya gezmesidir. Bu gelenek ve bu gelenekle ilgili olarak çıkarılan oyunların koç katımı ile ilgisi vardır. Koçların çiftlendirilmelerinden sonra kuzular beş ay içinde doğar. Yüzüncü gün kuzu anasının karnında tüylenir. Bu genellikle Aralık ayının 25’inden Ocak ayının 10’una kadar sürer. İşte bu günler içinde saya gezmesi denilen gelenek gerçekleştirilir. Saya gezmesinde genellikle çobanlar evleri tek tek dolaşarak evlerden yiyecek isterler. Örneğin Karaman İbrala’da bu Ocak ayının 20’sinden Şubat’ın 10’una kadar sık sık yapılır. Oyunu üç dört kişi oynar. Oyunculardan biri üzerine beyaz bir gömlek giyer, boynuna, kollarına, ayak bileklerine ufak çanlar takarak koyunu canlandırır. İkinci oyuncu eski elbiseler giyinip, yüzünü karaya boyar, üçüncüsü boynuna bir dağarcık asar, onun görevi evlerden yiyecek taşımaktır. Her evin önünde durarak saya ezgisini söylerler. Buna saya sayma denir. Evin erkeği koyun olan oyuncunun başından aşağı bir kova su boşaltır. Evin kadını da buğday, arpa, mısır gibi yiyecekleri üçüncü oyuncuya verir.

Saya kelimesinin çeşitli bölgelerde, çeşitli anlamları var; örneğin Sivas dolaylarında ince çitten çevrilmiş davar dairesi, çoban ya da derviş gibi olup, kuzuların doğduğu sıralarda sürü sahiplerini dolaşan kimseye saya deniyor [Tuna, 2000: 188].

Tekirdağ'da tarımda bolluk ve bereket için oynanan büyüsel nitelikli, kökü Orta Asya'ya şamanizme dayanan bir ritüeldir. Oyunu yöneten kişilerce cemalbaşı, çavuş, kurukaf, çerebaşı, dede, kamburağa, terdali, zorbarbaşı, teke adı verilir. Cemallerin hareketleri bize ilkelerin ayin ve törenlerini hatırlatır. Müzik ve dans vazgeçilmez ögedir. Cemalde kullanılan müzik aletleri şunlardır; çan, zil, çampara, teneke, tef, darbuka, davul, zurna, tulum, kemençe, gırnata (klarnet).

Cemal ritüeli büyük bir gizlilik içinde hazırlanır. Oyunla ilgili araç gereçler toplanır. Oyun gece yarısından sonra oynandığı için ellerinde meşaleler, fenerler vardır. Hayvan taklitleri, şenlik naraları dışında garip sesler çıkarırlar. Topluca yörenin halk oyunlarını oynarlar.

Ev sahibi cemallere verdiği buğdayın bir kısmını cemallerin üzerine saçarak saçar. Cemaller ürünün bol olmasını dilerler. Cemal oyununda çeşitli kılıklara girerler. Maske takarlar. Bunlar gelin, dede, arap, hoca, ayı, tilki, deve, devenci, damat, hakim, kambur, çavuş, berber, kurukafa, kukumaç, horoz vb. evlerin önündü seyirlik oyunlar çıkarırlar.

Ana öge canlandırmadır. Koyun, keçi, postuna bürünülür. İki köy cemali karşılaştıklarında kavga ederler, kan şarttır. Bir köyün cemali diğer köyün cemalini köye sokarsa "köyün bolluk ve bereketini alır" inancı yaygındır. Kavga bir cemal ölene kadar sürer. Ölen cemalin kanı aranmaz, öldüğü yere gömülür. Tekirdağ'da 18 cemal mezarlığı vardır [Artun, 1992: 7].

Görüldüğü üzere bereket törenleri, hayvan taklidi taşıyan oyunlar, çocuk oyunları, dini törenler, eğlence amaçlı oyunların bir çoğunda şaman inanışlarının etkisi kendini göstermektedir. Yalnız şu da bilinmelidir ki tüm oyunlarda birebir şaman inanışlarının etkisi bulunmamaktadır. Çünkü diğer inanışlarında etkisi oyunlarda kendini göstermektedir. Türklerde özellikle İslamiyet inancından sonra oyunlarda karma bir düzen ortaya çıkmıştır.

İnsan belli bir toplumun üyesi olarak kendi kültürel mirasını öğrenir, savunur, yaşatır ve kendisinden sonraki kuşaklara aktarır. Böylece danslarda kuşaktan kuşağa kültürel miras olarak geçer. Ancak kültürün değişkenliği ilkesi'ne paralel olarak her kuşağın katkısıyla fonksiyonu, amacı ve muhtevası da değişir [Eroğlu, 1995: 22].

2.3. Geçiş Dönemlerinde Türk İnanç ve İnanışlarının İzleri

Bilindiği gibi insan hayatının başlıca üç önemli “geçiş dönemi” vardır; doğum, evlenme ve ölüm. Her birinin kendi bünyesi içerisinde bir takım alt bölümlere ve basamaklara ayrıldığı bu üç önemli aşamanın çevresinde birçok inanç, âdet, töre, tören, âyin, dinsel ve büyüsel özlü işlem kümelerine söz konusu geçiş dönemindeki yeni durumunu birlemek, kutsamak, kutlamak, aynı zamanda da kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır. Çünkü yaygın olan inanca göre, insan bu tür dönemler sırasında güçsüz ve zararlı etkilere karşı açıktır.

Böylece “geçiş” dönemlerinde kümelenen adetlerin, gelenekler, töreler ve törenler bunların içerisinde yer alan işlemler ve uygulamalar bir ülkenin ya da belirli bir yörenin geleneksel kültürünün ana bölümlerinden birini oluşturur.

İnsanlığın bu dönemlerle ilgili düşünce, tasarım, tutum, davranış, işlem ve uygulamaların belirli bir ülkenin, bir halkın ya da bir etnik grubun coğrafyasından ve kültüründen gelen kimi yerel ayrımların, özelliklerin dışında an çizgileriyle evrensel bir nitelik taşımaktadır [Örnek; 1995: 131].

Yağmur duasına çıkma, özellikle doğum ve düğünlerde ön plana çıkan alkarısı tasarımı ve bununla ilgili olarak al renkli bir kumaşın koruyucu gücüne başvurmak, cinlerle perilerle dolu olduğuna inanılan bir dünyada, bu güçlerin kötü etkilerinden korunmak ve kurtulmak için izlenen yollar vb. bir çok kültürel değer, Türklerin Orta Asya'da yaşadıkları dönemden günümüze ulaşmış olduğu düşünülen kalıntılardır [Er; 1996: 170].

“Hemen bütün dinlerde, hayatın önemli anları olarak ifade edebileceğimiz ve insanlara genellikle bir öncekine nisbetle yeni statüler kazandıran dönemler, birçok inanç ve uygulamaların da ortaya çıkmasına imkân vermiştir. Esasen dinler, bu olaylar üzerinde önemle durmuşlar ve onlarla ilgili olarak birçok düzenlemeler yapmışlardır. Bunlardan üçü yani düğüm, evlenme ve ölüm belki de onların arasında, bu tür inanç ve uygulamalar yönünden üzerinde en çok durulanlarıdır. Bu vesile ile düzenlenen törenler, bir tatüden bir başkasına geçişe işaret ettikleri için onlara “geçiş mensekleri” (rites de passage) denmektedir. Nitekim, eski Türk dini de bu önemli olaylara kayıtsız kalmış değildir” [Güngör, Günay, 1997: 68]

Halk inançlarının içinde ruhçulukla “ölü ruhlarına saygı” ile ilgili de bir çok kalıntı vardır. Bunlar da kök itibariyle animizme kadar iner. Çünkü animizm, ruhçuluğa inanan bir ilkel dindir. Ona göre kainat ruhlarla doludur. Bu ruhların da bir kısmı iyi diğer kısmı kötüdür. O halde kötülerin şerrinden korunmak iyilerin de lütûflarına mahzar olmak için bu ruhları memnun etmek gerekir.

Bu halk inançlarının bir kısmı da ilkel dinlerden naturizmin yani tabiatçılığın izlerini taşır. Bu inanca göre tabiat kuvvetleri yüceltilmiş neticede güneşe, aya, rüzgâra tapınılmıştır.

Bu inançlar nesilden nesile birçok kılık ve kıyafet altında değişerek gelmiştir [Aydın, 1982: 6].

İnsan yaşamının fizyolojik evrelerinin, özellikle de gebe kalma, gebelik, doğum, ergenlik, evlenme ve ölüm gibi dönüm noktalarının gerçekte pek çok ayinin ve inanç öğretisinin çekirdeğini oluşturduğuna herkesi ikna etmek için etnoloji literatürü bilmek yeterlidir. Gebe kalmaya ve yeniden doğuşa, tutkuya veya doyurulmaya ilişkin dini tasarımlar hemen hemen bütün soylarda şu veya bu biçimde büyüyle var olurlar ve çoğunlukla da kurallar ve törelerle bağlantılıdır. Gebelik sırasında kadın belli tabulara uymak ve törenler yapmak zorundadır, bunlara zaman zaman kocası da katılır. Doğum öncesinde ve sonrasında, tehlikeleri uzaklaştırmak ve kötüyü büyüü kovmak için çeşitli büyü âyinleri, temizleme törenleri, yeni doğanın yüksek güçlere ya da topluluğa

tanıtıldığı toplu şenlikler ve eylemler vardır. Daha sonra da yaşamda oğlanlar ve çok daha az rastlanarak kızlar, kural olarak gizemle çevrili ve zalimce, müstehcen sınavlarla dolu, çoğu kez de uzun süreli yetişkinliğe giriş âyinlerine katılmak zorundadırlar.

Bunları daha çok izlemeden de, insan yaşamının ilk başlangıcının bile, içinden çıkılmaz bir inanç ve ayinler karışımıyla kuşatılmış olduğunu görebiliriz.

Olayların incelenmesi en baştan iki ana grup halinde geçici bir sınıflama yapılmasına izin veriyor. Lohusalıkta ölümü kovmak için yapılan bir ayini başka tipik bir adetle, doğumu kutlama töreniyle karşılaştıralım. Birinci âyin bir amaç için araç olarak yapılır, herkesin bildiği, izlediği ve her yerli bilgi vericinin kolayca anlatabildiği belli, pratik bir hedefi vardır. Doğumdan sonra yapılan töreninse, yeni doğanın takdiminin ya da olayı kutlamak için yapılan şenliğin hiçbir hedefi yoktur. O, bir amaç için araç değildir, kendisi amaçtır. Annenin, babanın, akrabasının ve bütün topluluğun duygularını dile getirir ama ilerisinde, bu törenin amaçladığı, onun sağlayacağı ya da engelleyeceği hiçbir olay yoktur. Bu fark, büyüyle din arasından prima-facie bir ayırım yapmamıza yardımcı olacak. Büyü olayında temelde yatan düşünce ve hedef her zaman açık, basit ve tanımlıyken, dini törenlerde daha sonraki bir olaya yönelmiş niyet yoktur. Yerli, büyü âyininin amacını her zaman söyleyebilir ama bir dini tören hakkında, “bu böyledir” ya da “buyruktur” diyecek veya açıklama olarak bir efsaneyi anlatacaktır.

İslâmiyetin Türklerce kabulünden sonra eski dinimizin izleri geçiş dönemleri olan doğum, evlenme ve ölümdede görülmektedir. Günümüzde inanış olarak geçen unsurlar, dinî karakterli olup Göktanrı dini ve şaman unsurlarının bir devamı şeklindedir.

2.3.1. Doğum

Geçiş dönemlerinin ilki olan doğumda hem kadının hem de bebeğin kutlanmasını ve korunmasını içeren bir çok pratikler uygulanmaktadır. Bu uygulamaların geneline baktığımızda İslâmiyet’le bağlaşan unsurların azlığı dikkatimizi çeker. Çünkü bu

unsurların çoğu Türklerin eski dinine yani Gök-Tanrı dinine ve dinin içerisinde bulunan Şamanist inanışlara uymaktadır.

İnsan yaşamı boyunca birçok olumsuzluklarla karşı karşıyadır. Böylesi durumlarda hemen bir geleneğin arkasına sığınma olayı sözkonusudur. Doğumla ilgili âdet ve inanmalar da birçok büyüsel, dinsel, geleneksel öğeleri beraberinde getirir. Bu süreç içinde gelenek, eğitim, din ve ekonomi boyutları devamlı birbirleriyle ilişki içerisinde [Erdoğan, 1996: 189].

“Üç önemli geçiş dönemlerinden ilki olan doğum, her zaman mutlu bir olay olarak kabul edilmiştir. Dünyaya gelen her çocuk, sadece anne ve babasını değil, aynı zamanda akrabaları, komşuları, soyu ve sopyu da sevindirmiştir. Çünkü her doğum ailenin, akrabaların, soyun ve sopyun sayısını arttırmaktadır; sayının artması gücün, dayanışmanın artması demektir. Özellikle küçük topluluklarda ve etnik gruplarda aileler, nüfuslarının çokluğu oranında kendilerini güçlü ve dayanıklı hissetmektedirler. Yaygın olan, “çocuk, ailede ocağı tütürür” sözü de toplumun bu konudaki değer yargısını açığa vurmaktadır.

Öte yandan doğum, kadına duyulan saygınlığı artırır gibi, onun aile, akraba ve grup içindeki yerini de sağlamlaştırır. Baba ise, “evlat sahibi” olmakla hem geleceğe güvenle bakar, hem de dostlarını ve yakınları arasında saygınlık kazanmış olur. Çünkü kısır kadın, doğuramadığı için, yakınlarınca ne kadar küçümsenirse erkek de aynı biçimde çevreden gelen baskının ve “erkek yerine konulmamanın” toplumsal ve ruhsal ezikliğini duyar.

Anneye benlik ve bütünlük, babaya güven, akrabaya, soya, sopya güç kazandıran ve yaşamın başlangıcı olan doğum olayı, gerek söz konusu çiftin, gerek yakınlarının gözünde büyük önem kazanır.

Doğum da bir “geçiş” olduğuna göre, inançlar ve gelenekler, gebe kadını da daha doğum öncesinden, hatta çocuk sahibi olma isteğinden başlayarak birtakım adetlere uymaya, bu adetlerin gerektirdiği işlemleri yerine getirmeye zorlamaktadır. Böylece

doğum, annenin gebe kalma isteğinden başlayarak, yüzlerce âdetin, inancın, dinsel ve büyüsel özlü yüzlerce işlemin hücumuna uğrayarak âdeta onlar tarafından yönetilmektedir” [Örnek, 1995: 131].

Türklerde doğum konusu ile ilgili olarak, özellikle ilk dönemlere ait bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Buna karşılık yakın dönemlerle ilgili etnografik çalışmalar, konuyla ilgili bilgilerin genişlemesine imkân sağlamıştır. Daha Göktürkler zamanında varlığa işaret ettiğimiz ve bir tür koruyucu ruh ya da melek şeklinde anlaşılması gereken, Umay’ın, İslâmî dönemde, küçüklerin hamîliğinden, tamamen tersine bir yorumla, “Umacı” şekline dönüşerek varlığını sürdürdüğü bilinmektedir [Güngör, Günay, 1998: 67].

İslâm öncesi Türklerde çocukları koruma görevi “Umay”a verilmişken, İslâm sonrası Türk toplumunda “Fadime Anamıza” verilmiştir [Şişman, 1998: 8].

Eski Türk hikaye ve destanlarında da doğum, kısırlık ve çocuk sahibi olma ile ilgili inanç ve uygulamalara atıflarda bulunulduğu görülmektedir. Dede Korkut hikayelerinde erkek çocuk sahibi olmak için baş vurulan uygulamalara işaret olunuyor. Manas Destanı’nda Yakub Han, kısırlığından şikayet ettiği eşinin, “mezarları ziyaret etmediğinden, elmalı yerlere yuvarlanmadığından, kutlu pınarların yanından geçmediğinden” söz ediyor. Öyle anlaşılmaktadır ki çocuk sahibi olmak için arzusu ile kutsal yerlerin, ağaçların ve mezarların ziyaret edilmesi inanç ve adeti, geleneksel Türk dini dönemine uzanmakta ve oradan adak ve ziyaret inançları şeklinde Müslümanlaşmak suretiyle onlar, İslâmî dönemde de varlığını sürdürmüş ve günümüze uzanmış görünmektedirler [Kalafat, 1996: 7].

“Türkler, mitolojilerine ait bilgilere bakılacak olursa, Çin kaynaklarına göre kurttan türemişlerdir. Oysa Köktürk yazıtlarına ve devirin diğer kaynaklarına bakıldığında, Türkler’in, bu çağda, göğü ve yeri yaratan Tengri’nin, yeryüzünde insanoğlunu yarattığına inandıkları açıkça anlaşılır. Ancak, atalarımızın kurdu mübarek görmeleri, ona hürmet etmeleri ana ve ata ruhu ile bağlı bir inançtan kaynaklanıyor olmalıydı. Erkek ve kadın kamların vecd halinde iken her çeşit hayvan donuna girdiklerini

biliyoruz. Umay gibi, ananın da çocuğu korumak rolü olduğu düşünülürse, çocuğu kurtaran kadın kamın bir dişi bozkurt gibi tasavvur edilmesi akla gelebilir. **Böri** veya **kurda** karşı, günümüze kadar, Türkler'in hürmet gösterdiği bir gerçektir" [Kalafat, 1990: 81].

Türk hayatında üreme, doğum ve çoğalma ile ilgili muhtelif inançlar görülmektedir. Bunları, çalışmamızda , doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası olmak üzere üç öbek altında toplayıp incelemeye çalıştık.

2.3.1.1. Doğum Öncesi

Türk toplumunda yeni bir bireyin haneye katılması önemli bir olgudur. Bu nedenle özellikle çocukları veya erkek çocukları olmayan aileler bazı pratikler uygulamaktadırlar. Bu unsurların büyük bir çoğunluğu Türklerin eski inançlarından günümüze inaniş olarak gelen unsurlardır.

Yakutlarda çocuk sahibi olmayan kadınların mukaddes bir ağacı dibinde, ak boz at derisi üzerinde "Yer sahibi"ne dua ettikleri görülmektedir. Bu amaçla ıduk kurbanı uygulamasına da rastlanmaktadır. Kırgız, Kazak kadınları çocuk sahibi olmak amacı ile sahrada tek başına biten bir ağaç veya kutlu pınarın yanında koyun kurbanı kesip gecelemedirler [Güngör, Günay, 1997: 68].

Çocuk sahibi olmak isteyen analar, ata mezarlarını, evliya türbelerini ziyaret edip, onlara adak adar, dilek diler ve kendilerinden himmet beklenirdi. Eskiden de, mukaddes kabul edilen ağaçlara, ata mezarlarına, kam mezarlarına çaput bağlayarak, saç ve kurban sunarak çocuk dilemek ve yardım istemek Türkler arasında yaygın bir inançtı [Kalafat, 1990: 81].

Türkmenistan'da çocuğu olmayan kadının çocuğunun olması için, onu yeni yapılan köprüden ilk defa geçirmelidirler.

Türkmenistan'daki bu uygulama eski Türk dini Gök Tanrı İnanç sistemindeki su kültü ile ilgilidir. Buna göre; kutsal kabul edilen su hamile kalamayan kadına “su iyesi” vasıtasıyla yardımcı olacaktır. Türk efsanelerinde “elmalı dereeler”, “çoşkun akan sular” bebek istemi ile dua edilen yerler olarak geçmektedir [İlyasova, Kalafat, 1998: 322].

Türkler'in hayatında çocuk sahibi olmak isteyenler, Tanrı'nın rızasını kazanmak için, açları doyurur, çıplakları giydirir ve ağzı kutlu kişilerin **alkışını / duasını** dilerlerdi. Dede Korkut boylarında da bu inancın örnekleri vardır. O zamanda, Oğuz beyleri, göğel el açıp yüz tutarak alkış tuttuklarında, Tanrı dilediklerini geri çevirmezmiş ve çocuğı olmayanların bu şekilde diledikleri yerine gelirmiş. Yine bu boylarda, çocuk sahibi olmak isteyen anaların saçı olarak, “kuru çaylara” su saldığını görmekteyiz. Kimi destanlarımızda çocuk sahibi olmak isteyenlerin **elmalı yerlerde, kutlu pınar başlarında, ata mezarlarında** yatması gerektiğı vurgulanır [Kalafat, 1990].

Çocuğı olmayan Yakut kadınlar; mukaddes bir ağacın altında oturup ağlarlar ve “yer sahibi”nden çocuk isterlerdi. Anadolu'da çocuğı olmayan kadınların yatırları ziyaret edip; oralarda dua etmeleri ve ağaçlara çul-çaput bağlamaları bu inancı çağrıştırmaktadır [Şişman, 1998: 8].

Uygur Türkleri'nde ise dikkati çeken ilk uygulama Kaşgar yöresinde Satuk Buğra Han mezarı civarındaki dağ yarıklarından toprak alıp yemeleridir. Bazı kişilere okutulan elma, nar gibi meyveleri eşler beraber yerler. Bu uygulama Anadolu'da da yaygındır. Uygurlarda, yapılan uygulamalar sonucu çocuk olmazsa eş ikinci bir eş almak zorunda kalır.

Eğer bu uygulamalar sonucunda kadın hamile kalırsa; anne adayının evdeki saygınlığı artar. Tabi bu dönemde anne bazı unsurlardan da uzak durur. Mesela; hangi şartlarda olursa olsun tavşan eti yenmez. Yendiğı taktirde çocuğun ağzının tavşan ağzına benzeyeceğı söylenir. İnatçı olur diye deve eti yedirilmez. Doğuma yakın zamanlarda anne dağ, su kenarlarında dolaştırılır. Bu kültlerin yardımcı olunacağına inanılır. Anne çirkin nesnelere bakmaz [Turan, 1993: 35].

Yöremizde de, çocukları olmayan ailelerin uğrak noktaları olan **adak, dilek ve ziyaret** yerleri bulunmaktadır. İslamî renge bürünmüş olan “hayır duası” kazanmak da, çocuk sahibi olmak için mühim bir unsurdur. Malatya ilinde, çocuğu olmayan kadınlar, **Battal Gazi**’nin türbesini ziyaret edip dilek diler. Türbe başındaki fanusa eşarbını bağlayan kadın, eğer o, orada durursa, çocuğu olacağına inanır. Diyarbakır ilinde de buna benzer ziyaretler arasında **Sultan Şeymus, Sultan Süleyman**, gibi yatırlar sayılır.

Tercan’ın Gökçe köyünde, **Karayakup** adlı yatırı çocuğu olmayan veya yaşamayanlar ziyaret edip dilekte bulunur. Dileklerinin olması için, horoz keser, mum yakar ve lokma dağıtırlar. Oğul isteyenler burada bulunan **Oğlan Veren** yatırı ziyaret ederler. Tercan’ın Elaltı köyünde, **Emiroğlu** türbesi de, çocuksuzlar tarafından ziyaret edilir. Işıkpınar köyünde **Üzeyir Baba**’ya kurban kesilip çocuk dilenir ve ağaçlara elbise parçaları bağlanır.

Divriği’de hiç çocuğu olmayan kadınlar **Seyit Baba, Hasan Paşa Ocağı, Koca Haydar, Garip Musa, Fadıl Baba ve Ocağı**, Değnekli Dağı eteğinde bulunan **Değnekli havuzu**, Hz. Ali’nin kılıcıyla kestiğine inanılan **Ali Taş**, ağaçları mukaddes kabul edilen **Dört Ardıç** gibi yerleri ziyaret ederek, dileklerinin gerçekleşmesi için dua eder, adakta bulunurlar. Bingöl’ün Karlıova yöresindeki Kartal Dağları’nın en yüksek tepesi kartal Tepesidir. Burada, **Kartalık Şehidi** diye bilinen yatıra çocuk sahibi olmak isteyen anneler de giderler. Burada, Değnekli Havuz, Ali Taş ve Dört Ardıç ziyaretleri ile, eski su, ağaç ve dağ inançlarının yaşadığını açıkça görmekteyiz. Bu inançların yanı sıra, **Arbak** veya **Ata** ruhu adı verilen ced mezarlarının ziyaretinin de yatır, evliya mezarı ziyaretine dönüştüğünü görüyoruz.

Erzurum’un Tekman ilçesinde Ziyaret tepe mevkiinde bulunan **Gökbeler**, Narman’da ise, hamile kadınların ziyaret ettiği **Arap Dede** kutsal yerler arasında yer almaktadır.

Su, dağ, kaya, taş ile ilgili Türk inançları İslâmî renge bürünerek yaşadığını gösteren yukarıdaki örneklere daha niceleri ilave edilebilir [Kalafat, 1990: 81].

Çanakkale’de çocuğu olmayan kadınlar, içerisinde su kuyusu bulunan caminin suyundan içerlerse, çocuklarının olacağına inanırlar.

Trabzon’da çocuğu olamayanlar, olsun diye Hıdırellez’de denize girerler [Kalafat, 1996: 7].

Kısırlıktan kurtulma, çocuk sahibi olmak maksadıyla yapılan bu tür ziyaretler ile, suya süci salmak, ulu ağaçlara çaput asmak, aç yedirmek, çıplak giydirmek, ağzı dualının alkışını almak, Umay iyesinin yardımını kazanmak aynı paraleldeki manevi telkin ve inançlardır [Kalafat, 1990: 81].

Azeri Türkleri’nde Malağın çanak kemiği iki parmağın arasından atılır. Kemik, arkası üzerine düşerse kız, düz düşerse gelinin erkek evladı olacağına inanılır.

Azeri Türkleri’nde hamile geline “elin neden öyle olmuş” denir. Gelin elinin içine bakarsa oğul, dışına bakar ise kız olacağına inanılır.

Türkmenistan’da, hamile kadının bulunduğu evde koyun türünden hayvan kesildiğinde, onun bazı kemiklerinden hareketle, doğacak çocuğun cinsiyetinin tahmin edileceğine inanılır. Kesilen koyunun kellesi temizlenirken çene kemiklerine bakılır. Çene kemiği temiz ise bebeğin erkek olacağına otlı ise kız olacağına yorumlanır.

Doğum evveli inançlarını; çocuklarının olması, doğacak çocuklarının kız veya erkek olmaları, ölmeyip yaşamaları, istenilen bir mesleğe sahip olmaları şeklinde sıralamak mümkündür. Bu münasebetle; yatırlardan, yatırların su veya topraklarından medet beklenilir. Bazen yatır yerine camilerden yardım umulur. Buradaki incelik kutsal makamların kudsiyetinden istifade edilmek istenilmesindedir. İslâmiyetteki Veli Kültünün derinliklerinde Türklerin, Türkistan’dan taşıdıkları inançların izleri de vardır. Esasen Veli türünden kutsal kabul edilen kimselerden hayatta ve ölümlerinden sonra yardım beklemek sadece doğum evvelinde değil, diğer bölümlerde de görüleceği gibi hayatın muhtelif safhalarında ve farklı ihtiyaçlar için geçerlidir [Kalafat, 1996: 7].

Doğum öncesinde çocuk isteyen bireyler hamilelik döneminde çocuğun cinsiyeti ve görünümünü de ilgilendiren pratikler uygulama yoluna giderler. Örneğin; doğacak çocuğun mavi gözlü olmasını isteyen kadınlar, Urfa yöresinde gökyüzüne bakarlar. Ardahan'da gelinin kucağına erkek çocuk verilmesi ile, ilk çocuğun erkek olacağına inanılır.

Doğum öncesi çocuğun cinsiyetini tayin etmede rüyaların rolü olduğuna inanılır. Erzurum'da tespit edilen inanca göre, mesela kadın rüyasında pahalı elbiseler, takılar takmış olarak kendini görürse, erkek çocuk; ucuz şeyler giymiş görürse, kız çocuk doğuracağına inanır. Cinsiyeti tayin konusunda, yeni ayı gören anne erkek, eski ayı gören ise kız çocuk doğurmuş. Yine rüyasında armut gören kadın erkek, elma gören kadın ise kız çocuk doğuracağı hükümüne varılmış.

Kars yöresinde, rüyasında bıçak, kama veya kılıç gören baba veya annenin erkek çocuk; gül görenlerin ise kız çocuk sahibi olacağı düşünülürmüş. Bu tür bir başka sına da, yörede, şöyle yapılır: Hamile kadına haber vermeden bir oturacak yere bıçak, diğer birine makas konur. Anne adayı bıçak üstüne oturursa, erkek; makas üstüne oturursa, kız çocuk doğuracak diye inanılır. Bu inanç ve sına Erzurum yöresinde mevcuttur. Kılıç, kama ve bıçak gibi aletler demirden imal edilir. Demir madeni, kam tarafından büyü ve tedavi usullerinde, yemin merasimlerinde kullanılan bir mukaddestir. Türkler Demirdağı eriterek yeryüzüne çıkmışlar ve dünyaya yayılmışlardır. Bu inançla ona atfedilen kutsiyet, yöre insanları arasında görülen biçimiyle devam etmektedir. Bu unsur Anadolu'nun tüm yörelerinde farklı şekillerde uygulanmaktadır.

Muş'ta evin içine girip yerine oturan gelinin kucağına, hemen bir erkek çocuk oturturlar. İnanca göre böyle yapılırsa, gelinin ilk çocuğu erkek olurmuş. Gelin de, dileğinin kabul edilmesi anlamında, oturan çocuğa hediye verir. Erkek çocuk sahibi olması ile ilgili olarak, gerdeğe gireceği yatakta da bir erkek çocuğa üç takla attırılır. Böylece, evlenenlerin ilk çocuğunun erkek olacağına inanılır.

Ağrı'da çocukla ilgili tespit ettiğimiz bir pratiğin başlangıçtaki Türk inançları ile ilgisi açıktır. Bu çevrede, kız çocuk istenmediği zaman, ağaca taş atılır ve şöyle denir: "kızı

taşladım, oğlana başladım.” Bu inanç, ağacın eskiden beri kız’ı temsil etmesinden kaynaklanıyor. Bilindiği üzere, Türkler’in ilk atası **Oğuz**, ağaçtan çıkan bir kız ile evlenmiştir [Kalafat, 1990: 81].

Doğum öncesinde uygulanan pratiklerinden kökeninde eski Türk dininin ve ruhların etkisi görülmektedir. Bu pratiklerin amacı çocuk sahibi olmakla birlikte; toplumda saygınlık kazanmaktır. **Erkek çocuk olması için yapılan uygulamalarda da bu unsur dikkat çekmektedir.** Geçiş dönemlerinde yapılan uygulamalar daha çok kültürle ilgidir ve onların ruhunun memnun edilmesi ön plandadır. Buna örnek olarak İslâmiyette bulunmadığı halde çocuk için yatırlara gitmek ve ağaçlara çaput asmak gösterilmektedir.

2.3.1.2. Doğum Sırası

Doğum sırasında, doğumun kolay olması ve çocuğun kötü ruhların şerrinden korunması için bir çok pratikler uygulanmaktadır.

Yakutlarda doğum günü erkek ormanda kayın ağacı kesmekte, bunlardan aç kazık hazırlamaktadır. Doğum günü kiler, ev, sandıklar açık bırakılmaktadır. Ateşe yağ atma, hayvan kurbanı, kurbanını kemiklerini bir kaba koyarak ormanda asma , doğumun üçüncü günü Ayısıt hatunu çıkarma ayini hep doğum vesilesiyle Yakutlarda rastlanan uygulamalardır. Altaylı boylarda ve Kızgızlarda doğumun gecikmesi ve güç olması “albastı” veya “al karası” denilen kötü ruhun loğusaya musallat olmasına bağlanmaktadır [Güngör, Günay, 1997: 68].

Doğu Anadolu’da, doğum sırasında, anayı kötü ruh olan **Al, Alkarısı, Albasması**’na karşı daima korumaya, onu böyle bir durumla karşı karşıya bırakmamak için geceleri yanında bulunmaya çalışırlar. Erzurum, Kars, Ağrı ve Muş illeri çevresinde doğum yapan kadınlar, geceleri, al basması tehlikesine karşı yalnız bırakılmazlar. Doğum için gelen kadınlar ve evde bulunanlar, gece doğum yapanı beklerler. Doğum sırasında eve giren hiç bir eşya dışarı çıkarılmaz. Ayrılmak zorunda kalan kadınlar, gündüz dışarı

çıkabilir ama, güneş batmadan yine geri dönmek mecburiyetindedirler. Aksi yapılırsa, doğum yapan kadını al basması tehlikesi vardır. Buna dikkat edilmeyen yörelerde, doğumdan sonra, al karısı bebeği ve anayı öldürürmüş. Al karısından korunmak için, yine bu çevrede, doğum yapan kadının yanında, gece, ocak veya ışık söndürülmez, sabah gün ışıyınca kadar yanık tutulur. Türk inançları arasında yaşayan Al veya Alkarısı'ndan hamile kadınları, doğum öncesi ve doğum sırasında ve hatta doğum sonrasında korumak yolunda muhtelif tedbirler alınır.

Erzurum ve çevresinde doğum sırasında kadını al basmasın diye yatağının altına bir parça kurt derisi konur. Kadını ve çocuğu koruyacağına inanılan bu pratiğin izleri, ata ruhu inancına dayanır. Türk inançları arasında kurttan türemiş olmak, kurdu bir ata gibi görme inancı, onu bir koruyucu kabul etme ve inanma yaygındır.

Hakkari'de, kadın doğum zorluğu çekiyorsa, müezzine ezan okutturulur. Buna Ezan-ı Ferah, yani, doğum yapan kadının feraha, rahata kavuşması için okutulan ezan denir. Buna bağlı olarak cami damında bulunan yuvarlak taş dik konur. Bununla, camiye gelen cemaatten zor doğum yapmakta olan kadın için, dua edilmesi istenir. Bu inanca, çocuk sahibi için, Dede Korkut boylarında, beylerin, çocuğu olmayanlar için el açıp dua etmesi uyar. Bir ağzı dualının alkışı, tanrı katında kabul görürse, ya da alkışı alkış olan beyler Tanrı'dan dilerse, istek yerini bulurdu. Burada da aynı inanç yatmaktadır [Kalafat, 1990: 81].

Ankara'nın Akyurt İlçesine bağlı Elecik Köyü'nde bebek dünyaya geldikten sonra göbeği jiletle kesilir. Eğer bebeğin sesi çıkmazsa;

-Göbekteki kan bebeğe doğru sağılır ve bir ipe iyice bağlanır. Bu kanın bebeği beslediğine ve ses vereceğine inanılır.

-Ham sarımsak dövülür, bunun sıkılan suyu bebeğin ağzına verilir.

-Yaşlı kadınlar teneke çalarak gürültü yaparlar. Böylece çocuğun da ses vereceğine inanırlar.

-Doğumdan sonra ebe, kadının karnına bastırarak ve usul usul el ile çekilerek eşin düşmesi sağlanır [Erdoğan, 1996; 189].

Kırgızlarda çocuk doğduktan sonra bir tören yapılır. Bu törene yakınların hepsi davet edilir. Çocuğun anne-babası, evindeki bütün hazırlıklarını misafirlerine ikram ederler. Katılan akraba ve komşular “beşik boogor bekbolsun”; “tukumugor gövoysun” diyerek aile tebrik eder ve çocukla ilgili iyilik dileklerini ifade ederler. Örf gereği; çocuğun uzun ömürlü ve zengin olması için, konuy işkembesine konulan inek yağı, çocuğun ağzına verilir, sonra da törene katılan misafirlere ikram edilir.

Çocuğun doğumundan bir hafta sonra; “beşik toy” denilen, çocuğu beşiğe koyma töreni yapılır. Bu unsur İslâmiyet’te de mevcuttur. Bu törene katılanlar çocuğa hediyeler sunarlar. Çevrede maharetiyle ünlü bir kadın bebeği beşiğe koyar ve salladıktan sonra bebeği kucığına alarak “Bismillah, benim elim değil, Umay Ene”min, Bübü Fatma’nın, Zura’nın eli, hiç ağlamadan uyu”, “beşik ana sıkı tut, Umay Ene uyku ver” diyerek çocuğu tekrar beşiğe beler. Böylece Kırgızlar, Uman Ana’nın çocuklar üzerindeki etkisini uygulamalarıyla ispat eder.

Kırgızların yapmış oldukları bu törende Gök-Tanrı inancı ile İslâmiyet birbirine karışmış durumdadır. Her iki dininde unsurları yaşatılmaktadır [Erdem, 2000: 220].

2.3.1.3. Doğum Sonrası

Çocuğu, anneyi korumak amacıyla yapılan pratikler doğum sonrasında da devam etmektedir. Bu unsurlar birçok yörede aynı amaçla uygulanmaktadır. Ad verme, kırklama, ilk tırnak ve saç kesiminde vb. uygulanan unsurlar bunlara örnektir.

Muş’ta, çocuğu doğup da yaşamayanlar, çocuklarının yaşaması için, yedi yaşını alıncaya kadar, her yıl kurban keserler. Yedi yaşına kadar çocuğa yeni elbise giydirmezler. Yedi evden toplanan bez parçalarından elbise yapıp çocuğa giydirirler. Çocukların elbiselerine yedi delikli mavi boncuk, hamayil, nazarlık takarlar. Bu inançlara göre, çocuk ölümden, kem gözlerden, cinlerden korunmuş olur. Sarıkamış ve Ardahan’da, çocuğu doğumda yaşamayanlar, 7 yıl üst üste kurban keserler ve etini eve

sokmazlar, konu komşuya dağıtırlar. Kurbanın kemiklerini eksiksiz bir araya getirip gömerler. Yedinci yıl sonunda dilekleri gerçekleştirmiş. Bu inanç, kamlık ayinlerde kurbanla ilgili görülmektedir. Burada da kemikler bir araya getirilir ve o hayvanın yeniden dirileceğine inanılır. Bununla ilgili efsaneler Türkler arasında yaygındır.

Muş'ta bir çocuktan sonra doğanlar yaşamıyorsa, ilkinin ayakları yeni doğanın eşi üzerine bastırılır. Buradaki inançta da, ilkinin koruyan iyi ruhun, onu da koruması dileği, inancı saklıdır. Doğan çocuk ilk defa beşiğe konurken, beşiğe çerez ve meyva konur. O gün kız ve erkek tarafı toplanıp eğlenti yapar. Bu adet, çocuğun hayatının bereketli ve güzel geçmesi inancı ile yapılır [Kalafat, 1990: 81].

Hakkari'de, çocuğu dünyaya gelen aile, fakir fukaraya sadaka dağıtır, hediye verir. Tebrike gelenlere, çocuk sahibi aile, hediye verir. Buna, **Bakut** adı verilmektedir. Bu, Dede Korkut boylarında, ad verme toyuna katılanlara bir nev'i diş kirası hoş tutma bedeli gibi dağıtılan paylara benzer bir işleme benziyor. Söz konusu bu kelime, beg kuti veya bağ kuti gibi, iki kelimenin bozulmuş şekli olabilir.

Ağrı ve çevresinde çocukları yaşamayan aileler, doğan çocukları yaşasın diye / özellikle erkek çocuğu yaşamayanlar / onlara, erkekse, kız elbisesi; kız ise, erkek elbisesi, giydirip büyütürler. Erkek çocukların saçları uzatılır, entari giydirilir. Amaç yine çocuğu kötü veya kara iyelerden korumak, ona dokunmamasını, onu aldatarak erkek çocuğun hayatta kalmasını sağlamaktır.

Malatya'da çocuk doğan evde kurban kesilir, eti dağıtılır. Bu işlem, Doğu Anadolu'da yaygındır. Türk inançlarında, bunun, koruyucu iyeleri memnun etmek maksadıyla kesildiğini biliyoruz. Kars yöresinde erkek çocuğu olmayan veya doğup yaşamayan ailelerde, çocuk sahibi olmak, yahut doğanlarının yaşaması için kurban keserler.

Ayrıca yaşamayan çocukların yeni kardeşlerinin yaşayabilmeleri için, doğumdan evvel yapılan hazırlıklara özel bir veche verilir. Onun kundağa bazen 7 bazen de kırk ayrı komşudan alınmış kumaş parçalarından yapılır. Bazen de kırk veya kırk içinde dokuz

veya kırk ayrı yerden su getirilerek banyosu yapılır. Banyo suyunu “ocak”lardan alanlar da olur [İlyasova, Kalafat, 1998: 324].

Kars yöresinde çocuk kız doğarsa “bereket”, oğlan doğarsa “devlet” olduğu inancı ile karşılanır. Bu çevrede doğan çocuk, eğer ilk çocuk ise; duyanlar, o evin bacasına çıkıp bacayı bozmak isterler. Bunu önlemek için, ev sahibi, onlara bahşiş / peşkeş verir ve gönüllerini ederek oradan indirir, bacayı bozdurmaz. Buna “baca sökmek” denir. Böyle yapılmazsa, baca sökülürse, ocağın söneceğine, doğan çocuğun öleceğine, ocağın dağılacağına, soyun sürmeyeceğine inanılır. Burada, koruyucu ruhun, ocak iyesinin memnun edilmesi için, saç verilmesi inancı açıktır.

Doğumdan yedi gün sonra yine Kars ilinde doğan çocuk için kurban kesilir. Kurban etinden yapılan yemeklerle, komşulara ziyafet çekilir. Onların çocuk için dua etmeleri dilenir. Ve bu toplantıda, bu toyda, çocuğa ad da verilir. Çocukları doğup ölenlerin yeni doğan çocuklarına, bu tür toplantılarda, Yaşar, Dursun, Duran, Durdağı, Durak gibi adlar verirler ve bu adlar ile, onların yaşayacaklarına inanırlar. Ad verme ile ilgili bu toy, Dede Korkut boylarında gördüğümüz toy ve toya katılanların duasının Tanrı katında kabul edileceği inancının izlerini yaşatmaktadır.

Kars, Ağrı, Bitlis ve Bingöl çevresinden tespit ettiğimiz bir inanca göre, ebe kadın, çocuğun göbek bağı düşünce, onu alıp bir tarafa fırlatıp atarmış. Göbek bağının üzerine düştüğü eşyaya nisbetle çocuğun büyüyünce yapacağı iş, alacağı karakter ortaya çıkarmış, diye inanılır. Urfa ve Diyarbakır çevresinde ise, çocuk büyüyünce ne olması isteniyorsa, **son**'un / eşin oraya gömülmesi istenir. Okula gitmesi istenirse, son, okul duvarına gömülür. İnanca göre böyle yapılırsa, dilek gerçek olurmuş [Kalafat, 1990: 81].

Türkmenistan'da doğumdan sonra çocuğu yaşamayıp ölen kadınların yeni doğum yaptıkları zaman , göbeklerini kaynata veya kaynanaları keser, böylece çocuğunu ölmeyip yaşadığına inanılır. Kız çocuğunun göbeği sandık veya çuvalın dibinde saklanır. Böylece o kızın; evcil, marifetli olacağına inanılır.

Türkiye’de bazı aileler çocuğun göbeğinin kesildiği bıçağı saklarlar. Çocuk kız ise bu bıçak çeyizine konulur. Erkek ise damat olacağı zaman kendisine verilir [İlyasova, Kalafat, 1998: 323].

Aydın’da loğusa kadının baş ucuna bıçak, demir parçası veya süpürge konulur ise cinlerden korunacağına inanılır [Kalafat, 1996: 7].

Çocuğun göbek bağı Kars ilinde çakı ile kesilir. Bu çakı, yıkanmadan, doğum yapan ananın yastığı altına konur. Çocuğun göbeği kuruyunca, o çakı açılır ve yıkanır. Bu inancın altında da, koruyucu ruhu memnun etme söz konusudur. Demir çakı, hem çocuk, hem de doğum yapan ana için, alkarsı basmasına karşı alınan bir tedbirdir. Onları kötü ruhun fenalık yapmasından koruyacağı inancı ile çakı, yastık altına konur [Kalafat, 1990: 81].

Türkmenistan’da çocuğun ilk tırnağı kesildiğinde, tırnak kesilmeden evvel kendirik tırmandırılır. Böylece çocuğun rızıklı olacağına inanılır. Kendirik, hamur yapılması için üzerinden unun yoğrulduğu kumaştır.

Türkiye’de çocuğun tırnağı kesilmeden evvel, elinin babasının cebine sokulması ve oradan para alınması sağlanır. Böylece çocuğun gelecekte rızıklı olacağına inanılır [İlyasova, Kalafat, 1998; 327].

Gaziantep’te, bir yaşından önce çocukların saç ve tırnakları kesilmez. Aksi yapılırsa, çocukların ömrünün kısa olacağı zannedilir.

İlk tırnağı kesilecek çocuğun parmakları un çuvalına sokulur ve böylece hırsız olması önlenirmiş [Kalafat, 1990: 81].

Çocuğun ilk saç fakire kestirilir. Muş’ta ilk kesilen saç altınla tartılır ve karşılığı para, fakirlere dağıtılır. Bu çocuğun başına ağı saplanmamasını önler, diye inanılır[a.g.e. s.81].

İlk saç bazı yörelerde çocuğun babası hediye karşılığı alır. Berberine hediye verilir. Saçın ağırlığınca sadaka verildiği de olur. Bazı yörelerde bu saç saklanır, çocuk damat olunca, güvey yastığının içine konulur. Türkmenistan'da ve Türkiye'de ilk saç "Saç Toyu" denilir [İlyasova, Kalafat, 1998: 324].

Göbek, tırnak, diş ve saç ile ilgili uygulamaların çoğu her unsurun canlı olarak kabul edildiği ve ruh kavramının içinde olduğu animizmin etkilerini taşımaktadır.

Türkiye'de iyi kokmayan çöplük türünde yerlerin bulaşık suyu dökülen mekanların tekin olmadıkları inancı vardır. Buralarda bilhassa çocuklar sıkınılır. Hamile kadınlar ise tekin olmayan her türlü ortamdan uzak tutulur [a.g.e. s.322].

Türk inançlarının Anadolu'da yaşayan izlerinden birtanesi de akşam hava karadıktan sonra kapı önüne sıcak su dökülmemesidir. Bunun sebebi olarak kapı önünde bulunan cinlerin yanıp sakat kalabileceği ve sonra da bunların o evde doğacak çocuklara intikam almak için musallat olacağı korkusu gösterilir [Şişman, 1998: 8].

Bilindiği gibi bu inanç ve ondan korunmak üzere baş vurulan çareler aslında hemen bütün Türk dünyasında yaygındır. Bağırarak tüfek sesi ile, ocaklı olarak bilinen kişiler aracılığıyla demir yahut kırmızı renk ile kötü ruhun şerrinden korunma uygulamalarına günümüzde Anadolu'da rastlanmaktadır. Eski Türklerde çocukların ruhlarının Kozmik Ağacın dalları ve yaprakları konmuş olarak semada durduğu tasavvur edilmekteydi. Doğum Türklerde daima, toy ve şenliklere vesile olmuş, bu arada kurban uygulamasına sıklıkla baş vurulmuştur. Türklerde çocuk ve doğumla ilgili olarak ad koyma ve ilk av da önemli toylara imkan sağlamaktadır. Kurban bu vesile ile de kendini göstermektedir. Dede Korkut hikayelerinde geçen ve Oğuzlarda ancak bir kahramanlık göstermesini müteakip çocuğa adını koyma uygulamasının bir benzerine Yakutlarda da rastlanmaktadır. Çocuğu yaşamayanların onun muhafazası amacıyla başvurdukları uygulamalar ise, geniş Türk topluluklarında birbirlerine kayda değer paralellikler sunmaktadırlar. Mesela bu amaçla ruhunu aldatma Yakutlar, Başkurtlar ve Kırgızlar arasında birbirlerine oldukça benzer uygulamalara imkan vermiş bulunmaktadır. Bunun

bugün Anadolu'da oldukça yaygın bir örneği çocuğa verilen isimler vasıtasıyla başvurulan tedbirler teşkil etmektedir [Güngör, Günay, 1998: 68].

Kars ve Erzurum çevresinde, çocuğun çıkan ilk dişini ilk defa kim görürse; o, çocuğun gömleğini yırtar ve böylece acısının geçeceğine inanılır. O kişi, aileye demir veya bir madeni nesne hediye verirse, çocuğun dişlerinin demir gibi sağlam olacağı sanılır.

Türk dünyasında yaygın olan arındırma törenlerinden en önemlisi kırklama törenidir. İnsan temizliğinin temelinde su vardır. Kırklama adetinde de suyun önemli bir rolü vardır. Doğum esnasında kırk günlük süre içerisinde çocuk ve anne kirlenmiştir. Bunun dışında birtakım hastalıklara, kötü güçlere karşı zayıf ve koyucusuz durumdadır. Lohusa kırklanmaya tabi tutulmakla günahlarından arınmış ve temiz olarak dünya alemine tekrar katılması sağlanacaktır.

Bütün bunlardan arınmak için tek başına suyun gücü yeterli değildir. Bu nedenle su taş, demir, süpürge, ekmek, altın vb. unsurlarla güçlendirilir. Bu unsurlar, bolluk, zürriyetin simgesidir.

Kırklama pratiği büyüsel ve dinsel güçlerin birlikte kullanıldığı ve bu yoldan çocukla anneyi korkusuzca topluma katmayı amaçlayan bir Anadolu adetidir [Erk, 1976: 106].

Çocuk, Muş'ta kırkı çıkmadan dışarı çıkarılmaz. Kırkı dolunca ebesi gelir ve usulünce onu yıkar. Ondan sonra sokağa çıkarılır. Aksi halde, çocuğun başına bir felaket geleceğine inanılır. Kırkı çıkmamış bir çocukla kırklı bir çocuk karşılaşırsa "kırk bastı" diye inanılır. Böyle çocukları kırk bastıdan hemen kurtarmak için, iki ana birbirine iğne verir. Böylece çocukların kötü akıbetlerden kurtarıldığına inanırlar.

Çocuğun doğumundan kırkı çıkıncaya kadar geçen zaman, hem anne ve hem de çocuk için çok mühimdir. Doğumdan sonra, ana karnından çıkan eş, kimi yerde ayak basmayacak bir yere gömülür. Gaziantep yöresinde eş, akıntılı bir suya atılır. Burada suyun temizleyici, arındırıcı ve koruyucu vasfı eski inançlarla bütünleşir.

Hakkari'de iki komşunun çocuğu, aynı 40 gün içinde doğarsa; erkek çocuk doğurana çuvaldız, kız çocuk doğurana dikiş iğnesi hediye edilmezse, birbirlerini görmeleri mümkün değilmiş. Çünkü kırkların karışması çocuklar için felaket getirmiş.

Hakkari yöresinde, doğum yapan kadın, 40 gün evden dışarı çıkmaz. Bunun sebebi, yine alkarısı ile karşılaşmamak amacıyla bağlıdır. Şemdinli Kasabasında lohusa kadın, okunmuş bir bardak su içerse, onu, alkarısı basmazmış.

Kars yöresinde, kırklı kadını, alkarısından korumak için yemeğini komşuları yaparlar. Bu ilimizde, erkek çocuğu kırkının kız çocuğunkini bastığına inanılır. Kars'ta kırk basmış çocuğun tedavisi için İslamlara ait olmayan mezarlıklarda çocuk yıkanır. Kırk basan çocuğun üzerine, 3 defa bıçak bastırılır. Anne ve babasının elbisesinden bir parça, kırk basan çocuğun altında yakılır ise, çocuğun sağlığına kavuşacağına inanılır [Kalafat, 1990: 81].

Lohusa kadına al basarsa yastığının altına kurt derisi konulur veya çocuğa kırk basarsa kurt başı tas gibi kullanılarak çocuk yıkanır [Öztelli, 1976: 243].

Bu unsur Arap ve Farslarda olmamakla birlikte tarih ve etnografyaya bakıldığında Ermeni ve Gürcülerde bulunduğu görülmektedir. Gürcülerde Ali denilen bir şerir ruh olduğuna dair inanmalar bulunmaktadır [Kırzioğlu, 1976: 155].

.Antep'de, Elazığ'da, Sivas'da, Güney Anadolu yörelerinde, Maden'de kırkı içinde iki lohusa, aynı gün içinde doğan iki çocuk, kırklı lohusa ile bir hayvan karşılaşmamalıdır. Lohusa veya çocuğu kırk basacak olur ise, G.Antep'de, çocuk çıplak olarak terazi kefesine konarak tezекle tartılır. Değirmen çarkından alınan su ile yıkanır.

Gaziantep yöresinde, doğumdan sonra anaya musallat olan al karısının, gür kızıl saçlı, iri yarı bir kadın olduğuna inanılır. Gafleten bastığı yeni ananın ciğerini, bu kadın alıp götürürmüş [Kalafat, 1990: 81].

Bilim adamlarına göre, Al-ruhunun doğuş yeri, Orta Asya Türkleri'nin bulunduğu bölgedir. Bu bilginler, Al ruhunun karakterlerinin doğu ve kuzey Türklerinin mitolojisindeki Şörelî, Biçura, Abası, Su Anası cinleri vasıflarına benzediğini, Al ruhuna ait motiflerin bütün Türkler'de aynı olduğunu ve Al'ın Türkler kadar hiçbir yerde bütünlük arz etmediğini söylemektedirler.

Türk hurafelerinde, masal ve destanî hikayelerinde eski ilâh ruhlardan birçoklarının bugüne kadar yaşadığını görüyoruz. Eski şamanlıkta devam eden Yakut, Altay ve Yenisey Türkleri'nin akidelerinden başka, bin seneden beri İslâm dininde bulunan Türklerde bile eski an'anelerin pek canlı bir surette yaşadığına şahit oluyoruz.

Kazan Türkleri'nin hurafelerine göre Albastı şerir bir ruhtur.

Kara Kırgızlar'ın inanmalarına göre, lohusalara musallat olan ruh gene Al'dır.

Al kelimesinin ateş kültüyle alâkalı olması bilhassa bu ruhun en eski devirlerinde hamî ruh, ateş ve ocak ilâhesi olduğunu göstermektedir.

Al kelimesinin ateş kültüyle bağlı olduğunu gösteren bir emare de bütün Türk kavimlerinde yaygın olan Alaslama merasimidir. Alaslama, Orta ve Doğu Türklerinde ateşle temizleme ve takdis merasimidir.

Anadolu Türkleri'nde "alazlama" Radloff'un izahına göre kızgın demirlerle dağlamaktır. Anadolu halkıyatına dair son yıllarda toplanan malûmata göre, alazlamanın tamamıyla eski şamanlık ve ateş kültü ile sıkı bir bağlı bir merasim olduğu anlaşılmaktadır.

Görülüyor ki, Al – ruhu efsanesi pek derin, geçmiş çağlarda ateş kültü ile bağlı olmuş ve hamî bir ruh sayılmıştır.

Türk kültürü tarihinde büyük bir inkılâp neticesinde olsa gerektir ki, bu hamî ruh düşmüş ve kötü ruhlar sırasına geçmiştir [Turan, 1990: 113].

Çocuk ve ananın göz değmesine karşı korunmaları için, onlara çeşitli nazarlık ve üzerlikler takarlar. Urfa'da nazarlık için hamayıl, gözboncuğu takılır. Göz boncuğu çocuğun kundağına ve beşiğine iliştilir. Nazar için kullanılan yedi delik gök boncuğu, bize gök ile ilgili koruyucu iyeleri; ve yedi sayısı ile, koruyucu iyelerin bulunduğu semavî mertebeleri hatırlatmaktadır. Kam ayinlerinde, üzerlik, kullanılan mukaddes eşyalar arasındadır.

Konya Ermenek Bölgesi'nde genel halk inançlarının bir çok eski bir tarihe sahiptir. Bu inançlar bazen totemik kalıntıların bir eseri olurken bazen da daha önceki halkların inancı olarak devam edip gelen bir inanış şekli de olabilir. Meselâ, Ergenek bölgesinde ve diğer Anadolu yerleşim merkezlerinde çok sık görülen çocukların "aydaşlığı" inancı, tarihin eski devirlerindeki yıldızperest lerin yani sabilerin bir kalıntısı olarak düşünülebilir. Çünkü onlar insan sağlığı üzerinde yıldızların çok önemli fonksiyonu olduğuna inanıyorlardı. Hatta sabilerin bu inancı Kur'an-ı Kerim'de (Es-saffi Suresi 83-34) de işaret edilmiştir [Aydın, 1982: 6].

▪Ad Verme

Türk hayatının hemen bütün safhalarında / tarihimiz boyunca, ad alma, ad kazanma, ad verme işlemleri mühim bir mevki işgal eder. Kaynağında (yaşayış) tarzından ortaya çıkan anlayışların, inançların, davranış biçimlerinin yarattığı bu işlemlerin büyük bir kısmı, yakın zamana kadar hayatımızı yönlendirmiştir [Kalafat, 1990: 71].

Bu unsur Türklerin eski adetlerinden biridir. Dede Korkut Kitabı'nın Boğaç Han, Bamsı Beyrek ve Basat ile Tepegöz hikayelerinde Gorkut Ata ad koyucu olarak karşımıza çıkar. Genel olarak eski Türklerde olduğu gibi günümüzde de "Adımı ben verdim, yaşını Allah versin" deyimini kullanılmaktadır [Sarıyev, 1999: 315].

Eski Türk hayatında, çocuklar ad alıncaya kadar, "adsız" yaşarlardı. Ad alıncaya kadar adsız diye çağırılan çocuk, 13-14 yaşlarına gelince, eğer ad verilmeye uygun bir iş

başaramamışsa, ömür boyu “Adsız” diye anılırdı. Ancak, tarihimizde, sık sık rastladığımız **atsız, adsız big** gibi isim sahiplerinin tamamını, bu şekilde değerlendirmek mümkün değildir. Bu, doğrudan doğruya kötü ruhlardan, kıskanç gözlerden oğulu korumak maksadıyla konmuş bir ad olmalıdır. Yani, bu oğul, adsız, işe yaramaz, ruhunu alıp götürmeye değmez, şeklindeki davranışla, kötü ruh veya arvak'ın çocuğa yaklaştırılmayacağına inanılır. Türk inançlarında, çocukları kötü ruhlardan korumak amacıyla verilen bu tür adlar arasında Saltuk, Satılmış, Duran, Dursun, Yaşar, Durmuş, Durdu... sayılabilir. Tamamen Türk inançlarına dayalı olarak verilen bu isimlerin, İslamiyetle imtizaç ettirerek günümüzde yaşadığı da bir vakı'adır.

Kazak ve Kırgız Türkleri arasında, çocukları kötü ruhlardan, nazar değmesinden korumak için, onlara Ödemiş, Satılmış, Satılğan gibi adlar yanı sıra, it, köpek gibi hayvan; bokbay ve tezekbay gibi pislik adları da verilmektedir. Bunların yanı sıra, karga, çakal, tilki, kurt, kurtcebe gibi geçici ve koruyucu isimlerin de çocuklara ad verilmesi Türkler arasında görülür.

Dede Korkut boylarında, çocuğun ad kazanması için ya bir olağanüstü iş başarması, yahut düşmana karşı baş kesip kan dökmesi, yani bir kahramanlık göstermesi gerekir.

Kimi isimler, doğan çocuğun rengine göre de verilir. Kara oğlan, Karacaoğlan, Sarı saltık, Sarı Efe... gibi. Doğu Anadolu'da da, bu tür adlara rastlanır. Kars, Erzurum, Ağrı, Muş, Malatya çevresinde Karakız, Akkız, Karaoğlan, Yağız, Sarı kız, Pembe gibi adlara rastlanmıştır. Yine bu verilen isimlerin de, kötü ruhlarla, alkarısı ile / ki al karısı iki tanedir; bir kara, diğeri sarıdır/ ilgisi vardır. Yani bu adlar, çocuklara gelişi güzel takılmış sanılmamalıdır. Güneş, ay, yıldız, dağ, deniz, yıldırım, şimşek, çınar, gök gibi isimlerin de yine başlangıçtaki Türk inançlarını aksettirdiklerini ve bunların koruyucu iyeleri temsil eden unsurlar olduklarını unutmamak gerekir.

Erzincan ve Erzurum'da çocuğu olup da yaşamayan kimseler, çocuklarına, ölmesin, yaşasın anlamında, yaşar, dursun, durak, durdu gibi adlar verir. Sürekli kız doğuran erkek çocuk arayan kişiler, son doğan kızlarına döne, döndü adını verir. Bununla, erkek çocuğa dönüleceğine inanılır. Çok çocuktan bıkanlar yeter, tamam adını verir. Adak ve

dilek sonucu, yatır ziyareti ile dünyaya gelen çocuklara ise, Satı, Satılmış adları verilir. Tabiatıyla, bu adlar ile çocuk sahibi kişiler, çocuklarının kendilerine ait olmadığını, dolayısıyla kötü ruhun gelip canlarını almayacağına, onlara dokunmayacağına inanırlar [Kalafat, 1990: 80].

Kars çevresinde, isimler arasında Tamam, Yeter, Kıztamam tespit edilmiştir. Bu isimlerde, erkek çocuğa dönülür ile kızlara verilir. Amaç yukarıdakilerle aynıdır. Ataya hürmeten verilen isimlere, ata adıyla anılan aile lakaplarına sahada sıkça rastlanmıştır. Ata ruhuna saygı inancının bariz bir izi olan bu tür ad verme ile, büyüklerin ruhları şad edilir. Onları çocuğa verilen ad vesile edilerek anma fırsatı doğar ve çocuk kötülüklerden, onun ruhu ile böylece korunmuş olur. Yörede yaşayan ve eski Türk boylarından kalma bir aşiret olan Miranlar'da / Beyler'de, dede ve torun arasında, 24 defa tekrarlana – tekrarlana bugüne gelen, 24 **Oğuz** adı tespit edilmiştir. Atalara saygı gösterme inancını, tam 48 nesilden beri yaşatan Beyler aşireti, geçmişin hatıralarını günümüze kadar taşımıştır.

Doğu Anadolu bölgesinde, çocuklara gök ve gökyüzü ile ilgili isimler verilir. Nazardan korumak için verilen bu isimler arasında Ayhan, Yıldızhan, güneş, yıldız, seher, gündüz, gün, güneş, güner, aykız, aybala, ayça, gökçen gibileri sayılabilir. Sarkamış, Muş, Ahlat ve Bitlis çevresinde, çocuklara içinde demir ve çelik geçen isimler verilirse (demir, özdemir, kandemir, kurtdemir, özçelik, çelik, gökdemir, demirdağ, demiral, demirci gibi) uzun ömürlü ve sağlam olacaklarına inanılır. Aynı amaçla Kars, Ağrı, Bulanık, Taşlıçay, Ahlat, Patnos ve Tatvan çevresinde çocuklara içinde dağ adı geçen isimler verilir: Dağ, dağlı, dağdan, dağdelen, dağdaş, durdağı, karadağlı, bozdağ gibi...

Kars ve Erzurum çevresinde, addaş olan iki kişi arasında, biri, tesadüfen oturmuş ve bunu öğrenmişse, o anda tutacağı dileğin gerçekleşeceğine inanılır [Kalafat, 1990: 90].

Geçiş dönemlerinin ilki olan doğum, gebe kalma sürecinden başlayarak doğumdan sonra da devam eden pratikler dizisi içermektedir. Bu pratiklerin bir çoğu dini ve geleneksel unsurlar taşımaktadır. İslâmi unsurların yanı sıra günümüzde batıl inanışlar olarak nitelendirilen ama toplumun yüzde ellisinin uyguladığı bu unsurlar Orta

Asya'dan gelerek nesilden nesile geçen Türklerin eski dini olan Gök-Tanrı dininin inaniş niteliğindeki devamlarıdır.

2.3.2. Evlenme

Hayatın ikinci geçiş dönemi olan evlenme, gerek kızın ve erkeğın sosyalleşme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturması, gerekse aileler arasında kurulan dayanışmayı, toplumsal ve ekonomik ilişkiyi belirlemesi ve düzenlemesi bakımından her zaman ve her yerde önemli bir olay gözüyle görülmüştür. Ailenin, toplumsal yapının temeli olması, bu birliğı sağlayan evlenme olayına evrensel bir karakter kazandırmıştır. Dünyanın her yerinde her aşaması, bağılı bulunduğu kültür tipinin öngördüğü belirli kurallara ve kalıplara uydurularak gerçekleştirilen evlenme olayı, özellikle tören, töre, âdet, gelenek ve görenek bakımından zengin bir tablo çizmektedir.

Öte yandan, toplumların tarihsel boyutları, ekonomik yapıları yerleşim düzenleri, üretim ilişkileri, gelenekleri, kısaca kültürleri, evlenme biçimlerini de belirtmektedir. Her toplum ya da grup, kendi yapısına uygun evlenme biçimlerini yeğlerken, yapısına aykırı düşecek olanları da önlemeye çalışmaktadır [Örnek, 1995, 185].

Türk hayatında ev ve evlilik, çocuk sahibi olmak en mühim kaidelerden biridir. İnsan, ev- bark sahibi olunca, bulunduğu toplulukta itibar kazanır. Çocuk sahibi olunca da itibarı yükselir. Türk hayatının her safhasında yaşayışımıza, hareketlerimize yön veren inançlarımızın burada, rolü devam etmektedir. İyi ve kötü karakterli iyeler, ev iyeleri, ata ruhları, eş bulmada, iyi bir yuva kurmada, çocuk sahibi olmada, doğan çocukların hayatta kalmasında etkili olduğu inancı, günümüzde de, varlığını korumaktadır [Kalafat, 1990: 50].

Hemen bütün toplumlarda olduğu gibi eski Türklerde de toplumun çekirdeğini aile oluşturmaktadır. Bazı faraziyelerin aksine Türklerde, “ana ailesi”nin izine rastlanmamaktadır. Buna karşılık Moğollarda “matriarkal aile” hakim görünmektedir. Türklerde “patriarkal aile” tipi hakimdir ve ailenin sembolü “ev”, evin sembolü de

“ocak”tır. Nitekim Yakutlarda evlilik, “sönmez bir ateş yakma” şeklinde ifade edilmektedir. Aileye verilen önem, Türklerde evin, eşiğin ve ocağın kutsallık kazanması ile sonuçlanmıştır [Güngör, Günay, 1997: 68].

Ögel’e göre; Türklerde sadece baba ailesi görülüyor ve ana ailesinin izlerine rastlanmamaktadır. Evlenip giden kızlar ile onların çocukları aileden sayılmazlardı. Eski Türklerde babadan sonra aileyi anne temsil eder. Bu nedenle annenin yeri, babanın diğer akrabalarından ileri olmaktadır. Babamın mirası anneye değmekle birlikte çocukların varisi de annedir [Tezcan, 1998: 12].

Sosyal ve kültürel değişmeler, dünya görüşünde farklı fikirler getirdiği halde, bir bütün olarak aile ve evlenme müessesesi hakkındaki duygu ve düşünceler, bütün Türk dünyası için, asırlar boyunca aşağı yukarı aynı hususiyetleri taşır. Soyun ve sopun temizliği ahlaklılık ve namusluluk manasındaki “asalet”e çok ehemmiyet verilir. Yörükler bu konuda birçok atasözüne sahiptirler. Mesalâ; “asıl ara, soy ara, bulunmazsa ne çare”; “At beslenirken, güzel istenirken.” Geleneğini devam ettiren Türk uruk ve boylarında, evlenecek olan kız ve erkeğin rızalarına da bakılır. Sevgi ve anlaşmaya dikkat edilir.

Türkler istisnalar dışında, tek kadın alırlar. Bütün uruklarında evlenme beş, yedi veya dokuz göbekten sonra olabilir. Yani dokuz göbeğe kadar akraba olanlardan kız alınmazdı. Balkanlardan Türkiye’ye göçen Türkler’de de yedi göbek öncesi evlilik bulunmamaktadır. Dede Korkut hikayelerinde, Oğuz uruk ve boylarının, kendi oymakları dışından evlendikleri (ekzogami kaidesi) anlatılır. Fakat bugün Türkiye’nin birçok yerlerinde, kardeş çocuklarının evlendikleri görülmektedir [Eröz, 1983: 127].

Türkiye’de kültürel değişmelerin daha etkin görüldüğü büyük kentlerde doğrudan tanışıp anlaşarak evlenmeler giderek yaygınlığını artırırken, gelenekselliğin ağır bastığı yerlerde görülen evlenme biçimlerinin başında hala “görücülük” gelmektedir. Görücülüğün aslını, evlenecek erkeğin aile üyeleriyle, akraba ve komşularından seçilen birkaç kadının daha önceden üzerinde durulan ya da tanıdıklarca önerilen kızın evini ziyarete gidip, hem kızı yakından incelemeleri, hem de niyetlerini belli etmeleri

oluşturmaktadır. Buna “kız bakma”, “görücü çıkma”, “dünür gezme” gibi adlar verilir [Örnek, 1995: 185].

Eberhard’a göre de Türkler aracılar ile görücüler yoluyla evlenme geleneğine sahip bir kavimdir. Çin tarihsel metinleri, Türk ailesinin birçok ahlaksal özelliklerini sıralamaktadır ki, bunlar günümüz aile modeliyle uyum sağlamaktadır [Tezcan, 1998: 12].

Türkiye’de görülen evlenme biçimleri içerisinde “kız kaçırma” yoluyla gerçekleştirilen de önemli bir yer tutmaktadır. Bu konuda araştırma yapan İbrahim YASA’ya göre, genel anlamıyla kız kaçırma “ister tek tarafın, isterse iki tarafın da rızası bulunsun veya bulunmasın evlenme ve dolayısıyla bir yuva kurmak amacı ile meydana gelen bir toplumsal olay olarak” kabul edilmesidir. Aynı araştırmacıya göre, kaçırma olayında iki biçim egemendir. Birincisi kızın isteği olmaksızın kızı zorla kaçırma; ikincisiyle kız istekli ve gönüllü olduğu halde ailesinin erkeği istememesi ya da başka nedenlerden dolayı kızı kaçırmadır. İkinci durumda kızla oğlan arasında bir anlaşma söz konusudur [Örnek, 1995: 186].

“Kız kaçırma” Türklerde çok eski dönemlerden itibaren bir evlenme usulü olarak kendini göstermektedir. Bununla birlikte onun daha Hun döneminden itibaren arızı bir usul şeklini aldığı anlaşılmaktadır. Kız kaçırma yoluyla evlenmenin Yakutlarda bir takım koruyucu menseki usûllerin oluşmasına imkan vermiş bulunması da kayda değerdir. Kırmız saçısı bunun tipik bir örneğini teşkil etmekte ve anlaşılan kötü ruhların etkisine ve tehlikelere karşı bir tedbir olarak kendini göstermektedir. Altay Türklerinde kız kaçırma yolu ile evlenenlere üç gün süre ile dışarıdan ateş verilmemesi de ateş kültü ve korunma ile ilgili önemli bir uygulama olmalıdır [Güngör, Günay, 1997: 69].

Kırgızların Manas Destanı’nda cemiyet içinde makbul sayılan evliliğin geleneksel evlilik olduğu belirtilmektedir. Bu geleneksel evlilik tipinin dışında kız kaçırma ve ganimet yoluyla kızı elde etme şeklinde yapılan evliliklerin olduğu da görülmektedir. Fakat bu evlilikler makbul ve yaşanması evlilikler değildir. Bu türlü evliliklerde kadın

cariye konumundayken, nikahlı ve erkek çocuk doğuran ilk eşler Baybiçe ünvanı verilerek yüceltilmiş kadınlardır.

Türkiye'nin birçok yöresinde kız kaçırma yoluyla gerçekleşen evlilik tipine rastlanmaktadır. Bu evlilikler geleneksel evliliklerin cemiyet içinde gördüğü hürmetin aynısını görememektedirler. Özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da kız kaçırmanın ve kaçmanın cezası töre gereği ölümdür. Muhacirlerde ise olayın sürecinde bayram, doğum gibi unsurlarda aileler barışmaktadır [Sipahioğlu, 1998: 440].

Ülkemizde rastlanılan evlenme biçimlerinden biri de “Beşik Kertme”dir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde adı geçen beşik kertme yoluyla çocukları nişanlamanın çok eski bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır. Çocuklar çok küçükken henüz beşikte iken nişanlarının yapılmasıdır. Bir çok ilimizde görülmektedir. Bir aile hısımlık kurmak isteyen ya da bir yakınıyla varolan dostluk bağına, ekonomik ilişkisini daha da pekiştirmek isteyen başka bir ailenin, söz konusu kimsenin yeni doğmuş kızını oğluna nişanlaması bu geleneğin aslını oluşturur. Böylece çocuklar, ergin yaşta geldiklerinde birbirleriyle evlenmek üzere, daha çocuk yaşta iken kendi istemlerinin dışında nişanlanmış olurlar. Bu bağın belirtisi olara da çocukların beşiklerine birer kertik yapılı; beşik kertme adı da buradan gelmektedir. Temelinde sosyo-ekonomik ve psikolojik etmenlerin yattığı bu tür nişanlanma Hindistan ve Avustralya'da da görülmektedir [Örnek, 1995: 187].

Türk inancına göre beşik kertme yoluyla nişanlananları ayırmak uğursuzluk, felaket getirir [Kalafat, 1990: 27].

Türklerde görülen evlenme biçimlerinden biri de kuma getirmedir. Manas Destanı'nda Manas'ın demircisine vereceği mükafatın demircinin eşinin üstüne gelecek yeni bir eş olması, kuma getirme şeklinde bir evliliğin var olduğunu göstermektedir. Bugün de varlığını muhafaza eden bu evlilik şekli yaygın olmaktan çıkmıştır. Destanda harp sonu ganimet olarak getirilen kuma, günümüzde farklı sebeplerle yaşanan evlilik şeklidir [Sipahioğlu, 1998: 440].

Eski Türklerde “Kuma” deyimi çok eski bir Türk sözüdür. Başhatundan sonra alınan kadınlara denir. Hun ve Göktürk tarihinde babalar ölünce, erkek çocukların annelerinin kumaları ile evlendikleri görülmektedir [Tezcan, 1998: 12].

Kuma gerçek eşten ayrı bir değer taşır. Kuma bir eş değil, hatunun kardeşi olarak haneye sokulur. Kendi çocukları kumaya “Teyze” diye hitap eder. Kumaların çocukları babalarının servetinden de hisse alamazlardı. Bir hükümdarın oğlu kumadan doğmuşsa hükümdar olma hakkına sahip değildir. Bu kural İran’daki Kaçar sülalesinde bugün de yürürlüktedir [Gökalp, 1991: 103].

Manas Destanı’nda başka evlenme şekilleri üzerinde de durulmuştur. Destanda karşılaşılan bu evlenme şekli, dul kalan kadının eşinin kardeşlerinden biri ile evlenmesi mecburiyetini getirir. Bu şekil evlenmelere Anadolu’da nadiren olsa da rastlanmaktadır. Geçmişte tatbik edilen bu tarz evlilikler bugün yok denecek kadar azdır.

Destanda Kanıkey eşinin kardeşlerinden biri ile evlenmez. Bunun sebebi Abeke’nin sözlerinden anlaşılır. “Bir gün Köbeş Abeke’ye: Kanıkey ile evlen onu sana veriyorum” dedi. Abeke “Ben onunla evlenmem, ben onun sütünü emmişim.” Sanal akrabalık türlerinden olan süt anne ile evlenmeme Türk kültürü içerisinde mevcuttur.

Türkiye’de görülen evlenme şekillerinden biri de kayınla ve baldızla evliliğdir. Bu evlenme şekli sinema filmlerine de konu olmuştur.

Kırgızların Manas Destanı’nda Kanıkey oğlu olması halinde kayınlarıyla evlenmeyecektir. Nitekim, oğlan doğuran Kanıkey kayınlarından biri ile evlenmemiştir.

Destanda geçen ve bugün de mevcudiyetini muhafaza eden bir başka adette ölen eşin kırkı çıkmadan yeni bir evliliğin yapılmamasıdır.

Manas Destanı’nda tesbit edilen bir başka husus da kocanın ölümünden evvel karısını birisine bırakmasıdır. Almambet vasiyetinde şöyle der: “ Ben ölürsem eşim Aruka

arkadaşım Macik ile evlensin". Almambet'in yukarıdaki sözlerinden hareketle, vasiyet üzerine evlenme âdetinin mevcuyetinden söz edilebilir [Sipahioğlu, 1998: 440].

Kırgızların Manas Destanı'ndaki evlenme çeşitlerinin günümüzde de yaşanmakta oluşu dikkat çekicidir.

En eski Türk topluluklarından günümüzdeki göçebe Türk topluluklarına değin bütün Türk toplumlarında bazı istisnalar dışında evlilik, tek kadın almak biçiminde olmuştur. Abidelerden anlaşıldığına göre Türkler tek kadınla evlenirler. Uygurların çoğu tek kadın almaktadır.

Kız kaçırma, dıştan evlenme, kadın vererek kız alma, babaerkilik, genellikle birkaç kuşağın bir arada yaşadığı geniş aile, kayın alma (levirant) gibi ortak özellikler gösteren Türk ailesi bu özelliklerin çoğunu sürdürmektedir. Bu özellikler İslâm öncesi ve sonrası dönemlerle birleşmiş olarak bugüne kadar gelmiştir.

Bunların yanında üyeler arasında saygı, sevgi, dayanışma, yardımlaşma usulüne uygun evlilik (söz kesme, nişan, nikah, düğün, akrabalık gibi) ve sapsmalardan uzak bir aile yapısı da ailede bulunması gereken uygulama ve değerlerdir.

Bu kadar uzun dönem aileye ilişkin olarak belittiğimiz bu özelliklerin bugün de sürüp gitmesi Türklerin aile kurumuna verdiği önemi göstermektedir. Kuşkusuz her dönemde bazı yozlaşmalar ve sapsmalar belli oranda görülebilir. Bugün de bu yozlaşmalar vardır. Ama aileye ilişkin temel öğelerin günümüze kadar değışmemesi, Türklerin aileyi toplumun emeli olarak görmeleriyle açıklanabilir [Tezcan, 1998: 22].

Geçiş dönemlerinin belki de en önemlilerinden biri olan evlenme evlilik öncesi, evlilik sırası ve evlilik sonrası olmak üzere üçe ayrılır.

2.3.2.1. Evlenme Öncesi

Bu dönem gençler için kendilerine eş bulma dönemi olarak kabul edilmektedir. Gök Tanrı dini içerisinde yer alan kültlere saygı göstererek gerçekleşen bu dönem ilk adımdır.

Geleneksel kesimde, hatta büyük kentlerimizde bile yaygınlığını koruyan inanca göre, bir kızın evlenebilmesi için ilkin “kısmetinin açılması” gerekmektedir. Kızın uzun süre evlenememesi, onun henüz kısmetinin açılmamasına bağlanır. Kısmet kendiliğinden açıldığı gibi, kısmetin açılmasını çabuklaştıracak, hatta zorlayacak bir takım işlemler ve pratikler de vardır. Bunlar evlenme çağına gelmiş kızlara uygulandığı gibi, onların yakınlarıncı da uygulanır, yerine getirilmeye çalışılır. Sivas ve çevresinde Cuma günü, selâ verildiği zaman, ayak altına bir anahtar konularak “bahtın açılışın” denmesi; bekâr kızın adının, evlenen kızın ayakkabısının içine ya da eteğine yazılması; gelin olanın duvağının, evde kalmış kızın başında çözülmesi bunlara birer örnektir [Örnek, 1995: 22].

Tekman’da İnektepe; Karayazı’da Çarpi; Erzurum’da Recep Baba; Tortum’da Şallı; Oltu’da Güllübağdat; Şenkaya’da Allahuekber; Hıms’da Güzelbaba; Baskil’de Hasan Baba, Arif Baba; Harput’da Arap Baba; Palu’da Cemsit bey; Adıyaman’da Abuzer Gafari, Mahmut El Ensarı gibi ziyaret yerleri, bahtlarının açılması için, evlenmek isteyen kızlar tarafından ziyaret edilir.

Doğu Anadolu’da evlenmek isteyen ve fakat buna bir türlü eremeyen genç kız ve erkekler, kısmetlerinin kapalı veya bağlı olmasına inanır ve bunu çözmek, kısmetlerini açmak için bir takım yollara baş vururlar. Yatır / türbe, kutlu yer ziyaret edip adak adarlar; büyü ve benzeri yollara baş vururlar; kilit açma, hıdrellezde niyet ve dilek ile kısmetini açmak bunlar arasında sayılabilir. Bu gençler, bu yollardan biri ile kısmetlerinin açılacağına, sevdiklerine kavuşabileceklerine inanırlar. Ayrıca, yeni evlenen gelinin ayağı altına isim yazmak, gelinin arkasına süpürge bağlamak, saçından bir parça kesip almak, kına gecesi duvağı gelinden kapıp başa takmak gibi bir çok benzeri yol ile de, bahtlarının açılacağına, evleneceklerine inanırlar.

Muş'ta evlenme çağı gelen kız, kısmetinin bağlı olduğuna inanır. Eğer bu kız, arka arkaya üç çarşamba, bir oklava alıp, oklavayı ata biner gibi bacağı arasına alarak minareye çıkar ve orada şerefeden, üç kere “kıvrandır, adetiz batsın, it babaliler” diye devir yaparsa, o kızın kısmeti hemen açılırmış ve istemeye gelirler, diye inanılır. Bu pratikte genç kızların oklavayı at gibi binmeleri kamların ayin sırasında kullandıkları sembolik tahta ata bezemektedir. Her iki harekette de göğe doğru bir çıkış olması da dikkati çekicidir.

Ağrı'da, Hıdırellez'de, gülağacına testi koyarlar. Bunun içine gelinler yüzüklerini atarlar. Mani söylerler ve kısmeti kapalı olanların kısmetlerinin böylece açılacağına inanırlar. Hıdırellez kutlamalarının yapıldığı tüm yörelerde bu uygulama yaygındır. Sakarya'da da evlenmek isteyen gençler 5 Mayıs gününün akşamı gül dalı altına sevdiklerinin ismini yazarlar veya erkek resmi çizerler.

Gaziantep'de, **Karababa** türbesini evlenmek maksadıyla ziyaret eden adaylar, mezar yanındaki incir ağacına çaput bağlayıp dilekte bulunur. Sonra, oradaki pınardan üç yudum su içip, yüzlerini Kâbe'ye dönerek, dileklerinin gerçekleşmesi için dua ederler. Burada dikkati çeken unsur İslâmiyet ile Gök-Tanrı dininin birleştirilmesidir.

Yukarıda örneklerini sıraladığımız pratiklerle evlenme şansının artacağına inanan aday, başlangıçtaki inançlarımızı yaşatmaya devam etmekte ve onlarla, geçmiş ve günümüz arasında bir manevi köprü, bir organik bütünlük bağı kurmaktadır. Demir, ağaç çubuk, veya halkalar, incir ağacına çaput bağlamak, dağdan, taştan, sudan, çölden, kırdan gelecek yardımla dertlerin biteceği umudu, başlangıçtaki inançlarımızın geride kalan izlerinden başka bir şey değildir. Ata mezarlarının ve ruhlarının yerini alan evliyalar, güneşin doğduğu istikamete yüz dönmenin yerini alan Kâbe gibi örnekler, İslamiyet ile Gök Tanrı dininin inançlarını bir araya getiren davranışlardır.

Ağaca çaput bağlamak, dilek dilemek, ilgili ruhları memnun etmek, ya da onların yapacağını önlemek pratiği, Türk inançları içinde en eskilerden biridir. Bu pratiğin yeni biçimi, Türbe kapı veya çevre çitine bez bağlamaya dönüşmüştür.

Yatır ve türbe kapılarına, çevrelerindeki ağaçlara, genç kızlar tarafından evlenmek dileğiyle çaput bağlama inancına, yörenin hemen her tarafında rastlanır. Ayrıca, bez yerine , kimi yerlerde mezar taşlarına sürtülen taşın tutması halinde dileğin kabul edildiğine inanıldığına da rastlanmaktadır ki, bu davranışın altında da, dağ yollarını bekleyen, dağ / kaya iyesini memnun etme ve böylece yardımını kazanma inancının izleri yatmaktadır. İslamiyet ile, bu dağ / kaya / taş iyesi inacı Kâbe'deki Karataş / Hacerü-l Esved ile bütünleşmiş ise de, bakıyyeleri hala görülmektedir.

Ağrı çevresinde, evlenme çağına giren kızlar, Hıdırellez'de gillik / tuzlu ekme yapıp görebilecekleri bir bacanın üstüne bir parçasını bırakırlar. Bir karga tarafından ekmeğin alınmasını bekleyen kızlar, karganın gidiş istikametine göre, evlenecekleri kişinin belli olacağına inanırlar. Kız hazırladığı tuzlu ekmeğin bir parçasını kendisi yiyip, su içmeden ve kimseyle konuşmadan yatarsa rüyasında evleneceği erkeği göreceğine inanır. Kız gördüğü rüyayı sadece annesine anlatırmış. Burada, rüya görme, veya rüyada evleneceği kişiyi görme inancının, eski inançlarımızın bir kalıntısı olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. Özellikle, bu inancın, kaç- göçün toplumumuza yerleşmeye başladığı bir devrede şekillendiğini, halk hikayelerimizdeki örnekleriyle söylememiz bir abartma olmaz. Bir başka yönden, kam tarafından, vecd halinde iken yaptığı seyahatleri ve karşılaştığı canlı ve cansız varlıkları tasvir etme inancı ile de şekli bir bağı olduğu açıktır [Kalafat, 1990: 27].

2.3.2.2. Evlenme Sırası

Manas Destanı'nda Manas evlenme arzusunu babasına hitaben söylediği “ Cins bir at koştur. Bin bu ata bana kız bul!” sözleriyle ifade etmiştir. Cakıp Bay oğlunun bu sözleri üzerine yollara düşer ve ona münasip bir kız aramaya başlar. Destanda da görüldüğü üzere evlenecek çiftlerin denkliklerinin ehemmiyeti üzerinde durulmuştur. Sözlü geleneğimizde yer alan ve bu gibi hallerde sıkça söylenen “Davul bile dengi dengine çalar” tabiri ile de ailelerin her bakımdan aynı seviyede olmalarına büyük itina gösterilmektedir [Sipahioğlu, 1998: 442].

Muş’da evlenme çağına gelen oğul anaları, çocuklarından “artık evde uyuyamıyorum” sözünü işittiklerinde, anırlar ki, evlatları evlenmek istiyor. Bunun üzerine kız bakmaya çıkarlar. Oğlan anası bir yakını ile kız bakmaya, görücülüğe çıkar [Kalafat, 1990: 27].

Geleneksel kesimde, evlenme işine girişme “kız bakma”, “kız arama”, “kız soruşturma” ile başlar. Oğullarını evlendirmek isteyen aileler, ilkin akrabalarından, komşularından, yakın çevrelerinden başlayarak kız aramaya çıkarlar. Bu konuda kendilerine komşuları ve tanışları da yardımcı olurlar [Örnek, 1995: 190].

Muş yöresinde pazartesi ve perşembe günleri, öğleden önce bu işi yaparlar. Görücülük bu zamanlarda olursa, uğurlu olacağına inanılır. Kapıdan içeri sağ ayakla girilir. Aksi yapılırsa, görücülük içinde aksilikler çıkacağına inançları vardır. Muş çevresinde, nişan ve şerbet günü de, yine bu günler seçilerek yapılır ve inanç yine aynıdır [Kalafat, 1990: 30].

Söz kesimi yani dünürcülük, yani kız isteme aşamasından sonra gelmektedir. Dünürcülük yoluyla anlaşılan ailelerin, bu anlaşmalarını daha geniş bir çağrılı huzurunda sözle iyice pekiştirmelerine “söz kesimi” yada “söz kesme” denmektedir. Söz kesiminde başlık ve hediyeler de konuşulur. Söze bağlanır.

Manas Destanında görücü usulü ile yapılan evliliklerin dışında kalan, kız kaçırma, ganimet alma ve ganimet alınan kızın mükâfat olarak verilmesi şeklinde gerçekleşen evliliklerde gelinin erkek yakınlarına getirmesi icabeden hediyeleri getirmeyişi bir bahtsızlık ifadesi olarak telakki edilir.

Destanda da; günümüzde Anadolu’da yaşanan evlilik adetlerinde de kıza hediye getirilmemesi kıza değer verilmediği anlamına gelmekte ve bu konu erkeğin itibârını da düşürmektedir.

Kız istemeye gelenlerin eli boş olmamalıdır. Eli boş gelmek, hararet olarak tabir edilmektedir.

Anadolu'nun bir çok yöresinde hediyesi ve çeyizi çok olan gelin için “Gelin el içinde külahımızı doğrulttu” tâbirini kullanmaları da destanla örtüşen bir hususu olarak dikkat çekmektedir[Sipahioğlu, 1998: 440].

Kız için ödenen paraya pek çok yerde “kalın” denir. Bazı yerlerde buna “başlık”da denir. Göktürk Yazıtlarında “kalin” diye söz edilmektedir. Kaşgarlı Mahmut, çeşitli Türk uruk ve uluslarının buna “kalıng” adını verdiklerini söyler. Dede Korkut'ta “kalınlık” diye geçer [Eröz, 1983: 127].

Prof. Dr. Zeki Velidi TOGAN'ın eserlerinden birinde, Orta Asya'da eski bir Türk düğünü anlatılırken, Yörüklerin “beserek” adını verdikleri çok iri ve kıymetli develerin “kalın” olarak verilmiş olduğunu belirtmektedir. Diğer taraftan, Abakan Tatar'larında “düğün merasimi, kıza talip olma, kalının ödenmesi, düğün ayini ve ziyafet gibi kısımlardan ibaret olmak üzere, hemen hemen aynen batı komşularında olduğu gibidir. Fakat çok defa Şor'larda olduğu gibi, gelin kaçırılmak suretiyle götürülür ve ödenmesi icabeden kalın müzakeresi ancak ondan sonra bir neticeye bağlanır [Eröz, 1983: 127].

Kalın, bazı yörelerde taksitle de ödenmektedir. Fakat kız kaçırılırsa, kalını peşin ödeme zorunluluğu bulunmaktadır. Bugün Güney Anadolu Yörüklerinde eğer kalın tam olarak ödenmemişse, gelinin çocukları olsa bile yine de kızın babası, damada gidip çocuklu kızını alıp kendi evine geri getirebilir. Yine, kısır ya da baba evinden gelme bir hastalıkla ölen gelinlerin yerine de kız kardeşleri kalınsız olarak verilebilmektedir [Tezcan, 1998: 22].

Kalın malı ödeme merasimine Altay Türkleri Yaraştıg derler. Sulh anlaşması yapmak anlamına gelir. Ramstedt'e göre kalın kelimesine ilk defa Suci kitabesinde rastlanmaktadır. V. ve VI. yüzyıl Uygurlarının kalın malını nasıl ödedikleri ve bu münasebetle yaptıkları merasim bir Çin kaynağından tespit edilmiştir. Türklerin evlenme geleneklerinden söz açarken mehir “kalın” verdiklerini ve nişana benzeyen geleneklerini zikrederler.

Çin kaynaklarının yazdığına göre, Kırgız düğünleri çok muhteşem olurmuş. Bazen bin koyun kadar hediye verilirmiş. Doğu Türkistan'da Karahanlılar zamanında, Humar Hatun isimli bir kadın, oğlunun düğünü dolayısıyla yedi küp dolusu altın külçe “baliş” döktürmüştür, üzerine yazı yazdırmıştır. Bu külçeler, 15. asrın sonlarında Hoten'de bulunmuş ve eritilmiştir [Eröz, 1983: 127].

Çeşitli kaynakların ortaya koyduğu bilgilere göre başlık geleneği İslâmiyet'ten öncede vardır ve İslâmiyet'ten sonra da mihr adını almıştır. Fakat mihrin fonksiyonu, kalından daha farklıdır [Türkdoğan, 1976: 316].

Evlenme geleneğinde yer alan adetlerden birisi de düğünün duyurulması unsurudur. Bugün Türkiye'nin birçok yerinde, bilhassa köylük yerlerde düğün davetiyesinde “oku” veya “okuntu” denir. Bu kelimeler, “ok” sözünün aldığı yeni şekil olmalıdır. Eski Türklerde “ok” bir davet sembolü idi. Hun, Göktürk ve diğer Türk devletleri hakanları, kabilelerini harf veya başka bir sebeple bir yere toplamak istediklerinde, onlara “ok” gönderirlerdi. Bu, davet manasına gelirdi. Göktürk kitabelerinde Bilge Kağan'ın 714 senesindeki Beş-Balık seferinden bahsolunurken “Okığlı ketli”, yani okunmuş, ok gönderilmiş olanlar, çağırılan imdat kavvetleri geldi deniyor. Kaşgarlı Mahmud'un meşhur eserinde de “okumak”, “davet etmek” manasına geliyor. Eski Türklerde ok mirasın bölüşülmesinde de kullanılmaktadır. Buna “ok atmak”denmektedir ki, aynı usul ve isimle bugün, Aydın ve Edremit ve Alevi Türkmenlerinde de yaşadığı görülmektedir.

Günümüzde Yörük ve Türkmen düğünleri de çok debdebeli olur. “Oku” ve “okuntu” ile, köy halkı ve civar köylerdeki tanıdıklar “okunur”, düğüne davet edilir [Eröz, 1983: 125].

Türkmenistan'ın batı bölgesinde genellikle Balkan vilâyetinde kız evlendime düğününe davet edenler “Pılanı gızını göçüryar. (Falan kişi kızını evlendiriyor.) Toya çağırıyorlar. (Davetlisiniz)”der. Kız düğününe gelenler, kızın annesine veya babasına “Göç edyanizmi?Gutlu olsun!” şeklinde temenni de bulunurlar [Sarıyev, 1999: 313].

Düğünleri duyurmadaki en önemli unsurlardan biri de bayraktır. Düğün bayrağı, ay yıldızlı Türk bayrağı olduğu gibi, Şah, Nahıl, Şimşir, Gelbere, Yom ve sııklara çeşitli süslerin takıldığı değişik adlardaki ağaç dallarından da oluşmaktadır.

Özellikle Türkmenler düğünden birkaç gün önce bayrak dikmektedirler. Misafir çağırılan obalar ise bayraklarla düğüne gelmektedirler [Bozyiğit, 1995: 265].

Düğünlerde kıyafet unsuru da önemlidir. Eski Türk düğünlerinde, gelinler üç etekli ve “edik”li olurlardı. Üç etek, ata binmede kolaylık sağlayan, Orta Asya’dan getirilme kadın ve erkek giyimidir. Toroslar’da ihtiyar Yörük erkeklerinin de üç etek giydiği görülmüştür. Osmanlı’larda da bu giyim vardır. “Edik”, yumuşak kırmızı meşinden yapılmış kısa konçlu bir çizmedir. Evliya Çelebi, Malatya ve Diyarbakır’lı kadınların “edik” giydiğinden bahsetmektedir. Toroslarda edik giyen genç kızlar da bulunmaktadır. Uygur ve Kazak Türkleri, Tatar Türkleri buna “etük”, “edük”, “ötük” adını verir. Üçbin yıl önce Orta Asya’da Göktürkler bu çizmeyi giyiyor ve adına “etük” diyorlardı. Kaşgarlı Mahmud’un eserinde “etük” diye geçmektedir ve dokuz yüzyıl önce Orta Asya ulusu ve urularının bu çizmeyi giydiği anlaşılmaktadır. Kesintisiz günümüze kadar ulaşmış bir maddi kültür unsurudur. Gerek Bilecik-Eskişehir çevresi Karakeçili Yörük kadınları, gerek Siverek-Viranşehir arasında Türkçeyi kısmen unutmuş olan Karakeçili kadınları, bellerine gümüştan, gayet kıymetli kemerler takarlar. Gelinin de esas ziyneti arasındadır. Hun Türklerinin, Göktürk’lerin, Hazarların ve diğer Türk uluslarının bu kemeri kullandıklarını, eski mezarlardan çıkan malzeme göstermiştir [Eröz, 1983: 125].

Ege yöresinde yaşayan Tahtacılar’da gelin alma gününde giyilen gelinlik takımlar; iç içe giyilen don, gömlek, üste giyilen üç etek “deyre” ve keper başlıktan başka, en üste giyilen gelinlik al kadifeden oluşur. Aslında bu, İslam öncesi Türk kadın ve erkek giyiminin özgün biçimi olarak görülmektedir. Destanlarda kızıl renkli kaftanı ancak evlenecek olanlar giymektedir. Evlenme, genç kızlıktan, kadınlığa geçişi belirten bir sosyal olguyu kutsama amacı taşıdığından gelin de baştan aşağı anlam dolu giysiler içindedir. İnançlar en önde gelen biçimlendirme öğesidir. Bu yüzden en önemli yanı gelinin baştan aşağı allara bürünmesidir. Günümüzde artık beyaz gelinlik yer almış

olmakla birlikte, gelinlere al gelinlik giydirilmesi, al duvak örtülmesi; eski Türk inançlarının bugünkü izleridir. Anlam bakımından “al” ile yapılan sözcüklerin, ateş ile ilgisi üzerinde durulurken, “al” sözcüğünün pembe, kırmızı, parlak kızıl gibi rengi belirtmesi yanında, “al” rengin bayrakta ve giyim halinde, ateşle ilişkisi olduğu ileri sürülmektedir. “Al” ruhu tarihe önceki zamanlarda, tarihi dönemlerde tasarlandığı gibi kötü bir ruh olmamıştır. Bu günkü Türk inanmaları onu “kötü” bir ruh olarak göstermesine karşın (albastı, alkarısı), bir zamanlar “al ruhunun” koruyucu olduğu anlaşılmaktadır. Bu kötü ruh “al” renkten korkar. Geline allar giydirilip, yüzünün al duvakla örtülmesi, gelini kötülüklerden ve nazardan korumak için alınan bir önlemdir. Gelin, gelin başlığını giydikten sonra başından aşağı “al” örtünün altına saklanarak damadın evine gider. Günümüzde Ege yöresinde yaygın biçimde sürdürülen bu gelenek, bir aşiret geleneği olup, Sünnî Yörüklerin günümüzde de sürdürdükleri geleneksel bir davranıştır [Sürer, 1983: 230].

Muş'ta düğün öncesi hazırlıklar tamamlandıktan sonra kızın elbiseleri kesilip biçildikten iki ay sonra, oğlan evi gelinin yatak yüzlerini alıp kız evine gider. O gün kız, kendini oğlan tarafına göstermez. Bunun uğursuzluk getireceğine inanılır. Gelen yatak yüzleri, yorganlara dikilirken içlerine şeker konur. İnanca göre, bununla evliliğin iyi, hoş ve huzur içinde, tatlı geçmesi sağlanmış olur.

Malatya'da gelinin eve uğur getirmesi için eline kına yakılır ve kına yakma sırasında oğlan tarafı da, gelinin avucuna madeni para koyar. Bu para sonradan fakirlere verilir. Bir nevi saç gibi görünen bu paranın, gelini ve güveyi ömür boyu kötülüklerden koruyacağına inanılır.

Erzurum'da gelinin el ve ayak kınaları yıkanır ve evin dört tarafına bu kınalı su dökülür. Bu tür evlerde, ev hayatı bolluk / bereket içinde geçmiştir.

Diyarbakır'da sünnet olan çocuğa, gelin ve güveye, askere giden gençlere kına yakılır. Bu ilde, kınanın koruyuculuğuna inanılır.

**T.A. YÜREKÖRETİM KURULU
DENEYİMİNİZ İÇİN**

Muş'ta kına önce evlenecek kıza yakılır. Artan kına dağıtılır. Evlenecek oğlana da kına yakılır. Bu kına, bazen kız evinden gelir. Aynı anlamda, o da kına yakar. Böylece, ikisi de birbirine adanmış, kurban edilmiş olur. Bu inancın kökleri, “ey kötü ruh, onlar artık kendilerine ait değildir, onlara dokunma, onlardan uzak dur” anlamını da taşır.

Kına yakmak, Türk inançlarında seçilmiş, adak edilmiş olanı gösterir. İnanca göre, o işareti taşıyan canlı ve cansız varlıkların mukaddesliğine inanılır ve onlara dokunulmaz. Bu niteliği taşıyan nesne ve şeylere dokunmak, onlara saygısızlık göstermek, uğursuzluk ve felaket getirir inancı ile, adanmışlar koruma altına alınmış olurdu. Düğünlerde nişanlarda kına yakma adeti bu inancın bölgede yaşayan kalıntıları olarak devam etmektedir.

Sivas'ta, kına gecesi, kına yakma sırasında gelin gözyaşı döker ve bu şarttır. Gelinin çok çocuğunun olması, zürriyetinin devamı için ağlaması gerektiğine inanılır[Kalafat, 1990: 27].

Düğünün ilk gecesi Muş çevresinde, kızın arkadaşları, “kız gecesi”ne çağrılır. Bu eğlence bir kaç gün devam eder. Kaynana, eline ekmek alıp oyuna kalkar ve oynar. İnanca göre, kaynana bu şekilde oyuna kalkarsa, o yıl bereketli ve ucuz olurmuş [a.g.e. s.27].

İslâmiyet'te olmadığı halde geçiş dönemlerinde yapılan bu uygulamaların çoğu bereketi arttırmak, uğursuzlukları uzaklaştırmak için Gök-Tanrı iyelerini memnun etmek için yapılan uygulamalardır.

2.3.2.3. Evlenme Sonrası

Gelin eve, Malatya ve Kahramanmaraş'ta, kaynananın kolu altından geçerek girer. Diyarbakır'da, gelin ve güvey kaynananın bacağı altından birlikte geçer. Bu inanç, evlat edinme ile ilgilidir. Gelin, evin diğer fertleri gibi, kaynana için bir evlattır. Ona, o gözle bakılacağı, kaynana gözünde, diğer evlatlardan bir farkı olmadığı ifade edilmiş olur. Bu

şekilde evlat edinme inancı, Türklerde çok eski bir inançtır. Köroğlu Destanında, Nigar Hanım, Ayvaz'ı bu şekilde evlatlığa alır [Kalafat, 1990: 50].

Gelinin eve gelişinde gelini kapıda güveyi karşılar ve koluna girer. Bu sırada, içine “bulgur” ve “ufak para” konmuş bir küçük küp, gelinin başının üstünden arkaya doğru yere atılır. Küp kırılarak içindekiler dökülür. Bu döküntüleri davetliler kapışırlar. Bu adet uğur anlamına gelmektedir. Küp kırmak, gelinin kötü huylarını kırmak ve eve uğur getirmesini dilemek içindir. Gelini içeri alan güveyi, fındık, fıstık, buğday ve şekerden oluşan saçığı etrafa saçar [Akyüz, 1976: 14].

1396 yılında, Timur beş yıllık ayrılıktan sonra, zaferler kazanmış olarak Semerkand'a dönerken karıları, kızları ve kız torunları tarafından muhteşem bir merasimle, Ceyhun Nehri kıyılarında karşılanmıştı. Bu karşılama töreni esnasında, milli geleneğe göre, Hakan'ın üzerine altın ve kıymetli taşlar serptiler. Bunu nakleden Vambery, Osmanlı sarayında bayram merasimlerinde, parişahın önüne doğru, gümüş paralar serpilmesi adetini bu Orta Asya geleneğine bağlıyor ve aynı geleneğin Anadolu'da düğünlerde, gelin gelirken üzerine para serpme şeklinde devam ettiği söylenmektedir [Eröz, 1983: 139].

“Gelin alma” törenleri Türklerde çok eski zamanlardan beri “saçı” ve “kurban” uygulamalarına vesile teşkil etmektedir. Kırgız – Kazaklar ve Başkurlarda gelinin ocaktaki ateşe yağ atıp secde etmesini yine Başkurlarda gelinin kayın pederinin içtiği pınar ve göl sularına para saçması, anlaşılan ateş ve su kültü ile ilgili koruyucu menseki uygulamalardandır. Esasen evlenmede saçığı uygulaması, Türklerin arasında bugün de varlığını sürdüren önemli bir adettir ve temelinde dini inançlar yatmaktadır. Gelinin kocasının ve erkek akrabalarının adlarını söylememesi, belli bir süre için onlarla konuşmaması gibi yasak ve uygulamalar da kültürel menşelere sahip görünmektedir [Güngör, Günay, 1997: 69].

Beytüşşebab'da, gelin kuşağının güveyi tarafından üç kere çözülüp bağlanması halinde, gelen gelinin, eve, uğur, bereket getireceğine inanılır. Çevrede söz konusu inanca bağlı bu harekete, **kuşak çözme** adı verilir. Kamların ve alpların kuşandığı kuşak ile, kutsiyet

ifade eden üç sayısının kuşak çözmeye bağlı biçimde birleştiğini görüyoruz. Kam aksesuarı olan kuşağın daha sonraki zamanlarda / İslâmi devrede / devam ettiğini, tarikatlarda ve bir esnaf teşkilatı olan Ahilik içinde de, yer aldığını görüyoruz.

Elazığ'da, gelin kapıdan içeri girerken eşiğe konan kaşığı basıp kırarsa, eve bolluk getirir.

Ağrı'da gelin eve girerken, elini eşiğin üstüne sürer. Bu hareket ile, yeni evin geline; gelinin de, geldiği eve, hayır getireceğine inanılmaktadır.

Diyarbakır ve Ağrı'da gelin eve girerken ayağına su dökülür. İnanca göre bu hareket hem geline hem de yeni geldiği eve uğur getirir.

Elazığ'da gerdek gecesi, kız tarafı tatlı şerbet yapıp geline getirir, ikram eder. Gelin damadın şerbetine üç kere sezdirmeden tükürür gibi yapar. Gelin bunu yaparsa, evliliğin daha muhabbetli geçeceğine inanılır.

İğdır, Tuzluca, Kars, Ardahan ve Ağrı'nın Tutak kasabasında "Şah Bezeme" adeti vardır. "Şah Bezeme" gelin ve güvey için yapılır ve onlara mutluluk getireceğine inanılır. "Şah Bezeme", bir ağaç dalını meyva ve çerezlerle süsleyip bağlamaktan ibarettir. Bu gelin odasına konur, ve ağaç yedi veya dokuz dallıdır ve üç gün gerdek odasında kalır.

Çok yerde, gelinin üzerinden, susam, üzüm, buğday, darı ile karışık bozuk para atılır. Yaşlılar bile uğur getireceği inancı ile para kapmaya çalışır. Buna "saçı saçma" adı verilir. "Darısı başınıza!" temennisi buradan gelir. Ve çok eski millî geleneğe dayanır. Şamanist ve Müslüman Türkler'in evlenme törenlerinde müşterek olan Şamanizm unsuru, gelinin geldiği gün başına saçı saçmaktır. Bu saçı, yukarıda zikrettiğimiz veçhile, her devirde topluluğun istihlal ettiği en mühim mahsulünden olmuştur. Avcılık devrinde avın kanı, yağı ve eti, çobanlık devrinde süt, kımız ve hayvanların yağı, çiftlik devrinde darı, buğday, muhtelif meyvalar saçı olarak kullanılmıştır. Saçı, yabancı soya

mensup olan bir kızı kocasının soyunun ataları ve koruyucu ruhları tarafından kabul edilmesi için yapılan bir kurban ayininin kalıntısıdır [Eröz, 1983: 125].

Hakkari’de, gelinin bol kısmetli olması için dolu kazana doğru getirilmesi gerektiğine inanılır. Eğer gelin eve geldiğinde, leğende kirli çamaşır kalmışsa, bolluk olurmuş.

Hakkari, Bitlis ve Malatya’da gelinin avucuna kına yakılırken para konur. Bu para, ertesi gün eli açıldığında alınır ve gelinin sağ ayakkabısının içine konur. İnanca göre, güveyi bu parayı oradan alıp para kesesine koyar ise, evlilikleri bereket içinde geçer, diye inanılır. Bunun da yine, kurban kesmesi ile alakası açıktır. Hareket, burada, sembolik bir hal almıştır [Kalafat, 1990: 36].

Bolu iline bağlı Dörtdivan kasabasında kına gecesi geline genellikle al kadife giydirilir, saçlarının bir örüsünü genç bir kız, diğerini mutlu bir kadın yakar. Kına gecelerinde uygulanan bu işlem gelinin genç kızıktan kadınlığa geçişinin simgesel bir ifadesidir [Er, 1996: 173].

Hakkari’de büyü ile bağlanmış çiftler, erkeğin büyüden kurtulabilmesi için, kurt postu üzerinde birleşirler. Hakkari, Siirt, G.Antep, Mardin’de kız erkeğin, erkek de kızın donunu aynı anda giyerse, büyüün bozulacağına inanırlar [Kalafat, 1990: 27].

Evlenecek erkeğin yakın arkadaşlarından yardım alması evlenme geleneğinde yaygın olan adetlerden birisidir. Damada yardımcı olan en yakın arkadaşına sağdıç adı verilmektedir. Bu dayanışmanın Orta Asya Türk kültür tarihi içinden süzülerek gelen bir gelenek olduğu âşikârdır.

Ayrıca Manas Destanı’nda Kanıkey’in düğünü esnasında rastlanan yengeler önemli bir görevi icra ederler. Anadolu kültüründe de yenge unsuru bulunmaktadır. Yenge kızı gerdek gecesine hazırlamak gibi bir görevi üstlenmektedir.

“Yüz görümlüğü” unsuru da Manas Destanı’nda bulunmakla beraber günümüzde de yaşanan önemli bir adettir [Sipahioğlu, 1998: 444].

Ertesi gün duvak günüdür. Sabahtan ev halkının ellerini öpen gelin yüzü kırmızı bir peçeyle örtülü olarak ve yanında görümcesi ve eltisi olduğu halde komşularını dolaşıp el öper, hediye ve bahşış alır. Böylece yeni bir üyesi olarak aralarına katılacağı mahalle sakinleri ile ilk yüz yüze ilişkisini kurduktan sonra evine döner. Bu aşama yüzüne örtülen kırmızı peçenin nedeni kaynak kişilerce;

“Adet olduğu için; gelinin bakire olduğunu anlamak için; geline al basmasını önlemek için”;

biçimlerinde açıklanmaktadır.

Öğleden sonra da yine beyaz elbisesi giydirilen gelinin tekrar yüzü yazırlı ve kız tarafından gelen kadın konuklar için bir eğlence düzenlenir. Gelinin annesinin gelemediği bu toplantıda saçılar saçılır, gelinin mutlu ve doğurgan olması için dinsel ve büyüsel içerikli pek çok işlem yapılır [Şişman, 1998: 8].

Gelinler, Kars çevresinde ve Doğu Anadolu'nun bir çok yerinde, çocuklarının yanında eşlerine isimleri ile hitap etmezler; “babası” veya “babaları” diye, seslenirler. Aynı şekilde, kaynanaların yanında, “oğlun”, başkaları ile konuşurken “bizimki”, “bizim herif” veya “kişi” sıfatlarını kullanırlar. Bu tür hitaplar, bugün bir tevazu ve bir terbiye ifadesi gibi kullanılıyorsa da, aslında hepsi başlangıçtaki inançlarımızın bakiyeleridir [Kalafat, 1990: 55].

Yine yeni evlenmiş gelinin belli müddet kayınpederiyle, kocasının soyundan gelen erkeklerle, kayınbiraderiyle konuşmaması âdeti de Şamanist inanışlardan gelen bir unsurdur [Şişman, 1998: 8].

Sevginin, muhabbetin, ruhlar / ata ruhları veya kötü ruhlar / tarafından kıskanılması halinde, hitap edilene fenalığı dokunmasın diye, yapılır. Amaç, hitap edilene fenalıktan koruma inancına dayanır.

Düğünün hemen her aşamasına eşlik eden tatlı bir şeyler yiyip, içmek, damadın bağlamasını önlemek için alının tedbirler, bereket dilekleriyle saçılan saçılar, su ateş ve ağaç gibi kutsal sayılan objelerin düğün törenlerinden ortaya çıkması, ocağa yağ sürülmesi, geline al renkli bir giysi giydirip yüzüne aynı renkte duvak örtülmesi vb. çeşitli âdet ve pratikler, Türklerin Orta Asya'da yaşadıkları dönemlerde de uyguladıkları, o dönemden günümüze ulaşmış bulunduğu düşünülen Gök-Tanrı inancı ve şaman inanışlarından günümüze kalan unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca bu adetlerden günümüzde de yürürlükte olan işlevleri, onların kaybolmadan korunmalarını sağlamaktadır [Er, 1996: 175].

2.3.3. ÖLÜM

Doğum ve evlenmede olduğu gibi, ölüm çevresinde de birçok inanma, adet, töre, tören, ayin, kalıp davranış, işlem kümelenmektedir. Ölüm çevresinde kümelenen ve ölüyle toplum üyelerini kuşatan bu inanmalar, adetler, işlemler, törenler ve kalıp davranışlar başlıca üç grupta toplanmaktadır. Bunlar bir gurubu, ölenin öte dünyaya gidişini kolaylaştırmak; onun gerek geride bıraktıklarının gözünde gerekse öte dünyada saygın ve mutlu bir kişi olmasını sağlamaya yönelik olanlardır. Bir başka grupsa; ölenin geri dönüşünü önlemek, yakınlarına ve geride bıraktıklarına zarar vermesini engellemek amacıyla yerine getirilenlerdir. Üçüncü grupta toplananlarsa, ölenin yakınlarının bozulan ruhsal durumlarını sağaltmak; sarsılan toplumsal ilişkilerini düzenlemek ve yeniden topluma katılmalarını sağlamak için uygulananlardır.

Ölümün herkes için kaçınılmaz bir son oluşu, dünyanın her yanında ölüm çevresinde toplanan adetlere ve işlemlere evrensel bir karakter kazandırmıştır. Bu bakımdan, aralarında gerek coğrafi, gerekse kültürel bakımdan ayrımlar bulunan değişik yapıdaki toplumların konuyla ilgili inanmaları, adetleri ve işlemleri arasında çoğu zaman şaşırtıcı benzerlikler görülmektedir [Örnek, 1995].

İnsanoğlu doğayı gözlemleyerek hiçbir şeyin aslında yok olmadığını, sadece şekil değiştirdiğini görmüş ve ölümün de aslında bir son olmadığını, sadece dönüşüm olduğu

sonucuna vararak ölüm korkusunu dizginleyebilmiştir. Bu nedenle ölümü vefat etme, göçme diye adlandırmışlardır. Ölüm korkusu, insanların kendilerini ölümden koruma ve ölümden sonra yaşamın olduğuna inanma düşüncesi bir çok uygulamayı beraberinde getirmiştir.

Eski Türkler ölümün kötü ruhlardan kaynakladığına inanmaktadırlar. Altay Türklerine göre yer altı dünyasının iyisi Erlik, yeryüzüne gönderdiği görevlileri aracılığıyla insanların ruhlarını alarak hayata son verirdi.

Eski Türkler can ve ruh mefhumunu genel olarak tın (yani nefes) kelimesiyle ifade etmişlerdir. Ancak genel olarak “insanın ölümlen canının bir kuş gibi uçup gittiğini varsayarlar. Orhun kitabelerinde ölmek; uçmak, uçup gitmek olarak anlatılmıştır. Günümüzde de ölen kişinin ruhunun uçtuğuna dair fikirler bulunmaktadır. Bu da Gök-Tanrı dini sisteminin bir devamıdır [Durdu, Durdu, 1998: 65].

Eski Türklerde ölüm halinde yas törenleri yapılır. Kırlarda, ölünün bulunduğu çadırın etrafında süratli atlarla dolaşılır, saçlar kesilirdi. Yüz ve kulaklar bıçakla kesilerek iz bırakılırdı.

Türklerde ahiret ve ruhun ebediliği inancı da bulunmaktadır. Bu inanç ölüm ve defin işlerinde kendini daha da iyi hissettirir. Göktürklerde ölünün cesedi çadırın içine yatırılır, akrabaları at ve koyun kurban ederler.

Ceset gömülürken kurban edilen atın külü gömülür böylece ölenin cennete gideceğine inanılır. Cesedin defnedilmesinde bazı farklılıkların görülmesiyle birlikte ölüm geleneğinde uygulanan adetler benzerlik gösterir [Erdem, 2000: 225].

Diğer geçiş dönemlerinde olduğu gibi son geçiş dönemi olan ölüm de ölüm öncesi, ölüm sırası ve ölüm sonrası olmak üzere üçe ayrılır.

2.3.3.1. Ölüm Öncesi

İnsanoğlu nezaman öleceğini bilemediği gibi eski insanlar geçmişte insanın davranışlarına, hayvanların hareketlerine ve eşyaların durumlarına göre ölümün gelişini kendilerini göre nitelendirmişlerdir.

Örneğin; Kars'ta çok ağlayan çocuğun, babasının ölümüne sebep olacağına inanılır. Bu yüzden, ağlayan çocukları analar, “yaşın başını yesin” diyerek, babalarının ölmelerini önlediklerine inanırlar.

Ağrı'da çok ağlayan çocuğu, anası üç yol ağzına götürür. İlk geçen atlının önüne çıkarır ve onun tavsiyesine uygun hareket eder. Böylece, çocuğun ağlamasının kesileceğine inanılır ve evde ölüm tehlikesi önlenmiş olur.

Sivas ve Maraş'ta ağır hasta ayağa kalkmak isteyip gitmesi gerektiğini söyleser; Erzurum, Erzincan, Maraş ve Sivas'ta hasta sevdiği veya güvendiği birini görmek isterse; Maraş ve Sivas çevresinde gayibden ses duyduğunu söylediği zaman; yine Maraş ve Sivas'ta hasta evine veya doğduğu yere gitmek arzusu çektiğini söyleser öleceğine inanılır.

Ölümle ilgili bir başka inanç da mezar ile bağlı, Sivas, Divriği ve Maraş'ta, mezar kazılan kazma – kürek eve getirilirse; Erzurum, Erzincan ve Sivas'ta, kazma – kürek üst üste gelecek biçimde mezar üstüne bırakılırsa ve evde kaynayan kazan devrilirse, başka ölülerin de çıkacağına inanılır. Yine bu yörede, evden gece kazanın çıkarılması da, aynı biçimde yorumlanır.

Bir çocuk çok ağlarsa, Gaziantep'te, bu **uluma** sayılır ve ulumaya **ölüm haberi**, diye inanılır. Uluma'nın sonunda, bu haber gelmesin, diye çocuğun / uluyanın gömleği loğ taşına getirilir. Böylece, ölüm, uluyana isabet edip, ölümü çağırmanın cezasını çekermiş. Ulumanın bu özelliği dolayısıyla, köpek ulumasını durdurmak için, onu, ya kovalarlar veya öldürmek mecburiyetinde kalırlar [Örnek, 1995].

Birkaç örnek olarak verdiğimiz bu unsurlar daha da çoğaltılabilir. Hastanın bedeninin soğumaya başlaması, şişmesi, ellerinin morarması, rüyada traş olmak, devenin evin kapısının önüne çöktüğünü görmek, diş çektirmek, acı nesnelere yemek ölümü hatırlatan unsurlardır. Anadolu ve Türk Cumhuriyetlerinin her yöresinde bu kavramlar ve varyantları yaygın olarak bilinmektedir.

2.3.3.2. Ölüm Sırası

Ölüm olayının gerçekleşmesi ve mezarına defnedilmesine kadar olan uzun ve dolayısıyla yasal bir dönemi kapsamaktadır.

Ölüm genelde şehirlerde sela, köylerde ise selayla birlikte yasal bir okuntu ile yakınlarla duyurulur. Duyurma işleminden sonraki işler ceset üzerinde yoğunlaşır. Ölen kişiyi defnetmeye hazırlamak için bir takım pratikler uygulanır. Bu arada ölüye canlı gözle bakılarak canının yanmaması sağlanır. Ölü ilk olarak kibleye doğru çevrilir, çenesi bağlanır, gözleri açık kaldıysa kapatılır.

Kars ve çevresinde ölenin karnı üstüne bıçak, makas gibi demir cinsinden aletler konur. Böylece, ölüne şişmeyeceğine inanılır.

Sarıkamış, Kars, Van, Ağrı, Erzurum, Malatya ve daha pek çok yerleşim biriminde, ölüne çıktığı yere, odaya ertesi sabaha kadar yanan bir mum veya gaz lambası yakılır. Cenaze, gece evde kalma zorunda ise, bu işlem yine yapılır ve ölü karanlıkta bekletilmez. Ölü, hastahane beklemek zorunda olsa, orada da karanlıkta bırakılmaz. Bu inanç, ölümden sonra ruhun gezmesi, dolaşması ile ilgilidir. Işık, onun gezip görmek istediği şeyleri bulmasında, yol almasında yardımcı olur. Türk hayatında başlangıçtan itibaren, ölüne bulunduğu veya gömüldüğü yerde mum yakma, aynı inanca bağlı olarak sürüp gelmektedir. Bu unsur belki de ateşin koruyucu özelliğinden yola çıkılarak ölüye kötü ruhlardan koruma amacı taşır.

Ölünün hazırlanmasında en önemli kısım yıkanması ve kefenlenmesidir. Yıkanma unsuru ölünün suyu kirleteceği düşünülerek bazı Türkler tarafından uygulanmamaktadır. Tahtacı Türkmenlerinde giyim beşikten mezara her evrede merteye belirleyici bir öge olarak görülmektedir. Bu öte dünyaya geçişte de yer almaktadır. Kadın ya da erkek öldüğünde öte dünyaya giderken de giyimli olarak gönderilir. Önce yıkanan ölü, üzerine kesilmemiş bir don giydirildikten sonra kefene sarılır. Kefen; “Makas kesmemiş, iğne-iplik dikmemiş, meleklerin getirdiği elbiseyi giymiş olan “Sarıkoz”ın ortadan sır olduğu zaman üzerinde bulunan giysidir. Başına keteni sarılır, üzerine diğer giysileri takılır. Eğer ölen çok genç ise duvak bile örtülür. Ondan sonra kefenlenir. Mezara konulduktan sonra ise, en yeni giysileri üzerine örtülür ve sevdiği değerli eşyası varsa, yanına konur. Geleneklere göre gömme töreni yapıldıktan sonra ölü genç ise, bir ip üzerine al-yeşil bezler dizilip, iki tahta arasına gerilir. Yaşlılar için beyaz bezler asılır. Ölen genç ise, allı-yeşili bezlerle yapılan bayrakla kadın-erkek tübutun arkasından giderler. Bunlar, Şaman törenlerinin bütün eski izlerinden örneklerdir. “Bakşılık Risalesi” adıyla bilinen kitaba göre: bakşılık sanatının piri Hz. Fatma’dır. “...Birgün Hz. Fatma bir ağaç gölgesinde otururken, bir kuş gelip ağacın dalına kondu. Dal hemen kurudu ve bu uğursuz kuşun gölgesi Hz. Fatma’nın üzerine düştü. Fatma hastalandı. Hekimlerin ilacı fayda vermedince, Tanrı tarafından kırk eren geldi. Bu erenler bir tuğ dikip çevresinde dolaştılar. Hz. Fatma iyileşti. Böylece bakşılık, Hz. Fatma’dan bakşılara kaldı. Bakşı risalelerine göre “tuğ” Cebrail aracılığı ile Fatımız anamız için gökten yere indirilmiştir. Bu yüzden bir ucu yerde bir ucu dama bağlı olan ip üzerine asılan kıvı ve yeşil kumaş parçaları ve iğde dalları bağlanarak oluşturulur [Sürür, 1983: 234].

Elazığ’da, evden cenaze çıkınca, evin içinde su kaynatılır ve buhar dumanının (buğusunun), bütün evi kaplaması sağlanır. Su, cenazenin ardından dökülür. İlkinde ev kırılanmış olur. İkincisinde, su yerine kaynamış su dökülerek ters hareket yapılır. Bu hareketle ölenin ruhunun dönüp sevdiklerini beraberinde getirmesine engel olunmak istenir. Bu inanç, ata ruhuna bağlı inançlardan kalmadır. Ancak, inancın asıl anlamı kaybolmuş ve böylece bir iz olarak kalmıştır [Kalafat, 1990: 71].

Gaziantep havalisinde, evden ölü çıkarsa, ev süpürülmezse yemek pişirilmez. Aksi yapılırsa, günah olacağına sayılır.

Bitlis'te, bir evden cenaze çıktıktan sonra, o evde bulunan bütün sular dışarı dökülür. Bunun, ölü evi için iyi olacağına inanılır.

Ayrıca bu ilimizde yeni gelinler, ziynet eşyaları ile birlikte defn edilir. Sivas'ın bazı köylerinde de, ölüyü sevdiği eşyalarla gömdükleri, zaman kış ise, buna yatak – yorgan ilave edildiği tespit edilmiştir [a.g.e, s.71].

2.3.3.3. Ölüm Sonrası

Malatya'nın Darende kasabasında, bir gurbette ölür ve oraya defnedilirse, sıldaki evinde, aile mensupları ölüye ait eşyaları ve diğer şahsi varidatını toplayıp yığar. Bunların etrafında oturup ağıt yakılır. Başsağığına gelenler de, bu ağıt yakmaya katılırlar. Ayrıca, burada, bir de ağlayıcı kadınlar vardır. Buna **keyneni başı** denir. Ölünün eşyalarına karşı gösterilen saygı ve yakınma semboliktir. Arkada kalanlar, ölenin ruhuna, burada ölmüş olsaydın ağıtın yine böyle yakılacaktı mesajını iletmek isterler. Böylece, onun rızası alınmış olur. Türk inançlarında, ata ruhları için yapılan işlemlerin bir kalıntısı olan bu hareketler aynı inançtan kaynaklanır.

Hakkari'de, kabristan'da, defn sırasında çocuklara şeker dağıtılır. Ölülerin ruhları için dağıtılan bu şeker de, yine bir saçıdır.

İnsanlık tarihi kadar eski olan yas tutma ve ağıtla bunu ilan etme; öleni anma, atalar ruhunu küstürmeme, tabu ve totemler, acıyı paylaşma, yarındların endişelerine yönelik düşüncelerini ifşa etme gibi birtakım sebeplere dayanmaktadır. Eski dinlere ait dini bakiyelerin inancını taşıyan toplumlar tarafından kolay kolay terk edilmediği, bilhassa küçük bazı farklılıklarla devam ettirildiği bilinmektedir [Altınkaynak, 2001: 28].

Bitlis'te, ağıtçı kadınlar ağlayıp acınır ve ölen için methiye niteliğinde sözler söylerken yaşlı ailenin kadınları da, saçlarını keserler. Bu şekilde, ölene saygı gösterildiğinde, duyulan acıyı ifade ettiklerine inanırlar.

Malatya'nın Darende kasabasında, ölenin ardından tutulan yas kırk gün sürer. Bununla beraber, aile ilk bayrama kadar da yaşlı sayılır. İlk kırk gün içinde, erkekler traş olmaz. Ölçü aş, ölenin evinde yenir. Komşular bu eve yedi gün yemek taşır. Yedi gün sonra ocak yakılır ve ölü evinin ocağında helva pişer. Helva kokusunun etrafı sarması sağlanır. Helva konu /komşuya dağıtılır. Yas'ın kırkınıcı günü, yine aş verilir ve mevlût okunur ve fakirlere para dağıtılır. İlk bayram ile, yas'tan tamamen çıkılmış olur. Başlangıçtaki inançlarımızın kalıntısı olan bu işlemler, Darende'de hala yaşamaktadır.

Türklerde ölülerin defni sırasında yaptıkları merasimlere, **yuğ töreni** adı verilirdi. Bu törenlere, **yuğcı**, **sığıtçı** adı verilen hususi kişiler katılırdı. Bunların ilki, ölenin maceralarını hikâye edip anlatır, ikincisi ağlayıcılık görevini yerine getirirdi. Kırgız Türkleri biri ölünce, ölü'nün etrafında üç kere dolaşıp tavaf ederler, ağlar ve sonra ölüyü yakarlardı. Kalan kemiklerini bir araya getirip toplar ve bir yıl geçtikten sonra, bu kemikleri mezra gömerlerdi. Ölü ardından ağlama, gerçek anlamda, bu sırada cereyan ederdi.

Atilla'nın ölümü sırasında yapılan yuğ töreninde, onun macerasını anlatan ağıtlar çalınıp söylenirken, dinleyenlerin yüzlerini yırtıp kanattıkları, atlarıyla ölü'nün etrafında dolaştıkları, düdüklerinin, davulların, çalıp – söyleyen ozanların ağıtları ile, acılarını ve gözyaşlarını içlerine akıttıkları söylenmektedir.

Türklerle ilgili bir yuğ törenini anlatan Stanisias Julien, bize gördüğü tören hakkında şu malumatı vermektedir:

“.. Bir adam ölünce cesedini çadırına koyarlar. Oğulları, yeğenleri, ana, baba cihetinden akrabası hepsi birer koyun, yahut birer at, yahut çok sayıda sığırlar ve atlar öldürerek ona kurban ettiklerini göstermek üzere çadırın önüne uzatırlar.Sonra onun etrafında acıklı feryatlar kopararak atla yedi defa dönerler ve çadırın kapısına gelince

bir bıçakla yüzlerini çizerler: O çiziklerden çıkan kanın göz yaşlarıyla karışarak aktığı görülür. Bu yedi defa dönmek bitince artık dururlar ve uğurlu bir gün intihap ederek ölümün bindiği atı,kullandığı bütün eşyayı yakarlar. Bunların külleri toplanır ve ölü muayyen zamanlarda gömülür. Mesela, bir adam ilkbaharda veya yaz mevsiminde ölürse, yaprakların çıkması ve ağaçların çiçeklenmesi zamanına kadar bekletilir.muayyen zaman gelince, bir çukur açılarak ceset oraya gömülür. Cenaze merasiminin icrası gününde, ölümün ilk vefat gününde olduğu gibi,ana, baba ve akrabası bir kurban keserek atla koşarlar ve yüzlerini çizerler. Gömülme merasiminden sonra mezarın yakınına taşlar konulur ve bir kitabe dikilir. Dikilen taşların adedi, ölümün hayatı boyunca öldürdüğü düşman sayısına eşittir.Eğer bir kişi öldürmüşse bir taş dikilir. Kendilerine yüz veya bir taş dikilenler dahi yok değildir. Bir babanın, bir büyük kardeşin, yahut bir amucanın vefatından sonra, oğul, küçük kardeş ve yeğenler, ölenin dulları, veya kız kardeşleri ile evlenirler”

Bunların hayatında görülen bu yuğ merasimlerinin daha sonra, Köktürklerde de görüldüğü ve devam ettiği bilinmektedir. Kitabelerde Kül Tigin öldüğünde, bu yuğ töreni için geçen ifadelerde, yuğcı, sıgıtçı, bark edici, bitig taş edici, bedizçi geldiğini öğreniyoruz. Burada, Kül Tigin'e ait yuğ töreninin ölümünden uzun bir süre sonra yapıldığı anlaşılmaktadır. Yani ilk törenden sonra, asıl yuğ töreni yapılmıştır ki, bu da eski töre'nin devam ettiğini göstermektedir. Yuğ törenlerinde yüksek sesle ağlanıldığını İdil – Bulgar Türkleri ile Hazar ötesi Türklerinde de görmekteyiz.[Kalafat, 1990: 65]

Eski devirde Azeriler ölüme sırlı bir hadise diye bakmışlar. Ölümün asıl mahiyetini anlayamadıklarından “Ruhun ölmezliği” hatta ayrı-ayrı şahısların ölümsüzlüğü hakkında meraklı efsanelerin yaratılmasına sebep olmuştur.

Eski devirlerden başlayarak Azerbaycan'da ölen adama, onun ailesine hürmek ve saygıyla yaklaşmışlar, ölene şiir diliyle, bayatıyla ağlamışlardır. Azerbaycan'da ölenin üstünde okunan böyle manzumelere “ağı” denilir.

Ölüye şiirle ağlamanın çok eski bir tarihi vardır. Eski Azerbaycan'da ölen kahramanlar için ağlama bir adet olmuştur. O gün halk bir yere toplanır, bu toplanmaya “yuğ” derler.

Toplananlar için ziyafet verilir. Özellikle çağırılan yuğcular iki telli kopuz çalıp oynarlar. Yuğcu kahraman için ağıt söylemeye başlar [Altınkaynak, 2001: 28].

Kazaklar'da ölünün gömüldüğü zaman, arkada bıraktığı dul zevcesinin kızlarının, saçlarını kesmesi adettir. Bunlar (kesilen saçlar), ölü ile beraber ve diğer eşyaları ile birlikte mezara gömülür. İnsan saçı gibi, ölenin atının kuyruğunu kesmek de, bir mâtem alameti idi. Mâtemde, yasda olmanın bir işareti olarak Türkler, yas sırasında beyaz renkli elbise giyinirdi. Kırgız ve Kazak Türkleri arasında, ölenin karısı bir yıl boyunca karalar giyinirdi. Buna mukabil kızlar, ak giyinir, kırmızı başörtüsü sarınırlardı [Kalafat, 1990: 100].

Folklorcu B. Abdullayev'e göre; "...saçın insanın hayatını, ömrünü temin eden, hatta ölenden sonra da onu diriltten vasıtalarından olmasına dair mitler vardır. Eski zamanlarda ölenin yakın adamları saçlarını yolup ölenin cenazesi üstüne koyarlarmış". Bir başka inanca göre "...bütün kötülük güçlerinin sihir yapmak becerisi saçları ile mümkündür. Onların saçları kesilince sihir yapamaz olurlar", hatta bazı inançlara göre; "saçın kırılması veya kesilmesi ömrün azalması demektir. Ona göre de Heredot'un verdiği bilgiye göre, "... İran hükümdarı yılda bir defa doğum gününde başını yuyarmış. Bazı yerlerde, mesela Yeni Zellanda'da saçı traş etmek için günler tayin olmuş ve bu münasebetle ayinler düzenlenmiştir."

Bu inançlar göstermektedir ki; saç yolmak, ölen adamın haline acımak onun yolunda kendi ömrünü azaltmak maksadı ile bağlı olmuştur [Altınkaynak, 2001: 22].

Türklerin ölüleri ardından yaptıkları yuğ merasimleri muhtelif asırlar içinde bir takım değişmelere uğramakla beraber, başlangıçtan itibaren var olan adetlerin esaslarını muhafaza etmişlerdir. Ölünün ardından aş vermek, mezarı ev / oda şeklinde tertip etmek, tabut kullanmak, atı varsa kuyruğunu bağlamak... gibi.. ağlamak, ağıt düzmek de devam eden unsurlar arasındadır. Ölen için yapılan ilk yuğ töreni ile, asıl tören olan bir sene sonraki yuğ töreni, bugün yapılan ölüm merasimi ve ondan sonra ölünün kırkında yapılan ikinci tören arasında bir paralellik mevcuttur.

Türklerde ata ruhlarına, ata mezarlarına karşı büyük saygı beslenir ve onları kızdıracak hareketlerin yapılmasından kaçınılırdı. Kendilerine yardımcı olmalarını sağlamak, hiddetlerini üzerlerine çekmemek, sevdiklerini beraberlerinde alıp götürmelerini önlemek için, onları memnun edecek hareketler yapmaya dikkat ederlerdi. Ölüm sırasında, bunu, üzüntülerini göstermek yolu ile ortaya koyarlardı. Yüz yırtmak, yaka yırtmak, saç yolmak ağlamak ve dövünmek gibi hareketler, bu üzüntünün derinliğini ve ondan ayrılmanın verdiği ızdırabı ölene anlatmak, onu buna inandırmak için yapılırdı. Onların da, kalanların kendileri için büyük üzüntü duyduklarına inanacaklarına ve kalanlara yardım edici ata ruhu olacaklarına inanırlardı. Araştırma yaptığımız yörede buna benzer bir pratik tespit edilmiştir. Buna göre, Midyat, Savur ve Nusaybin çevresinde ölenin kıymetli eşyaları bir ağaç parçasına giydirilip süslenir. Etrafına dönülür; davul, zurna çalınır, ölünün yaptığı işlerden söz edilir ve üst – başlarını yırtarak üzüntülerini ifade ederler.

Orta Asya Türkleri arasında, ata ruhlarının, mensup oldukları aile fertlerini, boy ve kabile mensuplarını kötülöklere, düşmanlara karşı koruduklarına inanırlardı. Bu inanca göre, ata ruhlar düşmana karşı, bir güç olarak savaşlara iştirak eder, düşman ordusunun yenilmesine yardımcı olurlardı. Türkler arasında bu inanç İşlami devrede de, yeni bir renk kazanarak devam etmiştir. Őehitlerin, yeşil sarıklı gazilerin, evliyaların, gayb erenlerin, tıpkı ata ruhları gibi düşmanla savaşan orduya yardım ettiğine inanılırdı.

Türkler, ölenin sağlığında nice iyi insan olduğunu, nice kahramanlıklar, iyilikler yaptığını terennüm ederek ifade ederlerdi. Bu tür yakınmaları ifade etmeye **ağıt yakma** denirdi. Muş çevresinde bu yakılan ağıtlara **sabu** denilmektedir. Sözü konusu kelime **sagudan** bozulmadır. Ölü için yakılan ağıtlara eskiden verilen addır. Amaç, yine bu ağıt yolu ile, ölenin ruhuna, üzüntülerin derinliğini anlatmak ve buna, onu inandırmaktır. Bu inançlar, Doğu Anadolu yöresinde de, muhtelif şekillerde izlerini sürdürmektedir. Kars ilinde, Azeri ve Karapapaklar, Ağrı'nın Tutak, Taşlıçay kasabalarında, Muş'un Bulanık, Van'ın Bahçesaray çevrelerinde olduğu kadar, Bitlis, Hakkari, Malatya, Adıyaman, Tunceli, Urfa, Gaziantep, Elazığ, Sivas ve Maraş illerinde de, aynı inancın izlerini taşıyan ağıt yakma mevcuttur.

Kimi yörelerde ölenin ardından aile fertleri arasında ağıt yakma kabiliyetine sahip kimse çıkmazsa, bunu, onlar adına yapacak kimseler bulunur. Para ile tutula bu ağlayıcı ve ağıt yakıcılar, geride kalanların adına duyulan acıyı, ayrılıktan çekilen üzüntüyü, ağıt yakarak terennüm ederler ve aralarda “oy oy, vay vay, ah ah” gibi çığlıklar atarak ortalığı göz yaşına boğarlar. Geride kalanlara başsağlığı dilemek için de, bu çığlıklar devam eder[Kalafat, 1990: 80].

Anadolu’da ağıt geleneği sürüp gidiyor. Ağıtçı kadınlar da birbirlerine el vererek, dil vererek yaşayıp gidiyorlar. Gelenek gereği ölü sahipleri, ağıtçı kadına eşya, para, yiyecek vererek gönül alıyorlar. Son birkaç beyit söyleyen ağıtçı kadına verilene “Göz silimliği” deniyor. Ağıtçı kadın, “Acımızı aldın, Allah sana yakın acı vermesin...” diye uğurlanmaktadır [Makal, 1986: 250].

Bazı Türk boylarında, ölülerin kızma, kıskanma halinde veya başka bir sebeple, dostlarını ve hayattayken sevdiklerini beraberinde götürmek istediklerine inanılır. Bunun dışında da ölülerin ruhlarının bir takım işler yaptığına inanılır. Mesela, Teleütler, ölünün, ölümü sırasında çevresinde olup biteni işittiğine, gördüğüne inanır dolayısıyla, ölenin yakınları, onu memnun etmek için, kendisinden övgü ile söz eder ve bu şekilde onu memnun etmeye çalışır. Sibiryalı Türkleri ölü görmesin diye, gözlerine veya yüzüne bir post veya balık derisi yahut bez parçası örterlermiş. Yörede de bu pratiğe rastlanır. Kars ve Ağrı çevresinde ölünün gözleri açıksa, elle kapatılır. Erzurum’da ise, bu durumda bir bez örtülür. Göz açık ölmenin sebebi, bu çevrede, ölünün görmek istediği birine hasret gittiğine yorulur.

Kazak – Kırgızlar, ölü ruhunun takibinden kurtulmak ve ondan korunmak için, onu şaşırtmaya çalışırlar. Bunun için, bir cenaze görür görmez hemen atlarına binip koştururlar ve süratle geri dönüş hareketleri yaparlar ve bu yolla onu şaşırttıklarını sanırlar.

Kars’ta ve Muş’ta bir ölünün aleyhinde konuşulunca “toprak haber götürmesin” denilmesine ihtiyaç duyulur. Genç bir kimse kaybettiği bir yakınından bahsedince onu dinleyen büyükleri “toprakları kadar yaşasın” derler. Erzurum, Kars ve Malatya’da bir

ölüden bahsederken “rahmetli sağ iken beni çok severdi, artık sevmesin” denir. Ölünün sevgisinin devam ettiği kişinin de öleceğine inanılır. Böyle söylenilerek korunmuş olunur.

Ölü ruhlarından korunmak isteyen Yakut Türkleri, mezardan dönerken yol üstünde ateş yakıp üzerinden atırlar. Ateşi, ölü ruhuna karşı bir koruyucu kabul eden Yakut Türkleri, onun takibinden kurtulabileceklerine inanırlar.

Türkler, ayrıca, mezara ölüyü götürdükleri vasıtaların kullanılması hususunda da, muhtelif davranışlar gösterirler. Mesela Teleütler ve Yakutlar, ölüyü taşıdıkları aracı / kayık, araba, kızak / mezarlıkta hemen yakarlar. Beltir ve Sagay Türkleri, aracı üç gün yaşadıkları mahallin dışında tutarlar. Ayrıca, ölünün yanına konan silahlar, Yakut Türklerinde parçalanır. Böylece, onun bu silahlarla geri gelip zarar vermemesi önlenmiş olur.

Trabzon’da cenazeyi definden dönene cemaat, evlerine, mezarlığa gittikleri yoldan değil, başka yolları takip ederek dönerler. Sarıkamış’ta ise, cenaze defininden dönen kimse evine girmeden ellerine muhakkak su döker [Kalafat, 1990: 57].

Kars ilinde, yaşlı / yeni evinden ölü çıkan ailenin erkekleri, yapılacak ilk toya / düğüne, yakın akrabaları tarafından götürülür. Aynı şekilde, yaşlı evin hanımları da, ilk hamama, yakın hanım akrabaları tarafından götürülür. Aslında bu hareketlerin altında da, koruyucu ruhların, veya ölenin ruhunun hiddetini üstüne çekmeme inancı yatar. Bu sebeple, düğüne veya hamama kendi istekleri ile değil, akrabalarının ısrarı ile gittiklerini göstermek isterler.

Van’ın Karahan köyünde, ölü çıkan evin kadınları, kızları elbiselerini ters giyinirler. Bu, ölenin ruhunun, geride kalanları beraberinde alıp götürmemesi için alınan bir tedbirdir. Türk inancına göre, ölen, kimi zaman çok sevdiği veya kötülük etmek istediği kişileri de beraberinde alıp götürür. Söz konusu inancın bir neticesi olarak, ölenin ruhu şaşırtılmak amacıyla, elbise ters çevrilir. Van’da bu yas süresi, üç ile yedi gün arasında sürer. Yas tutma bitince, köyün ileri gelenlerinden biri, yas evi mensuplarını yemeğe çağırır.

Yemeğe başlanmadan önce, elbiselerini ters giyen kadın ve kızlar, bunları düzeltirler. Başlarından kara yazmaları çıkarıp, al ve ak renkli yazmaları bağlarlar. O ana kadar traş olmayan yas evi erkekleri de, traş olur. Buna “yas kaldırma” adı verilir. Yemeğin yenmesi ile, ilgili aile, yas’tan çıkmış olur. Bu sanırım, “ölü aş”, “aş dökmek” gibi, ölenin ruhunu memnun etmek için verilen ziyafetler zincirini tamamlayan ve “yas kaldırma” adıyla anılan, üzüntülerin sonsuza kadar devam etmemesi gerektiğini, hayatın sürdüğünü vurgulayan yemektir. Ancak, yine burada da, tıpkı düğüne ve hamama gitmede olduğu gibi, ölünün ruhuna da, “bize kalsaydı, yasımız devam edecekti, ama büyükler bundan fazlasına müsaade etmiyor, bizi yanlış anlama” demek istendiği, onun hiddetini önleme inancından kaynaklandığı açıktır.

Muş ilinde, ölenin evinde yas tutma haftalarca sürer. Bu zaman içinde, ağlayıcılar, ağıtıcılar, ölenin ardından acıları dile getirir, terennüm eder. Yas sırasında ölü evi badana edilmez. Hamama gidilmez, kına yakılmaz, takı takılmaz. Başsağılığına gelenler de buna uyarlar. Ayrıca, bu süre içinde ne düğüne gidilir ve ne de evde ocak yakıp yemek pişirilir. Yastan sonraki bayrama “kara Bayram” adı verilir. Yasdan çıkma, ancak bu bayram geçince olur. Bütün hareket ve davranışların altında da, yine ölenin ruhunu memnun etme, onun gazabına uğramama inancı ve korkusu vardır. Mahiyeti itibari ile bütün bu pratikler Türklerdeki yas tutma inancının zengin izlerini taşımaktadır [Kalafat, 1990: 85].

Türk inançlarında ıduk aynı zamanda ölenin ardından dökülen aş, onun adına dağıtılan yiyecekleri ifade eder. Yani ölenin ruhu için adanmış, onun ruhunu memnun etmek için verilen yiyeceklerdir. Bu inanç Doğu Anadolu’da yaşamaktadır. Urfâ yöresinde, ölü çıkan evin mensupları, onun adına komşu ve akrabalara helva ve tuz dağıtırlar. Tuz ve ekmek / tatlıda un olması / hakkı inancı, Türklerde çok eski bir inançtır ve buna büyük saygı duyulur. Bu hareket ile, ölen ile dargın olanlar barıştırılmış, dostlukları kuvvetlendirilmiş olur. Bu yolla, ölen kişinin ruhu, huzura kavuşturulmuş olur. Tatlı yenince tatlı konuşulacağı, ölenin ardından kötü söz söylenmemesi gerektiği inancı, burada açıkça görülmektedir. Ayrıca, Doğu Anadolu’nun hemen her yerinde, aynı inançtan kaynaklanan bir âdet vardır. Her cuma akşamı helva kavurmak, helva kavurma

sırasında çıkan tatlı koku ile ruhların memnun olacağına, kokuyu duyanların helvadan yemesi halinde sevaba gireceğine inanılır.

Van'ın Karahan köyünde, bir ölen varsa, yapılan eğlenceler o an kesilir, düğünler türküsüz, davulsuz yapılır, oyun oynanmaz. Yas aylarca sürer. Erkekler sakallarını, yas bitinceye kadar kesmez ve kadınlar yas boyunca elbiselerini ters giyer, başlarına kara yazma bağlarlar. Kadın ve kızlar yüzlerini tırmalayıp kanatır, yanaklarına kömür karası çalarlar.

Ters giyinme çeşitli dini törenlerde, Altay ve Oğuz Türklerinde de görülmektedir.

Radloff, Altay ve Türk boylarında ölüm münasebetiyle yakılan ağıtları anlatırken, genç ölümlerin ellerine kına yakıldığını da belirtmektedir. Orhun Abideleri'nde; yasadaki milletin saçını kulağını kestiği belirtilmektedir [Kalafat, 1990: 100].

Diyarbakır'da, ölenin ardından kırk gün yas tutulur. Ölenin, öldüğünün yıl dönümünde, ruhunun, evini ziyarete geldiğine inanılır.

Diyarbakır'da, Cuma günleri, ikindi namazından sonra mezarlığa gidilip, su ve sadaka dağıtılır, def çalınarak ilahi okunur. Böylece mezarlıktaki ruhların, bundan memnun kalacağına inanılır. Bu inanç da yine ata ruhlarını memnun etme inancı devamıdır.

Hakkari'de, başsağlığına gidenler, ölü evine değil, yakın komşulara gider ve yedi kapı dolaşırlar. Bunun altında, kötü ruhu şaşırtmak, insanların ruhunu alıp götüreni iyeyi atlatmak, aynı durumla karşılaşmamak inancı yatar. Orta Asya Türk inançlarında yer alan bu hareket de, mahiyeti unutulmuş olmakla beraber devam etmektedir. Cizre'de başsağlığı camide kabul edilir, eve gidilmez, evde başsağlığına gidilmesi uğursuzluk ve daha büyük felaket getireceği inancı ile, hoş karşılanmaz. Amaç, önceki pratiğe benzer.

Ağrı, Bitlis ve Hakkari çevresinde yas, Cuma gününe kadar sürer. Buna, "Cumaya teslim etmek" denir. Bundan sonra, yas tutanların yas tutmaması, yastan çıkması gerekir. Aksi halde, günaha girileceğine inanılır. Bu inanç ve pratikte, Türk inançları

arasında yer alan küçük aş'ın izi görülmektedir. Cuma namazı burada merasimin yerini alır.

Ağrı köylerinde, yasta olan kadın, kara renkli elbise giyer. Zülüflerini toplayıp kimseye göstermez. Yüzünü yırtar, kanatır. Elbiselerini ters giyer. Kırk gün yas tutar. Bunu yapmayanlar hem ayıplanır ve hem de o kişinin başına felaketlerin geleceğine inanılır. Ayrıca, ölenin ruhunun da eziyet çekeceğine, huzursuz olacağı düşünülür.

Elazığ, Kars, Ağrı ve Hakkari'de, Malatya ve Sivas'ta , ölen kardeşin eşini alma veya ölen gelinin kız kardeşiyle evlenme ile, ölenin ruhunun rahat edeceğine, huzur bulacağına inanılır[a.g.e., s.100].

Folklorcu B. Abdullayev'e göre; "...saçın insanın hayatını, ömrünü temin eden, hatta öleden sonra da onu diriltten vasitalardan olmasına dair mitler vardı. Eski zamanlarda ölenin yakın adamları saçlarını yolup ölenin cenazesi üstüne koyarlarmış. "Başka bir inanca göre bütün kötülük güçlerinin sihir yapmak becerisi saçlar ile mümkündür. Onların saçları kesilince sihir apamaz olurlar, hatta bazı inançlara göre saçın kırılması veya kesilmesi ömrün azalması demektir. Ona göre de Herodot'un verdiği bilgiye göre, İran hükümdarları yılda bir defa doğum gününde başını yuyarmış. Bazı yerlerde, mesela Yeni Zelanda'da saç traş etmek için günler tayin olunmuş ve bu münasebetle ayınler düzenlenmiştir.

Bu inançlar gösteriyor ki, saç yolmak, ölen adamın haline acımak ve onun yolunda kendi ömrünü azaltmak maksadı ile bağlı olmuştur [Altınkaynak, 1997: 23].

Tunceli'de, ölenin mezara defnedilmesinden bir yıl sonra öldüğünde, mezarlıkta ziyafet verilir. Bu ziyafete akrabalar ve bütün komşular çağrılır. Ölenin ruhunun bundan memnun kalacağına inanılır. Bu bir cins, aş dökme, ölü aş dökme veya büyük yoğ diye bilinen, atalardan kalma inancın devamıdır. Amaç, ata ruhlarını memnun etme, onların rızasını kazanma inancına dayanır [Kalafat, 1990: 71].

Eski Türklerde ölü gömüldükten sonra üç yahut yedi güne kadar verilen yemeğe Basan veya Yoğ Basan adı verilmektedir. Kaşgarlı; “Türklerin geleneği böyledir” diyor. Yörükler ve bilhassa Alevi Türkmenler yedirilen bu yemeğe Üç hayrı, Yedi hayrı, Kırk hayrı, Yıl hayrı derler. Davar keserek, bulgur pilavı pişirilerek yapılır. Orta Asya Şamanizmi’nde de aynı şekil görülmektedir [Kalafat, 1990: 71].

Bitlis’te yas evi, ilgilenen komşu sıralamasında, yedinci günde sıra kime gelmişse, o kişi yaşlı aile erkeklerini alıp traşa götürür. Böylece, o ailenin acısının paylaşılmış olduğuna inanılır. Bu bir nevi, “yas kaldırma”dır. Yedinci günde bu hareket ile, yastan çıkılmış olur. Sakalın kesilmesi de yeni bir gününü başladığına, yeniden doğulmuş olduğuna işaret eder. Yeniden dirilmek, sembolik biçimde de olsa bir inanç olarak bu şekilde kendini burada göstermektedir.

Orta Asya Hun Türkleri, ölen atalarını, boy beylerini mezara gömerken, altın sırmalı elbiseler giydirip tabuta koyarlardı. Tabut daha sonra bir sanduka içine yerleştirildikten sonra mezara yerleştirilirdi. İki katlı olan Hun mezarlarında , bir oda bulunurdu. Ve bu odada tabut / sanduka güney – kuzey istikametine göre yerleştirilirdi. Bu mezar tipleri yöremizde de tespit edilmiştir. Söz konusu mezarlardan anlaşıldığına göre, Türkler Hun çağından itibaren görülen bu mezar şekilleri Anadolu’ya geldikten sonra da kullanmaya devam etmişlerdir.

Batı Hun Türklerinin efsanevî kağanı Atilla, ölümünden sonra, altın, gümüş ve demirden bir tabut ve sanduka içine yerleştirildikten sonra, geceleyin gizlice bir yere gömülmüştür. Bu gizlilik, ata ruhunun düşman eline geçmemesi, ona bir fenalık edilmemesi endişesi ve inancından kaynaklanmaktaydı. Atilla’nın mezarına düşmandan aldığı silahlar, kıymetli taşlarla süslü at takımları konmuştur. Gömüldüğü yeri kimse bilmesin diye, onu gömen köleler de, hemen öldürülmüştür.

Kars’ta ölenler, mezara götürülürken, atları varsa, bu atlar süslenir, ölenin giydiği elbiseler üstüne bağlanır ve heybesi boynuna asılır. Onlar da, mezara götürülür. At, cenazenin önünde gider. Bu inancın, ata ruhu ile bağlı olduğu anlaşılmaktadır [Kalafat, 1990: 71].

Kahramanlar için en değerli şeylerden biri onun atıdır. Atın kuyruğunu, yelesini kesmek, onun ömrünü kısaltmak, ölüme mahkum etmek gibi düşünülmektedir. Umumiyetle atın kuyruğunun, yelesinin kesilmesi kesinlikle sahibine mal edilir. Bu inanç at sahibini alçaltmak, rüsvay etmek demektir. İlk devirde böyle hareketler intikam almak maksadıyla edilmiştir [Sürür, 1983: 230].

Ege yöresinde yaşayan Tahtacı Türkmenleri gelinin boynuna kutsal sayılara göre; altın ve kıstı gerdanlık takma geleneği, bugünün koşulları nedeniyle çok azalmış olmasına karşın ekinotu tohumundan ya da aralarında çitlenbik özü, mavi boncuk ile mercan ve sedeften yapılmış gerdanlık kullanılmaktadır. Bir kadının ömrü boyunca taktığı “boğaz boncuğu” gerdanlık, boynuna yılan dolanmasın diye ölünce, birlikte gömülmektedir [a.g.e, s.230].

Muş, Iğdır, Kars ve Bulanık çevresi ile Arpaçay köylerinde rastlanılan ata mezarları ile ilgili inanç, Hun çağından beri sürüp gelmektedir. Bu çevrede, ata mezarlarının düşman elinde olması, yahut çiğnenmesi hoş karşılanmaz ve böyle haller, hakaret kabul edilir ve kavga sebebi olur. Bu sebepten, düşman torağında kalan mezarları alıp götürmek ve emin bir yere taşımak yörede yaygın bir pratiktir. Kimi insanlar, mezarları sahipsiz kalmasın diye, buldukları yeri terkedip gidemezler ve gidenleri ayıplarlar.

Atilla ile ilgili bir başka rivayete göre, o bir ırmağa gömülmüştür. Bu adetin Hazar ve Oğuz Türklerinde de görüldüğü söylenir. Bu tür mezarlar için, önce ırmak yatağı değiştirilir. Sonra ölü, bu ırmak yatağında açılan mezara defnedilirdi. Bilahare, ırmak yine eski yatağına çevrilir ve mezar sular altına bırakılırdı.

Asya Hunları, öleni ve atını, eşyaları ile birlikte yakarlardı. Bu hareket, ateşin temizleyici olma inancından ileri geliyordu. Ünlü kişiler, alplar için ölünce, anısını yaşatmak için adına bir bark yapılır ve bir heykeli dikilirdi. Köktürk kitabelerinde olduğu gibi, adına bir kitabe yazmak ve yaptığı işleri anlatmak bir gelenek idi. Ayrıca, onun savaşlarda öldürdüğü düşman sayısı, mezarına dikilen “balbal” denilen sembolik

taşlarla ifade edilirdi. Altay ve Sibirya Türk mezarlarının kiminde bu taşların kilometreye varan uzunlukta sıralandığına rastlanmıştır.

Orta Asya Türklerinin ölen büyükleri, ataları için yaptıkları mezarlar, Anadolu Türk mimarisinde kümbet adı verilen bir tarz ile gelişme sürecini tamamlamıştır. Kurban edilen hayvanların başları da bir sarığa veya kapı üstüne iliştilirdi.

Erzurum ve Kars köylerinde At'ın kafa kemiği ambarların kapı başına çakılır. Değirmen ve ambarların üzerine, sırığa geçirilmiş olarak dikilir. Evlerin ve ahırların kapı başlarına koç kafası çakılır.

Uygur Türkleri, ölen kişiyi silahları ile techiz ettikten sonra mezarın ortasına yerleştirirdi. Bu, ölenin, öbür dünyada da onlara ihtiyacı olacağı, gerektiğinde yapacakları savaşlara onların da bir koruyucu olarak katılacağı inancından kaynaklanıyordu. Bu mezarların yapısı, taşların dik dizilişi Ahlat mezarlarında rastladığımız üslupla benzerlik gösterir.

Bey veya daha yüksek dereceli kişiler ölünce, onlar, çadırda oturup buyruk verdikleri pozisyonda mezara yerleştirilip gömülürlerdi. Mezarların üstüne **Baydara** denilen içle doldurulmuş at dikerlerdi. Türkler, mezara konan diğer eşyalar gibi, ölenin gerektiğinde, bu ata binip istediği yere gideceğine inanırlardı.

Ata mağaraları, ata mezarları, yani ölenlerin defnedildiği yerler, Türkler için mukaddestir. Oralar kirletilmez, yabancıların ayak basmasına izin verilmez. Ata mezarları muayyen zamanlarda ziyaret edilir ve bu mezarlarda ataların ruhlarını memnun edecek şekilde ayinler yapılır, kurbanlar kesilirdi.

Doğu Anadolu yöresinde, mezarlık olan yerlere karşı da büyük saygı gösterilir. Buraların kirletilmemesine dikkat edilir. Yukarda da belirtildiği gibi Türkler mezarlara ölenin, savaşlarda öldürdüğü veya öbür dünyada hizmetinde olmasını istediği insanları sembolize eden, “balbal” adı verilen taşlar dikerlerdi. O insanların, bu şekilde ölünün ruhuna, öbür dünyada da hizmet edeceklerine inanılırdı. Bugün Elazığ yöresinde

Kocaköy'de "balbal" taşlarının mevcudiyeti tespit edilmiştir. Yine inançlara göre, koruyucu ruhları temsil eden kutlu hayvan heykelleri de mezar etrafına dikilirdi. Bunlardan bir tanesi de koç / koyun heykelleridir. Bu heykellerin Doğu Anadolu sahası mezarlarında yaygın biçimde kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Bingöl, Bitlis, Erzincan, Erzurum, Diyarbakır, Kars, Van, Tunceli ve Malatya illerinde koç ve koyun heykeli mezarlara sık sık rastlanır. Başlangıçtaki Türk inançlarının yörede, İslami bir renkle imtizaç etmiş bir biçimde hala yaşadığı tespit edilmiştir. Koyunun yanı sıra, at heykellerine de hem Orta Asya Türk mezarlarında hem de Doğu Anadolu'da rastlanır. Koç / koyun, at heykellerinin Türk inanç sisteminin ve ata ruhu inancının en bariz göstergelerinden biridir [Kalafat, 1990: 71].

Göktürlerde tanrı üstte, insan alttadır. Tanrıya yakın olmaları için büyük insanların mezarları yükseklere, dağ başlarına yapılırdı. Bugün Anadolu'da birçok yatır, türbe, dağ ve tepe başlarındadır [Şişman, 1998: 90].

Orta Asya Türklerinde olduğu gibi, oradan Anadolu'ya akıp gelen ve buraları yurt tutan atalarımız, inançlarını, geleneklerini, törelerini, göreneklerini, sanatlarını, müzik ve türkülerini, yer adlarını da beraberlerinde götürmüşlerdir. Mezar ve mezartaşları ile mezarlara dikilen heykeller de, inançların taşındığını gösteren en sağlam belgelerdir. Bu belgeler ve onlara bağlı inançlar hala insanlarımız arasında hayat buluyorsa, Türklüğün ayrılmaz parçaları haline dönüşmüş olmalarından kaynaklanıyor, demektir. Onlar Türklüğün hafızası gibidir. Yahudi milletini de yeniden diriltiren bu şuurları değil mi? Hafıza ve şuur kaybına uğramamak için, Doğu Anadolu insanımızın yaşattığı eski Türk hafızasını ve şuurunu çok iyi değerlendirmek gerekir. Dili kaybolan Türkün, hafızası ve şuru da kaybolunca, eriyeceği ve başka kimliklerde yok olacağı tarihen sabittir. Çin örneğinde veya Orta Avrupa ve Rusya'da / Urallar'ın batısı / eriyip yok olan Türkler gibi...Bengü taş kitabelerinde de şuur kaybı sırasında uğranılan felaketler hatırlatılır.

Doğu Anadolu'da rastlanan koç / koyun heykelli mezar taşlarına ayna da konmuştur. Gök ile bağlı inançlarda ayna, güneş ve ayı sembolize eder. Orta Asya Hun Türklerinin mezarlarında ayna bulunması da bunun bir neticesidir. Aynı inanç, yörede de yaşamaktadır.

Tunceli’de gece ayna ile ilgili hiçbir işlem yapılmaz. Aynaya bakılmaz, traş olunmaz, saç ve sakal kesilmez. Gece aynaya bakmak Kars yöresinde de yaşlılar tarafından uygun bulunmazdı.

Tunceli’de, ata mezarlarında, Ortaasya’da olduğu gibi, büyük saygı gösterilir. Mezarlar, ya orman içinde, ya dağ tepelerindedir. Halk, bu mezarları ziyaret edip kurbanlar keser ve saz çalıp ağız yakarlar. Bu da, eski Türk hayatında ata ruhlarını memnun etme inancının, Tunceli’de görülen izleridir. Muş’ta özellikle Varto yöresinde buna benzer inançlar mevcuttur. Burada bir de, “mezar kaldırma” adı altında, ata mezarı ziyaret edilmektedir. Bugün Rumi takvime göre, Haziran’ın üçüne isabet eden gün, köy ve civar köy halkı, mezar başına davet edilir. Gelenler, beraberinde söğüş kapama, helva, peynir getirir. Delikanlı ve kızlar en güzel elbiselerini giyip gelir, mezarın başına çiçek bırakırlar. Sonra hazin bir hava ile mezarın başı sökülür, mezar düzeltilir ve taşlarla etrafı tanzim edilir. Kurulan sofralarda yemekler yenir ve Fatiha ile tören bitmiş olur. Bu adet atalarımızın definden bir yıl sonra düzenledikleri Orta Asya yoğ törenlerinin bir bakiyyesi görünümündedir. Doğu Anadolu’da mezar taşlarına yapılan hayvan, kuş, silah, bitki ve benzeri resimler ve hayat sahnelerini gösteren kabartmalar, yine eski Türk inançlarının şuuraltı devamından başka bir şey değildir. Bunların bir kısmı, asıl anlamları ve fonksiyonları unutulmuş olsa bile, onlar, ata ruhlarını memnun etmek, yardıma çağırmak, düşmanla mücadeleye girerken silahlarını yanında bulundurmaları inancından kaynaklanan semboller olarak yapılmışlardır. Ata ruhu inancının izleri bu yörede güçlü bir biçimde yaşamakta ve Türk inanç sisteminin bir kısmını bu şekilde diri tutmaktadır[Kalafat, 1990: 71].

2.4. Türk Kültüründe Dayanışma ve Yardımlaşma Âdetleri

Eski Türklerde (Orta Asya) ve Anadolu’ya geldikten sonraki Türk kültüründe yardımlaşma âdetleri köklü bir geçmişe dayanır. Türk dayanışması ve yardımlaşması, o zamandan beri büyük bir çeşitlilik göstermiş ve hâlâ uygulanmaktadır. Bunların kökeninde, dinsel inançlar, gelenekler, toplumsal yapı (göçebelik, köylülük vs.) coğrafi

koşullar, cemaatçılık gibi etmenler bulunmaktadır. Bu geleneklerin etkisi bugün azalmıştır. Birçok yardımlaşma gelenekleri bugün kurumsallaşmıştır. Kuşkusuz bunda kentleşmenin rolü vardır. Fakat bu âdetlerin bir kısmı köy ve kasabalarımızda belki fonksiyonu bilinmeden şehirlerde de uygulanmaktadır.

2.4.1. Diş Kirası

Osmanlı saraylarında ve zengin konaklarında iftar yemeğinden sonra, davetlilere bir kese içinde ev sahibinin gününe göre dağıtılan ve “diş kirası” adı verilen para, eski Türk geleneğinin yeni şekli idi[Tezcan, 1996: 129] .

XI. yüzyıl Türk câmiasında, başta, hükümdar olmak üzere, ileri gelenler de, ziyafetlerine çağırdıkları kimselere ipekli kumaş toplarından (muhtemelen birer elbiselik kadar) kumaş keserek dağıtmakta ve buna onlar “bıçış” demektedir. Yemeğe çağırılanlara yemekten sonra “tiş teri” (Diş kirası) adı altında bir miktar bahşiş verilmekte oluşudur ki, bunun, Osmanlı paşa konaklarında ve bilhassa, Ramazan aylarında, son dönemlere kadar yaşatılan bir gelenek olduğu bilinmektedir. Bu vesile ile, Türk idare geleneğinin güzel âdetlerinden biri olan diş kirası verme usulünün Osmanlılardan Karahanlılara kadar uzanan bir geçmişi olduğu anlaşılıyor. Ayrıca, “diş kirası ver ki gelenlerin ağzı kapansın” şeklindeki ifade, bu geleneğin köklerinin XI. yüzyıldan çok daha eskilere gittiği ve sözünü ettiğimiz dönemde ziyafetlere gelenlerin bunu umarak geldikleri de ortaya koyuyor ki hakikaten dikkate değer bir husustur. Zaten, görünüşe göre yağmalı toy da mahiyet itibariyle, diş kirası adı altında bir miktar bahşiş verme geleneğinin değişik bir tezahüründen ibaret görünmektedir.

İşte bu diş kirası adeti dolayısıyla da çok açık bir şekilde görülüyor ki, Türkler tarihleri boyunca çok çeşitli kültürlerle karşılaşmış olmalarına ve bunun tabii neticesi olarak da değişik kültür tesirlerine uğramalarına rağmen, esasta milli âdet ve geleneklerini koruyarak, büyük bir kültür devamlılığı göstermişlerdir [Genç, 1982: 179].

2.4.2. Para Serpme

Osmanlı Sarayı'nda bayram törenlerinde padişahın önüne doğru, gümüş paralar serpilmesi geleneği Orta Asya geleneğine bağlıdır. Aynı gelenek, Anadolu'da düğünlerde, gelin gelirken üzerine para serpme biçiminde görülmektedir. Bu âdet Türklerde saç geleneği olarak da bilinmektedir. Geline buğday serpme, ölünün ardından yemek verme, bazı günlerde ve geleneksel bayramlarda yemek dağıtma saç âdetine girmekle beraber, para serpme unsuru da bu kavramda değerlendirilebilir.

2.4.3. Yağmal Toy

Oğuz boylarında revaçta olan Potlaç'ı andıran gelenek. Amaç, servet birikimini önleme, bireysel mülkiyetin ifratlarını giderme ve yoksulları doyurma vardır. Bu gelenekte mallar tahrip edilmek, kullanılmak üzere yağma edilir. [Tezcan, 1996: 129]

Gerek geçmişte gerek günümüzde Türk toplumunun başta gelen özelliklerinden biri de, hemen her fırsattan faydalanarak çok güzel ve orijinal yardımlaşma ve sosyal dayanışma örnekleri ortaya koymuş olmasıdır. Bu örneklerin en güzellerini başta yağmalı toylar, akrabalararası ziyafetler ve misafir ağırlama gibi vesilelerle ortaya koydukları adet ve geleneklerde bulmak mümkündür. Zira idare edenlerin idareleri altındakileri yahut da imkanı olanların dar gelirlileri doyurması, müreffeh kılmağa çalışması ve onları maddi yönden desteklemesi, tarihi Türk idare anlayışının temel unsurlarından biri idi ve uzun yıllar böyle olagelmıştır.

Nitekim Yusuf Hâs Hacib ile Kaşgarlı Mahmud'un verdikleri bilgilerden anlaşıldığına göre, Türk hükümdarları ve beyleri, gerek saraylarında gerekse sefere veya yurt gezilerine çıktıklarında, çeşitli vesilelerle yağmalı toylar tertipliyorlardı. Onlar bunu, idareleri altındakileri doyurup müreffeh kılmak şeklindeki tarihi Türk idare geleneğinin temel unsurlarından biri olarak değerlendirmişlerdir ki, aynı tutum, yine aynı idarî ve sosyal temel üzerinde yüzyıllarca devam ettirilmiştir.

Bununla ilgili olarak Karahanlı hükümdarlarının bayramlar ve hanedan mensuplarının düğünleri münasebetiyle, halka açık sofralar kurdurduklarını ve ziyafetler verdikleri bilinmektedir. Bu hususta Divânü Lügati't-Türk'te yer alan bir kayda göre, Han'ların düğünlerinde ve bayramlarda, otuz arşın yüksekliğinde ve yağma edilmek üzere hazırlanan bir sofraya Karahanlılar “kenç liyü” diyorlardı. Türklerin yağmalı toy geleneğinin Karahanlı sarayında yaşatıldığı açıkça görülmektedir. Aynı geleneğin yine aynı dönemde Büyük Selçuklu sarayında da yaşatılması, Türk kültür birliği bakımından da dikkat çekicidir. Öte yandan Dede Korkut Destanları'nda da yağmalı toylar çok güzel bir şekilde dile getirilmiştir [Genç, 1982: 176].

Dede Korkut Kitabı'nın on ikinci Oğuznâmesi'nde Dış Oğuzların, İç Oğuzlara isyanının nedeninin Salur Kazan'ın Dış Oğuzları toya davet etmemesidir. Çünkü Oğuzlarda egemenliği kişiselleştiren yağmalı toyu idi [Gökalp, 1989: 228].

Nizamü'l Mülk'ün verdiği bilgilerden yola çıkarak Türkistan Hanları hizmetliler yanında ve mutbahta bol yiyecek bulunmasını tamamiyle devlet düzenine ait bir iş olarak kabul ederlerdi. Görünüşe göre, Karahanlı hükümdarlarının halka açık ziyafetler verme geleneğine alışkın olan Çigiler ve Mâverâü'n-Nehr'liler, Sultan Melikşah'ın da kendilerine ziyafet vereceğini ummuşlar, ancak umutları boşa çıkınca, “biz, sultan'ın buraya gelişinden ayrılışına kadar sofrasında bir lokma ekmeğini yemedik” tarzında serzenişte bulunmuşlardır. Bu serzenişe rağmen aynı geleneğin Bayak Selçuklularda da yaşatıldığı bir vâkıdır. Nitekim yine Nizîmü'l-Mülk'ün verdiği bilgiye göre Tuğrul Bey, ata binip seyir ve ava gittiği zaman, gerektiği şekilde yiyecek hazırlanırdı ve kırdaki sofraya kurulduğu zaman, o kadar yiyecek karşısında bütün büyükler ve emirler hayret içinde kalırlardı.

Ancak yağmalı toylar ve ziyafetler tertipleme yalnız hükümdarlara mahsus bir iş değildi. Devlet idaresinin çeşitli kademelerinde vazife alan idareciler ve diğer varlıklı kimseler de, zaman zaman gerek kendi mesai arkadaşları ile maiyetlerinde bulunanlara, gerekse dostlarına, halka ve bilhassa fakir-fukaraya ziyafetler veriyorlardı.

Bununla ilgili olarak Yusuf Hâs Hâcib'in çeşitli devlet idarecilerine öğütlerde bulunurken onlara, ara-sıra idareleri altındakilerle muhtaç olanlara ziyafetler vermeyi tavsiye etmesi ve, beylerin şöhretini iki şey büyütür: Kapısında tuğu ve baş köşesinde sofrası demesi, XI. yy. Türk idare geleneğinin imkanı olan herkesi halkı ve idareleri altındakileri doyurmakla vazifeli kıldığını açıkça ortaya koymaktadır.

Yusuf Hâs Hâcib, beylerin ve sair büyüklerin ziyafetlerine gitmesi gereken bir kimse için bazı öğütler verir. “Eğer beyler seni ziyafete davet ederlerse, sofrada edep ile ye. Yemeğe besmele ile başla ve sağ elin ile ye. Başkalarının önünden yemeğe elini uzatma. Sofrada bıçak kullanma ve kemik sıyırma. Başkalarına yemek uzatma ve onları buyur etmeğe çalışma. Obur gibi yeme ve acele etme fakat dişi gibi de fazla nazlanma.” O, bu söylediklerine ilaveten, bir kimsenin, kendisinden büyükler yemeğe başladıktan sonra başlamasını ve âdetin böyle olduğunu da bildiriyor. Ona göre yemek ufak ufak çiğnenmeli, sıcak yemekler ağızla üflenerek soğutulmamalı, yemeği az ve edep ile yemelidir. Ayrıca gerek mevsimine göre yiyecekleri seçmek, gerekse kişinin yaş durumuna göre yemek yemesi de, onun, dikkat edilmesini istediği hususlar arasındadır.

Görülüyor ki, onun bu kayıtları XI. yüzyıl Türk sofrada adabını ortaya koyduğu gibi, yemeğe besmele ile başlamak, sağ el ile yemek ve bilhassa büyükler başladıktan sonra yemeğe başlamak gibi hususlar, günümüz Türkiye'sinde de pek çok bölgemizde üzerinde titizlikle durulan sofrada adabı arasında yer almaktadır. Bu da, kültür devamlılığımızın güzel örneklerindendir [Genç, 1982: 186].

2.4.4. Ülüş Geleneği

Kaşgarlı; Ülüş hakkında; pay, halk arasında taksim, paylaşmak demektir.

Oğuz boylarının an'anesine göre içtimalarda her boyun, oturacak yeri, damgası, ongunu ve hatta ziyafet için kesilecek hayvanın etinden alacakları paylar, ülüşler de Gün Han tarafından tayin edilmiştir. Pay, Müçe de denilen bu (Ülüş) an'anesi Anadolu'da uzun

müddet yaşamıştır. Ala'addin Keykubâd devrinde ise bu an'änenin bir kanun sıfatı ile tatbik edildiği o zamanda rivayet olunmuştur.

İkinci Kılıç Arslan da Türk töresince, ülkesini Ülüş usulüne göre oğulları arasında taksim etmiştir. Bugünkü Anadolu Yörüklerinde üleşmek fiili yaşamaktadır.

Cuma akşamları her Türkmen pişirdiği yemekten en az üç komşusuna gönderir. Onlar da aynı şekilde mukabele ederler [Eröz, 1983: 117].

Bugün Ege ve Toros dağları Tahtacı Türkmenlerinde ve diğer Kızılbâş Türkmenlerde “Ülüş” geleneği vardır. Ülüş, üleşmek=pay etmek fiilinden gelmektedir.

Silivri'nin Kavaklı Köyü'nde Cuma akşamları çocuklara “Pişi” denen hamur işi verilir ki bu geleneğe “Cumacık” denir. Cuma akşamları her Türkmen, pişirdiği yemekten en az üç komşusuna gönderir. Buna “Ülüş” denir. “Pay”, “Komşu hakkı”, “Hak” da denilmektedir [Tezcan, 1996: 130].

Padişah Üçüncü Ahmet'in şehzadeleri için yapılan, iki hafta süren, yemekli, eğlenceli muhterem sünnet düğünü, eski Türk geleneği olan “Orun ve Ülüş” usulünü aynen yaşattıyordu [Eröz, 1983: 138] .

2.4.5. Potlaç

Potlaç âdetinin esası, karşıdakilere meydan okumaktır. Fakat, bu meydan okuma bir ziyafet şeklinde olur. Ziyafeti çeken adam'ın birçok malları bir araya toplaması gereklidir. Poçlaç üç dönemden geçer. Önce, kendi sopuna potlaç yapar. Onların önüne, yiyecek içecek topladığı gibi meydana pek çok kazanlar da yığar.

Potlaç ziyafeti yapan adam, sop ya da klânın bütün fertlerini kapsayan davetlileri yedirip, içirip, giydirdikten sonra, davetlilere, meydandaki yiyecekleri, giyecekleri, kazanları, yorganları toplayıp götürmelerini bildirir. Karşısındakiler, kendi sopunun

kişileridir. Ya bu ziyafete karşılık verirler, yahut totem'inin ziyafet sahibi tarafından ele geçirilerek kişiselleşmesine razı olurlar [Gökalp, 1984: 224].

Potlaç Kuzey Amerika yerlilerinde de görülür. İsrâflı bir ziyafet verme yoluyla karış tarafa meydan okumadır. Potlaç ziyafetini yapan adam, klanın bütün fertlerini içine alan davetlileri yedirip, içirip, giydirdikten sonra, onlara meydandaki yiyecekleri, giyecekleri, kazanları, yorganları toplayıp götürmesini ister. Osmanlı sarayında da bu gelenek devam etmiştir. Bugün yağmaya Anadolu da rastlanmaktadır. Zile'de düğün evinde eşya yağma edilir, ev sahibi karşı koyamaz. Yağma, davetlilerin hakkıdır, geri alınamaz. Konya'nın ilçesi Çumra'da gelin, oğlan evine geldiği zaman kapının önünde duran bir tavuğu damdam kalabalık üstüne atarlar. Kalabalık ise, tavuğu kapmaya çalışır. Buna "Tavuk kapma" denir. Bu gelenek, Zile köylerinde ve Kırım Türkmenlerinde de vardır. Manisa Kırkağaç ilçesinin Bakır kasabasında da gerdek gecesi sabahı, güveyin sağdıçlarının, çeyiz odasından çorap, mendil ve benzeri, cebe girebilecek nesnelere alıp kaçırmak geleneği vardır. Fakat kadın eşyalarına el sürülmez. Yağma geleneği, toplumsal açıdan değerlendirildiğinde, daha çok yoksullara yardım isteğinin başlıca amaç olması üzerinde durulmaktadır. Bu yağma töreninden gençlerin ve güçlülerin daha karlı çıkabilecekleri de göz önüne alınır. Yani burada yiğitlik ve çeviklik yarışması da söz konusudur.

Yakut ve Azeri Türkleri, yardıma muhtaç olanlara, damızlık hayvan sağlayarak kalkınmasına yardım ederler. Bütün evlenen kızlara ve özellikle yoksul kızlara büyük yardım yapılır. Azeri, köy düğünlerinde düğün sahibi için "Şabaş" adı altında para toplanır.

Kırgız Türlerinde borca düşen bir kimse, "Cıla" ve "Yurtçilik" adı verilen yardım kurumlarına başvurur. Ayrıca "Gedayçilik" sistemi vardır.

Bütün Türk topluluklarında bitirilmesi acil olan ve fakat sahibi tarafından berecilemeyen tarla ya da ev işlerine konu komşunun, akrabanın ve bazen de bütün köy ahalisinin ortaklaşa bir biçimde bedelsiz yardım etmesi çok yaygındır. Anadolu, bu geleneklerin yaşadığı zengin bir hazine gibidir.

İslamiyetten önce, sadece yardımlaşma biçimleri yaygındı. İslamiyetin kabulünden sonra Türk ülkelerinde Selçuklu ve Osmanlılarda “Vakıflar” en yüksek düzeye çıkmıştı. Dul kadınlar için, yolcular için, yoksullar için, kimsesiz yoksulların cenazelerini kaldırmak için, yolları temizlemek için, efendilerinden korkan köle ve cariyelerin kıldıkları çanak ve çömleklerin tazmini için, kışın aç kalan kuşların beslenmesi için, ayrı vakıflar yapılmıştı. Buralarda çalışanlar (memur, müstühdem), oldukça büyük kadro oluşturuyorlardı [Tezcan, 1996: 130].

Efe, yaran ve seymen kuruluşlarının ülkemizin her yanında çeşitli adlarla yaygın toplantılarında bahseden Sadi Yaver ATAMAN bu kuruluşların kaynağını da Orta Asya Türk kültürünün göçler yoluyla Anadolu’ya gelmiş uzantısı olarak gösterilmektedir. [Erdem, 1996]

2.5. Bereket Törenleri

2.5.1. Kurban

Kurban, toplumların ilahlarına karşı sundukları armağanlardır. İlkelerde kurban olarak insanlar seçilmektedir. Daha sonra insanlar aradan çıkarılmış, hayvanlar kurban edilmeye başlanmıştır. Türklerin ilahlarına at kurban ettikleri de görülmüştür. Hititler döneminde; ilahlara her yıl yüz bin küçükbaş, kırk bin büyükbaş hayvan kurban ederlermiş.

Türkiye’nin birçok yöresinde adak, inanç ve benzeri amaçla kurban kesildiğine tanık olunmaktadır [Şahhüseyinoğlu, 2000].

Türklerde kurban merasimleri “kesmek”, “tığlamak” ve “saçı” şeklinde yerine getirilmektedir. At, koç, koyun gibi hayvanlar kurban edildiği gibi, tarladan kaldırılan ilk mahsulün de kurban edildiği görülmektedir. Türklerdeki kurban şekillerinden biri de

“ıduk”tur. İduk kurban olarak seçilen hayvanın hayatının bağışlanması ve serbest bırakılmasıdır.

Kırgızlar çeşitli hastalıklardan kurtulma, yaylaya göçme ve kaybolan hayvanlarını bulmak için de kurban keserler. Bu Manas Destanı’nda “tülöö” şeklinde şöyle ifade edilmektedir [Erdem, 2000: 118].

Eski Türk topluluklarını en çok korkutan yer-sular ve toprakta bulunan kötü ruhlardı. Hunlar’a ait korganlarından elde edilen bilgilere göre dağ koyunu veya koçu, yer-sular’a sunulan bir kurban olmaları sebebiyle sık sık kurban verilmiştir [Çay, 1990: 51].

Kurban ve onun kanı eski ve mevcut Türk inançlarında kutsaldır. Kurban kanı çiğnenmemesi için onun gömülmesi veya su ile akıtılması geleneği Anadolu’da olduğu gibi Uluğ Türkistan’ında muhtelif yerlerde vardır. Türklerde eşik, kurban postu ile ilgili inançlar da Türkler arasında mevcuttur. Temelde kurban sunulmasının amacı, bereketin sağlanması, kazanın ve belanın kovulmasını sağlamak içindir.

Irak, Balkan ve Anadolu Türklerinde kurban Allah rızası için kesilir. Yeni inşaatın yapımında kurban kanı akıtılmaktadır. Böylece ev iyisi memnun edilerek evin hayırlı olması sağlanır.

Kurban Türk halk sufizminde; ermiş kişi tarafından ermişliğinin nişanesi olarak, yoldaki kişi Rabbinin yardımını istemek ve bir koruyucu velinin yardımını almak için, yolda kişi bir beladan korunmak dileğiyle Allah rızası için kesilir [Kalafat, 2000].

Gelinin gelmesiyle birlikte onun için kurban kesme Türk illerinde oldukça sık görülen bir adettir. “Uğur Kesme” anlamına gelmektedir [Şişman, 1998: 7].

Eski Türklerde kurban merasimlerine “yağışlı tapıg” adı verilmekte olup, bu merasim sırasında koç, koyun, at, geyik ve dağ keçisi kurban edilirdi. Türkler’de kurban geleneği en eski devirlerden beri bilinmektedir. Her vesileyle kurban sunulabilirdi. Doğum, ölüm, and, savaş, yağmur duası, düğün, bereket ve diğer ayinler kurban için birer sebep

kabul olunurdu. Yapılan tespitlere göre kurban iç yolla yapılmaktadır: Kanlı, kansız ve ıduk/ızuk. Kanlı kurbanların en önemlisi at olup, ikinci sırayı koyun almaktadır. Bilhassa eski Türkler’de koyun cinsi ile ilgili olarak burban olarak seçilen en makbul hayvan doğ koyunu ovis ammon’dur. Onun bulunmadığı yerlerde değişmez kurban hayvanı olarak koç tercih edilirdi. Koyun ve keçi kurbanı sırasında töreni kadınlar dahil herkes seyredebilirdi. Genellikle Türk boylarında ak-donlu at göğe, koyun veya koç yere kurban sunulurdu. Kök-Türk atalar tapınağındaki kurban çukurunda, at, koyun ve koç kemikleri birlikte bulunmuştur.

Balballara benzer şekilde, eski Türkler’de görülen koç, koyun, at vb. gibi resim, heykel ve şekiller kurban merasimlerinin hatıralarıdır. Chou ve Kök-Türkler’de kurban olarak sunulan at ve koçların başları sııklara çakılır ve mezar etrasında dikilirdi. Daha sonraki dönemlerde ortaya çıkacak olan at ve koç heykelli mezartaşları bu törenin gelenek halini almış bir şekli olmalıdır.

Kurban olarak seçilen hayvan da oldukça önemlidir. Kurbanın beyaz renkli olması tercih sebebiydi. Altaylar’da yaşayan Altaylı, Sagay, Şor, Kaç ve Teleüt boylarında Kaçlar kurban olarak akkuzu sunarlardı. Sagaylar’da üç yaşını doldurmuş beyaz koçlar, Beltirler’de beyaz tüylü siyah başlı koçlar tercih edilirdi. Bunu çeşitli destan parçalarında ve şaman dualarında da görmek mümkündür.

Kaçlar’da görülen bu dua şekli, gene aynı boya ait bir şaman duasında da görülür:”...koyunun göğsü sana kurban olsun...siyah yanaklı beyaz koç sana kurban olsun... karayanaklı beyaz koçu kurban ediyoruz” [Çay, 1990: 53].

Katanov, Sagaylar’la ilgili tag tayanı adı verilen dağa kurban verme töreni hakkında şu bilgileri vermektedir. “Sagaylar her üç yılda bir, bir dağa tepesinde dağ kültü ile ilgili bir ayin yaparlar ve bu ayin sırasında kurban keserlerdi. Kurban olarak üç yaşını doldurmuş, beyaz koçlar seçilirdi.

Ti'e-le boylarında ordugâhlarını ve savaştıkları yerleri kötü ruhlardan temizlemek için güz mevsiminde törenler yaparlar ve yere bir koç gömerlerdi. Koçun kemikleri bir deri üzerinde toplanır ve birkadın şaman bunları baş üzerinde taşırdı.

Dede Korkud'ta Salur Kazan rastladığı nehre şöyle hitap etmektedir.

“Ağ koyunlar gelüp çevresinde yatduğu su!”. Bu doğrudan Türkler'deki yer-su inancıyla ilgili olmakla beraber, burada üzerinde durulması gereken husus suyun medhiyesi sırasında ak koyunların çevresinde yatması hususunda zikredilmesidir.

Gök-tanrı inancı, gökle ilgili varlıklar ve atalar ruhu ile ilgili olarak eski Türkler'de çok eskiden beri çeşitli ayinlerin yapıldığı bilinmektedir. Bu ayinler sırasında büyük davullar çalınmakta, raksar yapılmakta ve kurbanlar sunulmaktadır. Ayinler sırasında eğer bulurlar kararır ve yağmur yağarsa, Gök-tanrı törene katılmış sayılır ve o zaman elinde kalkan ve balta tutan hükümdar ile yiğitler, Chou sülâlesi kurucusu Wu'nun destanının temsilen raksederlerdi. Hükümdar bu ayında koç postu giyerdi. Gene Çin kaynaklarından edinilen bilgiye göre Kök-türkler, beşinci ayda büyük bir tören düzenlerler ve sayısız koçlar ve atları göğe kurban ederlerdi [a.g.e., s.53].

Türkiye'de tavukla bilhassa kara tavuk ile bir hayli dinî pratik vardır. Çocuğun eşi Türkiye'de; çiğnenmeyecek temiz bir toprağa gömülür veya akarsuya atılır. Türkmenistan'daki “toprağa verilir” tabiri bize toprak iyesine verilmiş bir kurban çağrısı yapmaktadır. Halk sufizmine göre; evliyalardan biri tavuk veya kara tavuk donuna girmiştir [Kalafat, 2000].

Teke-ongun ve Konur-bas Evliyâ gibi İslâm öncesi ulular, İslâmî devirlerde Koyun-baba, Koyuncu-baba, Akkoyun baba gibi adlarla devam etmiştir.

Kam/Şaman'ların giyim ve kuşamlarında, dualarında koç/koyun motifi oldukça önemli yer tutmaktadır. Şaman külâhlarının tepe kısmı beyaz koyun yününden örülmüş kalın kaytanlarla doldurularak zik-zak şeklinde dikilirdi. Altay Türkleri'nin “ordu”, Yakutlar'ın “bulaayah” dedikleri şaman davul tokmakları ya kayın ağacından ya da

sıgun veya dağ – tekesi boynuzundan yapılırdı. Kıgız-Kazak bakışlarının dualarında Koçlar/Koç, veli veya evliyalararasında zikredilirdi. A. İnan, bu bakışlardan birinin adını da vermektedir ki Baykuzu Bakşı bunlar arasında en önemlileridir.

Koyun/Koç'un evliya derecesine yükseltilmesi halen Anadolu'da yaşamaktadır. Bazı yerlerde Koyunbaba adını taşıyan yatırlar vardır. Bilhassa çocuğu olmayan aileler buraları ziyaret ederek adak adarlar. Erzincan'ın Cimin nahiyesindeki Akkoyun Baba Mescidi'ni de bu inanç çerçevesinde düşünmek gerekir. Bu mescid h.701/m. 1301 / 1302 tarihli olup, birçok defa tamir görmüş kerpiç, basit bir binadır. Çorum'un Osmancık ilçesindeki Koyun-baba türbesinin bilhassa göz hastaları tarafından ziyaret edildiği bilinmektedir.

Şaman/Bakşı dualarında bazı ruhların özellikleri giydikleri elbiselerle belirtilirken koyun, keçi, koç, teke sık sık zikredilmektedir. Aynı özellik destan kahramanlarında da görülür [Çay, 1990: 53].

2.5.2. Yağmur Duası

Yağmur yağma zamanının kurak geçmesi sonucu, insanların yağmur yağışını sağlamak amacıyla giriştikleri uygulamalardan birisidir. Yağmur duası dediğimiz bu uygulama, yağmura gereksinim sonucu ortaya çıkmış olup, Türklerin çok yaygın bir geleneğidir. Yağmur gecikince toplu biçimde yağmur duasına çıkılır. Uygulamalar, yörelere göre bazı farklılıklar göstermekle birlikte, ortak özellikler göstermektedir.

Konuyu iki boyutta ele alabiliriz;

1.Morfolojik Yön

2.İşlevsel Yön

Morfolojik yön, yağmur duasının yapısal özelliklerini ifade eder. Çocuklar yağmur duasına değişik yerel adlar takmışlardır. Bodi, Bodi Bostan, Dodu, Gode, Gode Gode,

Göde Göde, Gelin, Gelin Gök, Çomça Gelin Çömçe Gelin, Kepçe Gelin, Çullu Kadın, Kepçe Kadın, Çalı Gezme, Çullu, Kepçecik.

Yağmur duasının dinsel yönü, yağmurun Tanrı tarafından yağdırıldığına inanılmasıdır. Meleklerin de yağmur yağdırdığına inanılır. Yağmurun yağmaması, meleklerin uyuya kalmalarına bağlanmaktadır [Acıpayamlı, 1976: 5].

Mevsimin yağışsız geçmesi yüzünden kuraklık korkusuyla yapılan yağmur duası törenleri, insanlık tarihiyle başlar. Nitekim eski Çin halkı arasında, Akkadlarda, Sami dinlerinde ve Müslümanlıkta bu törenlere çokça rastlanmaktadır.

“Tarihi kaynaklar, bize yağmur duası törenlerinin İslâmiyet’ten önceki çağlarda da varlığını göstermektedir. Bu törenler, İsrail oğulları asırda çok yaygındır. Bir defa, kuraklık sebebiyle yağmur duasına çıkan toplumun başkanı, “Tanrı yağmurunu bizden esirgemeyecektir. Eğer yağmur yağdırmassa kendisini incitirim” biçiminde konuşmuştur. Tanrıyı nasıl inciteceğini soranlara, “onun evliyalarını, sevgili kullarını öldürürüm. Böylece de Tanrıyı gücendirmiş olurum.” diye karşılık vermiştir.”

Bu olayın bir benzerine eski Çin halkı arasında da rastlanmaktadır [Terzibaşı, 1976: 313].

Halkın inancına göre yağmurun yağmasını engelleyen pek çok kişisel tutumlar da vardır. Örnek olarak; dinî görevleri yerine getirmeme, din kitaplarını uygun olmayan yerlere koyma, fuhuşun yaygınlaşması, adam öldürme, saygısızlığın artması, kasapların ölü hayvan eti satmaları, üzerine kırk iğne saplanmış sabunun kuyuya atılması, ayak yoluna saman dökülmesi, mezar dışında insan kemiğinin bulunmasıdır.

Yağmur duasına, genellikle Nisan sonu ile Mayıs’ın ilk yarısında çıkılmaktadır. Ülkemizde yağmur dualarına bireysel değil, toplumsal biçimde çıkılmaktadır. Bu da iki türde yapılmaktadır. Ya, tüm grup üyelerinin katıldıkları uygulama ya da sadece çocukların katıldığı uygulama biçimidir.

Yağmur duası üç aşamalıdır;

Hazırlık Aşaması: Bu aşamada oruç tutulur, mevlüt okutulur, camilerde dualar edilir, yemekler hazırlanır. Bitiş aşaması için gerekli taşlar, kafatasları (At, koyun, köpek gibi), insan iskelet parçaları, kurbağa, kaplumbağa, akrep ya da yılan sağlanır. Sayıları 5 bin ile 71.000 arasında taş kullanılır. Ülkemizde çoğunlukla 70.000 taşla yapılır. Taşların temiz yerlerden toplanması gerekmektedir. Bunların küçük ve düzgün olmaları şarttır. Daha çok, çakıl ve kumlar istenmektedir. Taşları genellikle çocuklar ya da taş sayıcı adı verilen kimseler toplar. Taş sayıcılar abdestli ve temiz olmalıdır. Toplanan taşlar çuvallara konur ve hayvan sırtlarında köylere getirilir. Çuvallar camilerde saklanır. Bu taşlar camilerde çuvallardan çıkarılarak teker teker okunur, üflenir ve çuvallara tekrar yerleştirilir.

Yürüyüş aşamasına herkes katılır. Yürüyüş kolunun başında hocalar, hafız ve diğer din adamları bulunur. Bunlardan sonra, yaşlılar, erginler, kadınlar ve çocuklar yer alır. Çiftçiler çift ve övendirelerini birlikte getirirler. Yürüyüş koluna çobanlar da katılır. Sürüleri ile birlikte katılırlar. Yürüyüş sırasında hep birlikte ilahiler söylenir, dualar edilir ve göklere AMİNNNN sesleri yükselir. Yürüyüş sırasında herkes ceketlerini ters giymek zorundadır.

Bitiş aşaması; büyük bir alan seçilir ve burası yüksek bir yer olmalıdır. Kenarından bir akarsu geçmesi tercih edilir. İçinde mezarlık, yatır ya da değirmen bulunan alanlar tercih edilir. Duaya başlanacağı zaman, hoca, hafız ve din adamları öne geçer. Bunların arkasında halk bulunur. Hocalar dua eder, halk amin der. Herkesin eli avuç içi yere dönük duruma getirilir, parmakları gergin durumda ileri doğru uzatılmıştır. Duayla birlikte eller, aşağı-yukarı oynatılır. Bu arada ilahilerle birlikte, taş çuvalları, oldukları gibi ya da ağızları açılarak oradaki suya boşaltılır. Bazı yerlerde kuru kafa da suya bırakılır. Sonra kurbanlar kesilir, dualar okunur. Daha sonra gruplar halinde yemek yenir.

Eğer yağmur yağmazsa bunu Tanrının istemediğine, meleklerin uyuduğuna, yapılan sihirlere, işlenen günahlara bağlarlar.

Ekonomik bir nedenle ortaya çıkmış bir gelenektir. Su, bütün canlılar için gerekli bir yaşam aracıdır. Kurak yerlerde böylece yağmur yağdırma yolları aranmış, yağmur yağdırma uygulamaları bulunmuştur [Acıpayamlı, 1976: 5].

Türkiye yağmur törenlerinin başlangıç yeri, Orta Asya Türk kültürüdür. Kültürümüzün kaynağı Orta Asya olduğuna göre bu geleneğin bizimle batıya geldiğini söyleyebiliriz. Aksi görüşler de bulunmaktadır. Yani Türkler batıya geldikten sonra bu uygulamayı bulmuşlardır görüşü de dile getirilmektedir. Çünkü “Yağmur Duası” adının Orta Asya Kültürü ile bir ilişkisi yoktur. Dua sözü İslâmiyetle birlikte dinimize girmiştir. Fakat çocukların yaptıkları yağmur törenlerindeki bebeklerle ilgili olarak kullandıkları gode, göde, dodu, bodi gibi sözcüklerin kaynağı Orta Asya kökenlidir. Yağmur duasında rastlanılan ters giyme motifi, taş yalama Orta Asya Türklerinde de vardır. Bu nedenle başlangıç yeri Orta Asya’dır demek yanlış olmaz [Tezcan, 1996: 121].

Ahmet Buran’a göre; yağmur duası Türklerin eski inanışlarında bulunmaktadır. Türk kavimlerinde çok eski devirlerden beri yaygın olan bir inanca göre büyük “Türk Tanrısı” Türklerin cedd-i âlâsına Yada denilen bir sihir taşı armağan etmiştir ki, bununla istediği zaman yağmur, kar, dolu yağdırır, fırtınalar çıkarırdı. Bu taş her devirde Türk kamlarının ve büyük Türk komutanlarının elinde bulunmuştur [Burhan, 1989: 63].

Yağmur duasının özelliklerinden biri ise sihir yönünün bulunmasıdır. Bir olayı oluşturmak için küçük de olsa onun bir taklidini yapmak yeterlidir. Örneğin; el hareketleriyle yağmur yağışını taklit etmek, ters elbise giymekle kuraklığı tersine çevirmek, bebek, çocuk, kuzu, koyun sesleriyle gök gürültüsünü taklit etmek gibi. Eylemler, sihirsel ve dinsel olmak üzere karışık biçimde görülmektedir [Burhan, 1989: 63].

“Yeşim Taşı” yağmur yağdırmak, yangını söndürmek, havayı güzelleştirmek gibi hassaları haiz imiş. “Yeşim Taşı” bu kudsiyeti “Altun Işık”tan almış. Güya, bir gece gökten inen bir nur sütunu bir “Kayın” ağacı ile bir “Fıstık Çamı” üzerine inerek, orada “Yeşim”den bir kaya vücuda getirmiş. Eski Türkler “Kutlu Dağ” diyerek tavaf

ederlermiş. Türkler'in şevket ve satvetine sebep de bu tavafmış. Bir Çin sefiri, bir Türk hakanını aldatarak bu kaya üzerine sirke döküp etrafındaki odunlara ateş vermiş. Kaya bu surette yanında parça parça dağılmış. Sefir bu parçaları araba ile Çin'e nakletmiş. Sihir kuvvetine malik olan bütün "Yeşim"ler, "Kutlu Dağ"ın dünyanın her tarafında dağılmış olan parçalarından ibarettir. Ve ondan dolayı sihir kuvvetini ve kutluluk hassasına haizdir.

Orta Asya'da (kahinlik) işi halinde bir "yat" taşı imkanı revaçtaydı ve bellibaşlı taşlarla (yada taşı ile) yapılıyordu. Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır, rüzgar estirilirdi. Bu Türkler arasında tanınmış bir şeydi. Kaşgarlı Mahmut ayrıca, "Ben bunu Yağma ülkesinde gözümle gördüm; orada bir yangın olmuştu, mevsim yaz idi; bu suretle kar yağdırıldı ve Ulu Tanrı'nın izniyle yangın söndürüldü" der [Anadol, 101].

Eski Türklerde yağmur duası hakkında verilen birgiler arasında; 449 yılı olaylarından bahsedilirken şöyle bir kayıt vardır: "Evvelce Kuzey Hunlarının idaresinde bulunan Yüeban ahalisinde öyle kahinler vardır ki Cücen'lerin saldırılarına karşı durduklarında çok şiddetli yağmur yağdırırlar, fırtına çıkarırlardı. Cücenlerin onda üçü sellerde boğuldu soğuktan kırıldı."

İslam kaynaklarında Türkler'in bu sihirli taş "yağmur taşı" ve "cada taşı" denilmektedir. Bu taş hakkında en geniş bilgi, eserini X. yüzyılın başlarında yazan İslam tarihçilerinden İbn-ül-Fakih tarafından verilmiştir. Onun verdiği bilgiye göre, Ebu'l Abbas İbn Muhammed İbn İsa el-Mervezi, Oğuzlar, Dokuz Oğuzlar ve Karluklar'la komşu bulunan Horasan sınırında bulunan Türkler arasında istedikleri zaman yağmur ve kar yağdırıran ve fırtına çıkaran adamların bulunduğunu işitmiştir; fakat Davut İbn Mensur İbn'Ali el-Badgisi'yi görüp konuşuncaya kadar bu rivayetlere inanıp inanmamakta tereddüt etmiştir. Bu Davut İbn Mensur evvelce Horasan'ı idare etmiş ve idaresi beğenilmiş salih adamdı. Bu zat Ebu'l-Abbas'a kendisinin Dokuz Oğuz hakanının oğlu Balkık ile bu yağmur taşı hakkında konuştuğunu anlatmıştır. Onun anlattığına göre, Türk hakanlarından biriyle oğlunun arası açılmış, oğlu adamlarıyla beraber haydutluk yapmak için doğuya gitmiş ve orada bir dağda bu taşı elde etmiştir. Türkler bu taşla istedikleri zaman yağmur ve kar yağdırırlar.

Ebu'l-Abbas'ın rivayetine göre, Halife Me'mun dahi bu yağmur taşıyla çok ilgilenmiş. Abdullah bin Tahir vasıtasıyla Nuh b. Esed'i bu taş hakkında tetkikler yapmaya memur etmiştir. Nuh b. Esed memleketin ihtiyarlarını, Müslüman Türkler'i toplamış ve bunlardan cada taşı hakkında bilgi istemiş. Bu adamlar "bu haberler doğrudur; fakat sebebini bilmiyoruz" demişlerdir.

Ebu'l-Abbas'a Horasan emiri İsmail b. Ahmed şöyle demiştir: "Yirmibin kişi ile Türkler'e karşı şavaşa çıktım. Karşımızda, baştan ayağa kadar silahlı altmış bir Türk vardı. Bunlardan bir kısmı bizim tarafımıza geçti. Bunlar bize Türkler'in iri dolu yağdıracaklarını söylediler. Biz onlara "sizin kalbinizden küfür hala çıkıp gitmemiştir. Böyle işleri hiçbir insan yapamaz" dedik. Onlar "biz haber veriyoruz, sizi ikaz ediyoruz. Siz daha iyi bilirsiniz. Onların tayin ettikleri vakit yarın sabaktır" dediler. Sabah oldu. Konkunç bulutlar bizim üzerimizi kapladı. Korkunç gürültü oluyordu. Herkes korktu. Ben iki rekat namaz kıldım. Tanrıya dua ettim. Biraz sonra korkunç bulutlar Türk ordusu üzerine çöktü. Müthiş dolu yağdı. Böylece Türkler mağlup oldu."

Kaşgarlı Mahmud yağmur taşını yat şeklinde yazarak şöyle izah eder: "Bir tür kahinliktir. Belli başlı taşlarla yapılır. Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır; rüzgar estirilir. Bu, Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Ben bunu Yağma ülkesinde gördüm. Orada bir yangın olmuştu; mevsim yazdı. Bu suretle kar yağdırıldı. Ulu Tanrı'nın izniyle yangın söndürüldü."

Cada taşı efsanesi Çağatay Divan Edebiyatı'nda da yer almıştır. Ali Şir Nevai, Fevaid-ül-Kibar divanında:

Yada taşığa kan tegeç yağın yağkandek ey saki
Yagar yağmurdek eskin çün bolur la'lin şerab alud

beyiti vardır. "Abuşka'nın meçhul müellif "yad" kelimesini "yağmur boncuğu, ona kurban kanı sürmekle yağmur yağar" diye açıklanmıştır [Anadol, 99].

Gagauzlar'ın da çiftçi olmaları nedeniyle yağmura ihtiyaçları vardır. Bu nedenle Hristiyanlarda pek görülmeyen ama Hristiyan olsalarda eski inanışlarını devam ettiren Gagauz Türklerinde yağmur duası bulunmaktadır [Güngör, Argunşah, 1991].

Yakutlar yada taşına sata derler. Yakutlar'a göre at, inek, ayı, kurt gibi hayvanların içinde bulunur. En kuvvetli sata taşı kurdun karnından çıkarılan taştır. "Sata taşı" ile Şamanlar yağmur, yazın kar yağdırabilirler, müthiş fırtına estirirler. Sata taşı canlı bir cisimdir. İnsan kafasına benzer. Yüzü, gözü, kulağı, ağzı çok açık görülür. Kadın veya bir yabancıнын eli veya gözü dokunursa ölür, kuvvetini kaybeder. Canlı "sata"yı ele alıp yukarı kaldırılırsa derhal soğuk rüzgar eser, yağmur veyahut kar yağar. Elinde bu taşı bulunduran adam uzak yola çıkarsa atının yelesi veya kuyruğu altına bunu bağlarsa at terlemez, daima esen serin rüzgar altında rahat rahat seyahat eder. Şamanlardan birine "sata"yı kartal vermiştir.

1861 yılında W. Radloff, Altaylar'da, Abakan ırmağı kaynaklarına yakın bir bölgede gezerken yağmurlu havaya tutulmuştu. Rehberi olan Tölös'lü yadacı, yada taşı bulunmadığından bunun yerine Radloff'un yanında bulundurduğu ilaçlardan bir kaşık ilaç alıp ateşte ısıttı ve iki elini havaya kaldırıp havanın açılması için şu efsunu okudu.

Kayrakan! KayrakanKayrakan! Kayrakan
Alas! Alas Alas!Alas! Alas! Alas!
Alakança açık per!Avuç içi kadar açık ver!
Temeneçe teşkil per!Çuvaldız kadar deşik ver!

Uktu kişi ürönimin!Asil kişinin torunuyum!
Urlu kişi ürönimin!Sedir ağacının köküyüm!
Abu Tobı kıygırganAbu Tobı diye çağırdım
Ongostoy Kuldurak kıygırganOngostoy Kaldırak diye şağırdım
Tengerening kindiği yerde Tanrının (göğün) gönbeği yerde [Anadol, 100].

Doğu Anadolu yöresinde rastlanan başlangıçtaki inançların izlerinden bir tanesi de, yağmur duası ile bağlıdır. Ortaasya ve Sibirya'dan Anadolu yaylalarına, köy ve kasaba gibi yerleşme alanlarına taşınan bu inanç, varlığını göçebe ve yerleşik Türk hayatında hala korumaktadır.

Anadolu'nun bazı bölgelerinde “yağmur duası” ile ilgili gelenekler arasında kırkbir taş duaya okuyup suya atma âdeti tespit edilmiştir. Bu âdetin de “cada taşı” efsanesiyle bağlı bir inanış olması mümkündür.

Samsun yöresinde yedibin adet taşın toplanıp, yağmur duasından sonra ırmağa atıldığı da tespit edilmiştir. Buradaki taş unsurunun da yada taşı ile irtibatlı olması düşünülebilir [Şişman, 1998: 6].

Evliya Çelebi yüzyıllarca sonra Kafkasya yollarında seyahat ederken bir yerli büyücünün garip aforizmlerle bulutları gökte toplayıp sağnak boşandırıldığını anlatır.

Eski Türk boylarında çok eski devirlerden beri yaygın bir inanca göre, büyük Türk tanrısı Türkler'in cediti almasına yada denilen bir sihirli taş armağan etmiştir ki, bununla istediği zaman yağmur, kar, dolu yağdırır, fırtına çıkarırdı. Bu taş her devirde Türk kamları'nın ve büyük Türk komutanlarının ellerinde bulunmuş, Şamanistlere göre, zamanımızda da büyük kamların ve yadacıların ellerinde bulunmaktadır.

Bu yağmur taşı muhtelif, Türk lehçelerinde, her lehçenin fonetik özelliklerine göre, muhtelif şekillerde ifade olunur ki, Yakutça da sata, Altayca'da cada, Kıpçak gurubuna dahil lehçelerde cay şeklinde söylenir.

Türk hayatında su ve yağmur, hayatın ve bereketin kaynağıdır. Bu yüzden, su mukaddesler arasında kabul edilir. Bunun bir ifadesi de, onun, bugün de Türk hayatında “rahmet” sıfatı ile anılmasıdır. Türk dünyasının hemen her yerinde yağmur yağıyor, yerine, “rahmet yağıyor” denir. Böylece, onun, Tanrı'nın bir iyilik bağıışı olduğu vurgulanır.

Yörede muhtelif zamanlarda yağın yağmur suyunun da, kutsiyetine dair ayrıca bir inanç vardır. Mesela, ilk Nisan yağmurları ile yıkanmak, bundan içmek, yoğurt mayalamak, yemek pişirmek, çamaşır yıkamak, sirke yapımında kullanmak, yiyeceklerin üzerine serpmek, uğur ve bereket getireceği inancına bağlıdır. Bugün bu inançlara; Elazığ, Sivas, Kilis, Tortum ve yörenin bir çok yerinde rastlanmıştır. Trabzon, Rize ve Bayburt illerinde de Nisanın ilk yağmuru ile yoğurt mayalarlar. Bereketi, canlılığı, hayatı taşıdığına inanılan bu ilk yağmurun bir saç niteliğinde yiyeceklerin üzerine serpilmesi de, su iyisi olan ruhu memnun etme amacını taşır.

Urfa ilinde, kurak olduğu zamanlarda kırk küçük taş okunup Halil İbrahim gölüne atılırsa, yağmur yağacağına inanılır. Urfa'da bu tür pratikle yağmur yağdırıldığı söylenir.

Mardin'de de yine, taşın, Tanrı'ya saç kılınması ile, yağmur yağacağı inancı mevcuttur. Burada halk, yağmur duasına imam ile çıkar. Önce kabristanı ziyaret ederler. Bu ziyarette, ata ruhlarından yardım gelmesi inancı, onların da kendileriyle olması dileği saklıdır. Burada, kırk taş yerine, saç olarak yedi bin taş toplanır, ve imam bunların üzerine, Tanrı'ya, yağmur yağdırılması için dua eder, ve yağmurun yağacağına inanılır [Kalafat, 1990: 100].

Yağmur yağdırma unsuru Ürgüp'te çokça görülmektedir. İki çeşit yağmur yağdırma geleneği vardır. Yağmur Gelin adı verilen ilk bölüm ile ilgili bilgileri çalışmamızda belirttik. İkinci bölüm ise, koyun-kuzu meletmedir. Halk kasabanın önünden geçmekte olan dere kenarında toplanır. Derenin bir kenarına kuzular, diğer kenarına da koyunlar getirilir. Kuzular ve koyunları suyu geçerek birbirlerine girmeleri çobanlar tarafından engellenir. Analarına kavuşamayan kuzular, yavrularına kavuşamayan koyunlar bunun üzerelerine melmeye başlarlar. Bu sırada Hoca; "Yarabbi bizim yüzümüze bakıp yağmur vermiyorsun, bari şu ağızsız, dilsiz hayvanların yüküne bak da yağmur ver, onları otsuz, kuzularını sütsüz bırakma" şeklinde dua ederler, daha sonra bir muska yazılarak dereye bırakılır [Çay, 1990].

Yağmur yağdırma inancı içinde Yada Taşı kadar dikkati çeken bir diğer unsur da, Çömçe Gelin çıkarıp kapı / kapı gezdirmektir. Yörede, hususiyile Kars ilinde, yağmur

yağmadığı zamanlar, Çömçe Gelin gezdirilir. Yağmur yağmasını sağlayan, diye inanılan Çömçe Gelin, bugün bir çocuk oyununa dönüşmüş olarak yörede varlığını sürdürmektedir. Çuvaş Türklerinde de yağmur duasına çıkan çocukların un, darı, tereyağı ve yumurta toplayıp daha sonra pişirip yedikleri bilinmektedir.

Kars çevresinde çocuklar, bezden yapılmış ve kolları sopadan bir bebeği Çömçe Gelin'in sıfatına sokup ev ev dolaştırıp yiyecek isterler. Yiyecek verecekler, "Godi" adının da verildiği bu bebeği ıslattıktan sonra, çocukların dilediğini yerine getirirdi. Çocuklar isteklerini bir tekerleme ile ifade ederlerdi:

Godi Godiyi gördün mü
Godiye selam vermedin mi?
Godi burdan geçerken,
Bir tas suyun verdin mi?
Ver Allahım ver, bir sürü yağmur...

Buna benzer bir tekerlemeyi yine aynı oyun sırasında Mardin'de söylenirken tespit etmekteyiz. Burada Çömçe Gelin, Kars'taki Godi'nin bir varyantı olan "Dodu" şeklinde ifade edilir.

Dodu dodu neden oldu?
Bir kaşıkçık sudan oldu.
Verin Dodunun hakkını,
Gitsin ardına bakını.

Adıyaman ve Urfa ilimizde de, çocuklar yağmur yağmadığı, kuraklık olduğu zamanlar, Çömçe Gelin dolaştırırlar. Elazığ, Keban, Baskil ve Ağın çevresinde Çömçe gelin dolaştırma sırasında, Çömçe gelin için "Dodi Dodi"; "Mulla" ve "Potik" gibi ifadeler kullanılır. Bu ilde, evlerden toplanan yiyecekler, daha sonra bir yatır veya benzeri kutlu bir ağaç altına toplanmak suretiyle pişirilip topluca yenir. Yemeğin ardından, küçük - büyük herkes birbirini ıslatır. Bunun yağmur yağmasına sebep olacağına inanırlar.

Bitlis ili içinde, çocuklar, yağmur yağması için Çömçe Gelin dolaştırırken, evlerden yağ, un ve benzeri yiyecek maddelerini toplarlar. Burada, çocuklar “Çömçe Gelin”i “Çemçe Gelin” şeklinde ifade ederler ki, “Kepçe Gelin” anlamına gelir.

Hediyeleri verilmeden önce, ev sahibi üstlerine su döker ve sonra, çocukların isteğini yerine getirir. Bitlis’te bu hareketle yağmur yağacağına inanılır.

Sarıkamış’ta, kuraklık olduğu zaman, halk Ağbaba dağına çıkar, orada yatan Ağbaba’ya dilekte bulunurlar. Ağbaba’nın, böylece onlara yağmur yağması için yardım ettiğine inanılır.

Fırat yöresinde çocuklar suyla çok oynarsa, yağmurun yağacağına inanılır. Bu yüzden büyükler suyla oynayan ve çeşme altında ıslanan çocuklara, “yağmur mu yağdıracaksınız!” diye çıkışırlar. Aynı inanç, Kars ilinde de mevcuttur. Tunceli, Bingöl ve Adıyaman çevresinde yağmur yağması için köyün kadınları, köyün çobanını akar suya atarlar. Bazı yerlerde de çobanın sadece sopası suya atılır. Yağmur yağması için kimi köyde muhtarı çeşmede ıslatırlar [Kalafat, 1990: 100].

Tahtacı Türkmenlerinde yağmur duası için; “Gayb Erenlerinin” yatırlarına gidilir. Yiyecekler, kurbanlar hazırlanır. Dedenin öncülüğünde semah dönerler, cem yapılır. Bu unsurda bize yatır faktörünün önde olduğunu göstermekte ve atalar kültürüyle özdeşleştirilmektedir [Şahhüseyinoğlu, 2000: 25].

Erzurum ve çevresinde Ay’ın gökte donuk gözükmesi halinde o gece yağmur yağacağına inanılır. Güneşli havada yağmur yağarsa, o sırada kurdun doğduğuna inanılır. Bu çevrede, yağış çok olur ve zarar verirse, onun, o yağmurdan oluşan çamurdan yapılacak bir kurbağa ile duracağına inanılır. Kurbağa, kibleye bakan bir duvar deliğine konursa, yağmur kesilir, yağmazmış. Urfa’da böyle durumlarda şemsiyeyi açıp kapamak suretiyle yağmurun keseceğine inanılır.

Elazığ'da, yağmur yağması için, "Godi Godi" dolaştırıldıktan sonra, gençler ateş yakar ve ateşin etrafında halka olurlar. Yağmur duasını bir kişi yapar. Bunun, komik bir cübbesi vardır. Diğerleri, toplu halde onun dediklerini tekrar ederler. Elazığ'da yağmur duasına, Harput Kalesi'ne giderler ve oradan yaparlar.

Erzurum, Mardin ve Sivas'ta çobanlar, sürülerini de, yağmur duasına çıkarırlar. Dua esnasında eller toprağa döndürülür. Koyunların melemeleri sağlanarak merhamet celbedilmeye çalışılır. Böylece yağmurun yağacağına inanırlar [Kalafat, 1990; 97].

2.5.3. Koç Katımı – Saya Bayramı

Saya, gibi, koç-katımı da bir bayram şenliği içinde yapılır. Divan-ı Lûgat'it-Türk'ta "koy kögi boldu" yani "koç katımı oldu" şeklinde geçmekte olan bu geleneğin çok eskiden beri konar göçer Türkler'de mevcudiyeti bilinmektedir. Çukurova ve Iğdır gibi sıcak bölgelerde Eylül ve Ekim, Diyarbakır ve çevresinde 10 Kasım, Erzurum ve Kars bölgelerinde 20 Kasım, Uludağ ve çevresinde ise Ekim ortalarına doğru koç-katımı yapılır [Çay, 1990: 51].

Koç katımı Malatya köylerinde genellikle Ekim ayının sonlarında veya Kasımın ilk haftasında olur. Koç katımı zamanı, yerin iklimine göre ayarlanır. Soğuk yerlerde koç katımı geç katılır.

Malatya'nın Tataruşağı Köyü'nde koç katımıyla ilgili olarak yapılan bir araştırmada koyunun döl tutması amacıyla koçun sürüye bırakılmasına "koç salımı" denmektedir. Sürüye koç salındığında törensel uygulamaların varlığı dikkat çekmektedir. Köyde, koç salımı törenleri ekim ayının ortalarında yapılır. Tataruşağı'nda ve Anadolu'da hemen her bölgede koç salımı törenleri şeklen aynı olmakla birlikte, tarihlerde değişiklikler vardır [Şahhüseyinoğlu, 2000: 25].

Tataruşağı'nda koç salımı törenlerinin gününde değişimler olduğu görülmüştür. Günümüzden 7-8 yıl öncesine kadar bu törenler 29 Ekim'de yapılırken, şimdilerde ise

koyunların evde besiyeye alınması süresinin uzaması ve kuzuların doğum ayın daha erkene rastlaması düşüncelerinden hareketle, engeç ekim ayının ortalarına doğru, en erken de eylül ayının sonlarıyla ekim ayının başlarında koç sürüye bırakılmaktadır.

Koyunların çiftleşme mevsimi Kazak Türkleri'nde "küyek" terimi ile ifade edilmektedir. Erzurum'da 14 Kasım, Kars'ta Ekim sonu ile Kasım'ın ilk haftası, Tunceli'de Şavak Türkmenleri Ekim sonu ile Kasım'ın ilk haftası yayla olan yerlerde ise daha erkene alınmaktadır. Koç katımında özellikle sürülerin yaylaya çıkmadan önce, koyunların yavruları hesap edilmektedir. Koç katımı kutsal bir tören olarak kabul edilmektedir. Koç katımı kutsal bir tören olarak kabul edilmektedir. Koç katımı öncesinde koç sahipleri birtakım hazırlıklar yapmaktadırlar. Koçlar ve koyunlar çeşitli renkte boyalar ile boyanır. Evin gelini veya kızı koç-bezeği adı verilen örgü ve süsleri hazırlarlar. Bu süsler koçların boynuzlarına ve boyunlarına takılır. Bu arada koç katımı mahalli tesbit edilir ve sabahın erken saatlerinden itibaren halk oraya gitmeye başlar. Çeşitli yiyecekler hazırlanır. Gençler köse ve diğer oyunlar için hazırlıklar yaparlar. Tekecik'teki koçkatımında gençler bellerine bulabildikleri kadar ipe dizilmiş çanları takarak onlarla dolaşırlar.

Bilecik bölgesi Karakeçilileri keçi cinsi hayvan besledikleri için bu törenlere "Teke Salımı" adını vermektedir.

Konar- göçer Türkmen topluluklarının önemli günlerinden birisi koyunun doğumu sırasında yapılan şenliklerdir. Anadolu'da ve Azerbaycan'da bu şenlikler saya bayramı, saya kutluğ bayramı veya kısaca saya olarak bilinir.

Şükrü ELÇİN; saya geleneğini, uğur ve bereketin temsili, bir tören olarak nitelendirmektedir. Bu tören Anadolu'da çeşitli adlarla anılmaktadır: saya, sayu, sayıl, saya gezmesi, köse oyunu ve kuzunun tüyü bitti gibi [Çay, 1990: 51].

Koç salımı töreni öncesinde, tören sırasında ve salımından sonraki dönemde eski gelenek, görenek ve inanışların varlığını görmek mümkün olmaktadır. Bunların bir

kısmı korunduğu gibi, bir kısmı da ya fonksiyonunu kaybetmiştir yada kaybolmaya yüz tutmuştur [Şahhüseyinoğlu, 2000: 127].

Saya bayramı, genellikle koç-katımı'ndan sonraki 100. günde olur. Bu da şubat başı veya ortalarına rastlamaktadır. Çobanlar çeşitli hayvan kılıklarına girerek oba oba dolaşırlar. Saya ile ilgili türküler söylenir. Çobana her çadırdan hediyeler verilir. O gece toplanılarak yenilir, içilir eğlenilir. Saya geleneği Kırgızlar'da da görülür ve bu bayramla ilgili türkülere (Koyucu batası) denir. Orta Anadolu'da bu bayrama oğlan canlandı tabiri de kullanılır. Taklit develer yapılarak veya develer süslenerek bayram yapılır. Tokat ve havalisinde saya bayramı davar yüzü veya koyun yaza adıyla bilinir [Çay, 1990: 51].

2.5.4. Hıdırellez

İslâm toplumlarında Hızır veya Hızır-İlyas kültü yaygın ve köklü bir halk inançları manzumesi olarak yıllardan beri araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Çünkü, daha İslâmiyet'in kabulünden beri bu kült, Türk halk inançları arasında müstesna bir yer işgal etmiş; etrafında hayli zengin bir inanç ve gelenekler manzumesi meydana getirmiştir. Yüzyıllardan beri de canlılığından hiçbir şey kaybetmemiştir. Bugün Müslüman Türklerin büyük bir kısmında bu kült hala geçerliliğini korumaktadır [Özen, 1990: 123].

Hızır-nebî inancının dışında Hıdırellez geleneği ile ilgili olarak yaygın olan kanaat Hızır ile İlyas'ın bir araya geldiği günün hatırasına tören yapılmasıdır. Hıdırellez günü genellikle 6 Mayıs'ta kutlanmaktadır. Bazı yörelerde 5 Mayıs bayram günü, 6 Mayıs Hıdırellez günü olarak kabul edilmektedir ve ona göre törenler düzenlenmektedir. Hıdırellez günü halk takviminde yazın başlangıç günü olarak kabul edilmektedir. Türkler'deki halk takvimine göre bir yıl iki ana bölüme ayrılmaktadır. Hıdırellez gününden 8 Kasım'a kadar süren devre 186 gün olup Hızır günleri adıyla anılmaktadır. Bu dönem genellikle yaz mevsimine tekabül etmektedir. 8 Kasım'dan 6 Mayıs'a kadar süren ikinci devre kış devresi olup Kasım günleri olarak adlandırılmakta ve 179 gün sürmektedir.

Hıdırellez inancı Türkler'deki bahar bayramı geleneği ile doğrudan ilgilidir. Diğer yandan Türk inançlarında, Türk destan ve efsanelerinde görüldüğü kadarıyla “Boz atlı Hızır” inancı eski Türk inançlarından “Boz atlı yol Tengrisi” yani “ yol iyisi” ile izah edilebilir. Bu eski Türk inancı, İslâmiyetin kabulünden sonra “Hızır Nebi” veya “Hızır-İlyas” (Hıdırellez) inancı olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk muhayyilesinde Hızır'dan beklenen şeyler ise darda kalanlara, sıkıntıda olanlara yardım etmesi, insanlara bolluk-bereket bahşetmesi gibi hususlardır. Türkler'deki bazı deyim ve atasözleri bunu güzel bir biçimde aksettirmektedir.

“Kul daralmayınca, sıkışmayınca Hızır yetişmez.”

Türk dünyasında Hıdırellez etrafında oluşturulan gelenekler, inançlar, törenler bir bakıma Sultan Nevruz ve diğer baharı karşılama gelenek ve törenleri ile karıştırılmıştır. Daha açık bir ifade ile Türkler'deki bahar törenleri bir veya birkaç önemli gün üzerinde yoğunlaşmış ve yapılan törenler o günün etrafında toplanmıştır. Bu bakımdan Nevruz, Hıdırellez veya diğer bahar törenlerinin tamamını herhangi birinin kutlanması sırasında görmek mümkündür.

Eski Türk inanç sisteminde yer alan atalar kültü, su kültü, ateş kültü Hıdırellez şenliklerinde de yer almaktadır. Bugün Anadolu'da düzenlenen Hıdırellez şenlikleri atalar kültürünün bir devamı olarak ziyaret yerlerinde veya yakınlarında kutlanılmaktadır [Çay, 1997: 19].

Hıdırellez geleneği, Orta Asya, Anadolu, İslâmiyet ve Ortak Balkan kültürünün besleyip günümüze getirdiği kökü Orta Asya Kültürüne dayalı, İslâmî renge bürünmüş mevsimlik bayramların uzantısı bir ritüeldir.

Hıdırellez geleneği her folklor ürünü gibi ilk çıkış zamanlarındaki aslını koruyamamış. Tarihsel, sosyal, kültürel nedenler ve göçlerle değişikliğe uğramıştır. Hıdırellez kültürü geleneği günümüz motifleriyle örülmeye başlanmıştır.

Hıdrellez çeşitli zaman birimlerinde kuşaktan kuşağa devredilip aktarılan çeşitli zaman birimlerinde katmalarla zenginleşen bir ritüel kalıntısıdır.

İslâm Kültürünü kabul etmiş Türkler ve diğer kavimler eski dinlerinden kalma inanç, gelenek ve ayinleri kendi dinlerine sokmayı başarmışlardır. Hıdırellezde de toplu yeme içme ve eğlenme gibi bazı Şamanizm gelenekleri sürmektedir.

Orta Asya Türk Kültüründe Totemizm ve Şamanizme bağlı temsili karakter taşıyan şölen gibi köklü ve sistemli ziyafetler vardır. Hıdırellezde “kazan kurma” adı verilen toplu yemek bunun günümüze uzantısıdır.

Anadolu’da ve Türk Cumhuriyetlerinde Hıdrellez geleneğinde birçok ritüel kalıntıların izlerine rastlanılmaktadır. Hıdırellezdeki inanmalar ve motifler bu görüşleri doğrulamaktadır. İlk çağlardan bu yana ilkel insan ya da topluluk yaşamlarını daha iyi sürdürebilmek için büyü, tören gibi çeşitli yollara başvurmaktadır.

Ritüeller doğanın bilinmeyen yönlerini simgeler. Her ritüel bir sembolden oluşur. Eşya, faaliyet, görüntü, olay, saha ve zaman boyutu vardır. Ritüellerin amacı fiziki deneyim bir yandan da toplumsal normu toplumsal yapının dayandığı prensipler ve bir dünya ile öbür dünyanın ilişkisine dayanır. Ritüellerde eski dinlere ait izler bulmak mümkündür.

Her ritüel kökenli kutlamalarda olduğu gibi Hıdrellez şenliklerinin de takvimi vardır. Tarihin ilk zamanlarından beri ay, mevsim, yıl değişiklikleri törenleri kutlanmaktadır.

Hızır halk inanışlarına göre ölmezliğe ermiş kişidir. İslâm geleneklerinde de yer alır. Kur’an’ın bazı ayetlerinde anılan Hızır’la ilgili inanışların üç kaynağı vardır.

1. Gılgamış Destanı
2. İskender Efsanesi
3. Kitab-ı Mukaddes’deki İlyas Efsanesi.

Hıdırellez İslâmiyet öncesinde de mevsimlik bayramlarımızdan olduğu halde İslâmiyet Kültürü efsaneyi İslâmî renge bürümüştür. Efsane İslâm öncesi ve İslâm motifleriyle doludur.

Hıdırellezde şenlik, büyü, bolluk-bereket motifleri iç içedir. Taklit, eylem ve toplu katılma doğaya karşı büyüyle korunmadır.

Hıdırellez geleneği; bahar bayramı niteliğinde kutlanan Orta Asya Kültürü; Eski Anadolu Kültürü, İslâm Kültürü, Ortak Balkan Kültürü ile beslenmiş zengin kültür değerlerinin olduğu bir şenlik tören ve bayram bütünüdür.

Her etkin kültür, kendi düşüncesine , kendi bakış açısına ters düşen durumları ya siler ya da özellik değiştirerek kendi bünyesinde eritir.

Hıdırellez, günümüzde de süren içi içe kültür değerlerinin sergilendiği bir bayramdır [Artun, 1990: 20].

Hıdırellez'de görülen en yaygın âdetlerden birisi Türkler'deki ateş kültü ile ilgilidir. Türkler arasında günümüzde de hayli yaygın olan ateş üzerinde atlama geleneği doğrudan doğruya ateş ile ilgili olup kötülüklerden temizlenmek gayesiyle yapılmaktadır. Hastaların alazlanması, tütsü yapılması, kurşun dökülmesi, üzerlik yakılması hastalıkları kovmak için yapılan âdetlerdendir.

Ateşten atlama geleneği hayvancılıkla meşgul olan Türk topluluklarında hayvanlara da uygulanır. Yayla zaman sürüler teker teker ateşin üzerinden atlatılarak yola düşürülür. Ateş küllerinin evin içine veya evin içinden dışarı süpürülmesi geleneği de doğrudan ateş kültü ile alakalıdır. İstanbul köylerinden Değirmen/Germiyan köyünde Hıdırellez sabahı evlerin çevresine kül dökülür. Bu âdet, yılan, çıyan gibi zararlı hayvanların sokmaması için yapılır.

Eski Türk inancına göre her dağın, her pınarın göl ve ırmakların, ağaç ve kaynakların "izi" (sahipleri) vardır. Hıdırellez Hıdır-nebî ve nevrûz'da su üzerinden atlama,

birbirinin üzerine su serpmeye, nevrûz'da soğuk su ile yıkanma, yeni-gün suyu ile el yüz yıkama, hayvanları sulama, su dolu-ana motifi eski Türk inancının devamlılığını göstermektedir [Çay, 1997: 19].

Şaman duaları arasında Tarancı başkılarının bir duasında; “ Dihkañçika pir bolgan Hazreti Hızır atadur, sizden medet tilemeyem) denmektedir ki; bu ifade Türk halk kültüründeki Hızır imajını gayet açık olarak belirtmektedir [Soylu, 1990: 143].

Batı Trakya Türkleri'nde görülen Hıdırellez'i erken karşılama geleneği Anadolu'nun birçok yerinde tespit edilmiştir. Anadolu'da Hıdırellez'den on gün kadar önce başlamak üzere bir gelenek yerine getirilir. “Gâvur küfürü” denilen bir ateş yakılarak geçmiş yılın kötülüklerinden arınmak ve yazı diğer din mensuplarından daha önce karşılamak amacı güdülür.

Hıdırellez'de genellikle yakın bir pınardan getirilen suyu içme, bununla el yüz yıkama, suya bakma, bu su ile kap-kacak ve diğer eşyaların yıkanması gelenekleri yerine getirmektedir.

Hıdırellez'de arife günü, Ahîr Çarşamba akşamı yakındaki çeşmeye su doldurmaya gidilir. Azerbaycan Türleri'nde görülen su almaya giden kızların hiç konuşmamaları hususu hristiyan Gagauzlar'da aynıdır. Gagauzlar'da kapaklı bir kova ile denize su almaya gidenler hiç kimseyle konuşmadıkları gibi etraflarına da bakmazlar.

Hıdırellez geleneği, bir bayram olarak bütün Türk milletinin topluca katıldığı, kutladığı, birtakım töreleri yerine getirdiği bir bahar bayramıdır. Oldukça eski bir devire inen bu kutlamalar babadan oğla günümüze kadar intikal etmiştir. Hıdırellez'den sonra yazdır, inancını atasözlerinde yaşatan Türk toplumu, Hıdırellez'le beraber artık karakişin geride kaldığını görmekte ve gelecek günlerin tabiatın canlandığı, yeşerdiği, bahar ve yüz günleri olduğunu vurgulamaktadır. İşte böyle bir günü, bir dönüm noktası “bahar bayramı” olarak bütün imkânlarıyla, duygularıyla, sevinciyle kutlamaya çalışılmaktadır.

Hıdırellez günü bütün sıkıntıların arkada kaldığı, baharla birlikte bereket, sağlık, mutluluk ve başarıların geleceği inancının dile getiriliği bir bayram günüdür [Çay, 1997: 20].

2.5.5. Nevruz

Nevruz, ne Sünnilikle, ne Alevilikle, ne Bektaşilikle doğrudan menşei bağlantısı olan, İslamiyet'ten çok öncelere giden bir gelenektir. Nevruz, insana hayat veren dört unsur (su, ateş, hava ve toprak) ısınması, uyanması ve canlanması ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Eski Türkler, tabiatın uyanmasına mutluluk işareti olarak bakmış, onu kutlamışlardır. Bu kutlamayla ilgili olarak ortaya çıkan inanç ve adetler halk geleneğine dönüşmüş, “Yeni-gün” anlamına gelen “Nevruz” kelimesiyle karşılanmış ve zamanla milli bir bayram hüviyeti kazanmıştır. Türkler Nevruz’a İslam’ın kabulünden sonra da sıcak bakmıştır. İslami dönemde her bir Türk topluluğu kendi yaşadığı döneme veya yaşadığı coğrafyaya göre kültürüne, geleneklerine, inanışlarına girmiş olan birtakım unsurlarla bunu zenginleştirip bütünleştirerek devam ettirmiştir. Günümüzde Nevruz Anadolu’da ve diğer bütün Türk topluluklarında, dün olduğu gibi bugün de, canlı bir şekilde kutlanmaktadır [Kılıç, 2000: 95].

Bayramlar, kökenlerini grup hayatından alan kolektif bir olgu olarak takvime bağlı günlerde topluluk tarafından paylaşılan ve grup kimliğinin dışa vurulduğu çok amaçlı yahut çok işlevli ve karmaşık yapılara sahip davranış kalıplarını içeren kültürel formlardır. Türk kültüründe de “Yengi Kün, Yenigün, Ergenekün, Ulustın Uhğ Küni”, gibi adların yanı sıra mahalli söyleyişlerle “Nawrez, Navrez, Nawroz, Neürüz, Nevruz, Nooruz, Navrız, Novruz, Noruz, Noyruz” şeklinde adlandırılan Nevruz bayramı da bunlardandır.

Bozkır hayatı yaşayan ve hayvancılıkla uğraşan toplumlar için iklim ve coğrafya özelliklerine dayalı olarak kışın zorlu olduğu yörelerde ağıllarda, dam altında beslenen küçük ve büyük baş hayvanların dışarıya salınma zamanlarını belirlerken, kış mevsiminin daha mutedi olduğu yörelerde yaşayıp “yaylak” ve “kışlak” sistemine göre

kışın geçirildiği “kışlak”tan baharın ve yazın geçirildiği “yaylak”a, yaylalara göçün başlangıcını belirlemektedir. Dahası, göreceli olarak kışın daha da mutedil olduğu yerlerde “döl dökme” yahut yavrulama döneminin başlangıcını işaretlemektedir.

Toprağa yerleşik olarak yaşayan ve ziraatle uğraşan topluluklarda ise yine iklim ve coğrafyaya bağlı olmakla birlikte Kuzey yarım kürede bir yandan toprağın “tav tutup” ekime, dikime elverişli hale gelmesi, ağaçların meyveye durduğu ve öte yanda da Güz’ün ekilen ekinlerin karların kalkmağa başlamasıyla hallerinin ve dolayısıyla toplumun yiyecek açısından muhtemel akibetlerinin görülüp anlaşılır olduğu dönemin de başlangıcıdır [Çobanoğlu, 2000: 33].

Hemen hemen bütün milletlerin kültüründe görülen yeni yıl törenleri kimi zaman hayvancı toplumun hayat şartlarına, kimi zaman tarım toplumunun hayat şartlarına uygun zamanlarda çeşitli pratiklerle kutlanmıştır. Topluların yaşadığı coğrafi şartlar, onların ekonomik yapılarını belirlemiş, kutsanan ve kutsal sayılan ekonomik yapı, toplumun inanç yapısı ile birleşmek suretiyle bazı pratiklerin yapılmasını sağlamıştır. Doğrudan doğruya inanca bağlanan gün bilgisi, Asya ve Ön-Asya toplumlarında, benzer veya aynı iklim ve coğrafi şartlara sahip olduğu için zaman birlikteliğine, ad benzerliği ve uygulanan pratik benzerliğine, ayniliğe vesile olmuştur [Çetin, 2000: 25].

İslami dönemle ilgili kayıtlara bakıldığında Nevruz bayramının ilk izlerini genellikle XI. yüzyıl metinlerinde görülmektedir. Nevruz’u İran geleneğine bağlayan Firdevsi’nin Şehnâmesi de dahil olmak üzere derli toplu bilgiler XI. yy.’ın kaynaklarında bulunmaktadır [Genç, 1997: 1].

Türklerin en eski bayramı olan ve Türkler aracılığı ile Asya ve Avrupa’ya yayılan Nevruz Eski doğu geleneklerinin devamıdır. Çin kaynaklarından Hunların Milattan yüzlerce yıl önceleri 21 Mart tarihinde hazır yemeklerle kırlara çıktıklarını, bahar şenlikleri yaptıklarını, bugün Nevruz kutlamalarındaki geleneklerin o zaman da yer aldığı bilinmektedir. Aynı gelenek Hunlardan sonra Uygurlarda da görülmüş ve bugüne kadar uzanmıştır. Çağdaş Uygur resimlerinde Uygurların Nevruz kutlamalarını temsil eden tablolar yapılmıştır. Bu nedenle Nevruz’u İran geleneğine bağlayan Firdevsi’nin

Şehnamesi ve diğer kaynaklar yanıltıcıdır. Çünkü Nevruz hakkındaki bilgiler İran'da XI. yüzyıl kaynaklarında görülmektedir. Milattan önceki yıllarda Nevruz hakkındaki İran metinlerinde herhangi bir iz ve kayıt yoktur. Oysaki Hunlarda vardır [Tezcan, 1997: 26].

Afganistan ve Hindistan'a Nevruz, Babürlüler zamanında gelmiştir. Macaristan'da da bugün Nevruz bir takım geleneklerle yaşatılmaktadır. Moldova'da da Nevruz'un birtakım gelenekleri muhafaza edilmektedir. Nevruz buraya Gagauz Türkleri tarafından getirilmiştir. Hristiyan Türklerden Çuvaşlarda, Şamanist Saha yani Yakut Türklerinde de bu gelenek devam etmektedir.

M.Ö. Hunlarda var olan bu gelenek, İslâmî dönemde de Türklerde varlığını göstermiştir. Onlar bu geleneği kendi millî bünyelerine, millî geleneklerine uygun ve inançlarıyla çatışmayan şekliyle yaşatmışlardır.

Asya Hunları (Hiyung-nular) yılın birinci, beşinci ve dokuzuncu ayında olmaz üzere yılda üç defa bayram yaparak göğe kurbanlar sunarlardı. Yılın ilk ayında yapılan tören Tanhu'nun sarayında olurdu. Hunlar'a bağlı boyların başbuğları Tanhu'nun sarayında toplanırlar, yer-su ve gök tanrılara kurban sunarlardı. Beşinci ayda (Haziran ayı) Lung-Ç'eng denilen yerde atalarına, yersular'a ve Gök Tanrı'ya kurbanlar sunmak suretiyle büyük bir tören yapılırdı. Bütün bu bayram sırasında bir ormanın etrafında veya yere çakılmış bir işaret vazifesi gören dalların etrafında at yarışı yapılması da adet halinde idi.

Tabgaçlar (315-550, 557)'da ilkbaharın ilk ayında ülkenin doğu bölgesindeki tapınak görevini gören taşev'de Göktanrı'ya, ata ruhlarına kurbanlar sunarlardı. Daha sonra bölgeye kayın ağacı dikerlerdi [Çay, 1997: 17].

İtalya seyahatçısı, Marko Polo; 1271-1275 yılları deniz yoluyla Küçük Asya'ya Mezopotamya'ya, İran dağları, Pamir Tanrı dağlarına, Kaşkar'a, oradan da Çin'e kadar gelmiştir. O, Moğol Hanlarından biri olan Kubilay'ın elinde 17 sene çalışmıştır. Marko

Polo kendisinin yazdığı “Marko Polo Kitabı” adlı seyahatnâmesinde “yeniden çıkan kımız” bayramından haber veriyor.

Marko Polo'nun ve orta çağlardaki “Yuan sülalesinin tarihi” beyannamesinde orta çağlardaki göçmen Türk boylarında yeni yıl kutlamaları ve her türlü kötülüklerden koruyan Tanrı'ya tapınma amacıyla yeni sağılacak beenin (atın dişisine verilen ad) sütünü yere döktüklerinden bahsetmiştir. Bu adet göçmen halkın “Yaratan'a” bağışlayan en önemli hatta en baştaki adet olduğu belirtilmektedir [Kılıçev, 1997: 53].

Bu günün yılbaşı olarak kabulü, Büyük Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk'ün hazırlatıp Sultan Melikşah'a ithaf ettiği Celali takvimi ve güneş takviminde de tescil edilmiştir. O tarihten Cumhuriyet dönemine kadar kurulan Karakoyunlular, Akkoyunlular, Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar gibi Türk devletlerinde resmi yılbaşı bayramı olarak kabul görmüştür [Öztürk, 1997: 8].

21 Mart tarihi Türk Kültüründe coğrafya ve iklimden kaynaklanan yapısal ve işlevsel nedenlerin yanı sıra, Türk mitolojisine yansıyan tarihi nedenlerle de kutsanmış olduğu görülen bir gündür. Türk mitolojisinde “Ergenekon Destanı” adıyla bilinen ve kaybedilen bir savaş sonrası var olma mücadelesi ve Köktürklerin sığındıkları derin bir vadide 400 yıl boyunca çoğalıp büyüyerek sığamaz olunca ve vadiden dışarı çıkarak kaybedilen vatan topraklarını ve atalarının 400 yıllık ahlarnı almak istedikleri bir pir demircinin önerisiyle Demir Dağı erittikleri ve taşra çıkıp, tekrar anayurtlarını ve istiklallerini elde ettikleri gündür. 17. yüzyılda yaşayan, Şecere-i Terakkime adlı eserin sahibi Özbek Hanı Ebul Gazi Bahadır Han bunu “Tanrı'nın gücü ile ateş kızdıktan sonra demir dağ eriyip akıverdi. Yüklü deve çıkacak kadar yol oldu. O günü, o ayı, o saati belleyip dışarı çıktılar.” şeklinde tespit etmektedir [Çobanoğlu, 2000: 34].

Yüzyıllar önce yazılmış Ergenekon'da ateşle birlikte, demirin de iştiraki, yazarların Türk inançlarını iyi bildiklerini göstermektedir. Çünkü Türkler için inançlarında, demir de, ateş gibi temizleyici, kötü ruhlardan koruyucu niteliklere sahiptir. Hatta bu inançlardan daha öte gittikleri de olur. Kaşgarlı Mahmut Divanı'nda, Orta Asya'daki bazı Türk boylarının demiri ululaştırdıklarını yazmaktadır.

Demir bütün Türk dünyasında, hiç istisnasız, loğusa ve bebelerin yanlarında, onları hastalıklardan ve kötü ruhlardan korumak için bulundurulur. Türkler arasında, demirin değdiği yere, cin perinini sokulamadığı inancı Bulgaristan'da hem Türkler'de hem de Bulgaroslavları'nda rastlanmaktadır.

Türk inançlarında Gökdemirci vardı ve o Şamanların tanrısı sayılır. Gökdemircisi, yaptığı mucizeli aynalardan, yere atar. Yeryüzündeki şamanlar, bunları alırlar ve Şamanlık takımına ilave ederler. Şamanlar Türk inançlarına göre, mucize yaratan büyük demircilerdir. Bu yüzden onlardan, kötü kuvvetler korkarlar. Demirci de çoğa defa halkı kötü ruhlardan ve hastalıklardan koruyan kişi sayılır [Tacemen, 1997: 33].

Anadolu'da nevrüz törenlerine bağlı olarak yaşatılan halk inanışlarına en büyük kaynaklığı Eski Türk İnanç Sistemi (Şamanlık ve Gök Tanrı İnancı) teşkil etmektedir. Türklerin Orta Asya'dan gelirken kültürel değer olarak yanlarında taşıdıkları birçok gelenek, görenek, adet ve inanış bugün Anadolu'da halen devam etmektedir [Kılıç, 2000: 105].

“Ulus günü” sözünün ulu iş, yani anlamlı en büyük işi gerçekleştiren gün demektir. Dikkat edilirse Nevruz bayramında gerçekleştirilecek olan işlerin anlamı, bu söze denk gelir. Çünkü bu gün ne yapılırsa veya gerçekleştirilse, yıl boyunca öyle geçer diyen eski inanç Kazak Türklerinin düşüncesinde iyice yer almıştır.

1. Erkenden, güneş doğmadan önce, yüksek tepenin başına çıkıp, Güneş-Ana'ya selam vererek, güneşi karşılamak. Bu eski Sakalardan, İskitlerden gelen bir gelenektir. Güneşe tapma ile ilgili ayinlerin bizde kalan izleri olmalıdır.
2. Kesilen koyunun kanından alıp, çocukların alınına çemberler çizilerek sürülmesi, bu da eski zamanlardaki güneş dini ile ortaya çıkan bir inançtır.
3. Şeker pınarının suyuna ayran ve tahılgillerden döküp, su gibi bolluğun olmasını dileyip, o sudan her kesin içmesi gerekir.
4. Birbirleriyle kavgalı olan insanların bu bayramda mutlaka barışmaları gerekir;
5. Bütün insanların birbirleriyle kucaklaşarak görüşmeleri gerekir.

6. Gelecek olan yeni yılın hem iyi, hem herkese hayırlı olması, yine herkesin bolluk zenginliğe ulaşması için sembolik ve büyüleyici anlamını taşıyan oyunlar oynanır (güreş, at üzerinde iki kişinin birbirini düşürmeye çalışması, kız kovalamak, kökpar çekmek (eski Kıpçak oyunu) vs.) Bununla birlikte aşıklar şöleni da yapılır. Bunun hepsinin anlamı güneş ile ayın, kış ile yazın, aydınlık ile karanlığın, soğuk ile sıcaklığın değişikliğini anımsatan kozmogonik anlamlara dayanmasıdır.
7. Ateş yakmak, temizlemek, kötülükten uzaklaşmak geleneği ve ateşe tapınmak, güneşe tapınmak.

Güneş ile ayın bir araya geldiğini, böylece yaza doğru giden mevsimin sınırı astroloji bakımından da, mitolojik anlam bakımından da ulu iş gerçekleştiren bir gündür. Bu gün ne yapılırsa gelecek yıldan onun sonucu beklenebilir [İbrayev, 2000: 61].

Anadolu'da Nevruz'un kutlanma pratikleri arasında temizlik göze çarpan ilk unsurdur. Bayram hazırlıklarının ilk aşaması olan ev ve kıyafet temizliği hiç şüphesiz yeni yıla arınmış ve temizlenmiş olarak girme isteğinden kaynaklanır. Temizlendikten sonra Nevruz hazırlıklarının ikinci aşaması yiyecek hazırlamadır. Hazırlanan yiyecekler kutlamaların doyurucu geçmesini sağlamanın yanı sıra yeni yıldan bereket ve bolluk bekleme dileğini yansıtır. Bu amaçla ağaca bez bağlama ve saçı saçma (sadaka) geleneği gibi pratikler de uygulanır. Burada tok girilen yeni yılın yine tok ve bolluk içinde geçeceğine dair inanış vardır. Bu amaçla erzaklarla hazırlanan yiyeceklerin yanı sıra nevrüz için hazırlanan özel yemekler de vardır.

Nevruz kutlamaları için seçilen yerlerin eski Türk inanç sistemi ve hayatındaki atalar kültü ile diğer ateş, su, bitki ve hayvan kültlerinin yanında fiziki elverişlilik de önemli bir etkidir.

Eskiden beri Türklerin yaptıkları törenlerde ata ruhları oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Eski Türk İnanç Sisteminde yapılan törenlerde ata ruhlarına kurban kesmek adettir. Türk kamları (şaman, baskı) ata ruhları tarafından görevlendirildiklerine inanırlardı. Ata ruhlarının evin bacası etrafında çocuklarını bayramı nasıl geçirdiklerini

kontrol ettiklerine inanılmaktaydı. Aynı anlayışı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde de tespit etmekteyiz. Ayrıca Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde nevrüza rastlayan günlerde birinin adının “ölü/ölüler Bayramı” olması dikkat çekicidir. Bu ve birçok bölgede “Kabir Üstü” denilen ziyaretler esnasında da birtakım kutlamalar ve pratiklerinin yapıldığı görülmektedir. Ölmüş atalara duyulan bu saygı, onların hatıralarının yaşatılması hususunda Türkler'de değişik adetlerin meydana gelmesine sebep olmuştur.

Nevruz kutlamalarının yapıldığı mezarlık, türbe, yatır gibi yerlerde yemeklerin yapılıp orada yenilmesi ve dağıtılması da eski Türk adet ve inanışlarının devamı mahiyetindedir. Eski Türkler'de ölümlerin hatırasına büyük aş törenleri yapılır, zenginler yüzlerce hayvan keserlerdi. Yemeklerin bir kısmını ölümlerin mezarının üzerine dökerlerdi. Ölenlere saygı göstermek ve geçmişi unutmamak, ahireti hatırlamak bir anlamda ata kültürünün devamlılığını gösterir. Dağıtılan yiyecekler, geçmişteki “Saçı” günümüzdeki “Sadaka”dır. Hayır dua almaya matuftur.

Eski Türk İnanç Sisteminin belli başlı kültürlerinden birisi de ateş kültürüdür. Türkler'de dünyanın yaratılışı, bahar ve ateş arasında bir bağlantı kurulur.

Nevruz kutlamalarında ateşin üzerinden atlama ve çevresinde dans etme Türkler'deki eski ateş kültürü ile ilgili olup kötülüklerden, hastalıklardan ve günahlardan temizlenmek, arınmak, sıkıntıları geride bırakmak inancıyla yapılmaktadır [Kılıç, 2000: 106].

Yaratılış destanında, ateşin Tanrı Ülgen tarafından insanlığa verilmiş olduğudur. Onun iyesi olarak da Ulu Toyon görünür. Tanrı tarafından insanlığa bahşedilen ateş ve ateşi kutsama, ateşten geleceği okuma ve ateş çevresinde uygulanan bir çok pratik bulunmaktadır. İslamiyet'ten önceki dönem Türk inanç sistemi içinde, hükümdarın muayyen bir günü bulunduğunu ve bu günde kendisi için büyük ateş yaktırıp, geleceğe dair kehanetlerde bulunduğu bilinmektedir. Hatta zaman zaman Mecusilik inancının izlerini de Türk topluluklarında görmekteyiz. Bahaeddin ÖGEL'e göre Proto-Moğol asıllı olan Hitaylarda, tahta çıkış törenlerinde ateşle ilgili bazı pratikler yapılmaktaydı. Uygur ve Gök-Türklerin kültür alanında kalan ve hayatlarını bunların kültürlerine göre

düzenleyen Kitanlar, tahta çıkış törenleri ve yıl bitiminde büyük ateş yakıyorlardı. Tanrı ile haberleşme vasıtası olarak yakılan büyük ateşin başına gelen imparatorun göğe ok atması, Tanrı ile haberleşme anlamına gelmekteydi. Yine aynı dönemde, şimşek çakması veya yıldırım düşmesi esnasında da göğe ucu tütsülü okların atıldığını, Tanrı ile haberleşme için kullanıldığını Çin kaynakları belirtmektedir. Kazak Türklerinin Nevruz kutlamalarında Güneşin sembolü olan bir kadının ateşe yağ dökmesi ve ateşe ana diye tazimde bulunması, ilkel dönemlerin inançları ile ilgili olmalıdır. Türkiye sahasında Elbeyli Türkleri, Toroslarda yaşayan Türkmen grupları, Sivas yöresinde dam başlarında yel ekmeği pişirmek için yakılan ateşler, kanaatimizce, Türkistan kaynaklı inanmaların devamı olsa gerek. Ateşin kutsal kabul edilmesi, aynı zamanda ateş ile temizlenmek, günahlardan arınmak, tedavi vasıtası olarak da kullanılması yerleştirmiştir.

Türkiye’de ve Başkurt’larda bir paçavrayı yakıp, hastanın başı etrafında alas, alas diye döndürmek tedavi; şaman törenlerinde ardıç veya başka kutsal sayılan ağacın yakılması, dini pratiklerle ilgilidir. Ateşin kutsal sayılması, Nevruz pratiklerinde de görülmekte olup, sadece dini motif olmaktan uzaklaşmış, sadece bir inanma olarak kalmıştır. Nevruz ateşin yakılması, ateş çevresinde dönerek oyunların oynanması ve üzerinden atlanması inançların bir devamıdır. Türk topluluklarının bulunduğu hemen hemen bütün yerlerde, Nevruzun ateşle karşılanması, ateşin yüksek yerlerde yakılması, onun çevresinde dönülmesi ve üzerinden atılması dini kaynaklı olmaktan zaman ve mekan genişlemesine bağlı olarak, mevsim değişmesinde yapılan tören; hatta çocuklar arasında bir oyun biçimine dönüşmüştür.

Yel ekmeği yapmak için dam başlarından ateş yakılması, baharın gelişinde ilk şimşek çakması veya yıldırım düşmesi sırasında gökyüzüne kaşık atılması, temelinin de dini inançların bulunduğu, inanma şekillerinden bazılarıdır [Çetin, 2000: 27].

Günümüzde de Ural’da, Altaylar’da, Sibiry’a, Orta Asya’da Türk toplulukları, ilkyazda hayvancılıkla ilgili yaylaya çıkmadan önce veya mekân değiştirilirken, kendilerini, eşyalarını, hayvanlarını ateşten geçirirler [Tacemen, 1997: 33].

İlk yaz gündönümü yılbaşı bayramında yumurta boyama adeti, bayramın adı gibi çeşitli renklere girse de, bir Türk geleneğidir. Yumurta boyamının, Bulgar Türklerin'nin arasında konuşulduğu gibi ne Hristiyanlıkla, ne de bu dinle ilgili, İsa'nın çarmıhtaki kanlarıyla bağlantısı vardır.

Bu türden gerçekleri tanıma dürüstlüğünü Batılı bilginler, genelde çok seyrek gösterirler. Ancak törensel yumurta boyanması hakkında bunu yapmışlardır. Ve boyalı yılbaşı yumurtasını, Hristiyanlıktan, Sanskritlikten çıkararak Mısır efsanelerine, Çin'e kadar götürseler de "Bu adet Türkler'dendir" demeye dilleri tutamamıştır.

Orta Doğu ve Güneydoğu Asya halklarında ve Türkler'de sarı renk: toprağı; beyaz renk; suyu; kırmızı da; ateşin rengi gibi kabul edildiğinde; bu bayramda kullanılan yumurtanın mahiyeti meydana çıkmaktadır. Yumurta, sarısıyla, toprağı; beyazıyla , toprağın bereketini getiren; suyu ve kırmızı boyasıyla; sağlığın, esenliğin simgesi olan ateşi ve bir bütün olarak üremeyi, bereketi ifade etmektedir. Bunun için o günde yumurta, hangi renge boyanırsa, boyansın, halk için "kırmızı yumurtadır" ve o günün adı, Bulgaristan'ın bazı yörelerinde, hala "yumurta günü" diye geçmektedir [a.g.e; s.31].

Nevruz kutlamalarında görülen birbirlerinin üzerine su serpmeye, nevrüzde soğuk su ile yıkanma, yeni gün suyu ile el yüz yıkama, hayvanları sulama, eski Türk inancındaki su kültürünün devamlılığını göstermektedir [Kılıç, 2000: 105].

Su kaynakları ve su başlarında yapılan törenler Türk dünyasında yaygın olanlardandır. Kazaklarda kadınlar güneşe selam verir ve pınarlara yağ döküp, yeni dikilen ağaçlara ak boya sürerler. Uygurlar arasında Nevruz sabahı genç kızların bulak başlarına gitmeleri ve buralarda niyet tutmaları geleceklerini belirlemede fonksiyoneldir. Azerbaycan'da Su Çarbambasına Ahir Çarşamba da denilir ve bu günün sabahı, güneş doğmadan bir akarsu veya pınar başına gidilir. Burada el yüz yıkanır ve niyet tutulur. Baht açılması ve günahlardan arınmak için sudan atlanır. Ayrıca, su başından dönerken üç ağaç dalı kopartılıp, evlerin kapısına asılır. Bunun amacı bereketi sağlamaktır.

Türkiye'nin çeşitli yerlerinde Ramazan ve Kurban bayramlarında olduğu gibi Nevruz sabahları da erken vakitte kutsal sayılan bir pınar veya kuyudan su alınır ki bu zezem suyu olarak kabul edilir. Tunceli bölgesinde su başında ant içme törenleri, su kaynaklarının kutsal kabul edilmeleri ve koruluk haline getirilerek yatır telakki edilmesi bu örneklerden bazılarıdır.

Nevruz kutlamalarında su çevresinde yapılan pratikler şüphesiz tesadüfi değildir. Su Tanrı tarafından verildiği için mukaddes kabul edilmektedir. Yer-Su kültü birlikte zikredilirler ve birbirinden ayrılmazlar. Çünkü bunlar aynı zamanda vatan olmanın ifadesidir. İrtiş, Selenge, Yenisey, Isıkgöl gibi akarsu ve göller, Türkler tarafından kutsal kabul edilmişler ve bunların çevresinde birçok pratikler yapılmıştır. Hatta 8.yy.'da İrtiş Irmağı çevresinde yapılan törenler tapınma haline gelmiştir. Ehli hayvanları yaratan ve yaşatan Yer-Su tanrılarıdır. Bozkır medeniyet dairesinde yaşayan Türk toplumunda ekonomik yapının daha çok hayvancılığa dayandığını ve bunun için su sayesinde toprağın yetiştirdikleri düşünülürse, ilkel dönemlerin bu telakkisini doğal görülmektedir [Çetin, 2000: 29].

Anadolu'da nevrüz kutlamaları içerisinde özellikle genç kız ve erkeklerin birtakım uygulamalar ile bazı eşya ve olayları gelecek ve bahtlarıyla ilgili olarak yorumladıkları görülmektedir. Bu bize eski Türk inanç sisteminde kam-şamanların yaptıklarını hatırlatmaktadır. Eski Türk inanç sisteminde kam-şamanların halk arasında önemi ve rolü değerlidir. Şamanlığa inananların bazıları perihun, bapşı ve büyücülere (Kam-Şaman) ilah yerine taparlar. Sosyal hayatta şamanın yaptığı tabirleri mutlak hakikat olarak bilirler. İşte bu sebepten o devirde efsun okuma, falcılık ve büyücülük yönleriyle olgunluğa erişmiştir. Türkler İslam dinini kabul ettikten sonra da Perihunluk, büyücülük, rüya tabirleri, falcılık, münecimlik, efsun okumak gibi Şamanlıktan yaygınlaşan inanç şekillerini bilinçli ya da bilinçsiz olarak sürdürmüşlerdir.

Kur'an-ı Kerim'in Maide Suresi'nin 90. ayetinde ise gelecekle ilgili her türlü fal açma uygulamasının şeytan işi olarak kabul edildiği düşünülürse bu uygulamaların İslamiyet'le bağlantısı bulunmadığı açıktır.

Alevi-Bektaşi inancına bağlı topluluklarda nevrüz günü yapılan ayin-i cemrelerde de eski Türk inançlarının birçoğu İslami motiflerle birlikte yaşatılmaktadır. Büyük Türk ve Müslüman şahsiyetlerin arkasından yapılan dualar, duaların şekilleri ve sözleri, kadınlı erkekli semahların yapılması, içkilerin içilerek nefeslerin okunması, nevrüziyelerin söylenmesi bize eski Türk adet ve inanışlarının nevrüz törenlerinde canlı olarak yaşatıldığını göstermektedir.

Anadolu'da görülen nevrüz kutlamalarında;

- 1- Eski Türk inanışında önemli bir yeri olan toprak, taş, su, gün (güneş) ve ateş kültürünün izlerini,
- 2- Türk mitolojisi'nde var olduğunu bildiğimiz 3, 9, 40, 41 sayıları,
- 3- Kansıız kurban verme ile ilgili değişik örnekleri (Saçı), (Örneğin toprak, su serpilmesi gibi),
- 4- Nevruz ismini taşıyan bitki ve yiyeceklerin önemi,
- 5- İnsan ile ulaşmayı düşündüğü amaç arasındaki ilişkiyi sağlayan yiyecekleri, içecekleri, hayvanları, bitkileri, madenleri, araçları ve tabiat olaylarını görmekteyiz. [Kılıç, 2000: 105]

Zerdüştî İranlılar, Ferverdi ayının ilk günü olan Nevruz'u yeni yılın ilk günü olarak kabul ederler ve bu günü bayram olarak kutlardı. M.Ö 558-331'de resmi yıl güneşin koç burcuna girdiği zaman, yani Nevruz başlamaktadır.

İranlılar'da Nevruz'la ilgili olarak günümüze kadar gelen bazı rivayetler şunlardır;

- Nevruz, efsanevi İran hükümdarlarından Cemşid'in Azerbaycan'a geldiği gündür.
- Ateşi İran hükümdarı Cemşid keşfetmiştir. Dolayısıyla ateşin bulunduğu bugü nevrüz olarak kabul edilmiştir.
- Tanrı yeryüzünü Nevruz'da yaratmış, Adem o gün yeryüzüne gelmiş ve yıldızları burçlarına o gün dağıtmış.

Zerdüştülik dinini kabul eden İranlılar, Hindistanlılar ve Parsiler arasında Nevruz “Yaşam Bayramı” olarak kutlanır. Bu günde melekleri koruyucu ruhlar ve ölümler için çeşitli duaların okunduğu bir dizi ayin yapılır, karşılıklı iyi niyet sözleri söylenir [Öztürk, 1997: 8].

Bunun gibi birçok rivayet bulunan İranlılar’da günümüzde de Nevruz kutlamaları aynı önemle devam etmektedir.

Nevruz geleneği Araplar’da bulunmamaktadır. Çünkü eski Araplar’la Museviler’de yılbaşı sonbahar’a rastlamaktaydı. Bu gelenek İranlılar’dan Araplar’a “Nevrûz, Nayrûz” şeklinde geçmiştir. Araplara bu güne gece ile gündüzün eşit olduğu gün anlamına gene “Birinci İtidaliyûn” adını verirler. Sonbahardaki gece ile gündüzün eşit olduğu güne ise “İkinci İtidaliyûn” adını verirler.

Sasani Devleti’nin, Müslüman Araplar tarafından ortadan kaldırılmasından sonra Nevruz Arap dünyasına girmiştir. İranlılar’da bazı vergilerin toplanma dönemi olan Nevruz, Araplar’da da aynen devam etmiştir.

Yapılan araştırmalar sonucu, İran geleneğinin zamanla İslamî bir nitelik aldığı ve bugünle ilgili olarak yeni rivayetlerin ortaya çıktığı söylenmektedir [Kaya, 2000: 81].

Bugüne baktığımızda Uygur, Türkmenistan, Kazak, Kırgız, Özbek, Azerbaycan, Tataristan, Gagauz, Türkiye, Irak, İran, Suriye ve Balkan Türklerinde Nevruz geleneği çok canlı bir şekilde muhafaza edilmektedir [Genç, 1997: 3].

Bütün Türk dünyasında kutlanan ve zaman zaman başka adlarla anılan Yeni gün, Türkün Ana Yurdu Türkistan sahasından çıkıp, vatan tutulan coğrafyalarda, coğrafi şartlara uygun; kabul edilen dinlerde dini kabullere uygun; medeniyet ve kültür çevresinde yaşanan kültürel değerlere uygun olarak yapılan ve inanmalara bağlı olan törenlerdir. Bu törenler geniş Türk coğrafyasında kültürün farklı yaşama biçimine paralel olarak farklı şekilde uygulanmaktadır. Kök itibariyle aynı olmakla beraber, Türk duyuş, düşünüş ve idrakine göre şekillenip ortak bir yaşama biçimi, ortak bir zaman

birimini ifade etmiştir. Türk toplulukları arasında farklı adlarla anılmış olsa ve farklı pratikler uygulanmış olsa da uygulamalardaki kök birliği, Türkün ortak şuurunda bulunmaktadır [Çetin, 2000: 31].

2.6. Halk Bilgisi

2.6.1. Halk Takvimi

Türkler çok eskiden beri “**Oniki hayvanlı Türk takvimi**” diye anılan takvimi kullanmışlardır. Devlet kurdukları, ele geçirdikleri her yerde barışın ve güvenin kurulmasına, uygarlığın filizlenip gelişmesine büyük yardım ve katkıları olan Türklere, böyle bir uygarlık aracını çok görenler, bu takvimin Çinlilerden alındığını söylemişlerdir. Ancak batılı Türkolog ve Sinologlar, sağlam belgeler karşısında bu zaman ölçüsünün Türklere özgü ve onların icadı olduğunu söylemek zorunda kalmışlardır.

Bunlardan, College de Franca’ın ilk Çince profesörlüğünü yapmış olan ünlü Fransız sinoloğu Abel Remusat (1788-1832), “ bu takvim Türklerin biricik buluşudur” demekten kendini alamamıştır.

Öte yandan, Türk tarihi ve kültürü üzerine eserler yazmış olan Fransız Türkoloğu ve Sinoloğu Edouard Chavannes Türk takvimi konusu üzerine yazdığı eserinde açıkça “Kim ne derse desin her yönü ile Türk düşüncesine uygun olan bu takvim, Türklerin kendi buluşudur ve Çin’e M.Ö 48 yılında Türkler tarafından sokulmuştur”. demektedir.

Yine bu alanda bi kaç inceleme yapmış olan Osman TURAN; “Oniki Hayvanlı Türk Takvimi”1941 “İstanbul’un Fethinden Önce Yazılmış Takvimler”, 1954 eserlerinde, bu takvimin Türk eseri olduğunu söylemektedir.

Türklerin kullandığı oniki hayvanlı takvimi, uygulama amacına göre ikiye ayırmak gerekir: Astronomi alanında kullanılan bilimsel takvim ve halkın kullandığı takvim.

Türklerde halkın kullandığı takvime gelince; bu takvim, ay-güneş sistemine göre düzenlenmiştir. Buna göre bir yıl 12 aydır. Ancak ay yılı dönencel yıldan 10 gün küsur saat daha kısa sürdüğünden, ay yılının bilimsel yıla bağlanması için 19 yılda yedi kez artık yıl uygulanır.

Bu takvimde bir gün 12 çağ'a (bir çağ iki saattir) bölünür ve sırasıyla: Sıçan'dan başlayıp domuzla biten oniki hayvan adıyla adlandırılır.

Bir çağ sekiz keh'e (bir keh 15 dakikadır.) bölünür ve günün başlangıcı, modern takvim de olduğu gibi gece yarısıdır. Ancak, sıçan sağının başından değil ortasından başlar; yani birinci çağın keh'i gece yarısından önce, döt keh'i de gece yarısından sonradır.

Bu Türk takviminde yılbaşı, kova burcunun tam ortasındadır (6 Şubat). Yine bu yılbaşı günü yani Şubat'ın altısı, Kasım ayının sekizinci günü başlayan "Kasım günleri"nin de, Aralık ayının yirmi ikisinde başlayıp "zemheri" ya da "erbain" denen kırk günlük ve onun ardından başlayıp elli gün süren ve Martın yirmi birinde biten "hamsin" ile 90 günlük kış mevsiminin de aşağı yıkarı ortasıdır.

Tüklerde takvim başlangıca evrenin yaratılışından alınır. Ancak, Türk tarihinde, önemli olaylar da takvim başlangıcı yapılır.

Anadolu'da Halk Takvimi; konuya son vermeden önce, Anadolu'ya özgü pratik, deneye, gözleme dayanan, iklim, hava ve zaman üçlüsünün takvime vurulması ile uzun yıllar sonunda "halk takvimi" diyebileceğimiz bir takvim ortaya çıkmıştır. Bunda eski ulusların bu konudaki bilgi kalıntılarının katkısı da vardır.

Halk takvimine göre yıl ikiye bölünür; 1- Kasım günleri, 2- Hızır günleri. Kasım güleri 8 Kasım'da başlayıp 5 Mayıs'ta sona erer ve 179 gün sürer. Halkın Hıdrellez dediği "Hızır-İlyas günleri" 6 Mayıs ile 7 Kasım arasındaki 186 gündür.

Halk mevsimi, takvimlerde yazılı olduğu gibi 21 Mart – 21 Haziran arası (bahar), 21 Haziran – 22 Eylöl arasını (yaz), 22 Eylöl – 22 Aralık arasını (göz) ve 22 Aralık – 21 Mart arasını (kış) olarak bilir. Esasen bu tarihler gün dönümlerini yani, günlerin, gecelerin uzama ve kısalma zamanlarını gösterir. Bu değişimlerle havanın ısınıp soğuması işi, o bölgenin Ekvator'a uzaklığı, yakınlığı ile ve öteki hava koşullarına bağlıdır.

Halk, asıl kışı 90 gün sayar. Bu 90 gün şöyledir. 21 Aralık – 31 Ocak arasındaki 40 gün “zemheri”dir, “Erbain”de denir. 1 Şubat ile 21 Mart arasına da “Hamsin” denir ve 50 gün sürer [Çağatay, 1997: 55].

Türklerde Gündönümü (21-22 Mart); Kalandar (13-24 Ocak); Kasım 90 (4-5 Şubat); Kasım 100 (14-15 Şubat); Cemreler (19 Şubat-7 Mart); Mart Güçük Döğüşü (13-14 Mart); Berdelacuz, kocakarı soğukları (11-17 Mart); Nevruz (21-22 Mart); Kasım 150 (5-6- Mart); vb. birçok halkın oluşturmuş olduğu takvim günümüzde mevcuttur [Tan, 1976: 286].

Sarıkçililerde gündüz saatinde güneşin durumuna ve çadır, dağ, insan, ağaç gölgelerine bakılarak saatin kaç olduğuna ilişkin bilgiler verilebilmektedir.

Örneğin; sabah çadırın gölgesi batıda, öğleyn kuzeyde, öğleden sonra da doğu tarafındadır. Aynı şekilde insan gölgesine bakılarak da günün hangi saatinde bulunulduğuna ilişkin tahmin yapılabilir. Kibleye (güney) dönüldüğünde öğleye kadar insan gölgesi sağ taraftadır. Öğle saatinde insan gölgesi tam arkadadır. Öğleden sonra gölge sola doğru hareket eder. Güneş battığı zaman ise akşamdır.

Hayvanların bazı davranışları gün içinde bulunulan zaman ile ilgili bilgiler verir veya günün belirli zamanlarında davranışlarında değişiklikler gözlenir. Günün aşmasına (güneşin batmasına) bir saat kala davarlar arkaçlarına (çadırların çevresinde davarların yattıkları alan) dönerler. Davarlar sabah uyuşuk, öğlen hareketli, ikindi de yayılıma istekli olurlar.

Günün belirli saatlerinde yapılmasına veya yapılmamasına dikkat edilen uygulamalar söz konusudur. Sabahtan göçülür. Buna göçük vakti denir. Gün eğildikten sonra (akşam) çadırdan dışarıya hiçbirşey verilmez.

Gün; sabah, kuşluk, öğle, ikindi, akşam olmak üzere bölümlere ayrılmıştır. Günlerin adlandırılması ise bilinen şekildedir. Sadece Salı gününe “Homa” denilmektedir. Bazı günlerde bir işe başlamak iyi sayılmaz. Bunlar;

-Salı ve Cuma günleri göçe başlanmaz.

-Salı ve Cuma günleri bulunulan yerden uzağa ve yola gidilmez.

-Salı günü çadırdan dışarıya hiçbirşey verilmez.

-Salı günü keçilere tuz verilmez, uğursuz sayılır. Neden verilmediği sorulduğu zaman “Atamızdan öyle gördük.” denilir.

Sarıkeçililerde Ay Takvimine (Hicrî) Gök Ay, Miladî Takvime ise Alafranga denilmektedir. Gök Ayı'na göre, bir ay 29 gündür. Ayların adlandırılmaları ise, bilinen biçimlerde. Sadece Şubat ayına “Güçük ayı” denilir. Gök ayının şekli ile zamansal ayın bölümleri arasında bir ilişki sözkonusudur.

Sarıkeçili halk takviminde bir yıl; sayılı, bahar, yaz ve güz olmak üzere dört bölüme ayrılır. Sayılı, Karakış ile Aralık ayının 1'inde (Miladi 14 Aralık) başlar. Karakış 12 gün, Zemheri 40 gün, Hamsin 5 gün, Karıya kazık yatan 3 veya 7 gün, Kocaya Sakal Üttüren 1 haftadır. Karıya Kazık yaktıran ile Kocaya Sakal Üttüren, Belik Kışlar adını alırlar ve Şubat ayı içinde yer alırlar. Sırayla havaya, suya ve toprağa düştüğü bilinen ve düştüğü yerin ısınmasını sağlayan cemreyi, sların içinde bulunan kat kat bağırsak şeklinde ve aralarında siyah böcekler olan kara böcü olarak tanımladılar. Cemrenin düştüğünü anlamak için gölet ya da pınarlar kontrol edilir.

Mart ayının 9'uncu günü Sultan Nevruz'dur. (Gök ayına göre.) Nisan ayının 16'sı ile 23'ü arasında Kozkavuran Fırtınası olur. Fırtına, yağmur ve dolu ile birkaç gün sürere. Çok hayvan ölür, insan bile ölebilir. Bu günde yola çıkılmaz göç başlatılmaz.

Kozkavuran Fırtınasından sonra bulutlar batıdan doğuya, doğudan batıya gittiği zaman “Poyraz”a “çağırıyor” denir. Bu zaman hava açılır ve göçe başlanabilir. Çadırın kurulduğu mevkii açıklık bir alan ise, sıcak ve sinek az olacağından göçün tarihi biraz daha ertelenebilir.

Baharda bütün mallar tüylerini düzer, otlar iyileşir. 6 Mayıs Hıdrellez günüdür [Başuğur, 1996: 144].

2.6.2. Halk Meteorolojisi

Yıldızlara, aya, buluta ve rüzgarın yönüne bakılarak hava tahminleri yapılabilmektedir.

Ülker Yıldızı ve Terazi Yıldızını tanıyorlar. Ülker yıldızını yatsıdan sonra, Terazi yıldızı akşam ve sabah görülmektedir. Terazi yıldızı doğu yönünde ve biraz aşağıda olursa yatsı namazı zamanıdır. Akşamüzeri yıldızlar çok görünürse, yağmur yağacağı tahmin edilir. Bu zaman “Kışa çağırıyor” denir. Ağustos ayının ilk günü (Gök Ayı'na göre) yıldız çatal olduğu zaman lök (deve) bağırırsa, gelecek kış havaların soğuk geçeceği tahmin edilir. Yine bu gün koyunlar sıkışık, bir arada yatarlarsa kış çok olacak, sereserpe yatarlarsa kış az olacak denir.

Ayın çevresinde ağıl oluşursa yağmurun yağacağı bilinir [Başuğur, 1996: 44].

Gagauzlar ayın duruş biçimine bakarak hava tahmininde bulunurlar. Ayın uçları aşağıya doğru çevrili ise hava yağışlı, yukarıya çevrili ise, kurak; ayın uçları açık ve uzunca ise hava aynı olacaktır [Güngör, Angunşah, 1991].

Havada bulutlar küme küme olursa hemen arkasından poyraz gelir ve bulutları dağıtır. Doğudan çıkan şimşek poyraz getirir. Poyraz kuzeyden estiği zaman kar olur. Batıdan esen rüzgar, yağmur getirir. Batıdan esen kış yelinin şiddetli olması durumunda ise, hayvanlar zayıflayabilir veya ölebilirler. Güneyden esen lodos rüzgarı karı eritir ve kaba yel olur. Edinilen deneyimlere dayanılarak , midede ağrı ve şişme olursa (bazı

yiyeceklerin yenmesi ile midede oluşan rahatsızlıklar dışında) kaba hava veya lodos esintisinin olacağı düşünülmektedir.

Kimi zaman bazı hayvanların çıkardıkları sesler ve davranışlara göre de havaya ilişkin tahminler yapılabilmektedir. Deve tüm vücudunu sallarsa develer bir araya toplanıp akşam yayılımı isterlerse karın yağacağı tahmin edilir. Davarlar bir araya toplanıp yatarlarsa o kışın sert olacağı, geniş yatarlarsa yumuşak olacağı; davarlar bir arada otarlarsa yağmurun yağacağı tahmin edilir. Keklikler sabah ve ikindi vaktinde çok öterse yağmur yağacak denir.

Bitkiler ise, ormanda yetişen kesme ağacının özümü çok olursa kışın sert geçeceği tahmin edilmektedir [Başuğur, 1996: 144].

Halk meteorolojisinde, Lodos'u karşılama ritüeli bulunmaktadır. Kökeni Türklerin eski inanışlarına dayanır. Güneyden esen lodos rüzgarı güneş ve Gök-Tanrı'yla ilişkilidir. Birbirlerinin yardımcılarıdır. İnsanların bu güçlere seslerini duyurmaları gerektiği düşünüldüğünden inançsal uygulamalara gitmişlerdir.

Lodosu karşılamak üzere köyde yaşlı bir kadın bir erkek "Yarın rüzgara karşı gideceğiz" diye evleri tek tek gezerler. Kömbe, yağlı ekmek, bolca odun, saman ve burma hazırlanır. O gün öğleye doğru tepilerdeki kömbeyi tutan kadın ve erkekler önde, diğerleri arkada, karları tepe tepe yüksek bir yere çıkarlar. Çıkış esnasında dualar, deyişler, türküler söylenir.

Tepenin başında götürülen odunlar üst üste yığılır, alttan ateşlenir. Alevler yükselince güneşe doğru kadınlar puşuların, peşkirlerini, erkeklerde mendillerini sallarlar. Götürülen kömbeler, yağlı ekmekler çıkarılır, görevliler tarafından eşit pay edilerek dağıtılır. Ayrılan paylardan biri ateşin yanına bırakılır.

Törenden de anlaşıldığı üzere Türklerin eski dininde yer alan ateş, gök ve rüzgar faktörü bu törende de kendini göstermektedir.

Günümüzde Lodos yazın estiğinde başaklar daneye dönüşen ekinler içinde ölüm sayılır. Ekinlerin danesi henüz sütlüdür. Lodos estiğinde, o daneler kurumaya başlar Böylece verim azaldığı gibi, elde edilen ürünün içi de boştur.

Ekin için yararlı görülen rüzgar, yazın kuzeyden esen poyraz'dır. Bu nedenle Lodosu çağırmaya (karşılama) yönelik inançsal uygulamalar terk edilmeye başlanmıştır [Şahhüseyinoğlu, 2000: 127].

2.6.3. Halk Hekimliği

Halk hekimliği, halkın imkânları bulunmadığı zaman veya başka nedenlerle hekime başvuramayanca veya başvurmak istemeyince hastalıklarını teshis ve tedavi amacıyla uyguladığı yöntem ve işlemlerin tümüdür.

Halk hekimliğinde; bitkisel, hayvansal, madensel kaynaklı ilaçlar; sihirsel işlemler, dinî işlemler; ameliyatlar yer almaktadır [Şar, 1989: 222].

Halk hekimliğinde hastalık deyimi; bireyin sağlık durumundaki bozuklukların yanı sıra; kısırlıktan, nazar değmesi gibi, insanlardan gelebilecek kötü etkilere ve cin, peri gibi doğa üstü varlıkların neden olabilecekleri türlü sakatlıklara kadar birçok kavramı içermektedir.

Bu nedenle halk ilaçları 3 gruba ayrılmaktadır.

1. Büyü niteliği taşıyan halk ilaçları (yatırlar, ocaklar, uğurlu yerler, uğurlu kişiler)
2. Hem büyü, hem de gerçekçi nitelik taşıyan halk ilaçları
3. Gerçekçi nitelik taşıyan halk ilaçları [Cingöz, 1996: 247].

Hititler'in ilaçların yapıldığı bitkilerin özünde bir takım gizli sırların, tanrısal etkilerin varlığına inandıkları da bilinmektedir. Onlara göre bitki son derece kutsaldır. Nitekim,

doğanın gücüne inanmayan, bitkinin ne denli değerli bir Şey olduğunu bilmeyenler, bastıkları her adımın topraktaki verimliliğini anımsamayanlar ise ilaç yapmaya kalktıkları zaman doğa onları iter.

Halk hekimliğine, tedavilere çok önem veren Gagauzlar doğayı, bitkileri, hayvanları kutsal sayar ve ondan yararlanmaya çalışırlar. Bunun nedeni ise yaşadıkları coğrafi ortamdır.

Tıbbın ulaşamadığı, aşamadığı noktaları halk tababeti, belirli yerlerde aşmuştur. Bu tedavi yöntemleri, babadan oğula, anadan kıza geçen usulleri ile öğrenilen bilgilerdir. Bu tedavi yöntemleri; gözle görülen, yani bitkiler ve diğer maddelerden oluşan tedavi yöntemleri ve gözle görünmeyen, yani inançlarla ve ruhsal durumla ilgili tedavi yöntemleri olmak üzere ikiye ayrılır [Arnaut, 1997: 70].

Halk Biliminin en önemli bölümlerinden biri olan Halk Hekimliği insanlığın tarihi kadar eskidir. Hayvanların içgüdüleriyle kendilerini iyileştirdiklerini gören eski insanlar kendi kendilerinin doktoru olmuşlardır. İnsanlar hastalıkların nedenlerini bulma ve tedavisinde yetersiz kaldıklarından hastalıkları tabiat olaylarına bağlamışlardır. Ayrıca bir çok hastalığın sebebini de cinlere bağlamışlardır. Tedavi amacı olarak da totemin sembolü olan muskalar, sihir ve düğmeler yaptırmışlardır.

“Tabiatlarımız hastalıklarımızın hekimidir”; atasözü halk botaniğinin hastalıklara faydasını belirtmektedir [Şar, 1989: 222].

Halk hekimliğinin tememil, “Halkın sağlığı, Tanrının insanlara verdiği en büyük armağandır”; Şeklindeki inanç oluşurmaktadır. Hiç Şüphesiz bu inanç, İslâm dininden de etkilenmiştir. Bununla birlikte halk hekimliği uygulamalarındaki silinmez kültür mühürü izlerini günümüzde yaşamaktadır [Acıpayamlı, 1989: 1].

Halk hekimleri ise sıradan insanlar değillerdir. Bu kişiler kendilerinden önce halk hekimliği yapan insanlardan el almış veya rüyalarında Hızır adı verilen evliyanın kendilerine bu yetiyi verdiklerini söylemektedirler. Herkese el verilmez. Dini bütün,

inanan ve insanlarla muhabbeti hoş olan kişiler halk hekimi olurlar. Halk hekimliği genelde şaman unsurlarında da olduğu gibi ebeveyninden çocuklarına geçmez. Bu işlem genelde torunlara bırakılır.

Anadolu'ya indikçe Şaman unsurunun görülmemesinin en önemli nedeni Şamanların fonksiyonunu halk hekimlerinin, büyücü ve falcuların ve insanları doğru yola sevketmeye çalışan evliyaların, dedelerin, babaların ve ozanların üstlenmeleridir. Kısacası şaman, baksı adıyla değil farklı adlarda şamanın fonksiyonları günümüzde de görülmektedir.

Türk Dünyasında Yaratılış Destanı'da dikkate alınınca suyun kutsallığını hiçe saymamak gerekir. Dağ başında, ovada vb. yerlerde su kaynağı varsa şifa olacağına inanılır. Yolculuk yapan bir kimsenin yol kenarındaki bir çeşmeden su içirken "şifa niyetine" demesi buna bir örnektir.

Anadolumuzda da bilindiği üzere hastalıklara derman olan birçok şifalı su bulunmaktadır.

Ateş'te Türklerde hastalık sağaltmada önemlidir. Akıl hastaları, havale geçiren kişilerin cin tarafından sahiplenildiğine inanılarak birçok büyüsel işlem yapılmaktadır. Anadolu'da hastanın iç çamaşırı ateşin üzerinden geçirilerek 7 gün hastaya giydirilir.

Ateşle dağlama ile yüzdeki hastalıkları ve vücuttaki yaraları geçirme yöntemi de uygulanmaktadır.

Tabiat halk hekimliği için önemlidir. Çünkü doğadan toplanılan birçok bitki ile çeşitli hastalıklara şifa bulunmaktadır.

Kırık-çıkık işlemlerinde de insanlar hekimlerden çok bu rahatsızlıkları sağaltanlara gitmektedirler. Yapılan uygulamalar tamamen geleneksel bir süreç içerisinde bireyden bireye geçmektedir.

Sağaltma tekniklerinde ateşe yardımcı olan unsur demirdir. Kötü nazar almış insan kurşun yardımı ile bu hastalıktan kurtarılmaya çalışılır. İslâmî motiflerle zenginleştirilen bu uygulama Türklerde yaygındır.

Halk hekimliğini önemli konularında biri de nazardır. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde karşılaşılan ve varolan inançlardan en önemlisidir. Evrensel nitelik taşır.

Nazar, belli bir insanın özelliği olarak bilinen, insanlara, öncelikle çocuklara, eve, mala, mülke hatta cansız varlıklara zarar veren bakışlardan fırlayan çarpıcı, öldürücü güçtür.

Nazar değmesi korkusu hemen hemen bütün İslam ülkelerinde ağızdan ağza doluşan ve kuşaktan kuşağa geçerek yerleşen bir inançtır. Nazar inancına Asya Türklerinde ve Anadolu'ya gelmiş geçmiş tüm uluslarda rastlanır.

Yunanlıların "Matımsa", Arapların "elayn" ya da "isabet-i ayn" (göz değmesi); İranlıların "bednezer" (kötü göz); Hintlilerin "sihir" dedikleri çarpıcı güce ülkemizde "nazar", "gözdeğmesi", "göze gelme", "pisgöz", "kötü göz", "kem göz", "göz" denilmektedir.

Nazar olayında sadece uğursuz göz itikadı değil aynı anda tesirli söz de bulunmaktadır. Bunun yanında halk arasında "yalnız şom göz değil, şom ağız da vardır" sözlerine de rastlanmaktadır.

Herhangi bir yerde, toplantıda, kalabalık bir mekanda beklenmedik bir kazada, ani bir hastalıkta, bir şeyin kırılması veya bozulması ve buna benzer olaylarda "nazar değdi" diye yorumlanmaktadır. Geleneksel toplumlarda yaygın olan nazar inancının bireydeki güvensizlik ve saldırganlık, kıskançlık duygularını inkara ve yansıtmaya yarayan bir inanç sistemi olduğu da söylenmektedir.

Nazar inancının halk arasında yayılmasını üç yönde toplayabiliriz. Birinci olarak; Eski çağ kültüründeki inançların kuşaktan kuşağa geçerek günümüze gelmesidir. Bunlar Anadolu'da görerek uygulanarak yayılan inançlardır. İkinci olarak; tek tanrıcı dinlerin

doğuşundan sonra ortaya çıkan özlerinde eski çağ inançlarının kalıntısı bulunanlardır. Bunlar da din, inanç ayrımı gözetmeden bir arada yaşayan Anadolu topluluklarının benimsediği inançlardır. Üçüncü olarak; değişik göçler nedeniyle dışarıdan gelen Anadolu'da yaşayan yerlilerle kaynaşan yabancı göçmen inançlardır. Bu üç yönden gelen inançlar Anadolu'da özümlediğinde yeni bir nitelik kazanarak "Anadolu İnançları" haline gelmektedir.

Halk arasında yaygın olan kötü göz ve kötü dilden korunmak için çeşitli yöntemlere başvurulmaktadır. Bu yöntemleri iki grupta toplayabiliriz. Birinci olarak nazar değmeden önce korunmak için uygulanan yöntemler; nazarlık taşamak, muska, hamayıl vb. takmak. İkinci olarak nazar değdikten sonra uygulanan yöntemler; kurşun dökmek, hocaya okutma, tütsülemek, kırklamak, ateş söndürmek, tuz dökmek, su içirmek, yumurta kırmak, bıçak atmak vb. dir. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde bu işlemlerde kullanılan mazeryaller ve uygulama şekilleri farklılık göstermektedir [Akpınarlı, 1996: 158].

Büyüsel nitelikli sağaltma yöntemleri Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde daha dikkat çekicidir. Bu konuyu aydınlatmak için çalışmamızda iki örnek bulundurmamızı istedik.

Kazak Türkleri İslâmı kabul ederken Anadolu Türklerinde olduğu gibi bir çok gelenek ve göreneği de korumaya devam etmiştir.

Niğde-Altay köyü Kazaklarından olan ve bugün İstanbul'da yaşayan son Bakşı "Saniye Bakşı"nın uygulamalarında ve sağaltmalarında da yarı şaman yarı İslâmi unsurları kullandığı görülmektedir. Saniye Bakşı daha çok ruh ve sinir hastalıklarını sağaltmaya çalışmaktadır.

"Uygulamalarda Bakşı hasta ve yakınlarını bir odada toplamakta ve tören hazır olduğu zaman Dombura veya Saz çalmaya başlamaktadır. Bu törene toplumun her kesiminden katılım olmaktadır. Müziğin çalmasıyla birlikte Bakşı dans etmeye başlar. Her bakşının kendine özgün oynama biçimleri vardır. Kimisi dombura, kimisi kopuz, kimisi de başka bir çalgı eşliğinde oynar. Bakşı; dombura eşliğinde dans etmektedir.

Dombıradan çıkan ezgiler Saniye Hanımın cininin kendi vücutuna girmesini sağlamaktadır. Kendine özgü duaları mırıldanarak okumakta ve hastaya “rahat ol”, “ağla”, “kendini bırak” gibi telkinlerde bulunmaktadır Ayrıca içi su dolu leğene batırıldığı püskülü bir bezle topluluğun üzerine su damlacıkları serpmektedir.

Bakşının telkin ve dualarından etkilenen hasta kendinden geçmekte ve trans hala girmektedir. Kendisinde bulunan iyi cinin aracılığı ile hastanın ruhundaki / vücudundaki kötü cinleri çıkarmaya çalışmaktadır.”

Bugün bu uygulama fonksiyonunu kaybetmek üzeredir. Çünkü Bakşıya başvuru her geçen yıl azalmaktadır. “Saniye Bakşı” Altay köyü Kazaklarının belki de son bakşısı olarak tarihe geçecektir[Yalçın, 1989: 85].

Baksılar bir çok görevinin yanı sıra hastaları tedavi etme yöntemlerine sahip kişilerdir. Aşağıda yer vermiş olduğumuz metin tarihi bilinemeyen eski bir kaynaktan alınmıştır. Bu metinde ruhu hastalanan bir insana yapılan tedavi yöntemi ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.

“Bahşı 38 yaşında Kucarlıdır. Orta boylu, ince uzun bir tarafı eğilmiş burnu, yorgun parlak gözleri vardı. Üzerine gri renkte bir hırka giymiş başında yuvarlak yassı, kısa papağı var, keçeden şapkası da gri renkte sade yumuşak deriden ayakkabıları, onun üzerine kaba kumaştan pantolonu var.

Bahşının adı Toguniyaz’dır. Altı, yedi yaşında babasız kalmış; bu nedenle babasının küçük kardeşi tarafından büyütülmüştür. Dağlarda amcasının çobanlığını yapmış sonra tarım şehrine gitmiş, orada da çoban olarak çalışmıştır. Delikanlı yaşlarında ansızın malum olmayan bir hastalığa tutulmuştur. İnsanların üzerine atlayıp; insanları ısıtıyormuş. Amcası onu bahşının yardımıyla iyileştirmek istemiş. Bunun üzerine Toguniyaz’ı getirirler ve hamul bahşıya gösterirler. Toguniyaz iyileştikten sonra bahşının öğrencisi olur ve 7 ay boyunca hastaları iyileştirme yöntemini öğrenir 19 yaşında bahşı olarak çalışmaya başlar.

Omun seanslarına girmek için sırada uzun zaman bekleyenler olmaktadır. Kimi zamanda hasta 14-15 gece bu seanslara girer ama kimi zamanda 3-4 ay boyunca işi olmaz. Eşi Torahan ona yardım etmektedir ve kendi de aşağı yukarı bahşidir.

Kimi zaman o kendi işiyle alay eder. Bir defasında bir çocuğu iyileştirmeye getirdiler. Toguniyaz onu doktora gönderdi. Sohbetimiz esnasında seansının filme alınmasını arzuladı ve dedi ki; “Bahşılık sanatı çok azdır, az insanlar ona inanıyorlar ve artık sonları da gelmek üzeredir”.

“Geniş odanın ortasında siyah çizgili kaba yünden örülmüş bir keçe serilmişti. Odanın ortasında toprak yere bir direk çakılmış; bunun başına bir kara yün halat bağlanmıştı. Bu mendilin üzerinde halatla, “helem” adı verilen büyük miktarda yahşi kurdeleler bağlıdır. Bütün bu iplere onlar “tuğ” diyor ve bunun etrafında tören yapılırdı.

Seans sırasında bahşi başka şeylerde kullanılır. Kıcak adındaki, bu alet kemana benzer. Ketman, mumlar, somuna pamuk bağlanmış ağaç parçaları, uzun, ince bıçak ve bir tane de tavuk. Seans esnasında mutlaka davullar çalınır. Bu müzisyenler üç kişi oluyorlar.

Dapkeşlerinde (davul çalanlar) bahşi gibi perileri vardır. Her bahşinin el altında “Yazma Risale” adında kitabı bulunur. Toguniyaz’ın risalesi kırmızı kumaşa sarılı.....ve o kırmızı kumaşa şaman kemeri bağlanmıştır.

Tören üç bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm senem, ikinci bölüm tezi, üçüncü bölüm kızık. İlk iki bölüm hazırlık bölümleridir ve halk müziği olan makamın peşrev kısmı gibidir. Üçüncü bölüm en önemli bölümdür ve şamanların peri oyunu dedikleri bölümü kapsar.

Adını belirttiğimiz bu üç bölüm birbiri ardına uygulanmalıdır. Hastanın hastalığının ağırlığına göre bu bölümleri birkaç kere tekrarlamak gerekmektedir. Seanslar ruh hastası, Kutahun adında orta yaşlarda, kara sakallı ve komuşurken kekeleyen bir erkek için icra olunacaktır. Dört sene önce hastalanmış, bir bahşi yanında tedavi görmüş kısa

bir zaman içinde iyileşmiştir fakat onun yeni bahşı yanında tedavi edilmesine karar verilmişti.

Törene hazırlık için bahşı dua okumaya başladığı sırada depkeşler ateş yanında davulları çalarken bahşının eşi Taraha etrafa bardaktan iyi kokulu yağlar serpmektedir. Bunun nedeni kokunun ruhların hoşuna gitmesidir ve ruhlara “hoş geldin” denir.

Hastayı direğin yanına dizleri üzerinde yüzü aşağı bakacak şekilde oturtular. Onun karşısına da bahşı oturdu. Bahşının sol tarafına eski hastalarından olan öğrencisi ve bahşı olan karısı oturdu. Seans akşam 8:15 geçe başladı. İlk 15 dakika Allah'ın rahmetini elde etmek için dua okudu. Saat 9'da bahşı kjack'ı eline alarak çalmaya başladı.

Bahşı yüksek sesle dua okudu, kjack da çalarak; yanar közleri hastaya doğru üfürüyordu. Bu arada onun öğrencisi hızlı bir şekilde hastanın sırtında iki kaburgasının arasını ovuyordu. 10 dakika sonra hasta baygın bir şekilde düştü. Bahşı aletini bir kenara bırakıp davulculara işaret etti. Onlar çalmaya başladılar ve senasın birinci bölümü başladı. Depkeşler bahşı ile birlikte sırt üstünde yatıp, ellerini iki tarafa açıp gözlerini yuman hastanın etrafında dönmeye başladılar. Bunlardan sonra bahşının karısı ve öğrencisi hastanın etrafında dönmeye başladılar.

Onlar durmadan bütün gece oynadılar. Hasta ise hareketsiz yattıyordu. Ansızın yattığı yerde delicesine ayaklarını hareket ettirmeye başladı. Bahşı yavaş yavaş onu ayağa kalkmaya ve direğin etrafında dönmeye zorladı. Hasta elleriyle halata tutunuyordu. Depkeşler bahşı başta olmakla ve yardımcılarıyla hastanın etrafında dönerken yerlerine oturdular. Sonra yine hasta ile beraber ipe tutunarak direğin etrafında dönmeye başladılar. Hasta zıplıyordu ve delicesine ellerini hareket ettiriyordu.

Seansın orta bölümü başladı. Hasta ve başkaları direğin etrafında dönüyorlardı. Bahşı pamuk parçalarını alıp ateşte yakıp ve hastanın vücuduna vuruyordu. Hastanın heyecanı daha da fazlalaşyordu. Davullar daha yüksek çalmaya ve bahşı kapının

önünde birkaç mum söndürmeye başladı. Hasta kapıya doğru kendini atıyordu. Bu arada onu “besi” diye çağırıyorlardı. Bu zaman küçük tüylü tavuk getirildi.

Bahşı onun gagasını açıp ve mumlardan çıkan dumanı tavuğun ağızına bıraktı . Tavuk kurudu, hareketsizleşti ve bahşının ayağının yanında öylece kaldı. Bir dakika geçti bahşı ayağını tavuğun boymına koydu. Bir hışırtı sesi çıktı. Sonra bahşı yanan pamuklarla tavuğun tüylerini yaktı. Tavuk kanatlarını çırpmaya başladı; kalktı ve kapıya doğru kaçtı. Bu anda hasta güçsüz bir şekilde halının üzerine düştü. Bahşı yanan pamuklarla onu kendine getirdi. Bahşı hastanın başı üzerinde tavuğun boğazına bir bıçağı uzuncasına soktu. Hasta oturuyor, davullar çalıyordu. Depkeşler yüksek sesle okuyor ve bahşının yardımcıları durmadan döniyorlardı. Bahşı bütün mumları divanların köşesinde söndürdü. Bıçağı alıp tavuğu bıçağın yardımı ile duvara çiviledi. Sonra ayağını ateşin üzerinde ısıtarak hastanın ensesine sürdü. Bu işi birkaç kere tekrarladı. Aynı işi bahşı sol ayağı ile de tekrarladı. Sonra hastayı bırakıp bıçağı tavuğun içinden çekip çıkardı. Tavuk yere düştü, yere düşer düşmez kalktı, gıdıkladı. (Ben tavuğa el vurdum. Vücudumun hiçbir yerinde bir çizik bile yoktu, tavuk sağ sağlımdı. Ben duymuştum. Meşhur Nurahun adında bahşı bir fakus olarak tavuğun üzerinde duruyor veya onu toprağa gömüyor ve toprağın üzerinde dans ediyormuş.

Bahşı depkeşlere yakınlaştı. Aletlerini yere koymayı emretti ve tenefüs ilan etti. Birinci bölüm saat 10’da bitti. Bu bölüm 1 saat 15 dakika sürdü. Tenefüs esnasında hasta kendine geldi ve bahşının oturttuğu halde kaldı. Eşi çocuğunu getirip onun kucağına verdi. Tenefüs yarım saat sürdü.

Durdakeşler, davullara vurarak direğin etrafına oturdular, hasta ise birinci seanstaki olduğu durumda olduğu yerde oturmuştu. Bahşı ve asistahları direğin etrafında döniyorlardı. Davullar daha hızlı bir şekilde çalmaya başladı. Seyircilerden birinin yardımıyla bahşı ipi bükmeye başladı. Kapı açıktı. Önünde olan mumlar yanmaya devam ediyordu. Hastayı “besi” diyerek çağırıyordu. Hasta durmadan kapıya doğru kendini atıyordu. Ama her defasında bahşı onu kendine çekiyordu. Hasta ateşe yaklaşp etrafında dönerek zıplıyordu. Somunda yere düştü. Bahşı seyircilerin birinden bıçak aldı ve ardı sıra bir şekilde bıçağı ağızından uzanmış diline vuruyordu. Damla damla

dilinden açık avucuna kan damlıyordu. Sonra bahşı bıçağı sahibine iade ederek hastanın yakasını çözdü ve kendi kanyla onun göğsünü ovmaya başladı. Hasta inleyip bir şeyler mırıldandı. İkinci bölüm de bitti. Bu bölüm 35 dakika sürdü. Tenefus 15 dakika devam etti. Bahşı artık ona fazla bir zaman gerekmediğini ilan etti. Gerçekten üçüncü bölüm en kısa bölümdür. O da ikinci bölüm gibi başladı. Dapkeşler ateşin etrafında dönerek yerlerine çekildiler. Hasta hala yere uzanmış duruyordu. İkinci seansın 2.ve 3. bölümlerinde yere uzanmış bir şekilde bekliyordu. “Kızı koyun” esnasında bahşı durmadan yanan pamukları hastanın vücuduna dağılıyordu. İpi mumların yandığı kapının önünde eline doluyordu.

Büktüğü ipi yaka gibi boynuna sardı ve ateşin yanında oynamaya başladı. Sonra sargıyı hareketsiz yatan hastanın üzerinde birkaç kere döndürüp yerine koydu. Bununla 3. bölüm bitti. Bu bölüm 20 dakika sürdü ama seansın tümü 3 saattir. Hastayı bir taht üzerine koyup üzerini kürkle kapattılar. O durmadan bir şeyler mırıldanıyordu. Az sonra hasta çay istedi. Ona çay içirdiler ve yine uzattılar. İlginç bir durum ise peri oyunu olarak adlandırılan bu seans üç bölüme. Senem, tezi, kızık.

İlk iki bölüm alt bölümleri ile birlikte halk musikisi gibi olan makamla icra edilir ve buna bir tür prelud veya giriş musikisi denmektedir. Kızık veya kızı koyun oyununda çeşitli sihirler veya hastayı korkutma ve kirli güçleri ona uzaklaştırmak için çeşitli sihirler icra olunur. Bu kuruluş bu yapı araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir. Sarı Uygurların etnik açısı ile Doğu Türkistan Uygurları'nın etnik açısı aynıdır. S.Y. Molowun dediği üzere seansların kimi noktalarla birbirlerine benzemelerine rağmen her halükarda birbirlerinden farklıdır. Bu da Tuga adı verilen ağaç ile aynıdır ve motiflerin çoğu Sibiryaya, başka halklara Şamanizm yoluyla gitmiştir. Şamanların tümünün özel giyimi yoktur. Şamanların seans merkezinde kuzuların Tanrı tarafından öldürülmesi töreni birçok Sibiryaya halkları arasında Çuvaşlar ve Müslüman olmayan Uygurlar ile bir şekil gösterir ama şaman olan Uygurların seanslarından farklıdır fakat sihir açısından Sibiryaya Şamanlarının sihirlerinin aynısıdır.

Dört saatten fazla bir zaman içerisinde bahşinin sanatını görüp eve döndük. Üzerimiz toz ve boğazımız seansın icra edildiği odanın tütsüsünün etkisiyle yanyordu. Seanslar korkutucu ve heyecan veriyordu” [Tenişev, 1995].

Şamanlarda görülen pembe yanık pamuklarla ruh hastalarını tedavi etme yöntemi Fuzuli'nin bir beyitinde de görülmektedir.

“ Pembe-i dâh-i cünûn içre nihândır bedenim
Diri oldukça libâsım budur, ölsem kefenim”

Bütün ilim dalları gibi hekimlik ve eczacılık da başlangıçta sözlü ve tecrube yoluyla doğmuş, uzunca bir süre insanlığın yaşama tavrına paralel sözlü gelenek içinde eğitilen uzmanlar (şamanlar, kabile reisleri) tarafından geliştirildikten sonra, modern ilim dalları haline gelmiştir. Bu sözlü gelenek içindeki bilgilerin bir bölümü tarih içinde yazılı kaynaklara aktarılmıştır. Bugün, eski dönemlerde uygulanan yöntemlerin bir kısmı halk arasında uygulanmakta ve muhafaza edilmektedir [Günay, 1989: 2000].

2.7. Güneş-Ay-Yıldızlarla İlgili İnanışlar

“Türk inanç sisteminde güneş, koruyucu vasfı itibariyle gök, ay ve yıldızlar gibi bir iye mevkindedir. Hun çağından itibaren atalarımızın güneşi, Kün diye adlandırdığı bilinmektedir. Bugün gün anlamında kullandığımız kelimenin eski şeklidir. Künün kutsanması, Çin kaynaklarının verdiği bilgilere Hun çağına kadar uzanmaktadır. Çin kaynakları, Hun çağında, Türk kağanlarının güneşe hürmetlerinden dolayı otağlarının doğuya, güneşin doğduğu yöne açıldıklarını kaydetmektedir. Bu bilgi, Köktürk çağı Bizans elçisi Simocatta'nın daha önce zikredilen haberi ile de doğrulanmaktadır. Bizanslı elçi güneşe hürmet gösterildiğini, ancak Tanrı gibi görülmediğini vurgulamaktadır. Zaten, Köktürk yazıtlarında da tek Tengri kavramı dışında ıduk ötesi, koruyucu iye olarak Umay adı geçer. Umay için de hiçbir yerde tanrı veya tanrıça sıfatı kullanılmaz. Oysa, güneş yanlış bir biçimde Türk inanç sistemi içinde bunun ötesinde görülmek isteniyor ki, bu yanlıştır. Çünkü, Türkler, onun koruyucu vasfını dikkate

alarak, aynı vasfın kendisine Tengri tarafından verildiğine inandıkları kağanlarını güneşe nisbet etmişlerdir. Yani koruyuculukta, kağan güneş gibidir inancıyla her ikisine de hürmet edilmiştir. Kağan da güneş de, Türk hayatında kötülüklerle mücadele eden, bereketi sağlayan, huzuru temin unsurlardır. Kağanın güneşe ve aya nisbeti de aynı koruyuculuk vasfını taşımasından kaynaklanıyor. Güneş ve ay gibi kötülüklerden **koruyan** fonksiyonuna sahiptir. Günümüzde, “güneş girmeyen eve doktor girer” inancı başlangıçtaki inancın yaşayan biçiminden başka birşey değildir. O, gün ona kurban sunulması, kendisine tapıldığı anlamı taşımaz. Bunu yaşayan kurban ayinlerinde, kurbanın daima yaratıcı tek Tengri kayra kan, veya diğer adıyla Bay Ülgen huzuruna kam tarafından çıkarılması da esas şükran gösterilen, kurban sunulan varlığın tengri olduğunu açıkça göstermektedir. Buradaki düşünce, tıpkı “yaradılanı severiz, yaradan dan ötürü” inancından başka birşey değildir. Türkler’in güneşe veya diğer nesnelere hürmet göstermesi, ululaması, Tengri’nin onlara verdiği inanan olağanüstü niteliklerden kaynaklanmaktadır. Bunları, başka toplumlarda görülen formalist şablonlara zorlayarak oturtmak doğru olmadığı gibi, bilimden uzak yanıltıcı yaklaşımlardır. Hele bir takım fal kitaplarından yararlanarak bir topluluğun inanç sistemi üzerinde hüküm yürütmek hangi bilimsel ölçülerle uyum kurabilir, diye düşünmek bile gerçeğe uzanan yolu bulmada araştırmacıya ışık tutabilir”[Kalafat, 1990, 55].

Fakat Güneşi tanrı olarak gören dinler de vardır. Hindu (Brahma) inancına göre, doğa’ya egemen sekiz tanrıdan birisi de “Güneş Tanrısı’dır. Eski Mısır’da İsa’dan önce 3000 yılından, İsa’dan sonra 391 yılına kadar çok tanrılı dinler egemendir. Bu tanrılar arasında Güneş şehri anlamına gelen “Iteliopolis”, Güneş Tanrı’yı temsil etmektedir. Budizm ve Konfüçyus’un inancında da güneş kutsaldır. Güneş kültüne yönelik tapınma törenleri düzenlemişlerdir. İnsanlar, güneş ve ay tutulmalarında, güneş ve ayın etrafını saran kötü ruhları, cinlerden kovmak için ateşler yakarak, tepkili tapınma törenleri düzenlemişlerdir.

Şaman inanışlarında insanlar güneş ve ay tutulmalarında kötü ruhlar güneşin ve ayın etrafını sardı, ışıkları kestiler, karanlık bizi felakete götürür inancıyla kötü ruhları kovmak için ok atarlar, ateş yakarlar. Bu düşünce İslâmiyet’e de yerleşmiş her tutulma

sonucunda bir felaket olacağı düşünül­düğünden tutulma esnasında büyük bir kesim namaz kılmaktadır [Şahhüseynoğlu, 2000].

Güneş tutulması sırasında göğ­e, doğru tüfek, tabanca atılması, davul veya teneke çalınması, gürültü çıkarılması Türk inanç sisteminde görülen **kara** ve **ak** iyeler ile ilgili inançtan kaynaklanır.

Güneş tutulmaları hakkında de­ğişik görüşlere sahip olan Gagauzlar'ın bir kısmı, güneş kararması süresinde güneşin kanatlı bir yılandan süt emdiğine ve bir kısmı kuruklu yıldızlarla örtüldüğüne, diğ­erleri de Allah'ın bir kralı öldürmek için suikast tertiple­diğine ve kimsenin görmesini istemediği için güneşi kararttığına inanılır [Güngör, Argunşah, 1991: 44].

Güneşin yüzünü kara iyelerin kapattığına ve ışığın yeryüzüne engel olduklarına inanılır. Bu yüzden onları korkutup kaçirtmak için adigeçen yollara başvurulurdu. Yörede bu pratiklere sıkça rastladık. Bunu, neden yaptıklarını sorduğumda, verdikleri cevap, genellikle, “onu tutulmaktan kurtarmak için...” şeklinde olmuştur.

Yine Tunceli'nde, güneşin ilk ışıklarına karşı, Hun Türkleri'nde olduğu gibi, hürmet gösterme anlamında yükünüldüğü tesbit edilmiştir. Başlangıçtan beri Türk hayatında yer alan ve kayıtlara geçen inançlarımızın yörede bunca zaman sonra varlığını sürdürmesi dikkati çekicidir. Bu da Türkleri'n intisap ettikleri muhtelif dinlere, hususiyle İslamiyet'e rağmen, başlangıçtan beri sahip oldukları inançları devam ettirmekte olduğunu göstermektedir.

Erzurum'un Şenkaya ve İspir kazalarında gelişmemiş, cılız ve hastalıklı çocuklar, anaları tarafından ay'a gösterilerek, “ya al, ya ver” diye yakarılır. Bunun sonucunda, çocuğun ya iyileşeceği, yahut öleceği sanılır. Burada Ay'ın koruyucu gibi düşünülmesi Umay iyesi ile ana gibi düşünülen Ay arasında bir ilişki olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. İnançta, bu ilişki kaybolmuş ve pratiğin yapısında sadece izini muhafaza etmiştir.

Tunceli, Kars ve Bingöl'de, hamile kadınlar da, yine yukardaki ilişkiye dayalı bir inançla olsa gerek, Ay'a bakarlar. Bu sırada karınlarında çocuk oynarsa, erkeğin kahraman; kızın ise bereket getireceğine inanılır. Umay'ın, çocuklar er adı alıncaya kadar, bir koruyucu iye vazifesi gördüğü ve bunun koruyucusu olmak itibariyle, bereket iyisi rolü ve fonksiyonunu da yüklenmiş olması pek tabiidir. Zira, o bütün canlıların çocuklarını korur, tabiattaki üremeyi, çoğalmayı sağlar.

Türk inancında, mevsimlerin nasıl olacağı, değişimi, yıldızların hareketine göre tayin edilirdi. Yıldızların hareketine bakarak havanın sıcak mı, soğuk mu olacağını önceden kestirirlerdi. Bunlar bir işe başlamadan önce ayın ve yıldızların durumunu dikkate alırlardı.

Ay tutulması esnasında göğe ok atarak, davul çalarak, silahları birbirine vurarak, bağırarak gürültü çıkaran eski Türkler, böylece, ay'ın yüzünü örten karanlığı, kara iyeleri kovmaya çalışırlardı.

Araştırdığımız yörede, yukarda ifade ettiğimiz inanç ve pratiklerin devam ettiğini tespit ettik. Özellikle, ay tutulması sırasında gürültü çıkarma, yıldızlara göre hava tahmininde bulunma yaygın bir pratik olarak karşımıza çıkar.

Bitlis ve Hakkari çevresinde ay tutulması sırasında havaya silahla ateş edilir. Teneke çalıp gürültü çıkarılır. Buna benzer bir pratiğe Darende'de görmekteyiz. Orada da, ay tutulduğu zaman teneke çalınır. Çıkarılan bu gürültü ile, ay'ın kendisini tutanlardan kurtulacağına inanılır.

Kars'ta, ayın ilk hilalini gören kişi, hemen toprağa ve altına bakar. Eğer, ilk hilali gören kişi böyle yaparsa, sonraki günlerinin güzel ve bereketli geçeceğine inanılır.

Ağrı'da ay ışığında bekletilmiş ve uğuruna inanılmış dere ve göllerden alınmış sular mahsülün bol olması için tarlaya sulayan suya katılır.

Urfa'da ellerinde siğil bulunanlar yeni doğmuş aya bakarak “ayı gördüm hoş gördüğüm siğilimin yerini boş gördüm” diyerek ovar ve tedavi olacağına inanır.

Kars'ta, Tunceli'de, Adıyaman'da güneşe ve aya karşı kirli su, çöp,, kül dökülmez, işenmez, tükürülmez.

Türkler, gökte her insanın bir yıldızı olduğuna inanır. Gökte yıldız kayması olduğunda birinin öleceği düşünülür. Kars'ta, Maraş'ta ve Sivas'ta bir yıldızın kaydığını gören kimsenin öleceğine dair bu inanç yaşamaktadır [Öngel, 1992].

2.8. Dövme İle İlgili İnanışlar

Anadolu'da dövme adetinin;

- Dinsel-büyüsel kökene
- Bir aşirete olan bağlılığa yani bir anlamda damga niteliği oluşuna
- Süslenme olgusu taşımaya
- Hastalık ve nazardan korunma
- Uğur ve tılsım niteliği bulunma

gibi çok genel başlıklar altında toplanan nedenlere dayandığı söylenebilir.

Dövme, deri tarafından tümüyle yok edilemeyen bir boya maddesinin belirli bir teknikle alt deri yüzeyine kadar işlenmesi olarak tanımlanabilir.

Hun kurganlarında çıkan cesetlerde son derece kıvrak çizgilerle ve dekoratif bir anlayışla yapılmış düşsel yaratıklar ve koç figürlerinden oluşan dövmeler görülmektedir. Dinsel büyüsel kaynaklı bu dövmelerin is olduğu ihtimali bulunan bir boyanın deriye şırınga edilmesi ile oluşturduğu düşünülmektedir. Pazırık kurganında bir başkasına ait cesette bulunan dövmelerde olduğu gibi, Hunlarda da asil ve kahraman

kişilerin dövme yaptırabildiği, daha sonraları Kazak ve Kırgızlarda devam eden bu geleneğin yine kahramanlık niteliği taşıyan bireylerce uygulandığı bilinmektedir.

Taşlık mezarlarında ve daha sonra Altın Yış mezarlarının birinde bulunan cesetlerde vücudun bazı kısımlarının av sahnelerini tasvir eden dövmelerle süslü bulunduğu görülmektedir.

Cezayirli gemiciler aracılığı ile Osmanlı denizcileri arasında yaygınlaşan dövme; XVII. yüzyıldan itibaren Yeniçerilerce bağlı buldukları “orta”yı simgelemek amacı ile yaptırılmaya başlanmış, Yeniçeri ocağının kapatılışına dek sürmüştür.

Dövme adeti özellikle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgemizde yaygınlık kazanmıştır.

Dövün, kadınlar tarafından özellikle çene, çene altı, ayak bileği, boyun, göğüs ve el üstlerinde tercih edilmekte, erkeklerde ise burun üzeri ve alın ortasında, el üstlerinde, el bileğinde ve kollarda dövüne rastlanmaktadır.

Bilinen dövme motifleri arasında kadınlarda el üstü ve ayak bileklerinde rastlanılan tarak ve ayna; genellikle yüze yapılan yıldız ve ayak bileklerinde halka motifleri önemli yer tutmaktadır. Erkeklerde ise daha çok şakaklarda ve kollarda yoğunlaşan Arap harfleriyle yazılmış isim ve ibarelere, arslan, yılan, ay gibi şekillere rastlamak mümkündür. Bu yörede yaşayan kişiler dövmenin kadın ve erkeğe uğur getirdiğini, kazancı arttırdığını, bereketi sağladığını belirtmişlerdir. Ayrıca çocuğu olmayan kadınların bellerine yaptırdıkları dövme sayesinde çocukları olacağına ilişkin inanç mevcuttur [Kadıoğlu, 1996: 222].

Eski Türkler atlarını, sürülerini kendilerine mahsus damgalarla damgalarlardı. Tonyukuk kitabesinde bu damgaların adından “töğün” diye bahsedilmektedir. Ege ve Toroslardaki Türkmen aşiretleri arasında “dökün” şeklinde söylendiği belirtilmektedir. Ege ve Toroslardaki Yörükler ise bu damgaya, dövme veya döğme demektedirler. Karşgarlı Mahmud’un büyük Türk ansiklopedisinde denebilecek eserinde kelime

“töğün” olarak geçmektedir. Diğer bir damga şekli ise hayvanların kulağını biraz keserek yapılan işarettir. Buna Türkistan veya İran Azerbaycan’ında “En veya İn” denilir. Yörükler de “en” kelimesini kullanır. Kaşgarlı’nın Divan’ında bu ameliyenin adı “enemek”tir. Yörükler “enemek” kelimesini “iğdiş etmek, burmak” manasında kullanır. Kulaklara, ferdi mülkiyet işareti olarak çentik yapma usulü Macarlarda da mevcuttur [Eröz, 1983: 221].

Dövme motiflerinde mezar taşlarından, dokumalarımıza, mimarimizden işleme tekniklerimize kadar uzanan ve hemen hepsinde dinsel, büyüsel, mitolojik; sosyal ve cinsel statü, aşiret işareti niteliği taşıyan motiflerin benzerlerini bulmak mümkündür. Bu motiflerin kişiyi rahatsızlıklardan, nazardan koruduğuna; güzellik ve yiğitlik getirdiğine olan inanç halen devam etmektedir [Kadioğlu, 1996: 222].

2.9. Hayvanlarla İlgili İnanışlar

Göçebe bir toplum için, şüphesiz en kıymetli ve en değerli varlıklar, aynı zamanda kendilerinin geçim kaynakları da olan hayvanlardır. Bu insanlar onlarla hayatları boyunca birlikte olmuş, onların davranış ve hareketlerine bakarak, hava tahmini de dahil birçok kehanet ve yorumlarda bulunmuşlardır. Göçebelik döneminde meydana gelen bu inanışlar, yerleşik hayata geçtikten sonra da devam etmiş, bazı farklılıklarla günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir [Güngör, 1998: 68].

Her boyun, bir hayvanı uğurlu bilip, mübârek sayarak ongun olarak seçmesi, ona ulûhiyet izafe etmek anlamında değildir. Bazı hayvan ve yerlerin uğurlu sayılması gibi inançlar günümüzde de yaşamaktadır. Keza, büyük ataların ruhlarının yaşadığına inanılan yerlerin, dağların ve meleklerin kutsanması da böyledir. Altaylarda’daki ünlü “Ecdat Mağarası’na – Ergenekon- senede bir kere çıkılarak kurban kesilmesi, törenler yapılması, bazı tarihçilerde yanlış olarak, tapınma zehabı uyandırmıştır. Halbuki bu kabil törenler İslam’ın kabulünden sonra da, büyük ataların, velilerin türbeleri çevresinde günümüze kadar süregelmiştir ve ulûhiyet atfi ile hiçbir ilgisi yoktur [Köseoğlu, 1990: 35].

Orta Asya Türklerinin totemleri arasında çeşitli hayvanlar bu arada aygır, ayı, turna, balık, boğa, geyik, inek, kartal, kaz, karga, kuğu, tavşan, yılan vb. hayvanlar bulunmaktadır. Tüm bu hayvanların özelliklerini şamanın giyim kuşamında ve davranışlarında bulduğumuz gibi Şamanlıkla ilgisi olmayan ya da Şamanların rakipleri ya da aşiret başkanları ve özellikle avcılarda da görebiliriz. Orta Asya Türklerinin kültürü üzerine önemli araştırmaları olan Fransız bilim adamı Jean-Paul Roux'nun bir incelemesinde şu bilgileri vermektedir;

-Kitan'lar avlanmak için geyik kılığına girerler.

-K'oua-ha başına bir yaban domuzu başı takar, bedenine de yaban domuzunun postunu geçirerek kendisi de bir yaban domuzu olur.

-Dede-Korkut'ta Basat, Tepegöz'le çarpışmadan önce bir koyunu öldürür, derisini yüzüp sırtına geçirir.

-Başkırlar kurt avlamak için kurt derisini giyerler.

-Tunguzlar dişi gelik kılığına girerler.

-Çin tarihlerine ve yabancı gezginlere göre çeşitli Altay kavimlerinde evli kadınlar başlıklarının üzerinde uzun boynuzlar taşırlar.

-Kuşlara benzemek için kuş tüyleri takmak çok yaygındır.

Altay Şamanlığındaki inançlara göre hayvan ile insan arasında büyük ayırım yoktur. Hayvan dili de öğrenilebilir, onlarla birleşilebilir, çoğu kez hayvan insandan üstündür. Bundan iki önemli sonuç çıkmaktadır. Önce insanı yalnız yeryüzünde değil öteki dünyaya da götüren hayvandır. Yeryüzünde insanı tehlikeli yollardan görünen düşmana utkusunda da büyük yardımı olan bu yolculuğunda en büyük yardımcıydı.

İkinci önemli sonuç, hayvan ile insan arasında ayırım olmadığına göre, insan kolaylıkla hayvana dönüşebilir. Şaman yapacağı yolculuktan hayvandan dolaylı yardım göreceğine, onunla özdeşleşir. Kılık değiştirir, onun gibi davranır. Kuş olunca onun gibi kanat çırpır, at olunca onun gibi dört nala gider [And, 1983: 35].

Yakut Türkleri arasında da, ilk kamın dünyaya inişiyile ilgili kartal motifine rastlanmaktadır. Onlara göre, ilk kam/oyun, yeryüzüne kartallar tarafından indirilmiştir. Onlara göre kam/oyun, yeryüzüne kartallar tarafından indirilmiştir. İnanışa göre, kam veya oyun olması mukadder olan bir çocuğun ruhunu bir kartal yer ve sonra Güneydoğuya doğru uçar. Ortasında bir kayın ağacı ve bir karaçam bulunan bir dağ ormanına ulaşır. Kartal, bu iki ağaçtan birine konar, yumurtlar ve yavruyu atar. Yumurtadan bir çocuk çıkar ve onu ağacın altındaki çayıra/otların üzerine bırakır. Çocuğu, burada yabani hayvan korur ve büyütür. İlk kamı/oyunu doğuranın ve yeryüzüne getirenin kartal olduğuna inanan Yakut Türkleri, bu hayvanı mukaddes kabul eder ve hürmet gösterirler.

Sibiryaya Türkleri, Kaz, Karabatak adlı kuşların kamların ruhunu taşıdığına inanır. Onların inancına göre kam, bu kuş ile sembolik yer altı ve gökyüzü seyahatleri yaparmış. Bugün de bazı tarikatlarda belirli hayvanların özel yeri vardır.

Doğan, Sungur, Laçın, Baykara gibi hayvan türlerine ait Dede Korkut'ta geçen insan isimlerinin bölgede de yaşadığını görmekteyiz. Eski Türklerde yaygın olan Töz arasındaki Kartal, Sincap gibi hayvanları bölgedeki hayvan taklitli köy oyunlarında fonksiyon değişimine uğrayarak yaşamaktadır. Oniki hayvanlı Türk takviminde ismi geçen hayvanlar, Kars yöresinde de koyun, yılı, yılan yılı şeklinde yaşamaktadır. Bunlar eski inançlarımızın hatıralarıdır [Yalçın, 1998: 85].

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde hayvan inançlarına bağlı uygulamaları da birlikte getirmişlerdir. Boy ve oymak adlarındaki hayvanlar (Ak-koyunlu, Kara-koyunlu, Kara-keçili, Sarı-Keçili, Kara-Tekili, Tekeler, Koç Uşakları, Koçgiri, Berendi (Kuzulu), Ala-Yuntlu (Ala at sürülü gibi), ya da totem olan hayvanların heykeli gibi. Bunların kimi mezar taşlarında da kullanılmıştır. Bunlar Van ve Diyarbakır müzeleriyle Ankara Etnoğrafya Müzesinde görülebilir, içlerinde koç, at, kuş, koyun ve balık vardır [And, 1983; 35].

Bütün Türk kavimlerinde olduğu gibi Kayseri ili, Sarioğlan ilçesine bağlı Üzerlik Köyü'nde kutsal hayvanların başında Bozkurt gelir. Eski Türk destanlarındaki

“İnsanların Kurttan Türemesi” efsanesi unutulmuş, ama yine de Bozkurt uğurlu hayvan olarak kabul edilmiştir. Şöyle ki; bir kimse yolculuk esnasında kurt görürse işi rast gider. Nazardan korunmak için üzerine kurt dişi takılır. Bir kimsenin vücudunda küçük yaralar oluşursa, kurt aşağı bir su içine konulur ve su kaynatılır. Hasta bu su ile yol kavşağında yıkanır. Bir kimse uygunsuz bir iş yaparsa onun için “Kurt ulusundan gördüğünü işler” denilir. Bir kimsenin soyuna ihaneti söz konusu olduğunda “Osurgan kançıktan kurtçul enik doğmaz” sözü söylenir. Birine beddua edilirken “Allah Bozkurt’unan kıyamete kalasın” denilir. Bunun anlamı ise; “ Kıyamet kopacağı zaman bir koca karı, bir de Bozkurt kalacakmış, son olarak Bozkurt koca karıyı da yiyecek ve ondan sonra Azrail Bozkurt’un canını alacakmış” yönündedir.

Eğer bir kimsenin çocuğu anne ve babasına karşı kötülük yaparsa onun için “Kurttan kuzu doğmaz” sözü kullanılır.

Ayrıca kurt kırdı kalmış hayvanlara zarar da verebilir. Bu zararın önüne geçmek için bütün Türk kavimlerinde olduğu gibi kurt ağzı bağlama denilen bir yonteme başvurulur. Bunun için önce bir makas ve bıçak alınır. Ağzı açık olan bu aletlerden birinin üzerine Kur’an dan bir ayet ya da sûre okunarak alet kapatılır ve bir kenara konulur. Akşam yapılan bu işlem, sabah olunca bıçak veya makasın ağzı açılarak sona erdirilir [Güngör, 1998: 68].

Türkiye’de bebeği yaşamayan kadınlara ve çocuklara yapılacak koruyucu uygulamalarda Kurt’dan yararlanma inancı vardır. Nazarlığa kurt dişi ve tırnağı takılır. Bebek kurt derisinin altından geçirilir. Cesur olması istenilen erkek çocuklarının burun veya kulak deliğinden kurt kılı geçirilir. Çocukların kurutulmuş kurban gözü ile olduğu gibi, kurt gözü ile de banyo yaptırıldığı olur. İçerisinde kurt dişi, postu, tırnağı olan nazarlıklar beşik ve salıncağa asılır [İlyasova, Kalafat; 1998: 324].

“Köpek” eski Türk hayat ve kültüründe sempatik bir yer almıştır. Türk mitolojisi, efsanelerimiz ve folklorumuzda “köpek”in geniş bir yeri vardır. İslami olmayan Oniki Hayvan adlı Türk takviminde onuncu ay “it” adıyla adlandırılmıştır. Dede Korkut Destanları’nda bu hayvan “it”, “barak”, “baracuk”, “kelpçügez”, “köpek” ve “tazi” gibi

adlarla geçmektedir. Dedem Korkut'ta "köpek" kahramanın kendisi ile haberleşebileceği bir dost ya da "barak" adı taşımasıyla kılavuzluk rolü oynayan bir varlıktır [Ayçiçek, 1992: 15].

Köpek yarı kutsal bir karakter göstermektedir. Cinler köpek donuna değil, enik donuna görebilirler. Eğer köpek gece ulursa, "Sahibime gelecek bütün kötülükler bana gelsin" dermiş. Bu sebepten köpeklerin gündüz uluması kesinlikle iyi sayılmaz [Güngör, 1998: 68].

Abdülkadir İnan, Soyot-Urenha Türkleri'nden ve Başkurt'lardan darlenmiş Barak Efsanesini nakletmektedir. Kaşgarlı Mahmut'un naklettiğine göre barak, çok tüylü bir köpek olup kerkes kuşu kocayınca iki yumurta yumurtlamış, bunların üzerine oturmuş ve yumurtanın birisinden barak çıkmıştır. İt ve barak kelimelerinden başka, köpek kelimesi de Türk folklorunda önemli bir yer tutmaktadır. Ünlü Selçuklu devlet adamının adı da Sadettin Köpek'tir. Anadolu köylerinde de çocuklara "köpek yavrusu" manasında "enük" adı yakıştırılır. Türkistan, bilhassa Sibiryaya ve Kazak Türkleri'nde de çocuk doğumunda çocuğa ad verilmesinde "it" ve emsali kelimeler yer almaktadır. Anadolu'da "kuçu kuçu" diye çağrılmaktadır. Alay-Altay kültüründe ise "kuçik" denmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de mağaranın önünde bekleyen Ashab-ı Kehf'in köpeği Kıtırmir'den bahsedilmektedir. İslâmî inanışa göre köpek mekruhtur ve köpeğin girdiği eve meleklerin girmeyeceği inancı vardır.

Türk edebiyatında da "köpek" geniş bir yer almış olup eski edebiyatımızda sevgililerin sokağında dolaşan aşıklar, rakiplerini köpeğe benzetilirdi. Evcil, sadık ve sezi yeteneği çok gelişmiş olan köpek, bu özelliklerinden dolayı halkın inanmalarında bir felaket, ölümü haber veren bir hayvan olarak kabul edilir. "Kurşun dökme" işleminde eriltilecek kurşun suyun iine atılır ve bu su daha sonra bir köpeğin üstüne dökülür. Köpek silkindikçe korku, nazar ve hastalık o kişinin üzerinden gider. Yine bu işlemde kalburdaki (elekteki) ekmekler köpeklere verilir. Göz ve nazarı önlemek için evlere köpek kafası asıldığı gibi, çocuklara nazarlık olarak köpek dişi takılırdı. Anadolu'da

yağmur yağmasını sağlamak için çeşitli uygulamalar yanında köpek kafası, su ile temasa getirilmektedir.

Ayrıca;

- Aşermeyi önlemek için köpeğin yalağına konan elma gebeye haber vermeden yıkanıp yedirilir.
- Doğumda problem olmaması için gebe kadın köpeklere yiyecek verir.
- Zor doğum yapan kanının başında ekmek bölünüp köpeklere verilir.
- Çocuğun yaşaması için kapıya köpek bağlanır.
- Çocuğun doğmadan veya doğunca ölmesi, “mehir” adı verilen bir çeşit kötü ve öldürücü cin yüzündendir; köpek yavrusunun emzirilmesiyle mehirin köpek yavrusuna geçeceğine ve hayvanın öleceğine inanılır.
- Al başmasın diye lohusa evine köpek bırakılmaz, yeni doğurmuş köpeğin kırkının lohusaya basacağına inanılır [Ayçiçek, 1992: 15].

Şamanizmde de köpekle ilgili inanışlar vardır. “Ölüler ya da bir katılma/sırma erme “ sınavından geçen kahramanlar gibi şaman da yeraltına inişlerinde “ölümsel” köpekle karşılaşır. Köpek ve kurt çevresinde kurulu mitoloji ve sihirbazlığı geliştirip yeniden yorumlayanlar daha çok esrimeleri ve cezbeli törenleri şamancıl sayılabildiği ölçüde savaşıllığa yönelik “katılma/sırma erme” törenlerine dayalı gizli derneklerdir. Ritleri arasında insan eti yemek de bulunan bazı gizli dernekler ve genel olarak “lycanthropie” (kurt-adamlık), üyenin sihir yoluyla köpeğe veya kurda dönüşmesini içerirler. Şamanlar da kurda dönüşebilir, fakat bu kurt adamlıktakinden başka bir anlatımdır. Onlar hayvan şekillerine girebilmektedirler”[Eliade, 1999: 508].

At da kutsal olarak bilinen hayvanlardandır. Rüya’da at görmek her zaman iyi yorumlanır. Atlar içinde en kıymetli olanı ise doru atıdır. Ölmüş atların kafatası bina, tarla ve bostanları nazardan korumak için kullanıldığı gibi, yağmur yağması dileğiyle üzeri yazılıp ırmağa atılır. Bir kimse evlenme ve kız seçimi hususunda tereddüt gösteriyorsa ona “ At ile avrat yiğidin bahtına çıkar” denilerek ona bu konuda tereddüt etmemesi anlatılmaya çalışılır [Güngör, 1998: 62].

Şamancıl mitoloji ve ritlerde atın tuttuğu yer çok farklıdır. Tam ve tipik anlamıyla bir “ölüm hayvanı” ve ruh göçürücü olan at, şaman tarafından çeşitli bağlamlarda esrimeye, yani mistik yolculuğa “kendinden – çıkışa” ulaşmak için kullanılır. Bu mistik yolculuğun ille de Yeraltına doğru yapılması şart değildir; “at” şamanın havada uçmasını göğe çıkmasını sağlar. Ata dayalı mitolojide Yeraltına değil ölüme ilişkin karakter ağır basar; at ölümün mitsel bir görüntüsüdür ve bu nedenle esriem mitolojisinin ve tekniklerinin içine alınmıştır. At öleni öbür dünyaya taşır; “düzey atlamayı” yani bu dünyadan başka dünyalara geçişi gerçekleştirir ve bu yüzden, aynı zamanda erkeklige giriş anlamı taşıyan batı katılma/sırta-erme törenlerinde de birinci planda rol oynar.

At ile ilgili olarak sekiz bacaklı ya da başsız atlar gerek Germen gerek Japon “erkek derneklerinin” mit ve ritlerinde bulunmaktadır. Bütün bu kültürel bütünlüklerde çok ayaklı ya da hayalet atların hem ölüme hem de esrimeye ilişkin işlevleri vardır. Tahta at da esrimelik ama ille de “şamancıl” olmayan dansla ilişkili olarak ortaya çıkar.

Şamanlı seanslarında “at” gerçekten ve resmen bulunmasa bile, yakılan kır at kılları ya da şamanın üstüne oturduğu beyaz bir kısrak postu aracılığıyla, simgesel olarak yer alır. At kılı yakmak şamanı öbür dünyaya götürece olan sihirli hayvanı çağırmak demektir. Buryat söylenceleri ölen Şamanları yeni yurtlarına taşıyan atlardan söz eder. Bir Yakut masalında “Şeytan” davulunu ters çevirip üstüne oturur, değneğiyle üç yerinden deler; davul üç bacaklı bir kısraka dönüşüp binicisini doğuya götürür.

Şamanizme ilişkin mitoloji ve ritlerde at; ruh göçürücü ve ölümseldir. Dalınç esriem haline geçmeyi ruhun bu halde yasak diyarlara uçmasını kolaylaştırır. Simgesel “at sürme” veya atın sırtına yolculuk ruhun bedenden ayrılmasını, şamanın “mistik ölümünü” dile getiriyor [Eliade, 1999: 509].

Kaz bütün Türk boylarının ortak inancı olan Albastı, Algeli...hastalığına sebep olan kötü ruhu kovup, hastayı şifaya kavuşturan bir hayvan olarak kabul edilmektedir. Bayat boyunun ongunu olan baykuş, adının ağza alınması tabu olduğu için hayırlı kuş olarak

anılır ve kimin evinin üzerine konarsa orada felaket olacağına inanılır. Eğer horoz güneş batımı ile akşam ezanı arasında öterse, uğursuzluk olacağına inanılarak horoz kesilir.

Sürüngen hayvanlardan yılan korkunç bir hayvan olarak kabul edilmekle birlikte, kuraklık olduğu zaman yağmur yağdırmak amacıyla yakılır [Güngör, 1998: 68].

Şamanist olan Türk boyları arasında da yılanın önemli bir yeri vardır. Yılan Şaman'a yardım eden koruyucu hayvan ruhlarından birisidir. Şaman'ın gökyüzündeki ve yer altındaki seyahatlerinde ona yardımcı olur. Kutsal güçleri bulunduğu esrarengiz âlemlerde bulunmuş oraları bilen bir hayvandır. Altay Şamanlarının gökyüzüne ve yer altına seyahat ettikleri zaman giydikleri kaftanın üzerinde yılan resimleri vardır. Bunlar üç başlı, büyük ağızlı yılanlardır [Seyidoğlu, 1998: 87].

Türkiye'de yaşayan Kazak, Kırgız ve Özbeklerde hayvanlarla ilgili benzer inanışlar bulunmaktadır. Bunlardan başlıcaları;

- Ev yılanı o evin bekçisidir, zarar vermez düşüncesi Özbeklere aitken, Kazaklarda düşman olarak görülmektedir.
- Yılan öldürülüp suya atıldığında aşırı yağış olur.
- Kurt uluyunca kötü şeyler olabilir.
- Kazaklara göre bir evin önünde baykuş öterse; o evde bir yıkım olur, uğursuzluktur. Kırgızlara göre bahar aylarında kar yağar, Özbeklere göre ise uğur ya da uğursuzluktur.
- İneğin sütünü yere sağmak iyi değildir, hayvan hastalanır, memesi ağrır.
- Bir kimsenin önünden tilki geçerse uğursuzluk olur.
- Bir evin önünde karga öterse iyi haber gelir, ala karga öterse uğursuzluktur.
- Horoz gece vakitsiz öterse; kesilir veya kötü şeyler olur.
- Köpek göğe bakarak, ulursa Kazaklara göre düşman gelir, Kırgızlara göre sahibi ölür, Özbeklere göre ise kötüye işarettir.
- Güvercin, atmaca, başkuş, kartal öldürmek günahdır; kartal öldürmekle bir inanı öldürmek eş değerdir. Bilmeden kartal öldüren birisi bir günlük oruç tutar, güvercin kanı boğaz ağrısına iyi gelir.

- Baykuşun bir eve konması o ev için uğursuzluktur.
- Baykuş farklı öterse yağmur yağar.
- Kesilen kurbanın kemikleri kırılmaz.
- Kurbanın kanı gömülür ve kemikleri temiz bir yere bırakılır, kurbanın kanı bir kaba konularak, kızamık ve sivilce gbg şeylere sürülür ya da kanın üzerine ateş yakılır ki cinler gelemes [Çevik, 1997: 13].

Hayvanlarla ilgili inanışlardan Bozkurt, at, baykuş, kaz, turna... konusundaki inançlar kaynağını Orta Asya eski Türk inanışlarından almaktadır.

Koyun, keçi, kedi...vb. hayvanlarla ilgili inanışlarda kutsallığı tayin eden temel faktör dini olmaktan ziyade, göçebe ekonomik yapısı olarak gözükmektedir.

Güvercin, kırlangıç, kertenkele ve yılanla ilgili inançlar ise kaynağını sami kültüründen almakta, kendini İslamî bir şekil altında topluma takdim etmektedir [Güngör, 1998: 64].

2.10. Bayrak ve Renklerle İlgili İnanışlar

Merhum Prof. Dr. Abdulkadir İNAN da, bu konuda şu ilgi çekici açıklamayı yapmaktadır.

“ Türklerin en eski devirlerinden beri “al bayrak” kullanmalarının bu “Al” kültü ile bağlı bir an’ane olacağı hatıra geliyor. Kazak-Kırgızlar bayrak kelimesi yerine “yalav” kelimesini kullanırlar ki “alav”dır. Al ruhunun adıyla al renginin münasebeti şüphesizdir. Şamanizmde (eski Türk dini inançlarında) ruhlar şerefine bayraklar (Altayca’da: Yalama) dikmek âdettir. Al ruhunun ‘hami ruh’ sayıldığı devirde bunun şerefine dikilen bayrak ateş rengine yakın bir renkte olmuştur. Bizim fikrimize göre Türklerin ‘al bayrak’ları Al ruhunun ateş tanrısı ve hamî ruh sayıldığı devirden kalma bir hatıradır ki, yedi-sekiz bin yıllık demektir.

Günümüzde Doğu Anadolu sakinlerinden olan Kürtler'in konuştıkları lehçe de "al" kelimesi, "bayrak" anlamında kullanılmaktadır.

Anadolu'nun diğer bazı yörelerinde de "al" sözcüğü ile bu anlama gelebilecek olan şu ifadeler kullanılmaktadır:

- Düğünde, güveyin boynuna atılan mendil büyüklüğünde kırmızı bez.
(Şarkikaraağaç-Isparta)
- Kadınların alınlarına bağladıkları, yeşil kırmızı ipek örtü. (Tahtacı Aşireti-Isparta)
- Gelinlerin başına örtülen uzun, kırmızı örtü, duvak. (Sütçüler, Şarkikaraağaç, Eğridir-Isparta; Yeşilova-Burdur; Çaycuma-Zonguldak)[Turan, 1996].

Ayrıca, bayrak Anadolu'nun tüm yörelerinde, barış, paylaşma ve kardeşlik anlamına gelir. Bu nedenle düğün evine, asker evine, yarım kalmış inşaat vb. yerlere bayrak asılmaktadır. Bayrak namus kavramı içerisinde yer alır. Bayrağa karşı gelmenin Türk töresinde ağır müeyyideleri bulunmaktadır.

SONUÇ

Çalışmamızda din, inanç, inanış, iman ve itikâd gibi genel konular yanında Türklerin mensup oldukları dinler ve Türk kültüründe eski inançların izleri ele alınmıştır.

Çalışmamızın ilk bölümünde din duygusunun doğuşu üzerinde durulmuş ve kültürün temellerinden biri olan dinin toplumlarda birleştirici ve toplayıcı bir rol üstlendiği fikri ağırlık kazanmıştır.

Din konusu içerisinde inanç, iman, itikâd ve inanış kavramları yer almaktadır. Halk Bilimi biliminin dalının çalışma konuları içinde geçen bu iki kavram birçok eserde yazarlar tarafından ayrılmamış, çoğu zaman da birbirine karıştırılmıştır.

Din kavramı konuyla ilgili kaynaklarda; Tanrı'ya doğüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara, inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal kurumdur. İnanç; dini olsun olmasın bir sistemin varlığına inanmaktır. İnanılan sistemin âkîdelerini yerine getirmek iman kavramıyla belirtilir ki bu da inancın ilk aşamasıdır. Kâidelerin teferruatlarına uymak ise itikâd kavramı içerisinde yer alır.

Görüldüğü gibi inanç kabul edilen sistem içerisinde birçok teferruatı da beraberinde getirmektedir.

İnanışın inançtan farkı geleneğe dayalı olması, mensup olunan dinle alakasının bulunmamasıdır.

Gök Tanrı dini döneminde dinin sisteminin getirilerine uymak inanç iken, Türklerin İslâmiyeti kabûllerinden sonra eski dinlerinden gelenek yoluyla getirdikleri unsurları yeni dinleriyle beraber yaşatmaları inanış kavramı içerisinde yer almaktadır.

Türklerin eski dini Gök Tanrı dinidir. Yaygın bir kanı olarak Türklerin eski dininin Şamanizm olduğu söylenmektedir. Ancak bu çalışmada Türklerin eski dinlerinin Gök Tanrı dini olduğu ve din içerisinde iyi kötü iyelerin rol oynadığı, genel esaslarının

günümüzdeki semavî dinlere benzediği fikrine varılmıştır. Bu konuda çalışırken aşağıda yer alan yazarların konuya bakış açılarına ve birbirlerine eleştirisel tarzda yaklaşımlarına dikkat ettik.

Örneğin; Osman Turan, A. Altay Köymen, S. Hayri Bolay, Ziya Gökalp; konuyu incelerken Türklerde Totemciliğin varlığını ileri sürmüşlerdir. O. Turan, M.A. Köymen ve başlangıçta A. İnan Eski Türk dininin Şamanizm dini olduğu belirtilmiştir. Ziya Gökalp ise Şamanizmin din değil, büyüculük olduğunu belirtirken, H. Tanyu, İ. Kafesoğlu, B.Ögel, D. Yıldırım gibi araştırmacılar Eski Türk dininin tek Tanrılı olduğunu açıklamıştır. Osman Turan daha sonra tamamen H. Tanyu'nun fikirleri doğrultusunda Türklerin dininin semavî bir din olduğunu açıklamıştır. Bazıları ise teşhisini "Eski Türk dini Monoteizm değil, Henoteizm demişlerdir.

Çalışmalarının ilk yıllarında Türklerin eski dinine Şamanizm diyen yazarlar daha sonraki çalışmalarında Gök Tanrı inanç sisteminde birleşmişlerdir. Bizim de kanaatimiz Türklerin inanç sistemi Monoteizmdir. Tek tanrılı millî bir inanç sistemleri vardır. Bu varsayımı çürütmek isteyenler iyeleri/arvakları göstermektedirler. Bu unsurlar hak dini olan İslâmiyet'de de vardır. Melekler kutsaldır. İmanın şartları arasında yer alır ama onlara tapılmaz. Gök Tanrı dininde de böyledir. İyeler kutsaldır onlara dilek dilenir ama Tanrı sıfatına konulmaz.

Çalışmamızda yukarıdaki unsurlardan hareketle ile Türk kültüründe inanç ve inanış öğelerini tespit ettik.

Bu konuda çalışırken, Türklerin coğrafyaları üzerinde bulunan birçok dinden etkilendiklerini ve onları etkiledikleri gördük. Fakat Türkler semavi dinlerin dışında girdikleri dinlerden ayrılmışlar ancak İslâmiyet harici dinleri benimseyenler millî kimliklerini yitirmişlerdir.

Çalışmamızın sonunda her Türk araştırmacısının kendi sahası konusunda titiz davranmaları gerektiği ortaya çıkmıştır. Çünkü, Rusya başka olmak üzere, Arap ve batı milletleri Türklerin dini ve kültürleri hakkında yanlış bilgilendirmelere neden

olmaktadırlar. Bu nedenledir ki bu günlerde dahi Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresine sahip olan bir milletin dini çok tanrılı gösterilmektedir. Kùltürün en önemli ayağı olan din bir milletin kùltüründe önemli bir kaynaktır. Bu sebeple Sovyetler Birliği içinde yer alan Türk uruglarını dinlerinden uzaklaştırma gayreti içinde olmuşlardır.

Bu çalışmayla çok geniş ve uzun soluklu bir araştırmayı gerektiren “Türk İnanç ve İnanışları” konusuna az da olsa katkıda bulunmuş olmak bizi mutlu edecektir.

KAYNAKLAR

Kitaplar

ANADOL, Cemal; Tarihten Günümüze Kadar Dünyada ve İslâmiyet'te Halk İnanışları, Büyü, Devlet Yayınları, İstanbul

ARSLANOĞLU, Cemender; Kars İlindeki Kültür ve Turizm Hazinesi, Ankara, 1988

BORATAV, Pertev Naili; 100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997

BOZYİĞİT, Ali Esat; Bizde Adet Böyledir, Ürün Yayınları, Ankara, 1995

ÇALIŞLAR, Aziz; Kültür Sözlüğü, Ankara, 1983

ÇAY, Abdulhalûk; "Türk Millî Kültüründe Hayvan Motifleri 1", Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 108; Seri: 1; Sayı: A.19, Büro-Tek Ofset Matbaacılık, Ankara, 1990

Challaye, Felicien; Dinler Tarihi, Varlık Yayınları, İstanbul

ÇORUHLU, Yaşar; Türk Mitolojisinin ABC'si, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 1998

ELIADE, Mircea; Şamanizm, İmge Kitabevi, Ankara, 1999

ERDEM, Mustafa; Kırgız Türkleri Sosyal Antropoloji Araştırmaları, ASAM Yayınları: 8, Ankara, 2000

EROĞLU, Türker; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Halk Oyunları ve Halayların İncelenmesi, Kılıçarslan Matbaacılık, Ankara, 1995

EROĞLU, Türker; Halk Oyunları El Kitabı, İstanbul, 1999

ERÖZ, Mehmet; Millî Kültürümüz ve Meselelerimiz; Doğuş Yayınları; İstanbul, 1983

GÖKALP, Ziya; Türk Medeniyeti Tarihi, Toker Yayınları, İstanbul, 1989

GÖKALP, Ziya; “Türk Uygarlığı Tarihi”, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1991

GÜNGÖR, Harun, Mustafa ARGUNŞAH; “Gagauz Türleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı”, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1300, Türk Dünyası Edebiyatı: 17, Ankara, 1991

GÜNGÖR Harun, Ünver GÜNAY; Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi, Ocak Yayınları, İstanbul, 1997

GÜVENÇ, Bozkurt; Kültürün abc’si; Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002

HADİMİ Muhammed; İslâm Ahlâkı, Hakikat Kitâbevi, İstanbul, 1994

İNAN, Abdülkadir; Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000

KAFESOĞLU, İbrahim; Türk Bozkır Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ayyıldız Matbaası A.Ş., Ankara, 1987

KALAFAT, Yaşar; Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları , Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2000

KALAFAT, Yaşar; İslâmiyet ve Türk Halk İnançları, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1857; Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 233, Gelenek – Görenek İnançlar: 22, Ankara, 1996

KALAFAT, Yaşar; Kuzey Azerbaycan – Doğu Anadolu ve Kuzey Irak’da Eski Türk Dini İzleri, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1954, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 260, Gelenek, Görenek ve İnançlar Dizisi: 24, Ankara, 1984

KALAFAT Yaşar; Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri; Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 112, Ankara, 1990

KÖSEOĞLU, Nevzat; Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1990

Mevdudi; “İslâmî Yaşama Biçimi”, Mim Yayınları, İstanbul, 1987

ÖGEL, Bahattin; Türk Kültürünün Gelişme Çağları II, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2171, İstanbul, 1997

ÖRNEK, Sedat Veyis; 100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1995,

ÖRNEK, Sedat Veyis; Türk Halk Bilimi; Kültür Bakanlığı Yayınları: 1629, HAGEM Yayınları: 210, Gelenek, Görenek ve İnançlar Dizisi: 20; Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara

PAZARLI, Osman; Din Psikolojisi; Remzi Kitabevi; İstanbul, 1993 , 1998

ŞAHHÜSEYİNOĞLU, Nedim; Anadolu Halk Kültüründe İnanç Motifleri, Ayyıldız Yayınları, Ankara, 2000

TANYU, Hikmet; Türklerin Dini Tarihçesi, Burak Yayınevi, İstanbul, 1998.

TANYU, Hikmet; İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1986

TENİŞEV, E.R; Çin’de Türk Halkları Arasında (Günlük 1956-1958), “Nasladiye”;
Moskova, 1995

TEZCAN, Mahmut; Kültürel Antropoloji; Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri
Fakültesi Yayınları No: 173, Ankara, 1996

TUNA, Erhan; “Şamanlık ve Oyunculuk”; Okyonus Yayıncılık ve Yapımcılık,
İstanbul, 2000

TURAN, Ahmet; Türk Kültürü Araştırmaları Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Millî
Folklor Yayınları, Ankara, 1992

**YILMAZ, İrfan, İ. Hakkı İHSANOĞLU, Selim AYDIN, Fuat BOZER, Nevzat
BAYHAN, İhsan İNAL;** “Yeni Bir Bakış Açısıyla İlim ve Din”, Nil AŞ.,
İstanbul, 1998

YOLOĞLU, Güllü; Türklerin Aile Merasimleri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı
Yayınları, Ankara, 1999

Makaleler

ACIPAYAMLI, Orhan; “Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve
Fonksiyonel Yönden İncelenmesi”, Türk Halk Hekimliği Sempozyumu
Bildirileri, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları: 110, Seminer, Kongre
Bildirileri Dizisi: 27, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989, s/1

AKAR, Musa; “Göçebe Türkmenlerde Deve Güreşi ve Sosyo-Kültürel Boyutu”, I.
Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri II, Kültür
Bakanlığı Yayınları:1800, HAGEM Yayınları:227, Seminer Kongre Bildirileri
Dizisi:46, Ankara, 1996

AKPINARLI, Feriha; “Anadolu’da Nazar ve Nazarlıklar”; I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri I., Kültür Bakanlığı Yayınları: 1799, HAGEM Yayınları: 226, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 45, Ankara, 1996

AKYÜZ, Kenan; “Yozgat’ta Evlenme Adetleri”, I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür Bakanlığı, MİFAD Yayınları: 21, Seminer ve Kongre Bildirileri Dizisi: 6, Ankara, 1976

ALTINKAYNAK, Erdoğan; “Azerbaycan Türkleri Kayseri Avşarları ve Araplarda Ağıt Söyleme Gelenekleri ile Bunların Mukayesesi”, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Kültür Bakanlığı, Yıl: 9, Sayı: 21, Ankara, 2001

AND, Metin; “Anadolu Halk Dansları ve Halk Tiyatrosunun Özellikle Hayvan Benzetmeceleri Bakımından Asya Kökenleri”, II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 42, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi, Ankara, 1983

ANADOL, Sinan; “Şaman Türkler, Tuva ve Hakasya”, Atlas, Boyut Matbaacılık, Sayı: 82, İstanbul, 2000

ARNAUT, Tudarko; “ Gagauzlar’da Halk Hekimliği”, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Kültür Bakanlığı, Yıl:5, Cilt:4, Sayı:13, Ankara, 1997

ARTUN, Erman; “Tekirdağ Ritüelleri ve Balkanlardaki Varyantları”, IV. Milletler Arası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Kültür Bakanlığı, HAGEM Yayınları: 165; Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 35, Ankara, 1992

ARTUN, Erman; “Köy Seyirlik Oyunlarındaki Düğünlerde Gelin Güvey Motifinde Eski Kültür İzleri”, III. Milletler Arası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri, Konya, 1995

ARTUN, Erman; “Tekirdağ’da Hidrellez Geleneği”, Türk Halk Kültüründen Derlemeler, Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma Dairesi Yayınları: 143, Neyir Matbaası, Ankara, 1990

AYDIN, Mehmet; “Konya Ermenek Bölgesinde Yaşayan Halk İnançları”, II. Milletler Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 40, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 11, IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar, Ankara, 1982

AYÇİÇEK Eren; “Anadolu Halk Hekimliğinde “Köpek” İle İlgili Olarak Tatbik Edilmiş Ampirik Uygulama ve Tedavi Usulleri”, IV. Milletler Arası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Gelenek, Görenek ve İnançlar, Kültür Bakanlığı, HAGEM Yayınları: 167, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 37, Ankara, 1992

AYDIN, Mehmet; “Konya Ermenek Bölgesinde Yaşayan Halk İnançları”, II. Milletler Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 40, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 11, IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar, Ankara, 1982,

BAYKURT, Şerif; “Türk Halk Dansları ve Anadolu Uygarlıkları”, III. Milletler Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri III. Cilt, Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence; Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 85; Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 22; Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987

BAŞUĞUR, Emine; “Gelenek, Görenek ve İnançlara İlişkin Kültürel Antropolojik Araştırmalarımın Değerlendirilmesi”, I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri II., Kültür Bakanlığı Yayınları: 1800, HAGEM Yayınları: 227; Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 46, Ankara, 1996,

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

BURHAN, Ahmet; “Fırat Havzasında Yağmur Duası ve Yada Taşı”, Fırat Havzası II. Folklor ve Etnoğrafya Sempozyumu, Elazığ, 1989

ÇİNGÖZ, Meltem; “Adana İlinde Geleneksel Tedavide Kullanılan Bazı Bitkiler”, I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri II., Kültür Bakanlığı Yayınları: 1800, HAGEM Yayınları 227, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 46, Ankara, 1996

ÇAĞATAY, Neşet; “Eski Türklerde Takvim”, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Kültür Bakanlığı Yayınları, Yıl: 5, Sayı: 12; Ankara, 1997

ÇAY, Abdulhaluk; “Tarih Boyunca Türkler’de Bayramlar”, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Kültür Bakanlığı, Yıl: 5, Sayı:12, Ankara, 1997

ÇAY, Abdulhalûk; “Hıdırellez Kültür-Bahar Bayramı”, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2000, HAGEM Yayınları: 138, Gelenek-Görenek ve İnançlar Dizisi: 8, Ankara, 1997

ÇETİN, İsmet; “Nevruz Kutlamalarında Ortak ve Benzer Pratikler”, Uluslar Arası Nevruz Sempozyumu Bildirileri; Kültür Bakanlığı Yayınları: 2390; HAGEM: 291; Seminer-Kongre Bildirileri Dizisi: 60; Ankara, 2000

ÇEVİK, Doğanay; “Türkiye’de Yaşayan Kazak, Kırgız ve Özbeklerde Halk İnançları”, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Kültür Bakanlığı Yayınları, Yıl: 5, Sayı: 12, Ankara, 1997

DAVLETOV Timur Bulat; “ Hakas Türklerinde Çıl Pazı (Yıl Başı) Bayramı”, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Kültür Bakanlığı Yayınları, Yıl:9, Sayı: 21, Ankara, 200

DEVLETOV, Timur; “Hakas Türklerinin Geleneksel İnancı Kamlık (Şamanlık) Dünyü ve Bugünü”, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Sayı:22, Ankara, 2002

DURDU, Aydın, Bircan DURDU; “Geçmişten Günümüze Ölüm Adetleri ve Kemaliye Köyü’nde Ölüm”, Halk Kültürü Araştırmaları 1997, Kültür Bakanlığı, HAGEM Genel Müd. Yayınları: 275, Ankara, 1998

ELÇİN, Şükrü; “Türklerde Aşık Oyunu ve Bu Oyunla İlgili Adet ve Ananeler”, III. Milletler Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri III. Cilt, Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence, Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 85, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 22, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987

ER, Tülay; “Dörtdivan Kasabasında Evlenme Adetleri-”, I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri II., Kültür Bakanlığı Yayınları: 1800, HAGEM Yayınları:227, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi:46, Ankara, 1996

ERDEM, Celal; “Anadolu Delikanlı Teşkilatlarına Çukurköy Gençlerbirliği Örneğine Bir Bakış”; I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri II; Ankara; 1996

ERDOĞAN, Zübeyde; “Ankara’nın Elecik Köyünde Akyurt İlçesine Bağlı Doğumla İlgili Adet ve İnanimalar”, I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri II., Kültür Bakanlığı Yayınları: 1800, HAGEM Yayınları: 227, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 46, Ankara, 1996

ERDOĞAN, Zübeyde; “Ankara’nın Akyurt İlçesine Bağlı Elecik Köyünde Doğumla İlgili Adet ve İnanimalar”, I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri II., Kültür Bakanlığı Yayınları: 1800; HAGEM Yayınları: 227; Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 46, Ankara, 1996

ERK, Zümrüt; “Anadolu’da Kırklama”, I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür Bakanlığı, MİFAD Yayınları: 21, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi:6, Ankara, 1976

GENÇ, Reşat; “Türk Tarihinde ve Kültüründe Nevruz”, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Kültür Bakanlığı, Yıl: 5, Sayı:12, Ankara, 1997

GÜNAY, Umay; “Sempozyumu Değerlendirme Konuşması”, Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları: 110, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 27, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara,1989, s/281

GÜNGÖR, Harun; “Kayseri’de Yaşayan Uygur ve Kazak Türklerinin Bazı Âdet ve İnanışları”; Millî Folklor; Cilt: 2; Sayı:14, Ankara, 1992

GÜNGÖR, Harun; “Üzerlik Köyü’nde Hayvanlarla İlgili İnanışlar”, Prof. Dr. Dursun YILDIRIM Armağanı, Ankara, 1998

HACIYEVA, Maarife; “Azerbaycan Türklerinde İnançlar”, V. Milletler Arası Türk Halk Kültürü Kongresi, Gelenek, Görenek, İnançlar Seksiyon Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1872, HAGEM Yayınları: 247, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 54, Kılıçaslan Matbaacılık, Ankara, 1997s/219

İBRAYEV, Şakir; “Nevruz Bayramının Kazak Türklerinde Kutlanması ve Onun Eski Türk Felsefesiyle Bağlantısı”, Uluslar Arası Nevruz Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2390, HAGEM: 291, Seminer-Kongre Bildirileri Dizisi: 60, Ankara, 2000

İBRAYEV, Şakir; “Şaman Korkut”, Uluslar Arası Dede Korkut Bilgi Şölen, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: 209, Ankara, 1999

İL YASOVA, Kurban Cemal, Yaşar KALAFAT; “Türkmenistan ve Türk Halk İnançlarında Doğum”, Prof. Dr. Dursun YILDIRIM Armağanı, Ankara, 1998

KADIOĞLU, Nihal; “Anadolu’nun Bazı Yörelerinde Dövme Adeti ve Bu Adetin Çağdaş Yaşamdaki Yeri”, I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri I., Kültür Bakanlığı Yayınları: 1799, HAGEM Yayınları: 226, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 45, Ankara, 1996

KALAFAT, Yaşar; “Baksicilik”, Millî Folklor Uluslar Arası Halkbilimi Dergisi; Cilt: 6; Sayı: 45; Ankara, 2000

KAYA, Azat; “İşlevsel Açından Nevruz Geleneği”, Uluslar Arası Nevruz Sempozyumu Bildirileri; Kültür Bakanlığı Yayınları: 2390, HAGEM: 291, Seminer-Kongre Bildirileri Dizisi: 60, Ankara, 2000

KILIÇ, Abdullah; “Anadolu’da Nevruz Kutlamalarına Bağlı Olarak Yaşatılan Halk İnanışları ve Uygulamalarına Genel Bakış”, Uluslar Arası Nevruz Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2390, HAGEM: 291, Seminer-Kongre Bildirileri Dizisi: 60, Ankara, 2000

KILIÇEV, Akılbek; “ Ortaçağlara Ait Doğu Kaynaklarında Nevruz”, Anayuttan Atayurda Türk Dünyası, Kültür Bakanlığı, Yıl: 5, Sayı:12, Ankara, 1997

KILIÇ, Abdullah; “İsparta ve Çevresindeki Adak Yerleri ve İlgili İnançlar”, I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri III., Kültür Bakanlığı Yayınları: 1800, HAGEM Yayınları: 227, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi:46, Ankara, 1996

KIRCI, Emine; “Türk Kültüründe Ateşle İlgili İnanışlar”, Prof. Dr. Dursun YILDIRIM Armağanı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Mat. Ve Tic. İşl., Ankara, 1998

KIRZIOĞLU Fahrettin; “Gürcistan’da Eski Türk İnanç ve Gelenekleri”, I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür Bakanlığı, MİFAD Yayınları: 21; Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 6, Ankara, 1976

KÖKTAN, Yavuz; Erol EROĞLU; “Oyun, Dans ve Halk Oyunu Kavramı”, Motif Dergisi, Nunu Tanıtım, Sayı:25, İstanbul, 2001

MAKAL, Tahir Kutsi; “Anadolu’da Ağıtçı Kadınlar”, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II. Cilt, Halk Edebiyatı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 78, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 21, Feryal Matbaacılık, Ankara, 1986

OH, Eunkyung; “Kore Mitolojisine Toplu Bakış”, Millî Folklor Türk Dünyası Folklor Dergisi, Sayı: 33, Ankara, 1997

ÖNGEL, Hasan Basri; “Ritüel Kökenleri ve Folklorik Özellikleri Bakımından Köçeklik Geleneğimiz”, V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence Seksiyon Bildirileri, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları:1872, HAGEM Yayınları: 248, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 55, Ankara, 1997

ÖZARSLAN, Metin; “Oğuz Kağan Destanı’nda Tarihi, Dinî, Beşerî ve Tabiatüstü Unsurlar”, Prof. Dr. Dursun YILDIRIM Armağanı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Mat. Ve Tic. İşl., Ankara, 1998

ÖZEN, Kutlu; “Sivas ve Divriği Yöresinde Hızır-İlyas Kültüne Bağlı Adak Yerleri”, Türk Halk Kültüründen Derlemeler, Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma Dairesi Yayınları: 143, Neyir Matbaası, Ankara, 1990

ÖZTELLİ, Cahit; “Eski İnançların Bugünkü İzleri”, I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür Bakanlığı, MİFAD Yayınları: 21, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 6, Ankara,1976

ÖZTÜRK, Mürsel; “Nevruz”, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Kültür Bakanlığı, Yıl: 5, Sayı:12, Ankara, 1997

PİRVERDİOĞLU, Ahmet; “Dede Korkut ve Şamanizm”, Uluslar Arası Dede Korkut Bilgi Şöleni, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: 209, Ankara, 1999

RAHMAN, Abdulkerim; “Divanü Lügati’l Türk”ten Şaman Dinine Bakış”, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt:3, Sayı:10, 1996

SARIYEV Bedri; “Dede Korkut’ta Geçen Bazı Gelenek-Görenekler, Halk İnanışları, Deyimler ve Bugün Türkmenistan’daki İzleri”, Uluslar arası Dede Korkut Bilgi Şöleni, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999

SEYİDOĞLU, Bilge; “ Kültürel Bir Sembol: Yılan”, Prof. Dr. Dursun YILDIRIM Armağanı, Ankara, 1998

SİPAHİOĞLU, Hülya; “ Manas Destanında Evlenme Akidleri ve Günümüze Akisleri”, Prof. Dr. Dursun YILDIRIM Armağanı, Ankara, 1998

SOYLU, Sıtkı; “Mut Yöresinde Hızır ve Hıdırellez Geleneği”, Türk Halk Kültüründen Derlemeler, Kültür Bakanlığı. Halk Kültürlerini Araştırma Dairesi Yayınları: 143, Neyir Matbaası, Ankara, 1990

SÜRÜR, Ayten; “Ege Yöresi Kadın Giyiminde Geleneksel-Toplumsal ve İnançlara Dayalı Ögeler ve Günümüzde Yaşayan Yerel Örnekleri”, II. Milletler Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri V. Cilt Maddî Kültür, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 45, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 14, Ankara, 1983

ŞAR, Sevgi; “Halk Hekimliğinin Dünü, Bugünü”, Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları: 110, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 27, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara,1989

ŞİŞMAN, Bekir; “Eski Türk İnançları ve Anadolu’daki İzleri”, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Sayı:15, Ankara, 1998

TAN, Nail; “Türkiye Halk Meteorolojisinde Hava Tahmini”, I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür Bakanlığı, MİFAD Yayınları: 21, Seminer ve Kongre Bildirileri Dizisi: 6, Ankara, 1976

TANYU, Hikmet; “Türklerde Ateşle İlgili İnançlar”, I. Uluslar Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt, Gelenek-Görenek ve İnançlar, Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 21, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 6; Ankara, 1976, s/283

TACEMEN, Ahmet; “Bulgaristan Türkleri İnançları İlk yaz Gündönümü”, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Kültür Bakanlığı, Yıl: 5, Sayı:12, Ankara, 1997

TEZCAN, Mahmut; “ Türk Coşkusunun Simgesi Nevruz”, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Kültür Bakanlığı, Yıl: 5, Sayı:12, Ankara, 1997

TEZCAN, Mahmut; “İslâm Öncesi ve Sonrası Eski Türk Ailesinin Sosyo-Kültürel Nitelikleri”, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Başkent Klişe Matbaacılık, Sayı:15, Ankara, 1998

TEZCAN, Mahmut; “Gelenek, Görenek ve İnançlara İlişkin Kültürel Antropolojik Araştırmalarının Değerlendirilmesi”, I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri II., Kültür Bakanlığı Yayınları: 1800, HAGEM Yayınları: 227; Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 46, Ankara, 1996

TURAN Şekür; “Uygur Türkleri’nde Doğum ve İsim Koyma Geleneği”, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Sayı:2, Cilt:1, Ankara, 1993

TÜRKDOĞAN, Orhan; “Evlenmede Başlık Geleneğinin Sosyolojik Açıklaması”, I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür Bakanlığı, MİFAD Yayınları: 21, Seminer ve Kongre Bildirileri Dizisi: 6, Ankara, 1976

TURAN, Mustafa; “Tarihi Kaynaklar Işığında Nevruz’un Menşei Meselesi”, Millî Folklor Türk Dünyası Folklor Dergisi, Sayı: 37, Ankara, 1998

YALÇIN, Soner; “Bakşılık”, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası; Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Sayı: 16, Ankara, 1998

YILDIRIM, Dursun; “ Köktürk Çağında Tanrı mı Tanrılar mı Vardı?”, IV. Milletler Arası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri; Kültür Bakanlığı, HAGEM Yayınları: 165, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 35, Ankara, 1992

YILDIZ, Naciye; “Dede Korkut Hikayelerinde ve Manas Destamında Ağaç”, Millî Folklor Uluslar Arası Halkbilimi Dergisi, Sayı: 37, Ankara, 1998

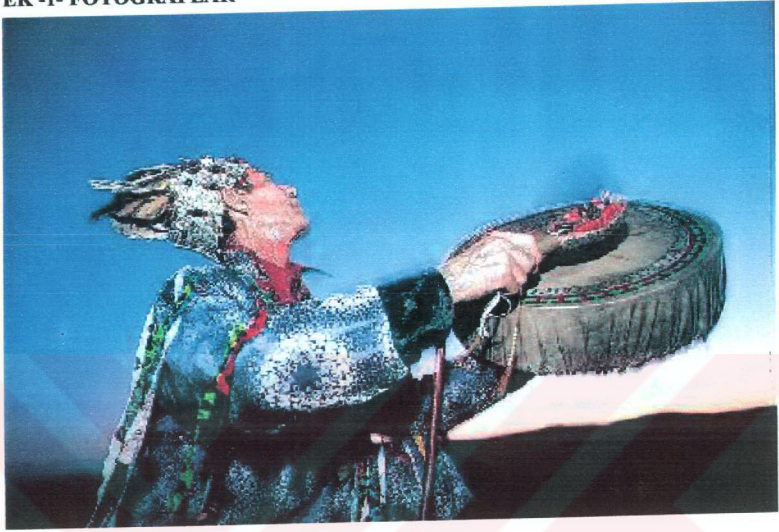
Tez

ÖNGEL, Hasan Basri; Türk Halk Oyunlarının Kökeni, Oluşumundaki Etkenler ve Sınıflandırılması; Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1992

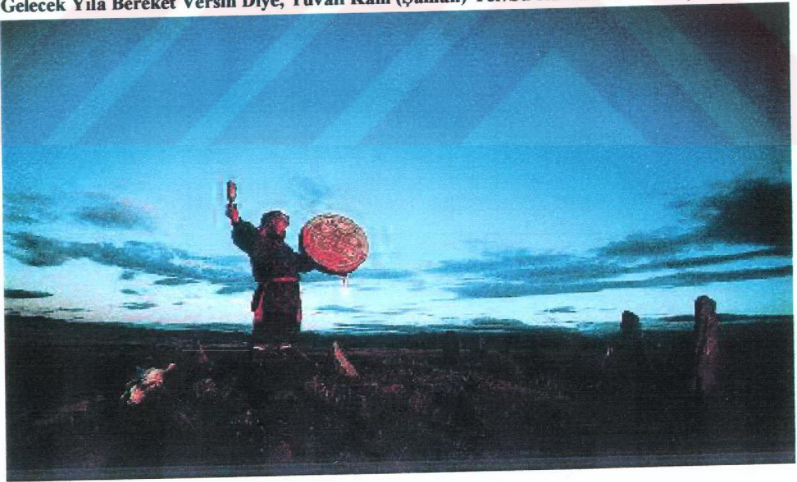

EKLER

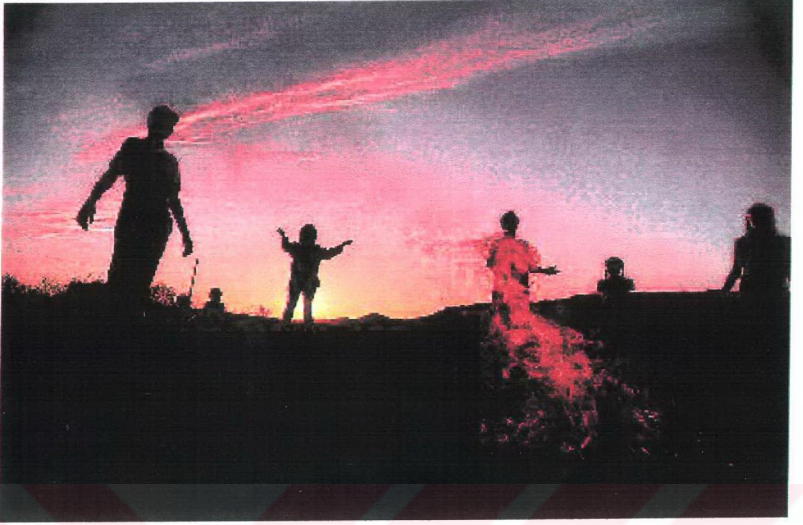
EK -1- FOTOĞRAFLAR

Şamanizm/ Rusya
Gelecek Yıla Bereket Versin Diye, Tuvalı Kam (Şaman) Yer/Su Ruhlarına Yakarıyor

Şamanizm / Rusya
Ataları Kam Olan Bir Hakas Kurgan Alanında Ayin Yapıyor.

Fotoğraf-3
Şamanizm / Rusya
Tuva'nın Başkenti Kızıl Yakınlarında Tören. Ateşin Bir Ruh Olduğuna, Her Şeyi Temizleyip Kötü Ruhlari Kovduğuna İnanılıyor.

Fotoğraf-4Altaylar / GornoAltaysk
Burada Yaşayan Bir kam Şifalığın Yanı Sıra Gelecekte Yaşanacakları da Görebilme Yeteneğine Sahip.

Fotoğraf-5-
Şamanizm / Rusya
Etrafında Yapılan Ayinde, Ateşe ve Civarındaki Ruhlara Sağlığın, Temizliğin Sembolü Süt Saçılıyor.

Fotoğraf-6
Şamanizm / Rusya
Tuvali Kadın Kam Vurgavlıg Denilen Bir Su Kaynağının Başında Kamlıyor, Ruhlara Yakarıyor.

Fotoğraf-7
Atalara Dua

Fotoğraf-8
Altaylar Her Yolculuk Öncesi Evlerde Çalama Denen Bezler Hazırlanır. Ruhlara Bir Sunu Olarak Kutsal Kabul Edilen Yerlere Bağlanır.

Fotoğraf-9
Altaylar
Gelinin Saçları Görümceleri Tarafından Örülüyor.

Fotoğraf-10
Altaylar
Düğün Töreninde Konuklara Sunulan Ziyafet Yemeği

Fotoğraf-11
Şamanizm / Tuva
Tanrı Ve Ruhlarla, İnsanlar Arasında Aracılık Yapan Şaman.[Anadol, 2000: 30]

EK 2 - SÖZLÜK

Aba :Ayı.

Abacı : Albastı.

Abak : Korkuluk.

Abzar Öyesi : Volga Türklerinin inanişına göre çobanları ve sürüleri koruyan iye.

Ağbaba : Sarıkamış'ta yer alan dilek dağı.

Ağı : Azerbaycan'da ölenin üstünde okunan manzume.

Ahir Çarşamba : Hidrellez gününden bir önceki Çarşamba.

Ahura Mazda : Zerdüştlükte Tanrı'ya verilen isim.

Ak Ana : Eski Türk dini sisteminde yaratma ilhamı veren iye.

Alaslama : Orta ve Doğu Türklerinde ateşle temizleme, takdis merasimi.

Alazlama : Kızgın demirle dağlama.

Al Karısı : Türklerin eski dininde insanlara her türlü kötülüğü yapan, hastalık, ölüm getiren özellikle anne ve çocukların düşmanı olan iye.

Alkış : Dua.

Anahid : İnsan neslinin artıp çoğalmasını gözeten eski bir ZerdüşT Tanrıçası.

Ana Maygıl : Gök Tanrı dininde vatanın koruyucusu olan iye.

Animizm : Doğada insanın ruhuna az çok benzer ruhlar bulunduğunu kabul eden din sistemi.

Arva : Efsunlamak.

Arvaldi : Okudu.

Balbal : Eski Türklerde kişinin savaşlarda öldürdüğü düşman sayısı kadar mezarına dikilen sembolik taşlar.

Balis : Altın külçe.

Bandal : Ağaçtan çıkan kürek kemiğine benzer ince ağaç parçacıkları.

Barak : Köpek.

Barocuk : Köpek

Baybiçe : Kırgızlarda cariye konumundayken, nikahlı ve erkek çocuk doğuran ilk eş.

Baydara : İçi doldurularak mezarların üstüne dikilen at.

Besi : Şaman töreninde hastaya verilen isim.

Birinci İtidaliyun : Araplarda gece ile gündüzün eşit olduğu gün.

Bitik : Herhangi bir kitap, muska.

Bodi : Yağmur duası.

Bodi Bostan : Yağmur duası.

Bodun İnlı : İli ve halkı her türlü kötülüklerden koruduğuna inanılan iye.

Bö : Buryat ve Kalmuklarda Şamana verilen ad.

Böge : Moğal kavimlerinde Şamana verilen ad.

Bubayah : Yakut Türklerinin Şaman davul tokmaklarına verdiği isim.

Burkan : Türklerin Buda heykellerine verdikleri isim.

Bürtük : Kartal.

Cada Taşı : Yağmur duasında kullanılan sihirli taş.

Cangulaz Ayı : Sorgun'da kışın en Şiddetli geçtiği ay.

Cila : Kırgız Türklerince borca düşen kimsenin başvurduğu yardım kurumu.

Cumacık : Cuma akşamları pişı yapma adeti.

Çılan-Manguz : Altay efsanesine göre yerin yedi kat altında yaşayan yer altının hakanı.

Çıvı : Cinlerden bir bölük.

Dapkeş : Şaman törenlerinde davul çalanlar.

Din : Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara, inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal kurum.

Dinamizm : Doğada varolduğuna inanılan, özellikle belli nesnelere, bitkilerde, hayvanlarda ve insanlarda daha belirgin olan, dinamik ve mistik kuvvetle yüklü bulunma inancı.

Diş Kirası : Eski Türk gelenekleri arasında yer alan, Osmanlı saraylarında da iftar yemeğinden sonra davetlilere bir kese içinde ev sahibi tarafından dağıtılan para.

Dodu : Yağmur duası.

Dolu : Alevî-Bektaşî ibadetlerinde içilen içkinin adı.

Döl Dökme : Yavrulama.

Dövme : Deri tarafından tümüyle yok edilemeyen bir boya maddesinin belirli bir teknikle alt deri yüzeyine kadar işlenmesi.

Eb : Ev.

Edik : Yumuşak, kırmızılı meşinden yapılmış kısa konçlu çizme.

Edward B. Tylor : Animizm teorisini ortaya atan kişi.

En : Türkistan veya İran Azerbaycan'ında hayvanların kulağını keserek yapılan işarete verilen isim.

Enemek : İğdiş etmek, burmak.

Enük : Köpek yavrusu.

Erbain : Halk takviminde 21 Aralık-31 Ocak arasındaki 40 gün.

Erlık : Kudretli, güçlü, kuvvetli. Gök Tanrı dininde hastalık, ölüm getiren ve cehennem temsilcisi olan kötü iye.

Eye Kila : Ana totemlere verilen ad.

Extase : Yüksek haz heyecanı ile insanın kendinden geçmesi hali.

Fetişizm : Doğada bulunan bir takım nesnelere veya maddelerin kutsal kabul edilmesi.

Gavur Küfürü : Ateş yakılarak geçmiş yılın kötülüklerinden arınmak ve yazı diğer din mensuplarından daha önce kutlamak için kutlanan bayram.

Gode : Yağmur duası.

Gotama : Budizm'in temsilcisi.

Göçük Vakti : Sarıkeçililerde gök vakti.

Gök Tanrı Dini : Türklerin eski dini.

Güçük Ayı : Sarıkeçililerde Şubat ayına verilen isim.

Halk Hekimliği : Halkın imkan bulamadığı zaman veya başka nedenlerle hekime başvuramayınca veya başvurmak istemeyince hastalıkları teşhis ve tedavi amacıyla uyguladığı yöntem ve işlemlerin tümü.

Hamsin : Halk takviminde 1 Şubat ile 21 Mart arasındaki tarih.

Helem: Kurdele.

Henoteizm : Çok Tanrılı din sistemi.

Hıdırellez : Hz. Hızır ile Hz. İlyas'ın bir araya geldiği günün hatırası üzerine kutlanan gün. Asya, Anadolu, İslamiyet ve Ortak Balkan kültürünün besleyip

günümüze getirdiği kökü Orta Asya Kültürüne dayalı İslâmî renge bürünmüş mevsimlik bayramların uzantısı olan bir ritüel.

Homa : Sarkeçililerin halk takviminde Salı günü.

İduk : Kutlu ve mübarek olan bir nesne.

İteliopolis : Güneş şehri

İrk : Kahinlik, falcılık.

İkinci İtidaliyun : Sonbaharda gece ile gündüzün eşit olduğu gün

İlahe : Kadın Şamanların hamilerine verilen isim.

İnanç : Kişice veya toplumca, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi.

İnanış : İnanma, inanılan şey.

İtikâd : Kaidelerin teferruatlarına uymak.

İye : Ana.

Kaan : İnsanlara kötülük yapan Erlik iyesinin oğlu.

Kadir Kan : Göktürkler'e göre dünyanın dayanağı olarak tasavvur edilen ulu dağ.

Kahn : Başlık

Kalgançı Çok : Kıyamet günü.

Kam : Gök Tanrı dininde din adamı.

Kara Bayram : Ölümün ardından hanede kutlanan ilk bayram

Kara Kura : Anadolu'nun birçok yöresinde al karısına verilen isim.

Karuş Kerey : İnsanlara kötülük yapan Erlik iyesinin oğlu.

Kaş : Beyaz ve siyah temiz taş. Şimşekten susuzluktan ve yıldırım düşmesinden korunmak amacıyla kullanılır.

Kazan Kurma : Hidrellezde toplu yemek ritüeline verilen isim.

Keççüpez : Köpek

Keyneni Başı : Yas töreninde ağlayıcı kadınların başı.

Kırk Basması : Kırkı çıkmamış iki çocuğun karşılaşması sonucu ağırlığının diğerine basması.

Kız Gecesi : Düğünün ilk gecesi gelinin kız arkadaşları ile yaptığı eğlence.

Kila : Hayvan.

Koç Katımı : Koyunun döl tutması amacıyla koçun sürüye bırakılması.

Körmös : Gök Tanrı dininde insanın solunda bulunan melek.

Kulbak : Türklerde bir evliyanın ismi.

Kuma : Başhatundan sonra alınan eş.

Kuşak Çözme : Eve uğur, bereket getirmesi amacıyla gelin kuşağının güveyi tarafından üç kere çözülüp bağlanması.

Kurt ağzı kapama : Kurdun kırdaki hayvanlara zarar vermemesi için yapılan büyüsel işlem. Uygulama için bir makas ve bıçak alınır. Ağız açık olan su aletlerden birinin üzerine Kur'andan bir ayet ya da sure okunarak alet kapatılır ve bir kenara konulur. Akşam yapılan bu işlem, sabah olunca bıçak veya makasın ağzı açılarak sona erdirilir.

Kült : Yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı, onlara tapınış.

Küyek : Kazak Türklerinde koyunların çiftleşme mevsimine verilen isim.

Levirant : Kayınla evlilik.

Loğusa : Yeni doğum yapan kadın.

Lök : Deve.

Manizm : Ölenlerin öldükten sonrada ruhları aracılığıyla hayatlarını sürdürmeleri inancı, atalar ve ölümler ibadeti.

Mar : Efendi, öğretmen.

Matriarkal : Anne soylu aile tipi.

Mehir : Çocuğun doğmadan veya doğunca çocuk üzerinde öldürücü rol oynayan kötü cin.

Monoist : Tek Tanrı inancı.

Monoteizm : Tek Tanrılı din sistemi.

Mulla : Kuraklık olduğu zaman günümüzde çocuk oyunları arasında da yer alan çömçe gelin gezdirmeye verilen isim.

Müşrik : Müslüman araştırmacılara göre İslâmiyet haricindeki diğer dinler.

Nazar : Belli bir insanın özelliği olarak bilinen, insanlara, öncelikle çocuklara, eve, mala, mülke hatta cansız varlıklara zarar veren bakışlardan fırlayan çarpıcı, öldürücü güç.

Nevruz : Yenigün

Nuçça Out : Kibritle elde edilen ateş. Rus ateşi.

Od : Ateş.

Oda Kan : Yakutlarda kadın şaman.

Oğan : Altay Türklerine göre Tanrı'nın oğluna verilen ad.

Okuntu : Köylerde düğün davetiyesi yerine geçen sözlü davet.

Onmak : Şifa bulmak.

Onmasın : Deva bulmasın.

Ordu : Altay Türklerinde şaman davul tokmaklarına verilen isim.

Orhun Abideleri : Gök Türkler döneminde dikilen taş mezarlıklar.

Otacı : Tabip.

Oyun : Yakutların Şamanlara verdiği isim.

Ölü Aşı : Ölünün ardından yas kaldırmak amacıyla düzenlenen yemek.

Ölüler Bayramı : Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Nevruz'a rastlayan günlerden biri. Ölmüş atalara duyulan saygı, onların hatıralarının yaşatılması hususunda Türkler tarafından kutlanan geleneksel bayram.

Öy : Ev.

Patriarkel : Baba soylu aile tipi.

Pişi : Silivri Kavaklı Köyü'nde Cuma akşamları çocuklara pişirilen hamura verilen isim.

Podis Pişi : İnsanlara kötülük yapan Erlik iyesinin oğlu.

Politeizm : Çok Tanrıçılık.

Potik : Kuraklık olduğu zaman günümüzde çocuk oyunları arasında da yer alan çömçe gelin gezdirmeye verilen isim.

Poy Mettir : İnsanlara kötülük yapan Erlik iyesinin oğlu.

Rusali : Peri olarak bilinen, insanlara çeşitli şekillerde görünen kötü ruhlar.

Sabaş : Düğün sahiplerine toplanan paraya verilen ad.

Sabu : Ağrı.

Saç Toyu : Türkler’de ilk saç kesimine verilen isim.

Sata Taşı : Yağmur, kar yağdıran, fırtınalar estiren şekli insan kafasına benzeyen taş parçası.

Söz Kesimi : Dünürçülük yoluyla anlaşılan ailelerin, bu anlaşmalarını daha geniş bir çağrılı huzurunda sözle iyice pekiştirmeleri.

Suhan : Altay Türklerinde su iyesine verilen ad.

Süci : Şarap.

Şah Bezeme : Gelin ve güveye mutluluk getirmek amacıyla bir ağaç dalını meyva ve çerezle süsleyip bağlamak.

Şaman : Gök Tanrı dininde din adamı.

Talay Han : Altay Türklerinde Tanrı’nın oğluna verilen ad.

Tamuğ : Cehennem.

Teke Salımı : Bilecik Bölgesi Karakeçililerinin keçi cinsi hayvan besledikleri için saya bayramına verdikleri isim.

Tengere Kayra Kan : Gök Tanrı dininde Tanrıya verilen ad.

Tevrat : Musevîliğin din kitabı.

Tiyin : Sincap.

Tın : Nefs.

Totemizm : Bir grubun yada bir klanın, bir hayvan, bir bitki türüne yada nesneye mistik, majik ve akrabalık duyguları ile bağlanması.

Toyun: Budist rahipler.

Tögün: Tonyukuk destanında geçen, eski Türklerin atlarını, sürülerini belirleyen damgalara verilen isim.

Töpü : Tepe, baş.

Tös : Asıl, kök, menşei.

Tungluk : Evlerin damlarındaki pencereye verilen ad.

Uiççite : Yakutlarda su iyesine verilen isim.

Uğur Kesme : Gelinin ağlan evine gelmesi üzerine kesilen kurban.

Ukula Toyan : Yakutlarda su iyesine verilen isim.

Ulu Toyon : Ateş iyesi.

Uluğ Gün : Türklerin eski dininde kıyamet günü.

Ulus Günü : Ulu iş, yani anlamlı en büyük işi gerçekleştiren gün. Türklerin inancına göre Nevruz.

Umay : Türklerin eski dininde çocukları ve anneleri koruyan iye.

Us : Kerkes kuşu. Anadolu'nun birçok yöresinde baykuş ve guguk kuşunun ötüş şekillerine göre iyi veya kötü haber verdiğiğine inanılan kuş türü.

Ülüş : Pay etmek.

Ünişin Serap : Çöllerde insanı şaşkırtan görüntü.

Üsnütti : Rüzgar.

Üşruk : Genellikle cinin musallat olması sebebiyle ortaya çıkan hastalığın adı

Vihara : Budist manastır.

Yağ Basan : Eski Türklerde ölü gömdükten sonra üç yahut yedi güne kadar verilen yemek.

Yağışlı Tapıg : Eski Türklerde kurban merasimi.

Yağız Yer : Karayer, yer altı veya toprak.

Yaşam Bayramı : Zerdüştilik dinini kabul eden İranlılar, Hindistanlılar ve Parsiler arasında Nevruz Bayramı.

Yayık Han : Altay Türklerinde Tanrı'nın oğluna verilen ad.

Yayuçi : Gök Tanrı dininde insanın sağında bulunan melek.

Yehova : Musevîlerin tanrılarına verdikleri isim.

Yek : Uygur Türkçesi'nde şeytan.

Yer-Su : Eski Türk dininde iyelere verilen genel isim. Yüksek dağlar ve pınarlarda hayırlı ruhların makamı.

Yeşim Taşı : Yağmur yağdırmak, yangını söndürmek, havayı güzelleştirmek için törenlerde kullanılan taş.

Yuğ Töreni : Türklerde ölülerin defni sırasında yaptıkları merasim.

Yurtçilik : Kırgız Türklerince borca düşen kimsenin başvurduğu yardım kurumu.

Yüeban : Kuzey Hunların idaresinde bulunan kavim.

Zemheri : Halk takviminde 21 Aralık-31 Ocak arasındaki 40 gün.

Zerdüştlük : İran'ın Hz. Ömer tarafından fethi döneminde inanılan resmî ve hemen hemen millî dini.

ÖZGEÇMİŞ

05.02.1977 yılında Sakarya'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Adapazarı'nda tamamladı.

1996-97 öğretim yılında Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kazandı. 1999-2000 öğretim yılında "Değirmencik Köyü Monografisi" konulu bitirme ödevini vererek lisans eğitimini tamamladı.

2000 yılında Millî Eğitim Bakanlığı Sakarya Hakkı Demir İlköğretim Okulu'na Türkçe Öğretmeni olarak atandı.

2000 yılında Sakarya Valiliği bünyesinde yürütülen Sakarya Ölçeğinde 17 Ağustos 1999 Depremini Derleme, Araştırma, Yayımlama Projesi Komitesi'nde görev aldı.

2001 yılında Sakarya Valiliği bünyesinde yürütülen Sakarya Halk Kültürü Derleme, Araştırma ve Yayımlama Projesi Komitesi'nde görev aldı.

2000 yılında Sakarya Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'nda Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı. Halen Sakarya Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Türk Halk Oyunları Bölümü'nde görev yapmaktadır

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM
BOKÜMANTASTON MERKEZİ